

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT: 2 SAYI: 2



19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi

2021, Cilt: 2, Sayı: 2

ISSN: 2717-736X

İndeks:

ASOS
indeks



İletişim: dergipark.org.tr/19maysbd
19maysbd@gmail.com

Editör

Dr. Furkan ÇELEBİ

Editör Yardımcısı ve Mizanpaj

Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN

Öğr. Gör. Salih GENÇER

Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM

Yabancı Dil Editörü

Ercüment KAYA

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Nihat AKBIYIK

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ

Doç. Dr. AYSEL GÜNİNDİ ERSÖZ

Doç. Dr. Emel İŞTAR İŞIKLI

Doç. Dr. Neslim GÜVENDEĞER DOKSAT

Doç. Dr. Yaşar BARUT

Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY

Doç. Dr. Nihal PAŞALI TAŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Alptekin DURU

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tarık TÜRK MENOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZCAN ELİAÇIK

Dr. Öğr. Üyesi Ender KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi Hatice EPLİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Erbil ÖZYÖRÜK

Dr. Öğr. Üyesi Işıl DEMİR TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi İhsan EKEN

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ALBAYRAK

Dr. Öğr. Üyesi Nuriye ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi OZAN SELÇUK

Dr. Öğr. Üyesi Şeyma BİLGİNER ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi. Tunay KARAKÖK

Dr. Öğr. Üyesi Seval AKBULUT BEKAR

Dr. Derya YÜCEL

Dr. Fatma DEMİR AĞ

Dr. Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR

Dr. Gülşah BAŞLAR

Dr. Hakan GÖKGÖZ

Dr. Hasan Önder SARIDOĞAN

Dr. İsmail İYİGÜN

Dr. Kübra DURSUN

Dr. Mehibe ŞAHBAZ

Dr. Mevlüde DEVECİ
Dr. Muhammet Enes KAYAGİL
Dr. Nazlı ALTUNSOY
Dr. Nilay AKGÜN AKAN
Dr. Züleyha USTAOĞLU
Kübra ARSLAN
Murat SARI
Nurdan DOĞRU ÇABUKER
Samet TÜZEMEN
Semra ÇERKEZOĞLU
Tevfik UYAR

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, Cilt: 2, Sayı: 2

Makaleler

1. Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Sosyal Yardımlar, Dilek ÖZSOY, Kasım KARATAŞ. Sayfalar: 219-236
2. İnkübasyon, Mentorluk, Yatırım ve Eğitimin Yeni Kurulan Firmalar Üzerindeki Etkisi, Kezban TALAK. Sayfalar: 237-253
3. Türkiye’de Parlamenterlerin Sosyal Profil Açısından İncelenmesi (1960- 1980), Şeyhmus DEMİR, Mutlu SESLİ. Sayfalar: 254-287
4. Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının 2030 Yılına Kadar Tahmini, Mustafa GÜLLÜ, Zeki KARTAL. Sayfalar: 288-313
5. Enerji Verimliliğinin Dinamikleri: Var Analizi İle Türkiye Üzerine Ampirik Bir Tahmin, Sefa ÖZBEK, Mustafa NAİMOĞLU. Sayfalar: 314-326
6. Experimenting With Blended Learning Model Using an Augmented Reality-Based Game, Antonius SURATNO, Erdhi Widarto NUGROHO. Sayfalar: 327-349
7. Kamu Yayıncılığı Bağlamında Meteorolojinin Sesi Radyosu, Büşra TUTAL. Sayfalar: 350-362
8. Tiktok Akımlarının Sosyal Medyadaki Eleştirisi: Twitter Üzerinden Yapılan Eleştirilerin İncelenmesi, Mustafa Eren AKPINAR. Sayfalar: 363-381
9. Annales’ten Tarihsel Sosyolojiye Bir Köprü: Halil İnalçık, Utku AYBUDAK. Sayfalar: 382-399
10. Tükenmişlik Sendromu Üzerinde Covid-19 Korkusunun Etkisi: Hastane Çalışanları Örneği, Haydar HOŞGÖR, Mevlüt YAMAN. Sayfalar: 400-417
11. The Impact Of Poverty And Education on Female Child Marriage in Afghanistan Evidence From 2015 Afghanistan Demographic And Health Survey, Hamayon EHSAN, Sayed Osman AKRAMI, Noorulhaq GHAFoori. Sayfalar: 418-431
12. Orta Çağ Yahudi Karşıtlığına Bir Örnek Olarak Talmud’un Yargılanması ve Yakılması, Seda ÖZMEN. Sayfalar: 432-461
13. Harp Tarihinin Etüdü ve Harp Tarihi Yazımında Yöntem, Osman Yalçın. Sayfalar: 462-497
14. Endüstri 4.0’ın Satış Organizasyonları Üzerindeki Etkileri, Mustafa Suat FİDAN, Emrah CENGİZ, Akdemir ÖMÜR. Sayfalar: 498-521
15. Bireylerin Mesleklerine Göre Diğerkâmlık Düzeyleri, Nurdan DOĞRU ÇABUKER, Kurtman ERSANLI. Sayfalar: 522-534

TÜRKİYE’DE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE UYGULANAN SOSYAL YARDIMLAR¹

Dr. Öğretim Üyesi Dilek ÖZSOY

Nişantaşı Üniversitesi

dilekozsoyeco@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7527-2196

Prof. Dr. Kasım KARATAŞ

Hacettepe Üniversitesi

kkaratas@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4817-9981

Öz

Bu makalede, Türkiye’de yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikalarda uygulanan sosyal yardımlar değerlendirilmiştir. Yoksullukla mücadele politikaları kapsamında öncelikle kavramsal anlamda yoksulluk ve yoksulluk türlerine yer verilmiş, daha sonra sosyal yardımlara ilişkin tarihsel sürece değinilmiştir. Makalede yoksullukla mücadele kapsamında sosyal yardımlarda kullanılan kaynakların dağılımı ve sosyal yardım yararlanıcılarına ilişkin veriler sunulmuş, 2013-2019 dönemine ilişkin sosyal yardım verileri irdelenmiştir. Makalenin ana materyalini Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın raporları, ilgili mevzuat, Beş Yıllık Kalkınma Planları ve yoksullukla mücadele politikaları ile ilgili yazılan makale ve raporlar oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yoksulluk, sosyal politika, sosyal yardım, sosyal hizmet

¹ Bu çalışma, ilk yazarın “Türkiye’de Yoksullukla İlgili Sosyal Politikalar: Bir Değerlendirme Çalışması” başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

SOCIAL ASSISTANCE USED FOR COMBATING POVERTY IN TURKEY

Abstract

In this article, social assistance used for combating poverty in Turkey were discussed. Within the scope of social policies aimed at combating poverty, firstly the definitions and types of poverty examined, then historical stages regarding social assistance have been explained. In this context, data on allocation of total social assistance expenditure and number of households receiving social assistance are presented for the 2013-2019 period. The article mainly consists of the reports of the Ministry of Family, Labor and Social Services, the related legislation, Five-Year Development Plans and the articles and reports written on the combating poverty policies.

Key Words: Poverty, social policy, social assistance, social work

GİRİŞ

Yoksullukla mücadelede uygulanacak politikalar ülkelerin ekonomik yapısına ve ekonomik modellerine göre farklılaşmaktadır. Benimsenen ekonomik modeller doğrultusunda, ülkedeki sosyal refah tipine göre yoksullukla mücadele politikaları değişmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, refah sistemi, benimsedikleri ekonomik ve sosyal politikalar yoksullukla mücadele politikalarının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Türkiye’de yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikalar kapsamında farklı hedef kitleler için farklı sosyal yardım programları uygulanmaktadır. Türkiye’de sosyal yardım programlarına ilişkin ilk temel yasal düzenleme 1976 yılında yürürlüğe girmiş olan 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun”dur. Bu Kanun ile yoksul yaşlı ve engelli hedef kitleye yönelik düzenli ve nakdi yardım programı uygulanmıştır.

Türkiye’de sosyal yardım programlarının temelini oluşturan 1986 yılında yürürlüğe giren 3294 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu” ile sosyal güvenceden yoksun fakir ve muhtaç durumda bulunanlara yönelik sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın artırılması temel alınmıştır.

Makalede yoksulluğun genel tanımları, yoksulluğun nedenleri ve Türkiye’de yoksullukla mücadeleye yönelik politikalarının tarihsel sürecine yer verilerek, yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikalar kapsamında yer alan sosyal yardım programlarının hedef kitlesi, yardım türü ve bu alan için kullanılan kaynaklar irdelenmiştir.

1. YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk kavramı, yaşanan çağın gereksinimlerine göre değişse de insanlık tarihi kadar eskidir. Yoksulluğun tanımlanması, toplumdaki yoksul kitlelerin ve yoksullukla ilgili politikaların belirlenmesi, her ülke ve her dönem için, tüm toplumların çözmeye çalıştığı ortak sorun niteliğindedir.

Yoksulluk kavramı, en genel haliyle bireylerin gıda, barınma, giyim gibi yaşadıkları koşullarla ilgili yoksulluk hissinin oluşmasıdır. Yoksulluk, gereksinimlerin yapısına, zamana ve mekâna göre değişen bir kavramdır. Gelişmiş ülkedeki yoksul tanımı veya yoksulluk ölçütü ile az

gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkedeki yoksulluk tanımı ve ölçütü aynı olmayacaktır. Gelişmiş bir ülke için kabul gören yoksulluk ölçütü, az gelişmiş bir ülke için yoksulluk sayılmayabilecektir.

Yoksulluğun tanımlanmasındaki sorun, yalnızca zamana ve mekâna göre değişen bir kavram olması ile ilgili değildir. Bunlara ek olarak yoksulluğun tanımlanmasındaki diğer sorun, yoksulluğun yalnızca ekonomik ölçütlerle mi yoksa sosyal bazı ölçütleri de içerecek şekilde mi tanımlanması gerektiğidir. Burada uluslararası alanda da kabul edilen nicel ve nitel göstergelerin esas alındığı 3 yoksulluk tanımına yer verilmiştir.

Mutlak yoksulluk; bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri ve en temel düzeyde gereksinimlerini karşılaması için yani biyolojik olarak varlığını devam ettirecek gelir düzeyine sahip olunması şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre mutlak yoksulluk tanımı için bireylerin yaşamlarının devamı için gerekli minimum tüketimin belirlenmesi gerekmektedir (Şenses, 2014, s. 62-64).

Görelî yoksulluk; bireylerin içinde yaşadığı toplumda kabul edilen asgari yaşam düzeyi ile bağlantılı olup, bireyin, yaşadığı toplumun ortalama refah düzeyinin altında olması şeklinde tanımlanmaktadır (Şenses, 2014, s. 91).

Mutlak yoksulluk, kişinin biyolojik yeterliliği üzerinde yoğunlaşırken, görelî yoksulluk bireyin sosyal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle, kültürel ve sosyal açıdan tüketim zorunluluklarını da dikkate almaktadır (Gürses, 2007, s. 62).

İnsani yoksulluk; UNDP’nin ilk kez 1997 yılı İnsani Gelişme Raporunda yer alan bir kavram olup, yoksulluğun değerlendirilmesi konusunda yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Buna göre mutlak ve görelî yoksulluk kavramları gelir yoksulluğu ile ilişkilendirilirken, insani yoksulluk, "kısa yaşam süresi, temel eğitimden yoksunluk ve kamusal ve özel kaynaklara erişimden yoksunluk" olarak kapasite yoksunluğunu ifade etmektedir (UNDP , 1997).

Amartya Sen’in (1983) "Kapasite Yaklaşımı", “insan yaşamını, insanların yapmaya ve olmaya değer verdikleri şeylerin bütünü” ifade etmekte olup, yoksulluğun “gelir yetersizliğinden çok temel kapasitelerden yoksunluk” olarak ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır (Sen, 2002; Akt. Metin, 2014). Birleşmiş Milletlerin yayınladığı İnsani Gelişme Raporundaki insani gelişme yaklaşımının kavramsal temelini Sen’in (2002; Akt. Metin, 2014, s. 6325) bu yaklaşımı oluşturmaktadır.

2. YOKSULLUĞUN NEDENLERİ

Yoksulluk genel olarak yetersiz üretim ve adil dağılmayan paylaşım nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Yetersiz üretim doğal nedenler yüzünden ortaya çıktığı gibi ekonomik nedenlere de dayanmaktadır. Piyasadaki tekelleşmelerinin olumsuz etkileri, işsizlik, enflasyon, yüksek faiz oranları, adaletsiz vergi sistemi gibi ekonomik etkenler yetersiz üretime neden olabilmektedir (Gündüz, 2006, s. 37-38).

Yetersiz ekonomik büyüme yoksulluğun ana nedeni olmasına karşın yeterli büyüme durumunda da gelir dağılımının adil olmaması yoksulluğu ortaya çıkarmakta ve yoksulluk yapısal bir niteliğe dönüşmektedir (Karataş, 2002).

Yoksulluğun nedenleri genel anlamda iki farklı yaklaşımla değerlendirilmektedir: İlk yaklaşım, kişinin kendinden kaynaklı özelliklerine dayanırken, ikinci yaklaşım ekonomik ve sosyal politikalar nedeniyle ortaya çıkan yapısal nedenlere dayanmaktadır. Buna göre yoksullukla mücadele politikalarında yoksulluğun nedenlerinin dikkate alınarak oluşturulması önemlidir. 2. Dünya Savaşı sonrası yirmi beş otuz yıllık süreçte yoksulluğun yapısal nedenlere dayandığı yaklaşımla hareket edilirken, 1980'li yıllardan sonra neoliberal söylem kapsamında, yoksulluğun kişisel nedenlere dayandığı görüşü ön plana çıkmıştır (Şenses, 2014, s. 145-147).

Yoksulluğun nedenlerine ilişkin ilk görüşe göre yoksulluk; düşkünlük, tembellik, bireysel hatalar ve bireysel yetersizlikler temelinde açıklanmaktadır. Bu görüşün esas alındığı politikalarda, yoksul kişilere acıma duygusu üzerinden inşa edilen hayırseverlik esaslı uygulamalar yer almaktadır. Yoksulluğun yapısal ve sistematik etmenlere dayandığı ikinci görüşün esas alındığı politikalarda, yoksul kişinin toplumda eşit bir birey olduğu yaklaşımdan hareketle, yoksullukla mücadele haklar çerçevesinde, yapısal önlemlerle mücadele edilmektedir (Şener, 2010, s. 3-4).

Yoksulluk ile gelişmişlik düzeyi arasındaki doğrudan ilişkinin varlığı dikkate alındığında, günümüzde gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk yapısal nitelikte olup, bu ülkelerin sosyo-ekonomik ve politik özellikleri yoksulluğun nedenini oluşturmaktadır (Tufan & Karataş, 2003, s. 2).

Yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikalar açısından, yoksulların farklı özelliklerinin dikkate alınması, yoksulluk nedeniyle karşılanmayan gereksinimlerin ve yoksulluğun neden olduğu diğer sosyal sorunların belirlenmesi oluşturulacak sosyal politikalar açısından önemlidir (Tufan & Karataş, 2003, s. 2-3).

Yoksulluğun nedenlerinin ortaya çıkarılması ve çözümlenmesi, yoksullukla mücadele politikalarının oluşturulmasında, bir anlamda teşhis ve tedavi kavramlarına benzemektedir. Yoksulluğun nedenlerinin doğru teşhis edilmesi, oluşturulacak ve uygulanacak politikaların da etkinliğini artıracaktır. Aksi durumda yanlış tespit edilen nedenlere dayalı oluşturulan politikalar istenilen başarıyı sağlayamayacaktır.

3. TÜRKİYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARININ TARİHSEL SÜRECİ

20. yüzyılda yoksullukla mücadeleye yönelik stratejiler 2 ana politika temelinde uygulanmıştır. Bunlardan 1945-1980 dönemindeki ilk grup politikalarda, yoksullukla mücadelede dünyada yaygın olan, sosyal güvenlik ağının esas alındığı doğrudan politikalar yer alırken, ikinci grup politikalar "küreselleşme" döneminin ürünü olarak yoksulluğun nedeni olduğu düşünülen işsizlik sorununu azaltarak, iktisadi büyümeyi sağlayan dolaylı politikalar (DPT, 2007, s. 3).

Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında yoksullukla mücadele gönüllü çabalar temelinde, hayırseverlik vurgusu ile sivil toplum kuruluşlarının görev alanına bırakılmıştı. Bu dönemde yoksulluk ağırlıklı olarak köylü yoksulluğuyla özdeşleştirilmiş olup, savaş sonrası ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmişti. Bu yönüyle Türkiye'deki yoksulluk, Cumhuriyetin ilk

yıllarında Avrupa'daki kapitalist gelişim dinamiklerine bağlı olarak gelişen bir süreç olmamıştır (Buğra, 2008, s. 97-108).

Yoksullukla mücadele politikalarının şekillendirilmesinde bu süreçteki kaynakların kısıtlı olması ve yeni bir toplumsal yapılanmanın olduğu dikkate alınması gereken bir konu olarak görünmektedir. Yeni toplumsal yapılanmanın olduğu bu süreçte yoksulluk politikalarının modern bir anlayışla oluşturulmasını beklemek dönem itibariyle gerçekçi olmayacaktır.

Kısıtlı kaynaklarla, hayırseverlik anlayışı ile yürütülen yoksullukla mücadele anlayışa karşın 1942 yılında yayınlanmış olan Beveridge Raporunun² Türkiye’de siyasi söylemde zemin bulmuştur. 29 Mayıs 1950’de Halide Edip Adıvar Meclisin 3. birleşimindeki konuşmasında, devletin sosyal politikadaki sorumluluğunu vurgulamıştır.

"19'ncü asrın mutlak surette liberal iktisadının bugünkü ve yarınki koşullar altında devam etmesi az çok zaruridir. O kadar ki, liberal iktisadın ana kaynağı olan ve liberal iktisadın felsefesini yapmış olan İngiliz Liberal Partisi, umumi sıhhati ve asgari refah ve emniyeti temin için 19'ncü asırdan pek çok uzaklaşmıştır. Daha ileri gidiyorum: Bu Liberal partisinin ve dünya liberallerinin arasında en ön safta bulunan Beveridge’de milletin her ferdinin, ana karnından mezara kadar bu sahada emniyet altına alınmasına matuf dünya çapında meşhur bir planı ortaya atmıştır." (TBMM, Tutanak Dergisi, 1950).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan refah devleti tartışmaları ve uygulanan politikalar Türkiye’deki sosyal politika yapısını etkilemiştir. 1960’lara kadar yoksullukla mücadeleye yönelik politikalarda varlığını koruyan hayırseverlik anlayışı, 1960 sonrasında yerini "sosyal devlet" anlayışına bırakarak, sanayileşmedeki artış ve sol siyaset politikalarının güçlenmesi ile hak temelli sosyal politika yaklaşımına zemin oluşturmaya başlamıştır (Buğra, 2008, s. 188-191). 1960 sonrasında ekonomik ve siyasal değişimler köylülüğün çözülmesini sağlayarak, sosyal güvenlik ve sosyal konut politikalarında değişimlere neden olmuştur.

1960 ve 70’li yıllar "vatandaşlık hakları" vurgusunun ön planda tutularak, modern sosyal yardım önlemleri kapsamında en önemli sayılan 65 Yaş Kanunu³ Mecliste tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların yapılması hak temelliliğe yapılan vurgu açısından önemlidir (Buğra, 2008, s. 188-190). Modern sosyal yardım uygulamalarının ilki sayılabilen bu girişim, kaynağını Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal hukuk devleti tanımına dayandırmıştır.

Türkiye planlı dönemde yoksulluk sorununun çözümünü ağırlıklı olarak ekonomik büyümeyi arttıracak şekilde dolaylı bir yaklaşıma dayandırmıştır. Bu yaklaşım uzun yıllar istihdam yaratmada yeterli başarıyı sağlayamamış ve gelir dağılımında iyileşme yaratamamıştır. Bu

² William Beveridge tarafından 1942’de İngiltere’de hazırlanmış rapordur. Raporun temelinde, modern toplumların en ciddi sorunlarından olan yoksulluğun ortadan kaldırılması için kapsamlı bir sosyal güvenlik sisteminin ve modelinin oluşturulması yer almaktadır (Koç, 2006, s. 97).

³ 2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun

nedenle dolaylı yaklaşımlarla beraber özel politikalara başvurulmak suretiyle doğrudan yaklaşımlarla da yoksullukla mücadelede politikalarında yeni tedbirler alınmaya çalışılmıştır (Gündoğan, 2008, s. 52).

1980-1990'lı yıllarda Türkiye'de yoksullukla mücadele politikaları 2 ana ekseninde yürütülmüştür. İlki ekonomik büyüme ve kalkınma temelli dolaylı mücadele yaklaşımı iken, ikincisi doğrudan mücadele uygulamalarıdır. 1980 sonrası neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasına karşın yoksullukla mücadele uygulanan politikalar neoliberal politikaların özüne ters düşecek şekilde devlet eliyle yürütülmekte ve 1980 öncesine göre daha geniş ve bütüncül nitelikteydi. Yoksullukla mücadelede 1986'da oluşturulan idari ve mali yapı, birtakım değişikliklerle bugüne kadar ki tüm iktidarların uyguladığı bir mekanizmayı oluşturarak bu yapı doğrultusunda yoksullukla mücadele anlayışı bir devlet politikası haline dönüşmüştür (Demirhan & Nazım, 2014, s. 126-135).

1980'li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar ve gelir dağılımdaki bozulmalar nedeniyle uygulanan politikalara yöneltilen ağır eleştiriler, sosyal adaletin sağlanması amacıyla yeni önlemlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. 1986'da yürürlüğe giren "3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu" bu süreçte gelir dağılımdaki bozulmayı önlemek ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

1980 sonrası geliştirilen politikalar, büyüme ve kalkınmanın ağırlıklı olması ile birlikte piyasanın işleyişini aksatmayan yoksullukla mücadele politikaları benimsenmiştir. Bu kapsamda yoksul kesimin donanımlarının artırılması hedeflenmiştir. Ancak burada dikkate alınması gereken ana konu, piyasa işleyişi bozulmaksızın yoksullukla mücadelenin sağlanabileceği politikaların tasarlanması ve uygulanması gerekliliğidir. Buna göre 1980'li yıllara kadar uygulanan politikalardan uzaklaşılmasının altında yatan etmenler, yoksullukla mücadeleye ilişkin uygulanan Keynesçi politikalar sonrasında mali krize neden olması ve sosyal yardımların bağımlılık oluşturması ve yoksulluk kültürü yaratma riskinin olmasıdır (DPT, 2007).

2000'li yıllar Avrupa Birliğiyle ilişkiler kapsamında ciddi bir dönüşümün yaşanmaya başladığı, sosyal hak kavramının gündeme geldiği, sosyal sorunların geleneksel yöntemlerle çözümünün mümkün olmayacağı değerlendirildiği bir süreçtir (Buğra, 2008, s. 20). Bu yönüyle iktidarlar açısından, 2000 sonrası yoksullukla mücadele politikalarının siyasi etkinliğinin önem kazanmaya başladığı yıllardır.

2001'de 500 Milyon dolar değerinde Dünya Bankası desteği ile "Sosyal Riski Azaltma Projesi" kapsamında, Şartlı Nakit Transferleri uygulaması başlamıştır. Türkiye'de bir ilk olma özelliği taşıyan bu proje ile ilköğretimde ve ortaöğretimdeki öğrencilere nakit yardımı, düzenli sağlık kontrollerinin sağlanması amacıyla 0-6 yaş aralığındaki çocuklu aileler için nakit yardımı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda temel eğitim ve temel sağlık alanında nakit transfer uygulaması başlatılmıştır. 2001 krizinin etkilerini azaltmaya ve yoksullukla mücadeleye yönelik gerçekleştirilen bu proje hedef alınan kitle açısından değerlendirildiğinde, sosyal politika açısından oldukça önemli olmakla beraber sağlanan yardım miktarı açısından yeterli

olduğu söylenemeyen ilk uygulama niteliğindedir. Eğitim alanındaki diğer uygulama ise tüm ülke kapsamında ilköğretim öğrencilerine okul kitaplarının ücretsiz sağlanmasıdır.

2003 sonrası dönemin önemli özelliği, yeni yasal düzenlemelerle belediyelerin sosyal hizmet sunumunda ve yoksullara yardımların sağlanması konusunda sorumluluk ve yetki vermesidir (Buğra, 2008, s. 242).

4. TÜRKİYE’DE YOKSULLUKLA MÜCADELE POLİTİKALARINDA UYGULANAN SOSYAL YARDIM PROGRAMLARI

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı⁴ (AÇSHB) temel ilke olarak vakıf kültürü geçmişini, aile odaklı hizmet ile birleştirerek 21. yüzyılda “hak ve hukuk temeline dönüşümünü mümkün kılmayı” ana hedef olarak belirlemiştir. (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011). Bakanlık, yoksullukla mücadele kapsamında, “sosyal yardıma ve korunmaya muhtaç kesimlere arz odaklı yardım ve hizmetlerin sunulmasını” benimsemiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013, s. 3).

1983’de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) aracılığıyla dağınık yapıdaki kamu sosyal hizmet uygulamaları tek çatı altında toplanmış, muhtaç yaşlı, çocuk ve engellilere hizmet vermeye başlamıştır. 1986’da Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Teşvik Fonu aracılığıyla yoksul ve gereksinim sahibi kişilere sağlanan destekler Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla sağlanmıştır. Bu fon ile geniş anlamda ilk sosyal yardım programı olarak değerlendirilebilen yoksullukla mücadeleye yönelik tedbirlerin alınması hedeflenmiştir. 1992 tarihinde başlamış olan "Yeşil Kart" uygulaması⁵ ile “hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesine sahip olmayan ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda bulunmayanların” Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerden ve sevk durumunda üniversite hastanelerinden ücretsiz olarak yararlanması sağlanmıştır. 2012 yılı itibarıyla bu uygulama Genel Sağlık Sigortası’na (GSS) dönüştürülerek sağlık alanında hizmet sunulmuştur. Genel Sağlık Sigortası, sağlık alanında, sosyal devlet açısından ilk adım olarak kabul edilerek, uygulamadaki yeterliliği ve yapısının tartışılabilir olmasına karşın yasal düzenleme açısından hak temelli ve çağdaş olarak nitelendirilebilir bir uygulamadır (Şişman, 2017, s. 15-16).

Yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikalarda temel alınan hedeflenen kitle, yoksulluk tanımıyla doğrudan ilişkilidir. Uygulanacak belirlenecek sosyal politikalarda benimsenen yoksulluk ölçütlerine göre hedeflenen kitlelerin yalnızca kısa dönemli çözümlerle rahatlatılması değil yoksulluğun nesilden nesile aktarımının engellenmesini sağlama açısından kritik

⁴ 2011 yılında 633 sayılı KHK ile kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 9 Temmuz 2018 tarihli 703 sayılı KHK ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının görev alanına giren faaliyetlerle birleştirilerek Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı altında birleştirilmiştir. 04 Ağustos 2018 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 15 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bakanlığın adı “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı” olarak değiştirilmiştir.

⁵ 1992 tarihli 3816 sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşlanması Hakkında Kanun

önemdedir. Bu açıdan hedeflenen kitle seçiminde, bireylerin ekonomik ve sosyal yaşama katılımlarının sağlanması ve yoksulluk zincirini kırması yönüyle etkili olmalıdır. Bu noktada, yoksullukla mücadelede hedef kitle seçiminde, ülkenin ekonomik, sosyal ve bölgesel ölçütleri üzerinde dikkatle durulması gerekmektedir. Pek çok ülke hedef kitlenin belirlenmesinde çeşitli ölçütleri dikkate alarak belirledikleri puanlama sistemlerini uygulamaktadırlar.

2000 sonrası Türkiye’de yoksullukla mücadeleye yönelik politikalarda, sosyal ve ekonomik açıdan güçsüz bireylerinin belirlenmesinde, *hane esaslı yaklaşım* temel alınmıştır. Uygulamalar açısından değerlendirildiğinde yoksullukla mücadeleye yönelik tedbir ağırlıklı *talep bazlı* uygulamalara dayanmaktadır.

Arz odaklı hizmet sunum modeli olarak uygulanması planlanan Aile Sosyal Destek Programı⁶ (ASDEP) ile toplumsal yaşam şartlarının iyileştirilmesi ve refah seviyelerinin yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve TÜBİTAK'ın işbirliği ile gerçekleştirmiş olan Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BSYBS) sosyal yardım alanında kullanılmakta olan temel bilgi sistemidir. Bu sistem ile tüm sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin tek çatı altında birleştirilmesi, sosyal yardımlara ilişkin kararların etkin bir şekilde alınabilmesi, başvuru sürecinin kolaylaştırılması, sosyal yardımların sunumunda zaman ve maliyetlerin azaltılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda sosyal yardımların sunumunda bütüncül bir yaklaşım izlemek amacıyla kurumlar arası bilgilerin paylaşımı ve kurumlar arası programların bütünleştirilmesi temel alınmıştır (Türkiye'nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi, 2017).

Sosyal yardım programları içinde yer alan 2022 Sayılı Kanun ile merkezi ve düzenli yardım kapsamında sunulan engelli ve yaşlılara yönelik sosyal yardımlar hak temelli anlayışla yürütülmektedir. Yaşlı aylığı açısından, 2016 yılında muhtaçlık değerlendirmesinde hane yaklaşımı terk edilerek yaşlının lehine olacak şekilde sadece yaşlının kendisinin ve eşinin geliri esas alınmaya başlamıştır. Bu şekilde yaşlıların kimin yanında yaşadığına bakılmaksızın yaşlılık maaşlarını sürekli alabilmeleri sağlanmıştır. (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s. 61).

2019 yılı itibarıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, aile, eğitim, sağlık, yaşlı, engelli, özel amaçlı, istihdam ve proje destekleri başlıkları kapsamında 43 adet sosyal yardım programı yürütmektedir. Bu programların dışında Belediyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve sivil toplum kuruluşlarının çeşitli sosyal yardım programları bulunmaktadır.

Türkiye’de sosyal yardımlar kapsamında yürütülen programlar Şekil 1’de sunulmuştur.

⁶ Aile ve bireylerin, sosyal sorunlarının daha hızlı tespiti ile sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar başta olmak üzere, kamu hizmetlerine daha hızlı erişimini sağlamak amacıyla tasarlanmış bir programdır. Süreç; talep odaklı hizmet sunumunun yanı sıra, arz odaklı hizmet sunumunu da içermektedir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı).

Şekil 1: Türkiye’de Uygulanan Sosyal Yardım Programları (AÇSHB, Belediyeler ve Vakıflar Genel Müdürlüğüne Yürütülen Sosyal Yardım Programları)



Kaynak: AÇSHB, Belediyeler ve Vakıflar Genel Müdürlüğüne dayandırılarak hazırlanmıştır.

Şekilde gösterilen yardım programlarından yakacak yardımı, aşevi, eğitim materyalleri yardımı, ücretsiz ders kitabı yardımı, öğle yemeği yardımı, öğrenci taşıma, barınma ve iaşe yardımı, engelli öğrencilerin okul taşınması ve kredi yurtlar kurumu gıda desteği yardımı aynı yardım kapsamında sunulmaktadır. Bunların dışındaki yardımlar sosyal yardım hak sahiplerine nakdi olarak sunulmaktadır. Nakdi yardımların toplam sosyal yardımlar içindeki oranı Çizelge 1’de verilmiştir.

Çizelge 1: Türkiye'de Nakdi Sosyal Yardımların Toplam Sosyal Yardımlar İçindeki Oranı (%), 2015-2019

Yıl	Nakdi Sosyal Yardımların Toplam Sosyal Yardımlar İçindeki Oranı (%)
2015	87,0
2016	88,0
2017	90,0
2018	86,0
2019	93,0

Kaynak: AÇSHB bilgilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Çizelgede görüldüğü gibi sosyal yardımların büyük bir bölümü nakdi yardımlardan oluşmaktadır. Nakdi sosyal yardımların toplam sosyal yardımlar içindeki oranı 2019 yılında %93 ile en yüksek seviyededir. Aynı yardımların büyük kısmı yakacak yardımlarıdır.

Türkiye'de sosyal yardım hak sahiplerinin içinde kadın hak sahiplerinin oranları 2016-2019 yılları için aşağıdaki çizelgede sunulmuştur.

Çizelge 2: Türkiye'de Kadın Sosyal Yardım Hak Sahiplerinin Toplam Sosyal Hak Sahipleri İçindeki Oranı (%), 2016-2019

Yıl	Kadın Sosyal Hak Sahiplerinin Toplam Sosyal Hak Sahipleri İçindeki Oranı (%)
2016	61,0
2017	62,0
2018	62,0
2019	61,0

Kaynak: AÇSHB bilgilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Çizelgede görüldüğü gibi kadın sosyal hak sahiplerinin toplam sosyal hak sahipliği içindeki oranı 2016 ve 2019 yılları için %61, 2017 ve 2019 yılları için %62 oranındadır. Bu oranın yüksek olmasında, şartlı eğitim ve şartlı sağlık yardımlarının doğrudan annelere verilmesi ve muhtaç asker ailesi yardımlarının evli olması durumunda eşe veriliyor olması etkindir. Bunun dışında eşi vefat etmiş kadınlara yönelik düzenli yardımların olması ve evde bakım yardımlarında kadınların oranının yüksek olması kadın sosyal hak sahipliğini artırmaktadır.

Türkiye'de uygulanan sosyal yardım programların hedef kitle, sosyal yardımın niteliği ve hukuki temeli ayrımında sosyal yardımlar Ek 1'de sunulmuştur.

Türkiye'de çok çeşitli sosyal yardım programları farklı yasal düzenlemeler altında yürütülmektedir. Bu yönüyle sosyal yardım mevzuat yapısının tüm sosyal yardımları içerecek şekilde yeni bir hukuki düzenleme ile etkinliğinin artırılıp artırılmayacağı dikkate alınmalıdır.

2013-2019 yıllarına ilişkin yoksullukla mücadele kapsamında sosyal yardımlara aktarılan kaynağa ilişkin tutarlar ve toplam kaynak içindeki dağılımları Çizelge 4 ve Çizelge 5'de

verilmiştir. Çizelgede sosyal yardımlar Genel Sağlık Sigortası (GSS), Yaşlılık ve Engelli Maaşı (2022 sayılı Kanun kapsamında), Evde Bakım Ücreti, SYDTF ile sağlanan yardımlar ve diğer sosyal yardım ve hizmet amaçlı aktarımlar olarak 5 başlık altında incelenmiştir. Bu ayrımın yapılmasındaki neden GSS Prim Desteği, yaşlılık ve engelli maaşları ve evde bakım yardımına ilişkin yasal düzenlemelerin farklı olmasıdır. GSS Prim Desteği 5510 sayılı "Sosyal Sigortalar ve GSS Kanunu", yaşlılık ve engelli maaşı 2022 sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanunu", Evde Bakım hizmeti (2828 Sayılı Kanun ek Madde 7) "5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunu", SYDTF kaynağıyla yapılan sosyal yardımlar ise 3294 sayılı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanununu" temel almaktadır. SYDTF aracılığıyla aktarılan sosyal yardımlar Ek 2’de listelenmiştir.

Çizelge 4: Türkiye’de Sosyal Yardımlara Aktarılan Kaynak (Milyon TL), 2013-2019

Türkiye’de Sosyal Yardımlara Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam Sosyal Yardım Harcaması	20.765	20.394	25.829	32.000	36.000	43.000	55.000
1. GSS Prim Desteği (SGK’ya Ödenen)	5.725	6.313	6.406	7.003	7.744	8.974	12.119
2. 2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak	3.326	3.596	4.130	4.764	5.283	6.270	10.191
3. Evde Bakım Hizmeti Toplam Aktarılan Kaynak	3.450	3.983	4.378	5.198	5.720	6.676	7.989
4. SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlara Aktarılan Tutar	4.070	4.352	4.853	5.018	5.714	5.957	7.372
5. Diğer Sosyal Yardım ve Hizmet Amaçlı Aktarımlar	4.194	2.151	6.062	10.017	11.540	15.122	17.330

Kaynak: AÇSHB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Çizelge 5: Türkiye’de Sosyal Yardımlara Aktarılan Kaynak Dağılımı (%), 2013-2019

Türkiye’de Sosyal Yardımlara Aktarılan Kaynak Dağılımı (%)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam Sosyal Yardım Harcaması	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. GSS Prim Desteği (SGK’ya Ödenen)	27,6	31,0	24,8	21,9	21,5	20,9	22,0
2. 2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak	16,0	17,6	16,0	14,9	14,7	14,6	18,5
3. Evde Bakım Hizmeti Toplam Aktarılan Kaynak	16,6	19,5	17,0	16,2	15,9	15,5	14,5
4. SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlara Aktarılan Tutar	19,6	21,3	18,8	15,7	15,9	13,9	13,4
5. Diğer Sosyal Yardım ve Hizmet Amaçlı Aktarımlar	20,2	10,5	23,5	31,3	32,1	35,2	31,5
(1+2+3)	60,2	68,1	57,7	53,0	52,1	51,0	55,1

Kaynak: AÇSHB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelgede ilk üç başlık altında yer alan sosyal yardımlar, yoksul hedef kitlenin ayrıştırılması açısından ve farklı yasal düzenlemelere dayanması nedeniyle bu sosyal yardımların toplamı alınarak irdelenmiştir. Buna göre GSS prim desteği, yaşlılık ve engelli aylığı ve evde bakım hizmeti aylığı, toplam sosyal yardım programları içinde 2013’de %60,2, 2014’de %68,1, 2015’de %57,7, 2016’da %53,0, 2017’de %52,1, 2018’de %51,0, 2019’da %55,1 olmuştur. Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Fonu kaynaklarıyla sağlanan yardımların payı 2013’de %19,6, 2014’de %21,3, 2015’de %18,8, 2016’da %15,7, 2017’de %15,9, 2018’de ise %13,9, 2019’da %13,4 olmuştur.

2000’li yıllardan sonra sosyal yardımlardaki önemli artışlar sayesinde elde edilen başarılı sonuçlara karşın 20 yıla yakın süreçte *yoksul kitle yararlanıcı sayısındaki* artışın nedenleri ve uzun dönemde buna yönelik politikaların değerlendirilmesi önemlidir. Çizelge 6’da 2013-2019 dönemine ilişkin düzenli ve geçici sosyal yardım alan hane sayısı, Çizelge 7’de sosyal yardım alan düzenli ve geçici hane sayısı artış hızları verilmiştir.

Çizelge 6: Türkiye’de Sosyal Yardım Alan Hane Sayısı, 2013-2019

	Düzenli Yardım Alan Hane Sayısı	Düzenli ve Geçici Yardım Alan Hane Sayısı	Geçici Yardım Alan Hane Sayısı	Sosyal Yardım Alan Hane Sayısı
2013	1.099.183	1.159.551	837.755	3.096.489
2014	1.113.242	1.160.940	731.716	3.005.898
2015	1.093.320	1.224.722	699.927	3.017.969
2016	1.107.181	1.235.765	811.123	3.154.069
2017	1.072.596	1.302.328	826.329	3.201.253
2018	1.111.440	1.477.529	905.963	3.494.932
2019	1.191.211	1.309.895	797.066	3.298.172

Kaynak: AÇSHB verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 7: Türkiye’de Sosyal Yardım Alan Hane Artış Hızı (%), 2013-2019

Yıl	Düzenli Sosyal Yardım Alan Hane Sayısı Artış Hızı (%)	Düzenli ve Geçici Sosyal Yardım Alan Hane Sayısı Artış Hızı (%)	Geçici Sosyal Yardım Alan Hane Sayısı Artış Hızı (%)	Sosyal Yardım Alan Hane Sayısı Artış Hızı (%)
2014	1,3	0,1	-12,7	-2,9
2015	-1,8	5,5	-4,3	0,4
2016	1,3	0,9	15,9	4,5
2017	-3,1	5,4	1,9	1,5
2018	3,6	13,5	9,6	9,2
2019	7,2	-11,3	-12,0	-5,6

Kaynak: AÇSHB verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Çizelgeden de görüldüğü gibi Türkiye’de düzenli yardım alan hane sayısı 2013-2019 döneminde 2017 yılında 1.072.596 ile en az 2019 yılında 1.191.211 hane ile en yüksek seviyededir. Geçici yardım alan hane sayısı ise 2015 yılında 699.927 hane ile en az 2018 yılında 905.963 ile en yüksek seviyeye gelmiştir. Geçici ve düzenli yardım alan hane sayısı ise 2013 yılında 1.159.551 hane ile en düşük 2018 yılında 1.477.529 hane en yüksek seviyededir.

Sosyal yardım sağlanan hane sayılarının 2013-2019 dönemindeki yıllık artış hızında 2018 yılı en yüksek artışa sahip yıl olmuştur. Sosyal yardım alan hane sayısı toplamda %9,2, düzenli sosyal yardım alan hane sayısı %3,6, geçici sosyal yardım alan hane sayısı %9,6 oranında artmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal politika kapsamında belirlenen ve yürütülen yoksullukla mücadele programları bir bütün olarak ele alındığında ana hedef "sosyal adaletin sağlanmasıdır". Sosyal adaletin sağlanması amacıyla merkezi yönetim, yerel idare ve sivil toplum kuruluşları belirledikleri hedefler doğrultusunda politika uygulamalarını yürütmektedirler. 1982 Anayasasının 65. maddesi “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirilir” hükmü ile devletin sosyal politika alanındaki görevlerinin yerine getirilmesini mali kaynakların yeterliliğine dayandırmıştır.

Yoksullukla mücadeleye yönelik politikalarda hedef kitlenin seçimi, yardımın niteliği ve türü bu mücadeleyi etkileyen faktörlerdir. Bu kapsamda yoksulluğun tüm boyutlarıyla

tanımlanması, yoksulluk sınırının belirlenmesi, yoksulluğa neden olan yapısal ve sistematik etmenlerin değerlendirilmesi belirlenecek politikalar açısından önem taşımaktadır.

Türkiye son yayınlanan Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksinde 62. sırada (UNDP, 2018) yer alırken ekonomik büyüklük açısından 19. sırada (World Bank) bulunması yoksulluğun yalnızca gelir ve tüketim artışıyla sağlanamayacağı aynı zamanda sosyal politikaların yoksullukla mücadele alanında önemli işlevleri olduğunu ifade etmektedir (Güneş, 2012, s. 178).

2002 yılında 4 olan sosyal yardım programı 2019’da 43 sosyal yardım programı ile yürütülmektedir. Bu dönem içerisinde sosyal yardım alan hedef kitle artmış, sosyal yardımlar farklı alanları içerecek şekilde çeşitlenmiştir. Çok parçalı olarak yürütülen sosyal yardım programlarında, farklı hedef kitleler için farklı sosyal yardımların sunulmasının, yoksullukla mücadelede sistemli ve bütüncül bir bakış açısından uzaklaşılmasına neden olabileceği değerlendirilmelidir.

Yoksullukla mücadele, sosyal risklerin önceden belirlenebileceği ve yoksulluğun süreklileştirilmesinin önleneyeceği bir program doğrultusunda oluşturulacak asgari gelir desteğinin sosyal politikalarda önemli bir politika aracı olabileceği değerlendirilmelidir.

Yoksullukla mücadele politikalarının yapısının değerlendirilmesindeki en önemli ölçütlerden biri, sosyal desteğe gereksinim duyan kişilerin ve ailelerin sayısındaki değişimlerin yıllar itibariyle izlenmesidir. Yoksullukla mücadele politikalarında yoksul hedef kitlenin yapabilirliklerinin arttırılmadığı politikaların etkin olamayacağı, bağımlı bir yoksul kitle oluşturarak, yoksulluk kültürüne neden olacağı dikkate alınması gereken konudur. Bu noktada mutlak yoksullar için sürekli sosyal destekler temel alınırken, görece yoksullar için koşullu desteklerin sağlanması konusu dikkate alınmalıdır.

Türkiye’de yoksullukla mücadele kapsamında artan sosyal harcamalara karşın sosyal yardım alan hane sayısında azalma olmamasının nedenleri, uygulanacak politikaların etkinliği açısından irdelenmesi gereken önemli bir konu durumundadır.

Sosyal yardım alan hanelerin yıllar itibariyle değişimine neden olan faktörlerin ayrıntılı olarak irdelenmesi, özellikle 2016 yılındaki % 4,5 ve 2018 yılındaki % 9,2’ lik artışların nedenlerine ilişkin değerlendirmeler ileriye dönük politikalar açısından dikkate alınmalıdır.

AÇSHB’nin yoksullukla mücadeleye yönelik yürütmekte olduğu proje ve çalışmalar doğrultusunda yoksullukla mücadelede hedefleme mekanizmasının arz bazlı bir yapıya kavuşturulması için temel bir sosyal yardım ve sosyal hizmet kanunu, var olan yapıdaki sorunların çözümüne katkı sağlayarak, politikaların etkinliğini arttıracaktır. Bu sayede yoksullukla mücadele politikalarındaki muhtaçlık ölçütlerinin yeniden gözden geçirilerek sosyal adaletin sağlanması noktasında önemli değişimler gerçekleştirilebilecektir. Yoksullukla mücadele politikalarının toplumda sosyal adaleti sağlayıcı nitelikte ve hak temelli bir anlayışla yürütülebilmesi noktasında hukuki mevzuatın bu yönde düzenlenmesi, arz bazlı politikaların benimsenmesi, politika uygulamalarının sonuçlarına olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (tarih yok). *Aile Sosyal Destek Programı*. Temmuz 09, 2020 tarihinde <https://asdep.ailevecalisma.gov.tr/asdep-hakkinda> adresinden alındı
- Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirhan, Y., & Nazım, K. (2014). Turgut Özal Dönemi Yoksullukla Mücadele Politikaları ve Günümüze Yansımaları. *Journal of Business Economics and Political Science* , 3 (6), 119-137.
- Gündoğan, N. (2008, Ocak / Şubat). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *asodosya* , 42-56.
- Gündüz, A. Y. (2006). Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 34-55.
- Güneş, M. (2012). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği. *SÜ, İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 149-184.
- Gürses, D. (2007). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* , 59-74.
- Karataş, K. (2002). Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Yoksulluğa Karşı Küresel Tavrı. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkez Yayını* , 1-8.
- Koç, M. (2006). Sosyal Güvenlik ve Beveridge Raporu. *Mali Çözüm* , 90-102.
- Metin, B. (2014). Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen'in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme. *Journal of Yaşar University*, 6261-6380.
- Sen, A. (1983). Poor, Relatively Speaking . *Oxford Economic Papers, New Series* , 35 (2), 153-169.
- Şener, Ü. (2010). *Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları*. TEPAV Politika Notu.
- Şenses, F. (2014). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şişman, Y. (2017). Türkiye'de Sosyal Politikanın Dünyü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi? *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2017, 4(2), 1-22 , 1-22.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2013). *2013 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2016). *2016 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

- TBMM, Tutanak Dergisi. (1950, Haziran 2). *Dönem IX, Cilt 1*. Temmuz 25, 2018 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm09001005.pdf> adresinden alındı
- Tufan, B., & Karataş, K. (2003). Yoksulluk ve Sosyal Hizmetler. *Sosyal Hizmet Sempozyumu, Düzenleyenler: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu*. Antalya.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (tarih yok). Ağustos 26, 2017 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html adresinden alındı
- Türkiye'nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi. (2017). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- UNDP . (1997). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- UNDP. (2018). Temmuz 19, 2019 tarihinde http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/articles/2018/09/tuerkiye-_nsani-ge-lime-endeksinde-64--oldu0.html adresinden alındı

Ek 1: Türkiye’de Uygulanan Sosyal Yardım Programları, Hedef Kitle, Niteliği ve Hukuki Temeli

Sosyal Yardımın Adı	Sosyal Yardımın Hedef Kitle	Sosyal Yardımın Niteliği	Hukuki Temeli
Gıda Yardımları	Aile	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Barınma Yardımları	Aile	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Sosyal Konut Projesi	Aile	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Yakacak Yardımları	Aile	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Eşi vefat Etmiş Kadınlara Yardım	Kadın	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Muhtaç Asker Ailelerine Yardım	Aile / Kadın	Aile Yardımı	4109 Sayılı Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Kanunu
Muhtaç Asker Çocuğu Yardım	Çocuk	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Öksüz ve Yetim Yardım	Çocuk	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Doğum Yardım	Kadın	Aile Yardımı	633 sayılı KHK ye dayalı “Doğum Yardım Yönetmeliği”
Muhtaç Ailelere Çoklu Doğum Yardım	Çocuk	Aile Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti	Aile / Çocuk	Aile Yardımı	2828 Sayılı Kanun
Elektrik Tüketim Desteği	Aile	Aile Yardımı	795 sayılı “İhtiyaç Sahibi Hanelere Elektrik Tüketim Desteği Verilmesi Hakkında” Cumhurbaşkanı Kararı
Yerel Yönetimler / Belediyeler Tarafından Sağlanan Yardımlar	Aile	Aile Yardımı	5393 sayılı Belediye Kanunu 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
Ücretsiz Kreş Yardım	Aile / Kadın / Çocuk	Aile Yardımı	Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri İle Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş Ve İşleyiş Esasları Yönetmeliği
Vakıflar Genel Müdürlüğüne Sağlanan Muhtaç Aylığı Ödemesi	Aile / Çocuk / Engelli	Aile Yardımı	5737 sayılı Vakıflar Kanunu
Şartlı Eğitim Yardımları	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Yüksek Öğrenim Bursları	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	
Vakıflar Genel Müdürlüğüne sağlanan eğitim yardımları	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	5737 sayılı Vakıflar Kanunu
MEB Bursu	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	2684 Sayılı İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun
Eğitim Materyali Yardımları	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Oğle Yemeği Yardım	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Ücretsiz Ders Kitabı	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Öğrenci Taşıma Barınma ve İaşe Yardım	Aile / Çocuk	Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması	Aile / Çocuk / Engelli	Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu

Yurt Yapımı		Eğitim Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Engelli Yardımı	Engelli	Engelli Yardımı	2022 sayılı Kanun
Engelli Yakını Yardımı	Engelli	Engelli Yardımı	2022 sayılı Kanun
Evde Bakım Yardımı	Engelli	Yaşlı ve Engelli Yardımı	2828 ve 5378 sayılı Kanun
Silikozis Yardımı	Engelli	Engelli Yardımı	2022 sayılı Kanun
Engelli İhtiyaç Yardımları	Engelli	Sağlık Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Büyükşehir Belediyeleri Özürlü Hizmet Birimlerinin sağladığı hizmetler	Engelli	Engelli Yardımı	5393 sayılı Kanun 5216 sayılı Kanun
Engelli bireylerin ücretsiz veya indirimli yolculuk hakkı	Engelli	Engelli Yardımı	4736 sayılı Kanun
Yaşlılık Yardımı	Yaşlı	Yaşlı Yardımı	2022 sayılı Kanun
Yaşlılara sağlanan yardım kapsamında 60 yaş ve üstü bireylerin ücretsiz veya indirimli yolculuk hakkı	Yaşlı	Yaşlı Yardımı	Ücretsiz Veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği
Şarhı Sağlık Yardımları	Aile / Kadın / Çocuk	Sağlık Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Sağlık Yardımları	Aile	Sağlık Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
GSS Gelir Tespiti ve Prim Desteği	Aile	Sağlık Yardımı	5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve GSS Kanunu /633 sayılı KHK
GSS Katılım Payı Ödemeleri	Aile	Sağlık Yardımı	5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve GSS Kanunu
Kronik Hastalara Elektrik Desteği	Aile	Sağlık Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Kronik Hastalara Nakdi Yardım	Aile	Sağlık Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Tüberküloz ve SSPE Hastalarına Yönelik Yardım	Aile	Sağlık Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Şehit Yakını ve Gazilere Yardım	Aile	Özel Amaçlı Yardım	2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Kanunu 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu
Terör Zararı Yardımı	Aile	Özel Amaçlı Yardım	5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Kanunu
Yabancılara Yönelik Yardımlar	Göçmen	Özel Amaçlı Yardım	3294 sayılı SYDT Kanunu
Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardımı	Göçmen	Özel Amaçlı Yardım	3294 sayılı SYDT Kanunu
Yabancılara Yönelik Şartlı Eğitim Yardımı	Göçmen	Özel Amaçlı Yardım	3294 sayılı SYDT Kanunu
Aşevleri	Aile	Özel Amaçlı Yardım	3294 sayılı SYDT Kanunu
Afet ve Acil Durum Yardımları	Aile /Kadın /Çocuk	Özel Amaçlı Yardım	3294 sayılı SYDT Kanunu
Gelir Getirici Proje Destekleri	Aile	Proje Destekleri	3294 sayılı SYDT Kanunu
KASDEP	Aile	Proje Destekleri	3294 sayılı SYDT Kanunu
İstihdam Eğitimi Projeleri	Aile	İstihdam Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
Sosyal Hizmet Projeleri (ADEM, SODAM, Yaşlı Bakım vb.)	Aile	Proje Destekleri	3294 sayılı SYDT Kanunu
İşe Yönlendirme Yardımı	Aile	İstihdam Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu
İşe Başlama Yardımı	Aile	İstihdam Yardımı	3294 sayılı SYDT Kanunu

Kaynak: AÇSHB bilgilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Ek 2: SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlar*1. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına Transferler Aracılığıyla Gerçekleştirilen Yardımlar*

- ✓ Gıda Yardımları
- ✓ Yakacak Yardımları
- ✓ Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yardım
- ✓ Muhtaç Asker Çocuğu Yardım
- ✓ Muhtaç Asker Ailelerine Yardım
- ✓ Öksüz Yetim Yardım
- ✓ Eğitim Materyalleri Yardımları
- ✓ Şartlı Eğitim Yardımları
- ✓ Şartlı Sağlık Yardımları
- ✓ Kronik Hastalara Yönelik Yardım Programı
- ✓ Çoklu Doğum Yardım
- ✓ Kronik Hastalara Elektrik Desteği
- ✓ Barınma Yardımları
- ✓ Sosyal Konut Projesi
- ✓ Afet ve Acil Durum Yardımları
- ✓ Terör Zararı Yardım
- ✓ Aşevi
- ✓ Yurt Yapım Projeleri
- ✓ Engelli İhtiyaç Yardımları
- ✓ Elektrik Tüketim Desteği
- ✓ Gelir Getirici Proje Yardımları
- ✓ Kırsal Alanda Destek Projesi (KASDEP)
- ✓ İstihdam Eğitimi Projeleri
- ✓ Geçici İstihdam Projeleri
- ✓ Sosyal Hizmet Projeleri
- ✓ Aile Destek Merkezleri (ADEM) Projeleri
- ✓ Sosyal Dayanışma Merkezleri (SODAM) Projeleri
- ✓ İşe Yönlendirme Yardım
- ✓ İşe Başlama Yardım
- ✓ Yaşlı ve Engellilerin Bakımı Projeleri

2. Kamu Kurumlarına Transferler Aracılığıyla Gerçekleştirilen Yardımlar

- ✓ Ücretsiz Ders Kitabı
- ✓ Öğle Yemeği Yardım
- ✓ Öğrenci Taşıma Barınma ve İaşe Yardım
- ✓ Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması
- ✓ Okul Sütü Projesi
- ✓ MEB Bursu

İNKÜBASYON, MENTORLUK, YATIRIM VE EĞİTİMİN YENİ KURULAN FİRMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**Dr. Kezban TALAK**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ktalak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7837-5852

Öz

Bu çalışmada literatür araştırması ile, inkübasyon, yatırım, eğitim ve mentorluğun işletme üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan bazı çalışmalar değerlendirilmiştir. Tüm bu alanlarda, genellikle veri eksikliği, mevcut verilerin güvenilirliği, kalitesi, yüksek düzeyde heterojenlik ve çalışmalar arasındaki karşılaştırılabilirlik konularıyla ilişkili olarak etkinin ölçülmesinde ciddi zorlukların olduğu gözlenmiştir. Çalışmada öncelikle; işletme inkübasyonu kavramsal ve kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Daha sonra, yatırım, işletme eğitimi ve mentorluk hakkında bilgi verilmiştir. İşletme inkübasyonu, mentorluk, yatırım ve eğitimin yeni kurulan şirketler üzerindeki etkisine ilişkin mevcut bulgular, nicel ve nitel bir bakış açısıyla etki değerlendirmeleri, bu alanlardaki etkinin ölçülmesinin zorlukları tartışıldı ve literatür taramasından elde edilen bulgular sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İşletme İnkübasyonu, İşletme Eğitimi, Mentor, Mentee**JEL Kodları:** J20, J53, J24**THE EFFECT OF INCUBATION, MENTORING, INVESTMENT AND TRAINING ON NEW ESTABLISHED COMPANIES****Abstract**

In this study, some studies conducted to measure the impact of incubation, investment, education and mentoring on the business are evaluated with the literature research. In all these areas, serious difficulties were observed in measuring the impact, often associated with the issues of lack of data, reliability and quality of available data, high levels of heterogeneity, and comparability between studies. First of all, in the study; business incubation was discussed in a conceptual and theoretical framework. Later, information was given about investment, business education and mentoring. Existing findings on the impact of business incubation, mentoring, investment and training on startups, impact assessments from a quantitative and qualitative

perspective, the difficulties of measuring impact in these areas were discussed, and findings from the literature review were presented.

Keywords: Business Incubation, Business Education, Mentor, Mentee

JEL Codes: J20, J53, J24

GİRİŞ

İşletmeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, girişimciliğin merkezinde kritik bir rol oynayan ekonomik büyümenin motoru olarak görülmektedir. Kurumsal kalkınma, yeni istihdam ve üretken yatırımların kaynağı ve büyüme ve yoksulluğun azaltılmasının temeli olarak kabul edilmektedir. Ancak muazzam potansiyellerine rağmen işletmeler, büyüme potansiyellerini sınırlayan kaynaklara, finansmanlara ve hizmetlere erişim ile ilgili çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. İşletmelerin başlangıç ve büyüme aşamalarında desteklenmesi hükümetler, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), mikro finans kuruluşları ve iş merkezleri tarafından sağlanmaktadır. Bu hizmetler yaygın olmakla birlikte, iş geliştirmenin, yatırımının, eğitiminin ve mentorluğunun etkisinin ölçülmesi, büyük ölçüde bunu yapmaktan kaynaklanan zorluklar nedeniyle sınırlı olmaktadır.

Özellikle iş geliştirme araştırması için farklı başarı kriterleri kullanılmıştır. İş inkübasyonu / inkübatörleri ile ilgili ilk çalışmalar, öncelikle bireysel veya çoklu vaka çalışmalarına odaklanarak iş inkübatörlerinin fiziksel tesislerini tanımlamış ve endüstride en iyi uygulamayı oluşturmuştur (UKBI, 2009; Dee vd., 2011; Lewis vd., 2011). Bununla birlikte, bu çalışmaların çoğunda büyük eksiklik vardır. Bunlardan en önemlisi, belirli bir dereceye kadar iş inkübasyon sonuçlarını belirleyen yerel faktörlerle başarı derecesini belirlemek olarak tespit edilmiştir (UKBI, 2009; Dee v., 2011). Ayrıca, bu çalışmaların küçük ölçekli doğası nedeniyle elde edilen bulgular topluma genellenememektedir. Dolayısıyla, bu çalışmalar sektöre ilham verici ve motive edici olsa da bilgi ve içgörü açısından değerleri tam olarak ifade edilememektedir.

Literatürde inkübasyon ile ilgili çeşitli tanımlamalar mevcuttur: Hughes, Ireland and Morgan'a (2007: 155) 'göre: "Bir iş inkübatörü, portföy veya müşteri veya kiracı şirketleri izleme ve iş yardımı için stratejik katma değer sağlayan bir müdahale sistemi (yani iş geliştirme) sağlamayı amaçlayan ortak bir ofis alanı tesisidir." Eshun'a(2009: 156)'göre: "Bir iş inkübatörü rekabetçi işlere hızla çözüm sağlayacak gelişmelere yardımcı olmak için genç ve küçük firmaları barındıran bir tesisdir" şeklinde tanımlamıştır.

American National Business Incubation Association (NBIA, 2010:1)'a göre: "Bir iş geliştirme merkezi, girişimcilere bir dizi hedefli kaynak ve hizmet sağlayarak yeni kurulan ve yeni başlayan şirketlerin başarılı gelişimini hızlandıran bir iş destek sürecidir. Bu hizmetler genellikle inkübatör yönetimi tarafından geliştirilir veya düzenlenir ve hem iş inkübatöründe hem de iletişim ağı aracılığıyla sunulur. Bir iş inkübatörünün ana hedefi, programı finansal olarak uygulanabilir ve bağımsız bırakacak başarılı şirketler üretmektir. Bu merkezin uzmanları iş yaratma, mahalleleri canlandırma, yeni teknolojileri ticarileştirme ve hem yerel hem de ulusal ekonomileri güçlendirme potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda öncelikle iş inkübasyonunu kavramının büyük, küçük ve orta ölçekte işletme dünyasındaki karşılığının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun yanında yatırım eğitimi ve mentorluk etkenlerinin inkübasyonla ilişkisi, özellikle yeni işletmelerde başarı ve verimlilik üzerine etkileri araştırılmalı, literatürde bu alandaki boşluk doldurulmalıdır.

İnkübatör firmaların başarılı olmalarını (ayakta kalmalarını ve büyümelerini) ve birbirleriyle kombinasyon halinde iyi çalışmalarını gerektirdiğinden anahtar başarı faktörleri gereklidir. Son yıllarda araştırmacılar dikkatlerini iş inkübasyonundaki temel başarı faktörlerini belirlemeye odaklanmaktadır.

Bu kapsamda mevcut çalışma, işletme inkübasyonu, yatırım, eğitim ve mentorluğun etkisi hakkındaki mevcut literatürü gözden geçirmekte, bu alanlardaki etkinin ölçülmesinin zorluklarını tartışmakta ve bulgularını sunmaktadır. İşletme inkübasyonunun ekonomik gelişme açısından önemi ve hangi yönde ve nasıl kullanılabileceğine yönelik olarak literatür taramasından elde edilen bulgular doğrultusunda öneriler sunulacaktır.

1. Metodoloji

İşletme inkübasyonu, mentorluk, yatırım ve eğitimin yeni kurulan şirketler üzerindeki etkisine ilişkin mevcut bulgular, nicel ve nitel bir bakış açısıyla bu konulara bakan çeşitli program değerlendirmeleri ve etki değerlendirmeleri dâhil olmak üzere araştırmada tartışılmıştır.

2. İşletme İnkübasyonu

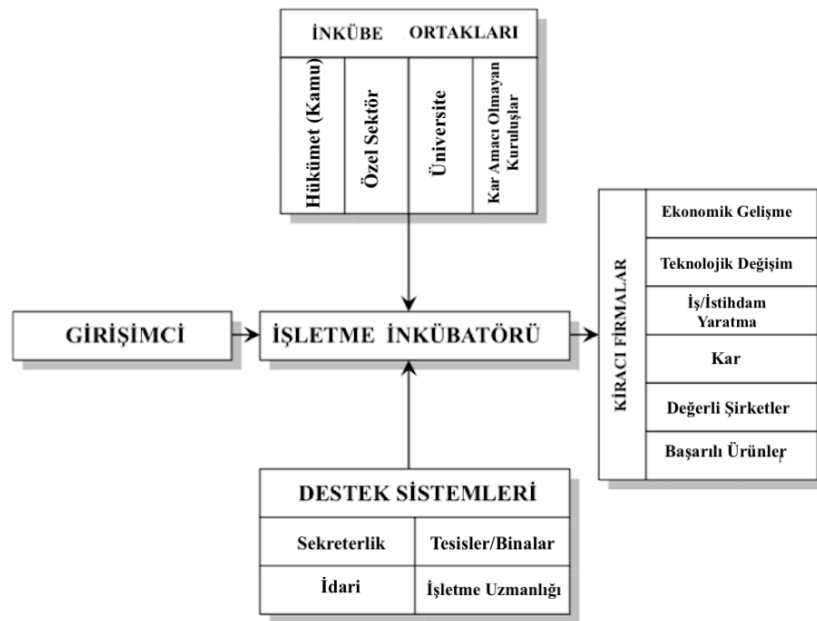
İşletme inkübasyon (business incubation) kavramı, girişimsel kabiliyeti güçlendirmek, yeni firma gelişimini artırmak ve bu sayede teknolojiye faydalanmayı ivmelendirmek için teknoloji, sermaye ve teknik bilgi birikimini birleştirmenin etkin bir yolu olarak görülmektedir (Grimaldi ve Grandi, 2005: 111). Bu kavram, genç firmalara fiziksel çalışma alanı, yönetim desteği, finansman erişimi, teknik ve diğer destekleyici hizmetlerin sunulduğu ve onların başlangıç aşamaları boyunca ayakta kalmaları ve büyümeleri için yardımcı olan kurumları ifade eden geniş bir kavramdır (Suk ve Mooweon, 2006: 30). İşletme inkübatörlerine odaklanan ilk çalışmaların büyük bir çoğunluğu inkübatör gelişimi, inkübatörün kuruluşu ve etkisi gibi konulara odaklanmıştır. Zamanla inkübatör uygulamalarının yaygınlaşması ve inkübatör uygulamalarının farklılaşmasıyla birlikte, “inkübatör” ifadesi heterojen bir kurumlar topluluğunu tanımlamak için kullanılan bir şemsiye kavram haline almıştır (Aernoudt, 2004: 128). İşletme inkübatörü kavramı, girişimcilere fikirlerinin başlangıç aşamasından yeni girişimin kuruluşuna kadar olan süreçte yardımcı olan kuruluşları kapsayan geniş bir tanım olarak da kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu geniş tanım, bir tarafta teknokentleri ve bilim parklarını, diğer tarafta da fiziksel lokasyonu bulunmayan ve bunun yerine girişim destek hizmetleri ağbağı sunan yapıları kapsamaktadır (Adegbite, 2001:158).

İşletme inkübatörleri, bir dizi işletme destek hizmeti ve kaynak sayesinde küçük işletmelerin büyümesi ve ayakta kalmasını hızlandırmak amacıyla tasarlanmış, çok düzlemli ve dinamik bir iş geliştirme sürecidir (Phan, Siegel ve Wright, 2005: 169).

Khalil ve Olafsen (2009) İşletme inkübasyonunu “büyümeye yönelik, erken aşamalı işletmelerin gelişimini ve ölçeklendirilmesini destekleme süreci” olarak tanımlamışlardır.

Araştırmacılara göre süreç, girişimcilere başlangıç aşamasında uygun bir ortam sağlamakta, bir girişimin başlatılmasına ilişkin maliyetlerin azaltılmasına yardımcı olmakta, girişimcinin güvenini artırmakta, onları işletmelerini ölçeklendirmek için gerekli kaynaklara ve ağlara bağlamaya yardımcı olmaktadır. Başka bir deyişle, işletme inkübasyonu daha fazla sosyal ve ekonomik faydalar sağlamakta, kurumsal büyümeyi hızlandırmakta, zamandan ve paradan tasarruf sağlamaktadır.

Şekil 1.'de İnkübatör sisteminin genel yapısı görülmektedir. Brooks (1986: 24) işletme inkübatörlerini “*pahalı olmayan ofis alanlarını esnek kiralama imkânı, genel yönetim giderlerini azaltmak amacıyla paylaşılan destekleyici hizmetler havuzu, bir takım profesyonel ve yönetsel asistanlık ve çekirdek sermayeye ulaşılmasında asistanlık veya erişim sunan çok kiracılı tesisler*” olarak tanımlamaktadır.



Şekil 1: İnkübatör Sisteminin Genel Yapısı (Verma, 2004).

İnkübe performansını ölçmek için standart bir metodoloji bulunmadığından çalışmalar arasındaki karşılaştırma zorlaşmaktadır (Dee vd., 2011). İşletme inkübatörleri üzerine yapılan akademik çalışmalar, doğrudan bir soruya cevap vermenin zorluğunu ortaya koymaktadır. İşletme inkübasyonunun etkisini ölçmek için çeşitli nedenlerle açıklanabilecek sınırlı veri bulunmaktadır. İnkübasyonun değerlendirilmesi, sonuçların bir işletmenin pazarını geliştirmesi ve üretimini ölçeklendirmesi için geçen sürenin gerçekleşmesi yıllar alabileceğinden değerlendirmek zor olmaktadır. Ortalama olarak başarılı bir işletmeyi inkübe etmek yaklaşık birkaç yıl sürebilmekte ve eğer araştırmacı, inkübe edilen firmaların canlılığını ve büyüme oranını ölçmek isterse, daha fazla beklemek zorunda kalabilmektedir. Az sayıda çalışma, işletme inkübasyonunun tam etkisini elde edebilmiştir (Dee vd., 2011). Yeni Zelanda'da yapılan çalışmalar, gelirlerde ve istihdam yaratmada gerçek büyüme oranının daha büyük sorumluluklar alma aşamasına yükselme sonrası dördüncü ve yedinci yıla kadar gerçekleşmediğini göstermektedir (Webb, 2008).

Diğer bir zorluk kontrol grubunu tanımlamaktır. İdeal olarak işletmelerin büyüme hızı bir endüstri ölçütüne göre ölçülecektir, ancak inkübe yapanların nasıl performans gösterdiğini test edebilecekleri bir kontrol grubu belirlemek genellikle zor olmaktadır. Ayrıca, işletme inkübatörleri tarafından kabul edilen işletme fikirleri genellikle sonuçları karşılaştırmak için başka durumlar bulmayı daha da zorlaştıran bir inovasyon bileşenine sahiptir.

Veri eksikliği, çoğu işletme inkübatörlerinin, mezun ettikleri firmaları takip etmemesinden kaynaklanmaktadır. İşletme inkübatör endüstrisinin birlikleri, toplam performans tahminleri sunarak işletme inkübatörlerinin etkisini düzenli olarak değerlendirir. Üye merkezli bir kuruluş olan ABD Ulusal İş Geliştirme Derneği (National Business Incubation Association, NBIA), olabildiğince çok sayıda üyenin dahil edilmesini teşvik eder ve bu da çoğu zaman yeni üyelerin taranamamasına sebep olmaktadır (INBIA, 2020). Bu durum, veri kümelerinin güvenilirliğini sarsmaktadır. Fon rekabeti, birçok inkübatörü sürekli olarak “başarı göstermeye” zorlamış, bu da özellikle kendi kendini raporlama sırasında aşırı raporlama başarılarına ve yetersiz raporlama hatalarına yol açabilecek durumları oluşturmuştur (Dee vd., 2011).

“Başarı” tanımı, işletme inkübasyonuna tabi tutulan girişimlerin daha uzun süre ayakta kalması veya inkübe edilirken önemli bir büyüme göstermesi, gelir büyüme oranı ve istihdam artışına kadar birçok iş yorumuna da sahip olabilir. İşletme inkübatörlerinin çok çeşitli hedefleri var gibi görünse de inkübatör çalışmaları bir inkübatörün nihai amacının işletmenin ayakta kalma ve büyüme olması gerektiğini göstermesidir. İnkübatör, sağlam bir şekilde ayakta kalma ve büyüme artacak şekilde düzenlenmelidir. Bununla birlikte, bazı akademisyenler arasında satış, nakit akışı, varlık ve çalışan sayısındaki büyüme gibi ölçütleri kullanarak firma büyümesinin nasıl ölçüleceği konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır (Vanderstraeten ve Matthyssens, 2010).

Tablo 1’de Hackett ve Dilts (2008) tarafından geliştirilen ölçek verilmiştir. Bu ölçeğe göre, “başarı” ve “başarısızlık” tanımı net değildir. Araştırmacılar geliştirdikleri ölçek ile, işletme inkübasyon performansını, inkübe çıkışındaki hem kiracı büyümesi hem de finansal performans açısından ölçmektedirler. Hackett ve Dilts (2008), birinci, ikinci ve dördüncü kategorilerin “başarı”, üç ve beşinci kategorilerin ise “başarısız” olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, analizden sonra Hackett ve Dilts (2008), üçüncü sonucun bir “başarı öyküsü”, beşinci sonucun da “başarısızlık” olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Tablo 1: İşletme İnkübe Performansı (Hackett ve Dilts, 2008)

Kategori	Başarı / Başarısızlık	İnkübe Sonucu Durum
1	Başarı	inkübe ayakta ve karlı bir şekilde büyümekte
2	Başarı	inkübe ayakta, büyüyor ve kârlılık yolunda
3	Başarı	inkübe operasyonları hala kuluçkadayken sonlandırıldı, ancak kayıplar en aza indirildi
4	Başarısızlık	inkübe ayakta, ancak büyümüyor ve karlı değil veya sadece marjinal olarak karlı
5	Başarısızlık	inkübe operasyonları hala kuluçkadayken sonlandırıldı ve kayıplar büyük

İşletme inkübasyonunun etkisini ölçmedeki diğer bir kısıtlama, az sayıda çalışmanın inkübatörlerin ekonomik katkılarını değerlendirmek için güçlü bir değerlendirme yaklaşımı uygulamış olmasıdır. Birçok nicel akademik çalışma, inkübatörlerin işletmeler üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır ve endüstri çalışmalarından daha muhafazakâr sonuçlara sahip olup bulguları genellikle çelişkilidir. Dee vd., (2011) bu çalışmaların birlikte alınmasının işe yarayabilecek yaklaşımların göstergesi olduğunu, ancak nispeten az sayıda çalışma ve aralarındaki karşılaştırılabilirlik olmadığından, herhangi bir sonucun en iyi ihtimalle gösterge olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır.

İşletme geliştirme merkezlerinin pozitif bir katkısı olmuş mudur? Ayakta kalma ve daha yüksek istihdam artışı etrafında olumlu sonuçlar belirlenmiştir (Rothaermel ve Thursby 2005). İşletme yaratmanın, inkübasyonu değerlendirmek için kullanılan popüler bir metrik olmasına rağmen, genellikle kurumsal büyümenin yararlı bir ölçüsü olarak görülmediğini vurgulamak önemlidir. İşletme yaratma kavramına yapılan vurgu, yatırımcı firmaların harcamalarını kontrol etme ihtiyacı üzerinde çok fazla baskı yapan yatırımcıların tavsiyesiyle çalışmaktadır, bu da genellikle işe alımın geciktirilmesi anlamına gelmektedir (Dee vd., 2011).

NBIA, sadece 2011 yılında Kuzey Amerikalı işletme inkübatörlerinin yaklaşık 200.000 çalışan için tam zamanlı istihdam sağlayan ve yıllık yaklaşık 15 milyar dolarlık gelir sağlayan yaklaşık 49.000 başlangıç şirketine yardım ettiğini tahmin etmektedir. CSES (2002), AB'deki işletme inkübatörlerinin yaklaşık 900 olan 40.000 yeni (net) istihdam yaratılmasına yardımcı olduğunu tahmin etmiştir. İngiltere, biyomedikal, IT (Information Technology) bilgi teknolojisi ve yaratıcı endüstriler gibi sektörlerde 12.000'den fazla yüksek teknolojili işletmeyi destekleyen yaklaşık 300 işletme inkübatöründen oluşan sağlam bir ağa sahiptir. Rapor edilen aralık, inkübatör başına 25-40 desteklenen işletme ile inkübatör başına yıllık 44-91 işletme arasındadır. Ancak bu rakamlar tipik olarak bir teknoloji ve diğer inkübatörlerin bir karışımını içermektedir (UKBI, 2010).

AusIndustry tarafından derlenen istatistikler (AusIndustry, 2011), Avustralya'daki işletme inkübatörlerinin KOBİ satışlarında 785 milyon dolardan fazla iş sağladığını ve minimum 10.500'den fazla iş yarattığını 3.500 işletme ile mezun ettiğini göstermektedir. En iyi inkübatör programlarından biri olarak kabul edilen Yeni Zelanda Ticaret ve İşletme İnkübatör Destek Programı (NZTE, 2010), son 10 yıl içinde bir inkübatörden 250'den fazla girişimin başarıya ulaştığını; bu girişimlerden yüzde 69'unun dış yatırımı artırdığını, yüzde 71'inin ticaret faaliyetlerine devam edebildiğini ve yüzde 57'sinin ihracat yapmakta olduğunu bildirmiştir. Bu destek programı ile 1100'den fazla yüksek değerli iş olanağı ortaya konmuştur.

Dünya Bankası Kalkınma için Bilgi Programı (infoDev'in) İşletme inkübatör Ağı, 80.000'den fazla gelişmekte olan, 220.000'den fazla iş yaratan 20.000 işletmeye yardımcı olan yaklaşık 300 inkübatörden oluşmaktadır. 2010 yılında, infoDev İşletme inkübatör Ağı (infoDev Business Incubation Network)'ndeki 150 işletme inkübatörü, 12.500 erken aşamalı işletmeye yardımcı olduklarını ve 92 işletme inkübatörü 4.200 işletmede başarıya ulaştıklarını bildirmiştir. 49'dan fazla inkübatörü değerlendiren Claros, (2010)'a göre, inkübatörlerin üçte biri 50'den fazla yeni firmaların kurulmasına yardımcı olduğunu rapor etmiştir. Kosta Rika, Panama ve Uruguay'daki

üç inkübatör yıllık 90.000 dolar ciro ile 63 şirketin ayakta kalmalarını başarmıştır. Bu işletmeler, inkübe sürecinin başlangıcında yıllık 15.000 \$ 'dan az cirosu bulunan veya daha az ciro elde eden firmalar olup ortalama olarak üç yıl boyunca inkübe edilmiştir (Claros, 2010). İşletme inkübatörüne girdiklerinde, henüz satışlarını yapmayan veya zor olan ilk satışlarını yapan firmalar olmasına rağmen 2010 yılına gelindiğinde, bu işletmeler 70.000 dolar ile 2,8 milyon dolar arasında değişen ve 6 ile 32 arasında çalışanı olan yıllık gelirlere ulaşmışlardır (Khalil ve Olafsen, 2009-10).

Anprotec, (2012) tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Brezilya Bilim, Teknoloji ve Yenilik Bakanlığı ile ortaklaşa faaliyet gösteren 384 işletme inkübatörü, 2.640 şirkete hizmet vermekte olduğu ve 16.394 iş istihdamı sağladığını rapor etmiştir. Bu işletme inkübatörleri ile 2,1 milyar dolar gelir ve 29.205 kişi istihdam edilerek 2.509 işletmeyi kendi ayakları üzerinde durma başarısını sağlamışlardır. Ayrıca inkübe olan şirketlerin %98'i inovasyon, 28'i yerel düzeyde, %55'i ulusal düzeyde ve %15'i küresel düzeyde istihdam sağlaması inkübatörlerin önemli bir başarısıdır.

Dee vd., (2011), bir inkübatörün etkisinin inkübe edilen firmanın portföyüne ve inkübatörün portföy üzerindeki etkisine bağlı olacağını savunmaktadır. Bir inkübatörün yeni girişimleri ne kadar etkileyebileceği, yeni girişimin özelliklerine ek olarak mevcut inkübasyon araçlarına bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Yeni girişimlerin performansının ölçülmesi, sektör için bir sorun olmaya devam etmektedir. İşletmeler genellikle hisse değerlerine veya brüt kârlarına göre değerlendirilmekte olup, yeni girişimler nadiren gözlenmektedir. Bu nedenle, inkübatörlerin etkisini değerlendirmek, erken aşama firmaların performansının nasıl ölçüleceğine dair fikir birliği olmaması nedeniyle karmaşıktır. Ayrıca, inkübasyon süresi tipik olarak bir firmanın yaşam döngüsünden daha kısadır, bu nedenle inkübasyon süresi boyunca firma performansının değerlendirilmesi daha uzun vadeli etkileri gözden kaçırabilmektedir (Dee vd., 2011). İnkübatör taraftarları, sürecin inkübatörde bulunanları dış çevrenin rekabetçi güçlerinden korumaya yardımcı olabileceğini ve kısa süreli ayakta kalma olasılığını artırabileceğini iddia ederken, diğerleri aynı sürecin bir firmanın inkübe sürecinden sonra rekabet etme ve ayakta kalma yeteneğinin zayıflatabileceğini ifade etmektedirler (Amezcuca, 2010).

Farklı ülkelerden ve farklı sektörlerden yapılan çalışmalar, yeni firmaların %50'sinden fazlasının ilk beş yıl içinde piyasadan çıktığını ortaya koymaktadır. Yakın tarihli bir ABD araştırması, inkübe edilmemiş firmaların istihdam ve satış büyümesi açısından akranlarından daha iyi performans gösterdiğini, ancak daha erken başarısız olduklarını rapor etmiştir (Amezcuca, 2010). İnkübe sonrası işletme performansı üzerine yapılan az sayıda araştırma bulunmakla birlikte, inkübe sürecini tamamlamak kolay ve inkübe sonrası ayakta kalmak mümkün olamamaktadır (Schwartz, 2010). Alman işletme inkübatörleri üzerine yapılan bir araştırma, inkübe sürecinden sonraki ilk üç yıl içinde firmaların yaklaşık yüzde 20'sinin ayakta kalamadığı yüksek riskli bir dönemle karşı karşıya olduğunu rapor etmiştir. Öte yandan, infoDev ağındaki işletme inkübatörleri, inkübe sürecinden sonra işletmelerin yüzde 75'inin mezuniyetten üç yıl sonra hala faaliyette olduğunu bildirmiştir. Brezilya'da, ilk yıl ayakta

kalamayan tüm başlangıç şirketlerinin yüzde 50'sine kıyasla, inkübatörlerin ayakta kalma oranı yaklaşık yüzde 80 olarak bildirilmiştir (Aernoudt, 2004: 134).

3.Yatırım

Finansmana erişim, işletmelerin büyüyüp gelişebileceği ekonomik bir ortam yaratmak için kilit bir bileşendir. Kredi ve finansal piyasalardaki kusurlar, kredi kısıtlamaları ve genel olarak sermaye yetersizliği, işletme büyümesi için kısıtlamalar olarak tanımlanmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, işletmeler, özellikle KOBİ'ler, yüksek sermaye maliyeti, yüksek teminat gereklilikleri ve finansal araçlarla deneyim eksikliği gibi finansmana erişimde önemli kısıtlamalarla karşılaşmaktadır (Müftüoğlu, 2002).

Mevcut araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular, finansman engellerinin küçük işletmeleri büyük işletmelerin iki katı kadar etkilediğini göstermektedir. Küçük işletmeler sadece daha yüksek finansman engelleri bildirmekle kalmaz, aynı zamanda bu engellerden daha olumsuz etkilenirler. Özellikle Beck, Demirgüç-Kunt ve Maksimovic (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, finansman kısıtlamalarının büyük ölçekli işletmeler için kurumsal büyümeyi ortalama olarak altı puan, küçük firmalar için ise 10 puan azalttığını bulmuşlardır. Ayrıca, ihracat, finansal kiralama ve uzun vadeli finansman gibi belirli finansman biçimlerine erişim eksikliği, küçük firmalar için önemli ölçüde daha kısıtlayıcıdır (Beck vd., 2005). Küçük firmalar ekonominin gizli dinamizminin çoğunu somutlaştırdığı ölçüde, daha zayıf bir finansal sistem, bu firmaları kısıtlayarak ülkeyi çok daha yavaş bir büyüme yoluna götürebilmektedir. Goedhuys ve Sleuwaegen (2010), tutarlı bir şekilde teminat eksikliğinin firmaların büyümesini önemli ölçüde engellediğini tespit etmişlerdir.

Dış finansmanın mevcudiyeti, yeni kurulan işletmelerin sayısının yanı sıra firmaların dinamizmi ve yeniliği ile de pozitif bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Firmaların boyut dağılımı dış finansmanın kullanılabilirliğinden etkilenebilir: Finansal gelişme, küçük firmaların büyük firmalardan daha fazla girişine yardımcı olur, ancak küçük firmalar genellikle zayıf olduğunda finansman elde etmek için daha fazla mücadele etmektedirler (World Bank, 2008).

Dünya Bankası Yatırım Ortamı Anketleri, finansmana erişimin firma performansını artırdığını göstermiştir. Finansmana erişim sadece pazara girişi, şirketlerin büyümesini ve risk azaltmayı kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerini de destekler. Ayrıca, sermayeye daha fazla erişimi olan firmalar büyüme ve yatırım fırsatlarından daha fazla yararlanabilirler. Diğer bir deyişle, sermayeye erişim artırılarak toplam ekonomik performans artırılabilmektedir (Dalbergh, 2011).

Rajan ve Zingales (1998) ve Beck vd., (2008), finansal olarak bağımlı endüstrilerdeki firmaların finansal olarak gelişmiş ülkelerde çok daha hızlı büyüdüklerini açıkça göstermektedir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerdeki yeni küçük firmalar, finansal piyasaları az gelişmiş olduğu için, vakaların büyük çoğunluğunda kredi ve öz kaynaklara sahiptirler (Vivarelli, 2012). Finansal erişim eksikliği, kurumsal ortamlarında altta yatan zayıflıklara sahip ülkelerde en çok küçük firmalara zarar verme eğiliminde olmakla birlikte, bulgular, küçük firmaların finansal sistemler geliştikçe kısıtlamalarının gevşediğini görmek açısından orantısız bir şekilde faydalandıklarını göstermektedir (Beck vd., 2005). Banerjee ve Duflo (2008) tarafından yapılan

çalışmalar, finansal kalkınmanın firmaların büyümesi üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Araştırmacılar ayrıca üretim teknolojilerinin bir adım işlevi izlediğini ve KOBİ'lerin bir sonraki adıma geçmeleri için krediye ihtiyaç duyulabileceğini tartışmışlardır (Dalberg, 2011).

Finansmana erişim, firma performansını olumlu etkilemektedir. Kurumsal araştırmaları kullanan araştırmalar, kayıtlı finans sektörünün işleyişindeki iyileşmelerin küçük şirketler için finansman kısıtlamalarını daha fazla azalttığını göstermiştir (Beck vd., 2008). Araştırmalar, finansmana erişimin daha fazla girişimi teşvik ettiğini ve daha küçük firmaların genellikle en dinamik ve yenilikçi olduğunu göstermektedir (Vivarelli, 2012). Finansal sisteme daha iyi erişim, işletmelerin büyüme ve yatırım fırsatlarından faydalanmalarını sağlayarak daha büyük bir denge boyutuna ulaşmalarını da sağlamaktadır (Beck vd., 2005).

Küçük İşletme Yardım Fonu (SEAF, 2007) tarafından yapılan bir araştırmada, KOBİ'lerin finansmana erişiminin önemi vurgulanmaktadır. Araştırma Orta ve Doğu Avrupa'da beş ve Latin Amerika'da beş olmak üzere toplam on firmayı incelemiştir. Şirketler yıllık ortalama istihdam artış oranını yüzde 26 ve ücret artış oranını yüzde 25 olarak sürdürmüş ve her ülke için ulusal büyüme oranlarını yakalamışlardır (Dalbergh, 2011).

Kredi kısıtlamaları ve finansal sermaye eksikliği, yeni işletmelerin giriş oranını, ayakta kalma olasılıklarını ve büyüme oranını sınırlamaktadır. Bununla birlikte, son çalışmalar, kredi oranlamasının rolünün bir miktar fazla vurgulandığını ve girişimci tasarruf planlarının borçlanma kısıtlamalarının üstesinden gelmesine yardımcı olabileceğini göstermiştir. Yeni başlayan (nascent entrepreneur) veya yeni doğmuş (new-born entrepreneur) girişimcilerden yeni bir firma kurma ve/veya işletmede ana güçlüklerini listelemelerinin istendiği anket analizlerinde, kredi kısıtlamalarının engelleyici rolünü abartma riski özellikle yüksektir; aslında, sorunlarının ana nedeni olarak dış mali destek eksikliğini gösterme eğilimindeyken, çoğu durumda bu sadece şirket içindeki daha temel eksikliklerin bir belirtisidir (Vivarelli, 2012). Büyük bir sermaye enjeksiyonunun başlangıç, erken aşama veya büyüme aşamalarında KOBİ'ler için sorunlara çözüm olmadığını belirtmektedir (Maina vd., 2010).

4. İşletme Eğitimi

Eğitim, dünya çapında küçük işletmelere sunulan en yaygın destek stratejilerinden biridir. Eğitim hizmetleri hükümetler, STK'lar, mikro finans kuruluşları ve iş merkezleri tarafından verilmektedir. Eğitim hizmetleri yaygın bir şekilde dağılmış olsa da iş eğitiminin etkisinin ölçülmesi, büyük ölçüde bunu yapmanın zorluklarından kaynaklanmaktadır.

İşletme eğitimi etkisini ölçmedeki temel zorluklardan biri, işletme eğitiminin sunulanlar ve farklı konularda ve kuruluşlarda nasıl sunulduğuna bağlı olarak değişmesi ve programlar arasında karşılaştırmayı zorlaştıran yüksek düzeyde heterojenlik getirmesidir. Diğer bir zorluk, eğitimin etkisinin büyük olasılıkla eğitimi kimin alacağına bağlı olarak değişeceğidir, bu nedenle aynı eğitim içeriğini farklı bir konumda karşılaştırılırsa, eğitimi alan bireylerdeki farklılıklar farklı ölçülen etkilere neden olabilmektedir. Genellikle, çalışmalar katılımcıları nasıl seçtiklerine ve seçilenlere hangi içeriğin sağlandığına göre değişmektedir. Bu nedenle,

programlar arasında karşılaştırma yaparken, kimlerin katıldığını ve nelerin teklif edildiğini analiz etmek önemlidir (McKenzie vd., 2012).

Eğitim programları farklı şekillerde ve farklı kanallar üzerinden verilmektedir. En popüler yöntemlerden biri, mikro finans kuruluşları veya bankalar tarafından müşterilerine sunulan sınıf temelli eğitimidir. Bu, mikro finans müşterilerinin (mikro finans müşterileri, normalde, genellikle kendi evinde çalışan serbest meslek sahibi girişimciler) çoğunluğunun kadın olduğu düşünüldüğünde, çoğunlukla kadın mikro girişimci sahiplerini eğitmek için kullanılmıştır. Eğitim, mikro finans katılımcılarının katılması beklenen düzenli grup toplantılarının bir parçası olarak veya mikro finans kuruluşu veya banka tarafından sağlanan ek bir hizmet olarak tüm müşterilere sunulabilir. Alternatif bir dağıtım yöntemi, belirli bir sektördeki veya endüstriyel kümedeki firmalara eğitim sunmaktır. Diğer bir strateji ise bireylerin, bir yarışmanın parçası olarak eğitime dahil edilmesi veya bireylerin bir girişimcilik kursuna katılma başvurularını sağlamaktır (McKenzie vd., 2012).

Şimdiye kadar yapılan değerlendirmelerin çoğu, esas olarak katılımcıları seçmek için kullanılan yaklaşımlar ve kentsel işletmeler üzerinde, kentsel alanlarda iş ve eğitim sağlayıcıların yoğunluğunu yansıtan mevcut işlere odaklanmaktadır.

Mano vd., (2012) tarafından yapılan bir çalışmada eğitimden 12 ay sonra işletmenin ayakta kalma ihtimalinde yüzde 9 oranında bir artış bulunmuştur. Ayrıca, tek başına eğitimin, eğitimden sonraki 4 ay içinde işgücü dışında bir grup kadın arasında iş sahipliği oranını %9 oranında artırdığını tespit etmişlerdir. Giné ve Mansuri (2011) erkek iş sahipliği örneğinde eğitimden 18-22 ay sonra işletmenin ayakta kalma ihtimalinde %6 artış olduğunu, ancak kadın iş sahiplerinde değişiklik olmadığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Valdivia (2011), eğitimin aslında kadın firma sahipleri için ayakta kalma olasılığında marjinal olarak önemli bir azalmaya yol açtığı sonucuna varmıştır.

Premaud vd., (2012) üniversitenin son yılında akademik yol yerine bir girişimcilik parkurunda yer almanın, 1500 gençlik örneğinde bir yıl sonra erkekler için serbest meslek oranlarında %6, kadınlarda %3 artışa yol açtığını bulmuşlardır. Goedhuys ve Sleuwaegen (2000) çalışmalarında, girişimci olma olasılığının çıraklık ve örgün eğitim tarafından güçlü bir şekilde motive edildiğini, eğitimin olumlu etkisinin düşük seviyeden yüksek seviyelere doğru sürekli olarak arttığını rapor etmişlerdir. Çalışmalarında, girişimci eğitiminin kurumsal büyüme performansını olumlu etkilediğine dair bulgular elde etmişlerdir.

Az sayıda çalışma, eğitimin analitik olarak daha az yetenekli ve düşük gelirli bireylerin iş kurmasına olanak sağlayabileceğini ve daha az kârlı işletmelerin ayakta kalmasını destekleyebileceğini düşündürmektedir (McKenzie vd., 2012). Birçok çalışmada, iş eğitiminin iş uygulamaları üzerinde olumlu bir etki yarattığı sonucu vurgulanmıştır.

Giné ve Mansuri (2011), başlangıçta yer alan işletmelerin sadece yüzde 18'inin işten para kazandığını ve sadece yüzde 18'inin satış kaydettiğini açıklamışlardır. Eğitimden sonra, yapılan araştırma neticesinde, satış kayıtlarında yüzde 6,6 ve hane halkı ihtiyaçları için alınan para kayıtlarında yüzde 7,6 artış bulunmuştur. Drexler vd., (2012) yapmış oldukları çalışmada, temel kural eğitimi kullanımının, kişisel ve ticari harcamaları ayırdığını, muhasebe kayıtlarını

tuttuğunu ve gelirleri resmi olarak hesapladıklarını bildiren bireylerde artışa yol açtığını ve bu önlemlerin her birinin göreceli olarak yüzde 6 ile 12 puan arasında arttığını bulmuşlardır. İş rutinleri açısından, eğitim programlarına katılanlar, finansal yönetim (defter tutma), üretim yönetimi (atölyelerin organizasyonu) ve pazarlama alanlarında yeni iş rutinlerini benimseme konusunda daha güçlü bir eğilim göstermiştir.

Elde edilen bulgular, işletme eğitiminin işletme karları veya satışları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Dünya Bankası (World Bank, 2010), eğitim programlarından önce ve sonra iş performansının katma değeri ve brüt kârını karşılaştırmıştır. Eğitimde yer alan katılımcılar, eğitimden sonra iş performansında katılımcı olmayanlara göre daha yüksek büyüme oranları kaydetmiştir. Eğitimin net etkisi, her iki kümede de bir yıl boyunca brüt kârdaki yüzde 160'lık büyümeye eşit olmuştur. Uluslararası Kadın Araştırmaları Merkezi (International Center for Research on Women, ICRW) verileri, işletmelerin yarısının 18 aylık bir dönemde gelirlerini en az iki katına çıkardığını göstermektedir.

Berge vd., (2011), eğitimin kısa vadede (eğitimden 5-7 ay sonra) erkekler için satışları yüzde 24 ve satışların yüzde 29 oranında arttığını, ancak kâr üzerindeki etkinin uzun vadede (30 ay sonrası) istatistiksel olarak anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir. Valdivia (2011), hem eğitim hem de yoğun birebir teknik yardım alan takip grubunda yüzde 20'lik bir artış bulmuş, ancak tek başına eğitimde önemli bir artış bulamamıştır.

De Mel vd., (2009) çalışmalarında, kısa veya orta vadede mevcut eğitimin kârları üzerinde tek başına eğitimin herhangi bir etkisini tespit edememişlerdir, ancak bu kazançların zaman içinde dağılmasıyla birlikte eğitimin ve kısa vadeli kârlar üzerinde hibenin kombinasyonu üzerinde önemli bir etki bulmuşlardır. Başlangıçta işgücü dışında olan kadınların ayrı bir örneğinde, eğitimin, yeni kurulan işletmelerin kârlarını ve satışlarını yaklaşık yüzde 40 oranında önemli ölçüde artırdığı bulunmuştur.

Mikro girişimleri inceleyen çalışmaların çoğu, diğer çalışanların istihdamının etkisini göstermemektedir. (McKenzie vd., 2012) tahminlerine göre, iş eğitimi alan yirmi mikro işletmede birden fazla kişinin ek bir çalışanı işe almayacağını göstermektedir. Buna, işçinin bu işi üstlenmek için başka bir işten ayrılabilmesi (serbest meslekten çıkmak da dâhil) ve bu eğitim programlarının eğitilmiş çalışan dışındaki kişiler üzerindeki net istihdam yaratma etkisi son derece az olduğunu ifade etmektedir.

5.Mentorluk

Mentorluk popülaritesinin artmasına rağmen, bu konuda ortaya konan birçok çalışmada hem iş hem de kişisel gelişimde değerli bir araç olarak faydaları vurgulansa da belirli ölçülebilir faydaları ve etkileri üzerinde yoğunlaşan az sayıda akademik makale vardır. Bunun nedeni, mentorluğun, daha nicel araştırmalara eğilimli olmayan, esasen niteliksel bir konsepte olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka neden de mentorluğun genellikle daha karmaşık destek programlarına dâhil edilmesi ve kendi başına değerlendirilmemesi şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte, yapılan literatür araştırmalarında hem mentee hem de mentor için mentorluk ilişkisinin birçok olumlu etkisinin vurgulandığı görüşmüştür. Garvey ve Garrett-Harris (2008) çeşitli endüstri sektörlerinde mentorluk planlarına ait birçok çalışma ve

değerlendirme gerçekleştirmiş, mentorlar ve mentee'ler için en düzenli olarak alıntılanan faydaların bir listesini ortaya koymuştur.

- Mentee'nin avantajları arasında iyileştirilmiş performans ve verimlilik; gelişmiş bilgi ve beceriler, daha fazla güven, güçlendirme ve refah; gelişmiş iş memnuniyeti ve motivasyonu, daha hızlı öğrenme ve gelişmiş karar verme becerileri; işin daha iyi anlaşılması, gelişmiş yaratıcılık ve yenilik; olumlu risk alımının teşvik edilmesi, liderlik yeteneklerinin geliştirilmesi
- Mentorlara sağlanan faydalar arasında, gelişmiş anlayış ve bilgi yoluyla gelişmiş performans; artan ticari faaliyet, satış ve ağ oluşturma; artan fikirlerin üretimi ve bilgi geliştirme, artan güven ve iş tatmini; yeni bilgi ve beceriler, liderlik gelişimi; insanın psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanması; gençleşme ve gelişmiş motivasyon, değişime karşı olumlu tutum.
- İşletmeye sağlanan faydalar arasında stratejik değişim, ortaklıkların kolaylaştırılması, yenilik ve değişim, problem çözme ve daha iyi proje yönetimi.

SONUÇ

Bu çalışmada literatür araştırma ile inkübasyon, yatırım, eğitim ve mentorluğun işletme üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan bazı çalışmalar değerlendirmiştir. Tüm bu alanlarda, genellikle veri eksikliği, mevcut verilerin güvenilirliği, kalitesi, yüksek düzeyde heterojenlik ve çalışmalar arasındaki karşılaştırılabilirlik konularıyla ilişkili olarak etkinin ölçülmesinde ciddi zorlukların olduğu gözlenmiştir. Genel olarak, gelişmekte olan bir ülke bağlamında (start-up)'lara verilen desteğin sınırlı bir etkiye sahip olduğunu düşündüren az sayıda güvenilir çalışmanın sonuçlarıyla sektörler arasında uzun vadeli sürdürülebilir etkiye ait çok az bulgu bulunmaktadır.

En güçlü bulgu, finansa erişimin işletmelerin büyümesi ve gelişmesi için önemli bir etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Finansman kısıtlamaları kurumsal büyümeyi azaltmakta ve KOBİ'leri orantısız bir şekilde yıpratmakta ve gelişmekte olan ülkelerde daha yavaş bir büyümeye yol açmaktadır. Öte yandan, finansmana erişim, işletmelerin pazara girişi ve büyümesi, firma performansı ve inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi ile pozitif korelasyon olduğu yapılan çalışmada ortaya çıkmıştır. Finansal sisteme daha iyi erişim, işletmelerin büyüme ve yatırım fırsatlarından faydalanmalarını sağlayarak daha büyük bir denge boyutuna ulaşmalarını da sağlamaktadır. Genel olarak, fazla mesai, finansmana erişimin işletmeler için tali bir çözüm olmadığı, ancak sermayeye erişimin artırılmasının, toplam ekonomik performansı artırabileceği olgusu açıklığa kavuşmuştur.

İşletme inkübasyonu ile ilgili olarak, elde edilen bulgular kısa vadede işletme inkübasyonunun faydalarına ilişkin oldukça güçlü ip uçları vermektedir. İşletme inkübasyonu, işletmenin ayakta kalması ve daha yüksek istihdam artışı açısından olumlu sonuçlara sahiptir. İnkübatörler genel olarak kısa süreli ayakta kalma, daha düşük başarısızlık oranı ve daha güçlü öğrenme olasılığını artırmıştır. Sunulan ümit verici sonuçlara rağmen, literatür, mevcut çalışmaların nispeten az sayıda olması ve aralarındaki karşılaştırmalı birlik eksikliği göz önüne alındığında, sonuçların en iyi ihtimalle gösterge olarak ele alınmasının önemi konusunda uyarıda bulunmaktadır. Özel olarak belirtilmemiş olmakla birlikte, gözden geçirilen veriler, bilgi teknolojisi, (Information

Technology, IT)'ye odaklanan inkübatörlerin, yüksek büyüme gösteren işletmelerin diğerlerinden daha olumlu sonuçlara sahip olduklarını göstermektedir. Çalışmaların hiçbirinin farklı işletme inkübasyon modellerinin etkisini değerlendirmedeğini vurgulamak önemlidir.

İş inkübasyonu, inovasyonu, ekonomik büyümeyi ve istihdam yaratmayı teşvik etmek için bir girişimcilik geliştirme aracı olarak kabul edilmektedir. Son otuz yılda dünya çapında iş inkübatörlerinin önemli ölçüde çoğalması, bu alandaki artan araştırma kitlesiyle paralellik göstermektedir. Bu makale, işletme inkübasyonu ile ilgili literatüre iki şekilde katkıda bulunmaktadır. Birincisi, iş inkübasyon etkinliği hakkındaki literatürün eleştirel bir değerlendirmesini sağlamak ve ikincisi, iş eğitimi ve mentorluğun firmalarının gelişimini nasıl teşvik edebileceğini daha iyi anlamak için yerleşik bir teorik bakış açısı sunmaktır.

Literatürün eleştirel bir değerlendirmesi, bu alandaki çok sayıda çalışmaya rağmen, iş inkübasyonunun etkinliğini değerlendirmek için kapsamlı bir çerçevenin hala eksik olduğunu ortaya koymaktadır. İş inkübatörlerinin heterojenliği, tanım uyumsuzluğu ve iş inkübasyonunun etkinliğini değerlendirmeye yönelik çok çeşitli kriterler, iş inkübatörlerinin ne ölçüde değer kattığını ve başarılı iş inkübasyonu için en büyük etkiyi oluşturmayı zorlaştırır. Literatürdeki çok sayıda çalışma, iş inkübatörlerinin performansını iyileştirmek için bir dizi anahtar başarı faktörünü ve en iyi uygulamaları belirlemeye çalışmıştır.

Geleneksel olarak, iş inkübatörlerinin kaynaklarının somut unsurları başarı göstergeleri olarak uygulanmıştır, ancak yıllar içinde vurgu, işletme inkübasyonunun somut olmayan faktörlere, farklı sermaye biçimlerinin kullanımına ve sosyal, beşerî ve finansal yönlerine kaydırılmıştır. Yine de bu dikkatin iş inkübasyonunun daha somut olmayan faktörlerine kaymasına rağmen, iş inkübasyon yönetiminin girişimci gelişimi nasıl destekleyebileceğine dair anlayışta hala önemli boşluklar olduğu açıktır. Sorunun bir kısmı, işletme inkübasyonu alanındaki araştırmaların büyük bir kısmının anekdot olarak kalması, inkübatörün bakış açısını dışlaması ve gayri resmi araştırma tasarımından ve / veya sınırlı bir teorik odaktan muzdarip olmasıdır.

Bu eksiklikleri gidermek için, bu çalışmada "ne" ile ilgili araştırma sorularına yeniden dengelenmesi gerektiği ve bir iş inkübasyon sürecinin belirli sonuçlara yol açtığı "nasıl" ve "neden" e yönelik araştırma sorularının yeniden dengelenmesi gerektiği tartışılmaktadır. Bu bağlamda, iş inkübasyonunun yukarıda belirtilen maddi olmayan özelliklerinin önemi ve işletme yönetimi, yerleşik bir öğrenme kuramsal perspektifinin, kuluçka girişimcileri ve firmalarının gelişimsel ihtiyaçlarını karşılayan bir ortamın nasıl beslenebileceğine dair anlayışın geliştirebileceği varsayılmaktadır.

Spesifik olarak, gelecekteki araştırmaların, iş inkübasyon yönetiminin, girişimci öğrenim ve gelişimin gerçekleştiği büyüme odaklı işletmeleri nasıl idare edeceğine odaklanması gerektiği savunulmaktadır. Konumlandırılmış öğrenme teorisine dayanarak, teorik önermeler bu etki için sunulur. Bu mantığın ardından, girişimci öğrenme ve gelişme, inkübe edilmiş büyüme odaklı topluluklar içinde insan, sosyal ve finansal sermayeye daha fazla sahip olma, erişim ve kullanımla desteklenen iş fırsatlarını tanımlama ve kullanma kapasitesini geliştirme olarak görülüyor. Bunun da hem organizasyonel hem de organizasyonlar arası farklı düzeylerde firmanın ayakta kalması, büyümesi ve inovasyonu bütünsel olarak bağlantılı olduğu

düşünülmektedir. Başka bir deyişle, yeni işletmelerin girişimci gelişimi, firmalarını bireysel ve toplu olarak olumlu etkiler ve akademisyenler, iş destek sağlayıcıları, fon sağlayıcılar ve çeşitli tedarik zinciri acenteleri gibi bir dizi dış paydaşları içerir.

İş eğitimi açısından, asıl zorluk, teklif edilenlerin çeşitliliği ve farklı lokasyonlarda ve kuruluşlarda nasıl sunulduğu ile ilgilidir. Elde edilen bulgular, eğitimin işletme başlangıcı ve ayakta kalma üzerinde önemli bir etkisi olmadığını, ancak örgün eğitimin bu konuda bir etkisi olduğunu göstermektedir. Hemen hemen tüm çalışmalarda, iş eğitiminin iş uygulamaları üzerinde olumlu bir etkisinin yanı sıra iş karları veya satışları üzerinde de olumlu bir etki bulunmuş olmasına karşın istihdam üretimi üzerinde anlamlı bir etki bulamamıştır.

İşletmenin mentorluğa etkisi konusunda stratejik yönetim, geliştirilmiş proje yönetimi, ortaklıklar ve inovasyonun yanı sıra mentor için olumlu sonuçlar bulunmuştur. Mentinin sürekli yararları önemli görünmemektedir.

Bulgular, bu alanların çoğunda kesin olmamakla birlikte, yalnızca gösterge niteliğinde olmakla birlikte, işletmelerin büyümek ve ayakta kalmak için, bu bileşenlerin her birinin ayrı ayrı değil, kısmen uygulandığı kapsamlı bir destek sistemine ihtiyaç duyduğunu vurgulamak son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Adegbite, O. (2001). "Business Incubators and Small Enterprise Development: The Nigerian Experience". *Small Business Economics*, 17, 157-166.
- Aernoudt, R. (2004). "Incubators: Tool for Entrepreneurship". *Small Business Economics*, 23,127- 135.
- AusIndustry, (2011). *Department of Industry, Innovation, Science, Research and Tertiary Education*, Australia.
- ANPROTEC. (2012). *Ministério da Ciência, Tecnologia e Inovação (MCTI). Estudo, Análise e Proposições sobre as Incubadoras de Empresas no Brasil: relatório técnico.* ANPROTEC, 24 p.
- Amezcuca, A. S. (2010). *Boon or Boondoggle? Business Incubation as Entrepreneurship Policy.* Unpublished manuscript. Martin J. Whitman School of Management.
- Brooks, O. (1986). "Economic Development through Entrepreneurship: Incubators and the Incubation Process". *Economic Development Review*, Summer, 24-29.
- Beck, T., Demircuc-Kunt, A., ve Maksimovic, V. (2005). "Financial and Legal Constraints to Growth: Does Firm Size Matter?" *The Journal of Finance* 9(1): 137-177.
- Banerjee, A. V., Duflo, E. (2008). "Do Firms Want to Borrow More? Testing Credit Constraints Using a Directed Lending Program." *MIT Department of Economics Working Paper No. 02-25.*

- Berge, L., Bjorvatn, K., Juniwaty, K.S., ve Tungodden, B. (2011). “*Business training in Tanzania: From research driven experiment to local implementation*”. CMI Working Paper.
- CSES. (2002). *Benchmarking of Business Incubators*. Sevenoaks: Centre for Strategy and Evaluation Services.
- Claros A.L. (2010). The Innovation for Development Report 2010–2011: *Innovation as a Driver of Productivity and Economic Growth*. Springer, 2010.
- Dee, N.J. Gill, D., ve Lacher, R. (2011). *Incubation for Growth. A Review Of The Impact of Business Incubation on New Ventures With High Growth Potential*. London: NESTA.
- Dalberg. (2011). *Report on Support to SMEs in Developing Countries Through Financial Intermediaries*. (http://www.eib.org/attachments/dalberg_sme-briefing-paper.pdf).
- Dalberg. (2012). *The Small and Medium Enterprise (SME) Sector —Catalyst for Growth in South Africa*.
http://dalberg.com/sites/dalberg.com/files/pdf/SME_Catalyst_for_Growth.pdf
- Drexler, A., Fischer, G., ve Schoar, A. (2012). “*Keeping it Simple: Financial Literacy and Rules of Thumb*.” Mimeo. London School of Economics.
- De Mel, S., McKenzie, D., ve Woodruff, C. (2009) 'Measuring Microenterprise Profits: Must We Ask How The Sausage is Made?' *Journal of Development Economics* 88(1): 19-31.
- Eshun, J. P. (2009), ‘Business incubation as strategy’, *Business Strategy Series* 10 (3), 156-166.
- Grimaldi, R., ve Grandi A. (2005), “*Business Incubators and New Venture Creation: An Assessment of Incubating Models*”, *Technovation*, 25, 111-121.
- Goedhuys, M., ve Sleuwaegen, L. (2000). “Entrepreneurship and Growth of Entrepreneurial Firms in Côte d’Ivoire.” *The Journal of Development Studies* 36: 123-45.
- Giné, X., ve Ghazala, M. (2011). *Money or Ide As? A Field Experiment on Constraints to Entrepreneurship in Rural Pakistan*. Mimeo. Washington, DC: World Bank.
- Goedhuys, M., ve Sleuwaegen, L. (2000). “Entrepreneurship and Growth of Entrepreneurial Firms in Côte d’Ivoire.” *The Journal of Development Studies* 36: 123-45.
- Garvey, B., ve Garrett-Harris, R. (2008). The Benefits of Mentoring: A literature review for East Mentor’s Forum. Sheffield: Sheffield Hallam University.
- Hackett, S.M., ve Dilts, D.M. (2008). “Inside the Black Box of Business Incubation: Study B – Scale Assessment, Model Refinement, and Incubation Outcomes,” *The Journal of Technology Transfer*, 33, 439-471
- Hughes, M., Ireland, R. D., and Morgan, R. E. (2007), ‘Stimulating Dynamic Value: Social

- Capital And Business Incubation As A Pathway To Competitive Success', *Long Range Planning* 40 (2), 154-177.
- Information for Development Program. (2010). *Wider Business Environment for SMEs, in World Bank Global Practice in Incubation Policy Development and Implementation*. Washington, DC: World Bank.
- Khalil, M.A., ve Olafsen, E. (2009-2010). Enabling Innovative Entrepreneurship through Business Incubation, in Lopez-Claros, A. (Ed.) *The Innovation for Development Report 2009-2010. Strengthening Innovation for the Prosperity of Nations*.
- Lewis, D.A., Harper-Anderson, E. and Molnar, L.A. (2011), *Incubating Success Incubation Best Practice that Lead to Successful New Ventures*, Michigan, University of Michigan.
- Maina, K., Butoyi, S., ve Michira, N. (2010). *Scaling-Up SME Access to Financial Services in the Developing World*. International Finance Corporation. Washington, DC: World Bank.
- McKenzie, D., ve Woodruff, C. (2012). *What Are We Learning from Business Training and Entrepreneurship Evaluations around the Developing World?* Washington, DC: World Bank
- Mano, Y., Iddrisu, A., Yoshino, Y. ve Sonobe, T. (2012). How can micro and small enterprises in Sub-Saharan Africa become more productive? The impacts of experimental basic managerial training. *World Development*, 40(3), 458-468. doi: 10.1016/j.worlddev.2011.09.013.
- Müftüoğlu, M. T. (2002). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ'ler)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- NBIA (2010). 'What is Business Incubation', available http://www.nbia.org/resource_library/what_is/ (accessed 10th March 2012).
- NESTA (2008). 'Business Incubation in Challenging Times,' available at: http://www.nesta.org.uk/assets/Uploads/pdf/Policybriefing/Business_incubators_PB3_0_NESTA.pfd (accessed 22nd December 2008).
- NZTE. (2010). *The New Zealand Trade and Enterprise Incubator Support Programme, Global Practice in Incubation Policy Development and Implementation, New Zealand Case Study*. http://www.infodev.org/infodev-files/resource/InfodevDocuments_837.pdf
- Phan, P.H., Siegel, D.S., ve Wright, M. (2005). "Science Parks and Incubators: Observations, Synthesis and Future Research." *Journal of Business Venturing*, 20, 165-182.
- Premand, P., Brodmann, S., Almeida, R., ve Barouni, M. (2012). *Entrepreneurship Training and Self-Employment Among University Graduates: Evidence From A Randomized Trial In Tunisia*. Washington, DC: World Bank.

- Rajan, R.G., ve Zingales, L. (1998). "Financial Dependence and Growth." *American Economic Review* 88: 559-86.
- Suk, J.Y., ve Mooweon, R. (2006). "Resource Mobilization and Business Incubation: The Case of Korean Incubators." *Development and Society*, 35(1), 29-46.
- Schwartz, M., ve Hornyck, C. (2010). "Cooperation Patterns of Incubator Firms and the Impact of Incubator Specialization: Empirical Evidence from Germany." *Technovation*, 30, 485-495.
- SEAF. (2007). *From Poverty to Prosperity: Understanding the impact of Investing in Small and Medium Enterprises. Data Survey and Case Study Analysis of SEAF Investments.* Washington, DC: SEAF.
- INBIA, (2020). International Business Innovation Association (INBIA), <https://inbia.org>
Erişim Tarihi: 15.08.2020.
- UK Business Incubation. (UKBI). (2009). *The Business Incubation Development Framework*, Birmingham, UK Business Incubation.
- UKBI. (2010). (<http://www.ukbi.co.uk/>)
- UKBI. (2012). *Best Practice in Business Incubation*, Birmingham, UK Business Incubation.
- Vanderstraeten, J., ve Matthyssens, P. (2010). Measuring the performance of business incubators: a critical analysis of effectiveness approaches and performance measurement systems. *ICSB Conference, Cincinnati, US, June. - 2010. -* (<http://hdl.handle.net/10067/829070151162165141>)
- Vivarelli, M. (2012). *Drivers of Entrepreneurship and Post-Entry Performance Microeconomic Evidence from Advanced and Developing Countries. Policy Research Working Paper 6245.* Washington, DC: World Bank.
- Verma, S. (2004). *Success Factors for Business Incubators: An Empirical Study on Canadian Business Incubators*, Carleton University Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Canada.
- Webb, J. (2008). *Monitoring Evaluation and Impact Assessment (MEIA). Lessons Learned from infoDev's Global Network of Business Incubators. Presentation prepared for AABI Conference Kuala Lumpur.* Washington, DC: infoDev.
- World Bank. (2008). *Firms' Access to Finance: Entry, Growth, and Productivity, in World Bank Finance for all? Policies and Pitfalls in Expanding Access.* Washington, DC: World Bank.

TÜRKİYE'DE PARLAMENTERLERİN SOSYAL PROFİLLERİNİN İNCELENMESİ (1960- 1980)

Dr. Şeyhmus DEMİR

Dicle Üniversitesi

Bilimsel Araştırma Projeleri (DÜBAP) Koordinatörlüğü

demirs@dicle.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-8251-6566

Dr. Öğr. Üyesi Mutlu SESLİ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Adalet Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümü

mutlu.sesli@gop.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-1009-0041

ÖZ

Modernleşme ve demokratikleşme çabalarının bir ürünü olan parlamentolar buldukları toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel bir yansımasıdır.

Çalışmada 1960-1980 yılları arasında kapsayan dönemde parlamentoda bulunan siyasi elitler meslek, yaş, cinsiyet ve öğrenim durumları bağlamında parti ayrımı yapılarak ve bir önceki dönemle karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu sayede toplumu temsil eden grupların özellikleri verilmek istenmiştir.

Çalışmada parlamenterlerin beyan ettikleri tüm meslekler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bu sayede daha gerçekçi bir profil oluşturulması sağlanarak alana katkı yapılmak amaçlanmıştır. Ayrıca meslek kategorisinde benzer çalışmalardan farklı olarak parlamenterlerin meslek dağılımında “kamu-özel” kurum ayrımı yapılmıştır. Söz konusu dönem siyasi elitlerinin meslek, yaş, cinsiyet ve öğrenim durumlarını gösteren veriler partiler bağlamında tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elit, siyasi elit, parlamento, çok partili hayat.

ANALYZE OF THE SOCIAL PROFILE OF PARLIAMENTARIANS IN TURKEY

ABSTRACT

Parliaments, a product of modernization and democratization efforts, are a social, economic and cultural reflection of the society they are in.

In this study, the political elites in the parliament in the period between 1960-1980 were analyzed in terms of profession, age, gender and educational status by making a party distinction and in comparison with the previous period. In this way, it was aimed to give the characteristics of the groups representing the society.

In the study, an evaluation was made on all professions declared by the parliamentarians. In this way, it is aimed to contribute to the field by creating a more realistic profile. In addition, unlike similar studies in the occupation category, a "public-private" institution distinction is made in the occupation distribution of parliamentarians. The data showing the occupation, age, gender and education status of the political elites of the period in question were classified and evaluated in the context of the parties.

Keywords: Elite, political elite, parliament, multi-party life.

1. GİRİŞ

Parlamentolar buldukları toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer özelliklerinin yansıdığı siyasal üst yapı kurumlarıdır. Bu nedenle parlamentolar buldukları toplumun bir nevi aynasıdır.

Modern anlamıyla dünyada geçmişi 1215’lere kadar götürülen parlamento örneği Osmanlı Devleti’nde 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî ile öngörülmüş ve 1877 yılında yapılan seçimlerle oluşturulmuştur (Güneş, 2001a: VII). O zamanlarda padişahın birtakım nedenlerle meclisi dağıtması nedeniyle meclis 1908 yılına kadar kapalı kalmıştır. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyetle beraber meclis tekrar toplanmıştır (Olgun ve Eraslan, 2006: 65). Osmanlı Devleti zamanında oluşturulup Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal eden bu meclis geleneği Türkiye’nin gerek demokratikleşmesinde gerekse ulusal bir devlet olmasındaki katkısı tartışılmaz (Güneş, 1991: 253). Oluşturulan meclisler doğu toplumlarına da hem modernleşme hem de demokratikleşme yolunda model olmuştur. Osmanlı Devletinin yıkılış sürecinde oluşturulan meclis ise hem Milli mücadeleyi yönetmiş hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini çıkarttığı kanunlarla atmıştır (Demirel, 2017: 16).

Türkiye’de 1946 yılına kadar çok partili hayat denemeleri olsa da tek partili siyasal hayat mevcut olmuştur. 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş sivil toplumsal kurumların (dernek, sendikalar, birlikler, basın vs.) gelişmesine neden olmuş, sanayileşmenin başlaması ve kırsaldan kentlere göçün hızlanması bir toplumsal değişimi beraberinde getirmiştir. 1946-1960 yılları arasında toplam 37 yeni parti kurulmuştur. Aynı zamanda “Ankara Teknisyenleri Cemiyeti”, “Ankara Şoförler Cemiyeti”, İzmir’de “İzmir Sanayi İşçileri Birliği”, “Tütün İşçileri Birliği”, Zonguldak’ta “Amele Birliği”, “İnsan Hakları Cemiyeti” gibi sivil toplum örgütü ve sendikalarda kurulmuşlar. 1946 yılında dernek sayısı 733 iken, çok partili döneme geçiş sonrası 1960’a gelindiğinde bu sayı 18958 olmuştur (Özkiraz ve Arslanel, 2015: 30-33). Tüm bu gelişme ve değişimler parlamentoya yansımıştır.

İşbu çalışmanın incelenen dönemler içinde Türkiye’de yaşanan birçok siyasi ve toplumsal gelişmenin daha iyi değerlendirilmesini ve toplumun iktidar yapısının daha iyi anlaşılabilmesi sağlanması bakımından büyük önem taşıyacağı düşünülmektedir.

Bu konuda ilgili dönemleri içeren önceki akademik çalışmalar daha genel çalışmalar olup özellikle parlamenterlerin meslek dağılımı tek meslek üzerinden incelenmiştir. Örneğin; Turhan, (2000) çalışmasında siyasal elit değişim kuramını inceleyerek model olarak Türkiye'yi incelemiştir. Yine Yücekök (1983), parlamentonun değişim sürecini incelerken meslek dağılımlarında parlamenterleri tek meslek üzerinden kurgulamış ve parti ayrımı yapmamıştır. Arslan (2003) ise iktidar ya da güç konusunda bu güne kadar ortaya konmuş temel teorik yaklaşımlardan biri olan elit teorisi üzerinde durmuştur. Özbudun (1995), ise çalışmasını parti ayrımı yapmadan oluşturmuştur. Güneş (2001), iki ciltlik çalışmasında Türkiye'de parlamentonun 1935-1939 tarihleri arasındaki tüm faaliyetlerinin incelemiş ve bu dönemdeki parlamenterlerin özgeçmişleri albüm olarak oluşturmuştur. Demirel'in (2017), *İlk Meclis'in Vekilleri* adlı çalışması da konu üzerindeki çalışmalardan biri olup yöntemsel olarak çalışmamızda yararlanılmıştır. F. Açikel (2009), 23 Nisan 1920'den başlayarak 22 Temmuz 2007'de yapılan 23. dönem parlamento seçimlerine kadar parlamentoya giren parlamenterleri "TBMM Milletvekili Veri Tabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/ Milletvekilleri Profili Çalışması" projesi ile araştırmıştır. Çalışmada bir veri tabanı oluşturulmuştur. Çalışma, seçkin kuram üzerinden ifade edilmesi bakımından önemlidir. Frey, F. W. (1965)'in, *The Turkish Political Elite* adlı çalışması 1920-1957 yılları arasındaki parlamenterleri sosyolojik olarak incelemektedir. Çalışma ülkemizdeki siyasal sistemi meslekler ve partiler üzerinden betimleyen önemli bir çalışmadır.

Çalışmanın amaçlarından ilki o dönem parlamentoya seçilen siyasi elitlerin toplumun genelinin sosyoekonomik profilini yansıtır yansıtmadığını ve toplumun demokratikleşme sürecinde bunun parlamentoya nasıl yansıdığını gözlemlemektir. Diğer bir ifadeyle çok partili hayat ve tek dereceli seçimle birlikte toplumu temsil eden guruplarda parlamentonun geneli ve parti bazında değişikliğin olup olmadığını gözlemlemektir. Ayrıca toplumun demokratikleşmesi ile birlikte meslekler bazında siyasal katılımın hangi seviyede olduğu anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu yüzden parlamentodaki siyasi elit gruplarının toplumsal ve ekonomik değişim niceliği anlaşılmalı çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci amacı parlamentonun kurumsal değişimin incelenmesidir. Diğer bir ifadeyle parlamentonun toplumsal sınıfları ve farklı çıkarları nasıl temsil ettiğini incelemektir.

Çalışmada inceleme kapsamındaki dönemlerde seçimlerle meclise giren siyasi elitler parti ayrımına tabi tutularak meslek, yaş, cinsiyet ve öğrenim durumları bakımından incelenmiş ve incelenen dönem bir önceki dönemle karşılaştırılmak suretiyle analiz yapılmıştır. Böylelikle ilgili dönemde parlamentonun Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısına uygun olup olmadığı anlaşılmalı çalışılmıştır. Çalışmada süreli ve süresiz yayınlar kullanılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ELİT, SİYASİ ELİT ve ELİT TEORİSİ

19. yüzyıl sonlarından itibaren sosyal bilimler alanında kullanılmaya başlanılan *elit* kavramı Fransızca *elite* sözcüğünden Türkçeye geçmiştir. Pareto'ya göre *elit*, "her insan faaliyeti dalında puan verme yoluyla bir endekslemeye gidildiğinde, kendi faaliyet dallarında en yüksek puanlara sahip olanlardır. En iyi avukatlar, en iyi memurlar, en çok kazananlar, en iyi politikacılar, en iyi polisler kısacası herhangi bir kesimde var oluş koşulları, akılları ve sahip oldukları sayesinde başkalarına oranla üstün bir çizgide yer alan kişiler toplumun elitleridir"

(Pareto, 1935: 1422). H. Laswell ise elit kavramını; “elde edilecek ne varsa ondan en çok alanlar, toplumda mevcut değerlerden en fazlasını elde edenler” olarak tanımlamaktadır (Türköne, 2003: 382-383-386).

Elit kavramının yerine “yönetici sınıf” kavramını tercih eden Mosca (1939: 50)’ya göre “toplumlarda iki sınıf insan vardır. Yöneten bir sınıf ve yönetilen sınıf... Birinci sınıf, her zaman daha az sayıdadır. Bu sınıf tüm siyasi işlevleri yerine getirir, gücü tekeline alır ve gücün getirdiği avantajlarla zevk alır. İkincisi ise daha fazladır, birincisi tarafından yönetilir ve kontrol edilir”. Mosca, yönetici azınlık ile çoğunluğu oluşturan yönetilen olgusunun tarihsel olarak elit yönetiminin kaçınılmazlığı sonucunu doğruladığını belirtmektedir. Mosca, yönetici sınıfın yönetilen çoğunluktan bazı özellikler nedeniyle ayrılan bir sınıfı temsil ettiğini belirtir ve onlardan maddi veya entelektüel olarak üstün olduğuna dikkat çekmektedir (Açıkel, 2009: 64; Kalaycıoğlu, 1984: 355). Mosca’nın yönetici sınıfında ekonomik olguların yanında aynı zamanda aile, eğitim, soy, ırk vb. gibi olgularda önemlidir. Mosca, yönetici sınıfı açık bir yapı olarak kabul eder. Yani bu sınıfa geçmek için eğitim, meslek, para, vb. özelliklere sahip olmak koşuluyla olabilmektedir (Kapani, 2002: 113-114). Ona göre gerçek şudur. Sosyal konum, aile geleneği, yaşadığımız sınıfın alışkanlıkları olduğundan daha fazla katkıda bulunur (Mosca, 1939: 63).

Siyaset bilimine kavramı ilk kazandıran Pareto, bahsedildiği üzere bir puanlama ile “elit” kavramına ulaşmaktadır (Kapani, 2002: 114-1115). Ona göre elitler zamanla değişir ve bu değişim süreklidir. Bu durumu “elitlerin dolaşımı” kavramı ile ifade eder. Ona göre “elitlerin dolaşımı” para ve iktidar sahiplerinin yerlerini yenilerin almasından daha fazlasını ima eder. Bu, her şeyden önce, seçkinler içindeki baskın kalıntıların değiştiği anlamına gelir. Pareto’ya göre, seçkinler iktidara yükselir, egemenliği sürdürür ve başka bir seçkinler gurubu onun yerini almaya çabalıyorsa iktidardan düşer. Çünkü yükselen sınıfın ‘inancı’ ve umudu vardır, düşen sınıfın yalnızca ayrıcalıkları vardır (Pareto: 1968).

Siyasi elit ise “siyaset kurumu içinde en üst ya da en üste yakın konumları işgal eden bireyler” olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, siyasi elit kavramı bir mecliste yasama ve yürütme faaliyetlerinde bulunanlar ile siyasi partilerde en etkin konumdaki bireyleri kapsamaktadır. Cumhurbaşkanı ya da devlet başkanı, siyasi partilerin genel sekreterleri, siyasi parti liderleri, başbakanlar, milletvekilleri, meclis başkanları ve bakanlar gibi bireyler siyasi elit kapsamında değerlendirilir (Arslan, 2007: 5).

3. PARLAMENTO VE TÜRKİYE

“Parlamento” kavramı Latince kökenli olup, “bir karara varmak üzere görüşme yapan kurul olarak” tanımlanmaktadır. Siyaset biliminde ise halk tarafından seçilen insanların bir araya gelerek devletin önemli işlerini yaptıkları kurul olarak tanımlanmaktadır (Güneş, 1964: 30). Yayla (2005)’e göre ise, “belirli şartlara uygun olarak ve seçimler yoluyla teşekkül eden ve yine belirli görev ve yetkilere sahip olan bir insanlar heyetidir.” Kısaca parlamentolar belli toplumsal, siyasal ve ekonomik gereksinmelere cevap olarak oluşmuş ve bu yönde işlev gören siyasal bir kurumdur (Yücekök, 1983: 8).

Bir siyasal kurum olarak parlamentoların birbirlerinden farklılıklar gösterdiği gözlenmektedir (Huntington, 1968). Yani bazı parlamentolar tek partili, bazıları çift partili bazıları da ikiden daha fazla partili olabilmektedirler. Hatta geçmişte bazı parlamentolar partisizde olabilmıştır. (Yücekök, 1983: 8). Fakat siyasal partiler “siyasal hayatın vazgeçilmezi” (Türküne, 2003: 253-292) olarak kabul edilmekte ve parlamentolarda birden fazla siyasi parti olabilmektedirler.

Dünyada ilk parlamento örneği İngiltere’de 1215 yılında gerçekleşmiştir. 1215’te toplanan parlamento şehir temsilcilerinin, baronlar ve şövalyelerin içinde olduğu meclisti. Bu yüzden “model parlamento” olarak adlandırıldı. Şehir temsilcilerinin parlamentoda olmasıyla, İngiliz Hukuku’na temsil fikri girmiş ve parlamento İngiliz siyasal hayatının en temel kurumlarından biri olmuştur (Güneş, 1964: 33).

Avrupa’da XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar parlamentolar imtiyazlı sınıfların dışında halkın söz sahibi ve etkin olmadığı, olmadığı bir kurum idi. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde ise parlamentolar daha çok siyasal hayata katılan burjuvazi ile feodal sınıfın temsilcilerinin çatışma sahnesine dönüşmüştür (Ortaylı, 1978: 171).

Türk siyasal hayatı incelendiğinde siyasi iktidarların denetlenmesi anlamı dışında, devletin önemli işlerinin müzakere edildiği meclisler daima vardı. Örneğin; Asya Hun İmparatorluğunda devletin önemli işlerinin görüşüldüğü belirli tarihlerde vatandaşların katılımıyla toplanan bir meclisin olduğu bilinmektedir. Yine bu anlamda Selçuklu Devleti’nde Divan-ı Saltanat, Osmanlı Devleti’nde ise Divan-ı Hümayun vardı (Tekin vd. 2007: 23-24). Divan-ı Saltanat veya Büyük Divan kendisine bağlı dört nezaretten oluşmaktaydı. Bunlar maliye işlerine bakan Divan-ı istifa, askerlik işlerine bakan Divan-ı Arz, devletin iç ve dış yazışmalarına bakan Divan-ı Tuğra ve devletin idari ve adli işlerini inceleyen Divan-ı İshraf’tır. Bunlardan başka halkın şikâyetlerini dinlemek için toplanan Divan-ı Mezalim vardı. Osmanlı Devleti’ndeki Divan-ı Hümayun ise devletin en yetkili ve faaliyet açısından en yoğun divanıdır. Toplantılarında devleti ilgilendiren siyasi, hukuki ve iktisadi işler konuşulur, karara bağlanırdı. Divanın önemini kaybettiği XVII. yüzyıldan sonra ise devletin işlerini görüşmek üzere meşveret meclisleri toplanmaya başlamıştır. 1838 yılından itibaren ise devletin en yüksek yasama ve yürütme organı olan Meclis-i Hass-ı Vükela kurulmuştur (Olgun ve Eraslan, 2006: 16-19).

Osmanlı Devleti’nde Batılı anlamda ve modernleşme çabalarının bir ayağını oluşturan ilk parlamento ise 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî ile öngörülmüştür. Anayasa ile öngörülen Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan’dan oluşan çift kanatlı bir meclisti (Özkiraz ve Hamdemir: 72). İlk parlamento 1877 yılında yapılan seçimle oluşturulmuştur. Bu parlamento daha çok millet sisteminin ortaya çıkarttığı bir sonuçtu. Yani daha çok din ayırımına dayalı bir kurum olmuştu. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle ömrü fazla olmamıştır. Bu ilk meclisin ardından 1908 yılında İngiltere ve Rusya’nın Reval’de yapmış olduğu görüşmeler sonucunda yaşanan dış gelişmeler ve içte İttihat ve Terakki öncülüğündeki girişimler sonucu “Meclis-i Umumi” 23 Temmuz 1908’de tekrar toplanmasına karar verilmiştir. Bu meclis seçim sonrası toplandığı 17 Aralık 1908 tarihinden feshedildiği 18 Ocak 1912’ye kadar pek çok kanunu yürürlüğe koymuştur. Bu meclis Osmanlı toplumunun gerçek anlamda ilk defa millet

egemenliği ile tanıştığı meclistir. Bu meclisin yapmış olduğu uygulamalar daha sonra millet egemenliğinin sağlanmasına zemin olmuştur (Olgun ve Eraslan, 2006: 48-101). Türkiye Cumhuriyetinin parlamento tarihi ise 1920 yılında Kurtuluş Savaşı sürecinde kurulan Birinci Meclis’le başlamış ve büyük dönüşüm ve değişim yaşamıştır. Savaş ortamında oluşturulan ve milli mücadeleye yön veren bu meclis “Gazi Meclis” olarak anılmaktadır. 1877 yılından 1943 seçimleri dahil iki dereceli bir seçimle parlamento oluşturulmuştur. Yani halk parlamento’yu oluşturacak milletvekillerini seçecek ikinci seçmeni seçmekteydi. İkinci seçmen ise parlamenterleri seçmekteydi (Güneş, 2001a: 5-7; Uyar, 2002).

Türkiye’de 1920-1923 arası mecliste gruplar mevcuttu. 1943’e kadar ise iki çok partili sisteme geçiş denemesi hariç tek partili bir siyasi hayat vardı. Bu dönemde iki defa başarısız çok partili hayat girişimi olmuştur. Hatta 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası bizzat Atatürk’ün tavsiyesi üzerine kurulmuş fakat kısa süre içinde kapatılmıştır. Fethi Okyar anılarında Atatürk’ün kendisine “*Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir ‘dictature’ manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize ‘dictature’ nazarıyla bakıyorlar*” dediğini söyler (Okyar ve Seyitdanlıoğlu,1997: 98).

Tek parti döneminde dönemde parlamenterleri seçecek ikinci seçmenler Cumhuriyet Halk Partisi üyesiydiler ve parti tüzükleri gereği kendi parti üyelerine oy vermek zorundaydılar (Uyar, 2008). Bu durum demokrasinin genel prensipleri aykırılık oluşturmakta olup demokrasi düşüncesiyle bağdaşmamaktadır. 1946 seçimlerinde ise hem çok partili bir siyasal hayata geçilmiş hem de tek dereceli seçim sistemi benimsenmişti. Ayrıca çok partili siyasal yaşama geçiş sivil toplumsal kurumlarının (dernek, sendikalar, birlikler, basın vs.) gelişmesine neden olmuş, sanayileşmenin başlaması ve kırsaldan kentlere göçün hızlanması bir toplumsal değişimin yaşanmasına neden olmuştur (Özkiş ve Arslanel, 2015: 30). Tüm bu gelişme ve değişimler parlamentoya yansımıştır.

4. 1960–1980 ARASINDAKİ PARLAMENTOLARIN PARLAMENTER PROFİLLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Bu bölümde 1960-1980 yılları arası parlamentoda görev yapmış siyasi elitlerin meslek dağılımları, eğitim, cinsiyet ve yaş profilleri parti ayrımı yapılarak incelenecektir. İncelenecek olan bu kriterler parlamentonun kurumsallaşmasına, profesyonelleşmesine ve demokratikleşmesine katkı sağlamaktadır.

4. 1. Profil Belirlemede Kullanılan Kategoriler

1961-1977 arasında yapılan beş genel seçim sonrası parlamentoya girmiş parlamenterlerin profilleri incelenirken yapılan tasniflemeye her şeyden önce parlamenterlerin siyasi parti bağlamında genel olarak ayrıştırılması sağlanmıştır.

1961 seçimlerinden 1977 seçimlerine kadar oluşan parlamentolar karşılaştırmalı olarak ele alınırken parlamenterlerin meslekleriyle ilgili olarak yaptığımız sınıflandırmada toplam altı kategori belirlenmiştir. Bunlardan ilki olarak “kamu/resmî” başlığında; bürokrat-yönetici, öğretim elemanı, öğretmen, asker, banka-maliye-iktisat ile ilgili resmi niteliği olan meslekleri yapanlar ile diğer memurlar toplanmıştır.

“Serbest” ana kategorisi altında doktor, eczacı, diş hekimi, veteriner, mühendis, mimar, müteahhit, sigortacı, muhasebeci, mali müşavir, hukukçu/avukat mesleklerinden gelen parlamenterler tasnif edilmişlerdir. Söz konusu mesleklerin özellikleri göz önüne alındığında hem kamuda hem de serbest olarak yapılabilmeleri olanaklıdır. Bu bağlamda bu mesleki özgeçmişe sahip parlamenterlerin kamuda veya serbest olarak mesleklerini yapıyor olmaları göz önüne alınmış ve eğer kamuda yapılıyor olduğu tespit edilmişse aynı zamanda “kamu/resmi” kategorisinde durumuna uygun alt başlık altında tasnif edilmişlerdir.

“Ekonomik” başlığı altında; ticaret (esnaflık), tarım (çiftçilik), sanayicilik meslekleri toplanmıştır. “Basın-Yayın” başlığında gazeteci/yazar, edebiyat/matbuat işleriyle uğraşmış parlamenterler toplanmıştır. Öte yandan mesleki bağlamda işçi ve sendikacı kökenli olan parlamenterler de ayrı bir kategoride toplanılmıştır.

Son olarak sayılan tüm bu kategoriler içinde tasnif edilemeyecek mesleki özgeçmişleri olan parlamenterler “diğer” başlığı altında toplanmışlardır. Parlamenterlerin mesleki profillerinin tespit edilmeye çalışıldığı tasnifte bazı parlamentolarda ana kategoriler aynı kalmak koşulu ile bazı alt başlıklar güncellenmiş veya eklemeler yapılmıştır. Örneğin 12. dönem (1961) parlamentosunda tasnif edilemeyen “din işleri” alt kategorisi içinde gösterilebilecek “Kamu/Resmi” ana kategorisinde gösterilen parlamenterler 15. ve 16. dönem (1973-1977) parlamentolarında kayda değer bir oranda bulunmakta olup ilgili ana kategoride ayrı bir alt başlık olarak tasnif edilmiştir.

Çalışmada parlamentolarındaki parlamenterlerin “eğitim”, “cinsiyet” ve “yaş durumları” da mesleki niteliklerinde yapıldığı gibi partilere göre ayrıştırma yapılarak tasnife tabi tutulmuşlardır. “Eğitim” düzeyleri tasnifinde dönem parlamenterlerinin belirlenen “üniversite”, “lise”, “ortaokul”, “ilkokul” kategorilerinden hangisinde yer aldıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kategorilerden hiçbirine girmeyen veya bu bağlamda hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan parlamenterler “diğer/özel” kategorisinde tasnif edilmiştir. Öte yandan “eğitim” düzeyleri açısından parlamenterler tasnif edilirken cari durumda “okudukları” değil, diploma/bitirme belgesi vs. olarak tamamladıkları okullar esas alınmıştır.

“Cinsiyet” bağlamında yapılan tasnifte partili parlamenterlerin ilgili dönemlerde kadın/erkek kategorilerinde tespit edilmesi sağlanmıştır. Son olarak yaş durumları incelenen parlamenterler için “yaş dağılımı” altında dört ana yaş aralığı tercih edilmiştir. “30-40”, “41-50”, “51-60”, “61+” olarak belirlenen bu yaş aralıkları partilere göre parlamenterlerin hangi yaş aralığında ne kadar yığıldıklarını tespit etmede kolaylık sağlayacak niteliktedir.

4.2. 12.Dönem (1961) Parlamentosunun Üye Profili

4.2.1. 12.Dönem (1961) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

1950’li yıllara kadar “kamu” grubunun “ekonomik” ve “serbest” meslek gruplarına karşı parlamentodaki sayılarının bu tarihten itibaren sağladıkları üstünlük tek parti iktidarını sona erdiren serbest seçimlere (Erdoğan, 2003: 76-77) bağlanabilir. Fakat burada 1950’li yıllarla sanayileşmenin başlaması ve kırsaldan kentlere göçün hızlanması bir toplumsal değişimin yaşanmasına neden olduğu unutulmamalıdır (Özkerem ve Arslanel, 2015: 30).

1960 askeri müdahalesi sonrası oluşan ilk parlamentoda üye dağılımı kapatılan Demokrat Parti (DP)’nin devamı kabul edilen Adalet Partisi (AP) ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasında paylaşılan bir görüntü sergilese de CHP 173 üyeye en çok temsil edilen parti olmuştur. AP, 158 üyeye ikinci parti olarak, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 65 ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54 üyeye Parlamentoda yer almıştır (Yenişafak, Erişim: 03.03.2021).

Parlamento geneline bakıldığında meslek kategorileri içinde %54’ü aşan bir oranda Serbest ana kategorisinde yer alan hukukçu/ avukat, doktor, mühendis ve müteahhitlerin temsil edildiği görülmektedir. Bu oransal üstünlük meclisin yarısından fazlasının bu kategorideki mesleklerden geldiğini işaret etmesi anlamında önemlidir. Ancak belirtmek gerekir ki özellikle hukukçu/ avukat kökenli parlamenterlerin çoğu neredeyse tüm dönemlerde kendini hissettiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukçu/ Avukat meslek grubundan gelen parlamenterler tek başına parlamentonun %36’sını oluşturmaktadır. Yine %11’in üzerinde temsil oranıyla doktor, eczacı, diş hekimi ve veterinerler de parlamentoda yer alan mesleklerden olmuştur.

Tablo 1: 12.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

PARTİLER	AP		CHP		YTP		CKMP		BAĞ.		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
KAMU/ RESMİ	46	29,5	57	32,9	19	29,7	18	33,3	1	50,0	141	31,4
Bürokrat-Yönetici	12	7,7	18	10,4	4	6,3	5	9,3	1	50,0	40	8,9
Öğretim Elemanı	0	0,0	3	1,7	0	0,0	1	1,9	0	0,0	4	0,9
Öğretmen	4	2,6	6	3,5	2	3,1	6	11,1	0	0,0	18	4,0
Asker	14	9,0	9	5,2	3	4,7	5	9,3	0	0,0	31	6,9
Banka-Maliye-İktisat	5	3,2	10	5,8	1	1,6	0	0,0	0	0,0	16	3,6
Diğer Memur	11	7,1	11	6,4	9	14,1	1	1,9	0	0,0	32	7,1
SERBEST	80	51,3	99	57,2	36	56,3	28	51,9	1	50,0	244	54,3
Doktor-Ecz.Diş H.-Vet.	17	10,9	28	16,2	3	4,7	4	7,4	0	0,0	52	11,6
Mühendis-Mimar-Müteah.	14	9,0	9	5,2	3	4,7	3	5,6	0	0,0	29	6,5
Sigort-Muh.-Mali Müşavir	1	0,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,2

Hukukçu/ Avukat	48	30,8	62	35,8	30	46,9	21	38,9	1	50,0	162	36,1
EKONOMİK	40	25,6	45	26,0	15	23,4	11	20,4	0	0,0	111	24,7
Esnaf-Tüccar	25	16,0	22	12,7	8	12,5	9	16,7	0	0,0	64	14,3
Sanayici-İş Adamı	3	1,9	3	1,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	6	1,3
Tarım/ Çiftçi	12	7,7	20	11,6	7	10,9	2	3,7	0	0,0	41	9,1
BASIN-YAYIN	21	13,5	15	8,7	4	6,3	2	3,7	2	100,0	44	9,8
Gazeteci/ Yazar	9	5,8	6	3,5	2	3,1	1	1,9	1	50,0	19	4,2
Edebiyat/ Matbuat	12	7,7	9	5,2	2	3,1	1	1,9	1	50,0	25	5,6
İŞÇİ-SENDİKACI	4	2,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	0,9
İşçi	2	1,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	0,4
Sendikacı	2	1,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	0,4
DİĞER	2	1,3	4	2,3	2	3,1	2	3,7	0	0,0	10	2,2

Kaynak: TBMM Albümü, 1962

Tablo-1'deki oranlara bakıldığında parlamentoda temsil edilen dört parti de "serbest" kategorisinde % 50'nin üzerinde ve birbirine yakın oranlarda üyeye sahiptirler. Yine de serbest kategorisinde %57 ile CHP biraz daha önde gözükmektedir. Ayrıntılı verilere bakıldığında CHP içinde hukukçu/avukatlar %35'ün üzerinde bulunmaktadır. Yine CHP'li parlamenterlerin %16'sı doktor, eczacı, diş hekimi veya veterinerdir. Parlamentodaki ikinci büyük parti olan AP' de serbest meslek kategorisinde yer alanların toplam oranı %51'in az üstündedir. Bu oranın içinde hukukçu/avukatlar %30, doktor ve eczacılar %11'e yakın bir oranda bulunmaktadır. Serbest ana kategorisinin alt tasniflemesinde partilere göre göze batan en keskin oran mühendis/mimar ve müteahhitlerin AP'de %10'a yakın bir oranla diğer üç partiyi de ikiye katlamış olmasıdır.

YTP ve CKMP serbest kategorisinde sırasıyla %56 ve % 51 oranında üyeye sahiptirler. YTP'de hukukçu/avukatların oranı %46'nın üstüne çıkmış olup neredeyse partinin yarısına yakını bu meslek grubundan gelmektedir. YTP içinde doktor ve eczacıların oranı %4'lerdedir. CKMP'de ise hukukçu/avukatların oranı %39'a dayanmakta olup, doktor ve/veya eczacıların oranı %7'nin üstündedir.

Parlamento ortalamasına bakıldığında AP hariç diğer üç partide hukukçu/avukatlar bağlamında ortalamayı yakalamıştır. Hatta YTP ve CKMP’de ortalamanın üstünde bir hukukçu/avukat üye vardır.

Parlamento geneli açısından en fazla parlamenterin bulunduğu ikinci meslek kategorisi kamu/resmi kategorisidir. Parlamenterlerin %31,4’ü bu kategoridedir. Bu oranın önemli kısmını asker-sivil yönetici ve bürokratlar oluşturmaktadır. Sivil-asker bürokratların parlamento bütünündeki oranı %10’u aşmaktadır. Öte yandan öğretmenler de %4 ile kamu/resmi ana kategorisinde kayda değer oranda yer almaktadırlar.

Partilere göre dağılımda sivil bürokrat/yöneticilerin en fazla %10.4 ile CHP’de ve % 9.3 ile CKMP’de temsil edildikleri görülmektedir. Bu meslekten parlamenterlerin diğer partilerdeki temsil oranı ise AP’ de %7.7, YTP’ de % 6.3’tür. Asker kökenli parlamenterlerin yoğunluklu olarak yer aldıkları partiler CKMP ve AP’dir. Her iki partide de %9 civarında asker üye bulunmaktadır. Farklı bir okumayla söylenebilir ki ironik şekilde askerler tarafından genel başkanları ve iki bakanları asılan ve kapatılan bir partinin devamı niteliğini taşıyan AP’de tüm parlamentonun en fazla asker üyesi bulunmaktadır. CHP’de asker parlamenter oranı %5’ler civarındadır. YTP’de ise asker üye oranı %4’lerdedir.

Bir genelleme olarak bakıldığında Tablo-2de görülebileceği gibi parlamento oranı kamu/resmi kategorisi için %31 civarındadır. Parlamentodaki dört partide bu kategoride birbirine yakın üyeye sahiptirler.

Ekonomik meslekler kategorisinde parlamento ortalaması %25’e yakındır. Parlamentonun en büyük iki partisi CHP ve AP sırasıyla %26 ve %25.6 ile ortalamayı aşmışlardır. YTP bu kategoride %23.4 ve CKMP de %20.4’te kalmıştır. Parlamento geneli için serbest kategorisinde en fazla üye gerek oransal gerekse sayısal olarak esnaf ve tüccarlardadır (%14). Esnaf ve tüccarları çiftçiler izlemektedir (%9). Ekonomik kategorisinde yer alan esnaf/tüccarların oranı CHP ve YTP’de %12, AP ve CKMP’de ise %16 civarındadır.

Mesleki olarak “basın-yayın”dan gelen parlamenterlerin partilere göre oranları AP’de %13, CHP’de %8, YTP’de %6 ve CMKP’de ise % 3’lerde tespit edilmiştir. Son olarak parlamentoda 2 üye işçi-sendikacı kökenli olup her ikisi de AP’de yer almışlardır. Halkçı ve sol ideolojik tanımlamaya sahip CHP’de işçi veya sendikacı olmaması ilginç bir verisel tespit olarak ifade edilmelidir.

4.2.2. 12.Dönem (1961) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

Tablo-2’de görüldüğü gibi parlamento üyelerinin % 76.4’ü üniversite ve dengi okullardan mezundur. Partiler bazında bakıldığında da üniversite mezunlarının oranı %70’lerin üzerindedir. Üniversite mezunu parlamenterlerin sayıca ve en yüksek oranda yer aldığı parti CHP’dir ve parti içindeki üniversite mezunu parlamenter oranı % %78.6 olarak tespit edilmiştir. Üniversite mezunu olan parlamenterlerin en düşük oranda kaldığı parti %70.3 ile YTP’dir. AP’de bu oran % 77, CKMP’de ise %76 civarındadır.

Tablo 2: 12.Dönem (1961) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

PARTİLER		AP		CHP		YTP		CKMP		BAĞ.		TOPLAM	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
EĞİTİM DÜZEYİ	Üniversite	120	76,9	136	78,6	45	70,3	41	75,9	1	50,0	343	76,4
	Lise	14	9,0	16	9,2	11	17,2	6	11,1	1	50,0	48	10,7
	Ortaokul	15	9,6	13	7,5	4	6,3	4	7,4	0	0,0	36	8,0
	İlkokul	5	3,2	6	3,5	3	4,7	2	3,7	0	0,0	16	3,6
	Diğer/özel	2	1,3	2	1,2	1	1,6	1	1,9	0	0,0	6	1,3
TOPLAM		156	100,0	173	100,0	64	100,0	54	100,0	2	100,0	449	100,0
CİNSİYET	Erkek	155	99,4	172	99,4	64	100,0	53	98,1	2	100,0	446	99,3
	Kadın	1	0,6	1	0,6	0	0,0	1	1,9	0	0,0	3	0,7
TOPLAM		156	100,0	173	100,0	64	100,0	54	100,0	2	100,0	449	100,0
YAŞ DAĞILIMI	30-40	87	55,8	73	42,2	34	53,1	24	44,4	1	50,0	219	48,8
	41-50	45	28,8	61	35,3	18	28,1	17	31,5	0	0,0	141	31,4
	51-60	20	12,8	26	15,0	10	15,6	7	13,0	1	50,0	64	14,3
	61+	4	2,6	13	7,5	2	3,1	6	11,1	0	0,0	25	5,6
TOPLAM		156	100,0	173	100,0	64	100,0	54	100,0	2	100,0	449	100,0

Kaynak: TBMM Albümü, 1962

Parlamentelerin eğitim düzeyleri açısından en dikkat çekici noktalardan biri YTP’de lise mezunlarının %17’nin üstünde bir orana sahip olmasıdır. Diğer üç partide lise mezunlarının oranı %9-11 arasında iken YTP bu oran epeyce aşmıştır. Parlamentoda ilköğretim düzeyindeki eğitim düzeyine sahip parlamenterlerin partiler bazındaki oransal dağılımı %11-12 aralığında seyretmektedir. Özetle söylemek gerekirse 449 parlamenterin yer aldığı 12.dönem parlamentosunda 343 parlamenterin üniversite eğitimi görmüşlerden oluşması parlamentonun eğitim düzeyini yüksekliğini ve parlamenter adaylığı ve seçimi konusunda eğitimin önemini görmemiz açısından önemli bir veridir.

Tablo-2’ye bakıldığında yaş gruplarının oransal dağılımlarının parlamento bütününde küçükten büyüğe doğru seyrettiği açıkça görülmektedir. 30-40 yaş aralığındaki parlamenterlerin parlamento bütününe oranı yarıya yakındır. Orta yaş aralığı sayılabilecek 41-50 yaş grubundaki

parlamerterlerin oranı %31’in biraz üstündedir. Parlamentonun başka dönem parlamenterleri bir kenara bırakıldığında kendi içinde dahi genç bir görüntü sergilediğinin kanıtı 61 yaş ve üzeri parlamenterlerin toplamda %5.6 olmasıdır.

Partiler bazında en genç üye profili 30-40 yaş aralığındaki parlamenterlerin % 56’ya yakın oranda temsil edildiği AP’dır. Kapatılan ve pek çok üyesi yargılanıp çeşitli cezalar alan DP geleneğinin devamı AP’nin görece önemli ölçüde genç parlamenterlerden oluşması kısmen anlaşılır bir durumdur. AP’nin hemen hemen %85’i 50 ve daha küçük yaşlardadır. Parlamentonun en büyük partisi CHP’de 30-40 yaş grubundaki parlamenterlerin oranı %42.2 olarak tespit edilmiştir. CKMP ve CHP için belirlenen en ayırıcı yaş grubu oranı sırasıyla %11.1 ve % 7.5 ile parlamentodaki en fazla 61 yaş ve üzeri “yaşlı” parlamenterleri içinde barındırmalarıdır.

Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de kadınların toplumsal durumları kimi önemli değişimler göstermiştir. Yapılan yasal düzenlemelerle kadın-erkek eşitliği kısmen de olsa gerçekleştirilmiştir. Kadın seçme, seçilme, eğitim, meslek seçimi, kamuda çalışma gibi haklar elde etmiştir (Ozankaya, 1986: 320).

Hem çok partili hem de tek partili dönem incelendiğinde, parlamentodaki ezici erkek üstünlüğü açıkça görülür. Cumhuriyet tarihi boyunca en az kadının girdiği parlamentolar 1950 ve 1961’de oluşan parlamentolardır. Her iki parlamentoda da sadece 3 kadın parlamenter oturabilmiştir. İlginç bir gösterge olarak 1935 seçimlerinde parlamentoya 18 (% 3,80) kadın parlamenter girebilmişken (Arslan, 2005: 63) bu oranın 12. dönem parlamentosunda %0.7’ye düşmesidir. Nüfusun yaklaşık yarısının kadın olduğu (TUİK, 2012: 5) düşünülürse parlamentoda bu kadar az kadının varlığı toplumun sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal kodlamalarıyla yakından ilişkilendirilebilir.

4.3. 13.Dönem (1965) Parlamontosunun Üye Profili

4.3.1. 13.Dönem (1965) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

1965’te yapılan seçimler sonucu oluşan parlamentoda üye dağılımı yoğunluklu olarak iki başat partide olmuştur. AP, 240 üyeye parlamentonun yarısından fazlasına sahip olmuştur. CHP ise ikinci büyük parti olarak 134, MP 31, YTP 19, TİP 14 ve CKMP 11 üyeye parlamentoda yer almıştır (Yenişafak, Erişim: 03.03.2021).

Bir önceki 12. dönem parlamentosunda olduğu gibi parlamentonun bütününde en fazla temsil bulan meslek grubu serbest kategorisindekilidir. Parlamentonun serbest meslek grubundan gelen üye oranı % 46.4 olarak tespit edilmiştir. Bu kategorideki en başat oran % 32.4 ile hukukçu/avukatlardır. Yani parlamentonun üçte biri avukattır. Parlamentonun en büyük partisi olan AP’de serbest kategorisinde %47’nin biraz üzerinde üye bulunmaktadır. Bu oran CHP’de %55.4’tür. CHP’de avukatların oranı %38’in biraz üzerine çıkmakta ve dört puanlık bir fazlalıkla AP’den daha fazla hukukçu/avukat üyeye sahip olduğu tespit edilmiştir.

AP’nin mühendis, mimar ve müteahhit olan parlamenterlerinin oranı %7.1 iken CHP’de bu oran bir önceki parlamento döneminde olduğu gibi daha aşağıda kalmakta ve % 4.5’ta seyretmektedir. Öte yandan CHP’de doktor ve/veya eczacıların oranı (%12.5) AP’nin (%4.6)

yaklaşık üç katı olarak tespit edilmiştir. Bu gruptaki parlamenterler bir önceki dönemde de CHP’de fazla olmakla birlikte oransal artış dikkat çekmektedir.

Tablo 3: 13.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

PARTİLER	AP		CHP		MP		TİP		YTP		CKMP		BAĞ.		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
RESMİ	68	28,3	49	36,6	6	20,7	6	40,0	3	15,8	5	45,5	0	0,0	137	30,6
Bürokrat-Yönetici	33	13,8	19	14,2	1	3,4	0	0,0	1	5,3	1	9,1	0	0,0	55	12,3
Öğretim Elemanı	12	5,0	6	4,5	0	0,0	4	26,7	1	5,3	0	0,0	0	0,0	23	5,1
Öğretmen	8	3,3	4	3,0	3	10,3	1	6,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	16	3,6
Hakim-Savcı	1	0,4	2	1,5	0	0,0	0	0,0	1	5,3	0	0,0	0	0,0	4	0,9
Asker	9	3,8	18	13,4	2	6,9	1	6,7	0	0,0	4	36,4	0	0,0	34	7,6
Din Görevlisi	1	0,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,2
Diğer Memur	4	1,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	0,9
SERBEST	113	47,1	62	55,4	18	62,1	4	26,7	11	57,9	4	36,4	0	0,0	208	46,4
Doktor-Ecz.Diş H.-Vet.	11	4,6	14	12,5	3	10,3	1	6,7	2	10,5	1	9,1	0	0,0	32	7,1
Mühendis-Mimar-Müteah.	17	7,1	5	4,5	7	24,1	0	0,0	0	0,0	1	9,1	0	0,0	30	6,7
Sigort-Muh.-Mali Müşavir	3	1,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	10,5	0	0,0	0	0,0	5	1,1
Hukukçu/ Avukat	82	34,2	43	38,4	8	27,6	3	20,0	7	36,8	2	18,2	0	0,0	145	32,4
EKONOMİK	56	23,3	14	12,5	6	20,7	0	0,0	5	26,3	4	36,4	1	100,0	86	19,2
Esnaf-Tüccar	25	10,4	9	8,0	2	6,9	0	0,0	2	10,5	2	18,2	1	100,0	41	9,2

Özel Sektör Yöneticisi	2	0,8	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	0,4
Sanayici-İş Adamı	3	1,3	0	0,0	1	3,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	0,9
Tarım/ Çiftçi	26	10,8	5	4,5	3	10,3	0	0,0	3	15,8	2	18,2	0	0,0	39	8,7
BASIN-YAYIN	21	8,8	11	9,8	0	0,0	3	20,0	2	10,5	2	18,2	0	0,0	39	8,7
Gazeteci/ Yazar	16	6,7	11	9,8	0	0,0	1	6,7	2	10,5	2	18,2	0	0,0	32	7,1
Yayıncı	5	2,1	0	0,0	0	0,0	2	13,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	7	1,6
İŞÇİ-SENDİKACI-STK YÖN.	4	1,7	1	0,9	0	0,0	3	20,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	8	1,8
İşçi	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Sendikacı	4	1,7	0	0,0	0	0,0	3	20,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	7	1,6
STK Yöneticisi	0	0,0	1	0,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,2
DİĞER	3	1,3	6	5,4	1	3,4	0	0,0	1	5,3	0	0,0	0	0,0	11	2,5
Pro. Syasetçi	0	0,0	3	2,7	0	0,0	0	0,0	1	5,3	0	0,0	0	0,0	4	0,9
Diğer	3	1,3	3	2,7	1	3,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	7	1,6

Kaynak: TBMM Albümü, 1962.

Parlamentonun ikinci en fazla orana sahip meslek kategorisi % 30.6 ile “resmî” kategorisidir. Siyasetteki dengelerin yerine oturmaya başlaması ile birlikte partilerin üye profilleri de gerek ideolojik temelleri/kabulleri gerekse de dayandıkları kitleleri daha anlamlı olarak temsil eder duruma gelmeye başlamışlardır. CHP’de sivil-asker bürokratlar %28’ye yakın oranda yer almasına karşın AP’de aynı mesleklerden gelen parlamenterlerin oranı %18’in altında kalmaktadır. Askerler parlamento ortalamasının yaklaşık iki katı olan %13.4 oranında CHP’de yer almaktadırlar. AP’de bu oran %3.8’dir.

Siyasetteki dengelerin yerine oturmasıyla birlikte çoğunluğunu tüccar ve çiftçilerin oluşturduğu ekonomik mesleklerden gelen parlamenterlerin AP’de oranı %23.3 iken CHP’de bu mesleklerden gelenlerin oranı %12.5 olarak tespit edilmiştir.

4.3.2. 13.Dönem (1965) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

13. dönem parlamentosunda eğitim durumu tespit edilebilen üyelerin yaklaşık %80'i üniversite mezundur. Parlamentoda %90 civarı parlamenterin üniversite eğitimi aldığı parti CHP'dir. Parlamentonun en çok üyesi olan partisi olan AP'de bu oran %76 civarındadır. AP'de lise mezunu olan parlamenter oranı %11.6 olan parlamento ortalamasının üzerinde olup diğer tüm partilerden fazladır (%14.2). 12. dönem parlamentosuna göre ve genel toplumsal temayülle uyumlu şekilde 13. dönemde parlamenterlerin eğitim düzeyi yükselmiştir. Ayrıca ilköğretim düzeyindeki parlamenterin oranı AP'de %9'a yakın çıkmakta iken CHP'de bu oran %3'e yakındır.

Tablo 4: 13.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

PARTİLER		AP		CHP		MP		TİP		YTP		CKMP		BAĞ.		TOPLAM	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
EĞİTİM DÜZEYİ	Üniversite	182	75,8	120	89,6	19	68,8	12	80,0	13	68,7	9	81,8	1	100,0	356	79,1
	Lise	34	14,4	10	7,5	4	13,8	1	6,7	2	15,5	1	9,1	0	0,0	52	11,9
	Ortaokul	17	7,1	3	2,2	4	13,8	2	13,3	3	15,8	1	9,1	0	0,0	30	7,7
	İlkokul	4	1,7	1	0,7	1	3,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	6	1,3
TOPLAM		237	100,0	134	100,0	28	100,0	15	100,0	18	100,0	11	100,0	1	100,0	444	100,0
CİNSİYET	Erkek	237	98,7	131	97,8	28	100,0	14	93,3	18	94,7	11	100,0	1	100,0	440	97,8
	Kadın	3	1,3	3	2,2	0	0,0	1	6,7	1	5,3	0	0,0	0	0,0	8	2,2
TOPLAM		240	100,0	134	100,0	28	100,0	15	100,0	19	100,0	11	100,0	1	100,0	448	100,0
YAŞ DAĞILIMI	30-40	87	36,3	36	26,9	12	41,4	9	60,0	6	36,9	4	36,4	1	100,0	155	34,8
	41-50	112	46,7	55	41,0	10	34,5	3	20,0	11	57,9	5	45,5	0	0,0	196	43,9
	51-60	30	12,9	31	23,1	5	17,2	2	13,3	1	5,3	2	18,2	0	0,0	71	15,8
	61+	10	4,2	12	9,0	2	6,9	1	6,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	25	5,6
TOPLAM		239	100,0	134	100,0	29	100,0	15	100,0	18	100,0	11	100,0	1	100,0	447	100,0

Kaynak: TBMM Albümü, 1962.

13. dönem parlamentosunda toplamda 8 kadın üye bulunmaktadır. Bunların 6 tanesi AP ve CHP arasında eşit şekilde paylaşılmışken YTP ve TİP içinde de birer kadın parlamenter bulunmaktadır. Bir önceki parlamentoda sadece 3 kadın üyenin bulunduğu göz önüne alındığında bu durumun bir artışı işaret ettiği söylenebilir. Ancak yine de kadınların parlamentodaki temsili açısından hayli düşük bir orandır.

Yaş dağılımlarına bakıldığında parlamento geneli 30-40 yaş grubu üyenin %34,4'tür. Parlamentoda en fazla temsil olanağı bulan yaş grubu %43,6 ile 40-51 yaş grubudur.

Parlamentoda 61 yaş üzeri parlamenter sayısı 25 olup bu sayı parlamentonun % 5.6’sını oluşturmaktadır.

Önceki dönem parlamentosunda 30-40 yaş grubu parlamenterin %50’ye yakın oranda temsil edilmesine karşın bu yaş grubunun bu parlamentoda %34 civarına düşmesi parlamento için önemli bir yaşlanma göstergesi olarak okunabilir.

AP’de 30-40 yaş grubundan gelen parlamenterlerin oranı bir önceki parlamento döneminde %56’ya yakınken %36’ya kadar düşmüştür. Üye sayısı az olmakla birlikte parlamentoda ilk kez girebilme sansı bulan TİP’te 15 üyenin 9’u (%60) 30-40 yaş grubundandır. Parlamentonun en fazla “yaşlı” (61+) üyesi %9 ile CHP’dedir. CHP’de 30-40 yaş grubundan parlamenterin oranı %27 civarındadır. CHP’de en fazla temsil edilen yaş grubu 41-50 olup oranı %41’dir.

4.4. 14.Dönem (1969) Parlamentosunun Üye Profili

4.4.1. 14.Dönem (1969) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

14. dönem parlamentosunun olduğu 1969 seçimleri sonra 8 parti meclise girmiş ve seçim sonucu 13 bağımsız parlamenter parlamentoda yer almıştır (Yenişafak, Erişim: 03.03.2021). Hemen belirtmek gerekir ki 1969 seçimlerinde parlamentoya 8 parti girmekle birlikte üye dağılımı yine AP ve CHP’de yoğunlaşmıştır. AP ve CHP parlamentonun neredeyse bütüne egemen olmuş ve 450 üyeli parlamentoda 400’e yakın üyeye sahip olmuşlardır. Geriye kalan 50 üyenin içinde en büyük çoğunluğu bağımsızlar oluşturmaktadır.

14. dönem parlamentosunda meslek dağılımları incelendiğinde önceki 12. ve 13. dönem parlamentolarında olduğu gibi serbest meslek kategorisi yine en fazla orana sahiptir. Parlamentoda serbest meslek grubundan üyelerin oranı %47 dolaylarındadır. Belirtmek gerekir ki önceki iki parlamentoda da ikinci en büyük meslek kategorisi olan resmi mesleklerin 14. dönemde toplamdaki oranı kayda değer şekilde artış göstermektedir. Bu dönemde resmi meslek kategorisindeki parlamenterlerin oranı 12. ve 13. dönemde %30’larda iken % 38’lere çıkmıştır.

Parlamento genelindeki resmi meslek ana kategorisindeki en yoğunluklu üyeyi içeren meslek grubu bürokrat-yöneticilerdir. Bu husus tüm partilerde de geçerli bir durum arz etmektedir. Örneğin AP’de bürokrat-yönetici meslek grubundan üyelerin oranı parti bütününde %30’u aşmaktadır. AP içindeki resmi ana meslek kategorisinden gelen parlamenter oranının %42 olduğu düşünülürse bu oran daha ciddi bir anlam taşır.

Tablo 5: 14.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

PARTİLER	AP		CHP		GP		KÜÇÜK PARTİLER		BAĞ.		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
RESMİ	110	42,3	44	30,6	4	28,6	7	35,0	5	45,5	170	37,9

Bürokrat-Yönetici	74	30,8	19	13,2	1	7,1	1	5,0	4	36,4	99	22,0
Öğretim Elemanı	9	3,8	2	1,4	1	7,1	2	10,0	1	9,1	15	3,3
Öğretmen	3	1,3	2	1,4	0	0,0	2	10,0	0	0,0	7	1,6
Hakim-Savcı	4	1,7	2	1,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	6	1,3
Asker	9	3,8	12	8,3	2	14,3	1	5,0	0	0,0	24	5,3
Polis	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Din Görevlisi	6	2,5	0	0,0	0	0,0	1	5,0	0	0,0	7	1,6
Diğer Memur	5	2,1	7	4,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	12	2,7
SERBEST	119	45,8	73	50,7	7	50,0	7	35,0	3	27,3	209	46,5
Doktor-Ecz.Diş H.-Vet.	18	6,9	14	9,7	1	7,1	1	5,0	0	0,0	34	7,6
Mühendis-Mimar-Müteah.	24	9,2	10	6,9	0	0,0	3	15,0	1	9,1	38	8,5
Sigort-Muh.-Mali Müşavir	3	1,2	1	0,7	0	0,0	0	0,0	1	9,1	5	1,1
Hukukçu/ Avukat	74	28,5	48	33,3	6	42,9	3	15,0	1	9,1	132	29,4
EKONOMİK	80	30,8	31	21,5	5	35,7	7	35,0	3	27,3	126	28,1
Esnaf-Tüccar	40	15,4	12	8,3	3	21,4	3	15,0	1	9,1	59	13,1
Sanayici-İş Adamı	7	2,7	2	1,4	0	0,0	1	5,0	0	0,0	10	2,2
Tarım/ Çiftçi	33	12,7	17	11,8	2	14,3	3	15,0	2	18,2	57	12,7
BASIN-YAYIN	27	10,4	15	10,4	0	0,0	0	0,0	1	9,1	43	9,6
Gazeteci/ Yazar	25	9,6	15	10,4	0	0,0	0	0,0	1	9,1	41	9,1
Yayıncı	2	0,8	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	0,4
İŞÇİ-SENDİKACI-STK YÖN.	12	4,6	9	6,3	0	0,0	1	5,0	0	0,0	22	4,9
İşçi	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0

Sendikacı	4	1,5	7	4,9	0	0,0	1	5,0	0	0,0	12	2,7
STK Yöneticisi	8	3,1	2	1,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	10	2,2
DiĞER	2	0,8	2	1,4	0	0,0	2	10,0	0	0,0	6	1,3
Pro. Siyasetçi	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	5,0	0	0,0	1	0,2
Diğer	2	0,8	2	1,4	0	0,0	1	5,0	0	0,0	5	1,1

Kaynak: TBMM Albümü,1970.

Parlamentodaki üçüncü büyük parlamenter grubunu oluşturan bağımsızların yarısına yakını resmi mesleklerden gelmektedir. Bu durum bağımsız olarak meclise girmede bürokrat-yöneticilerin avantajlı olduğu noktada bir fikir verir niteliktedir.

Resmi meslek ana kategorisinde gösterilen “din görevlisi” kökenli parlamenterlerin ilk kez AP içinde %2.5 ile görünür olduğunu da kayda geçmek gerekir. AP’nin “çevre”ciliği ve hissedilir derecede muhafazakar-liberal politik misyon ve vizyona sahip olduğu düşünülürse bu durumun politik gerilimin düştüğü (veya tersinden bir okumayla “yükseldiği”) bir ortamda özine dönüyor olması anlaşılabilir.

Parlamentodaki ekonomik mesleklerden gelen üyelerin ortalama oranı %28’dir. AP’de bu meslek kategorisinden gelen parlamenterlerin oranı %31 civarındayken CHP’de %21.5’tir. Ekonomik meslekler içinde esnaf-tüccarlar önemli bir oranda bulunurken esnaf-tüccar kökenli parlamenterlerin AP’deki oranı (%15.4) CHP’deki oranın (%8.3) yaklaşık iki katıdır. Öte yandan ekonomik mesleklerden gelen parlamenterler içinde çiftçilerin oranı AP ve CHP’de birbirine yakındır ve %11-12 civarındadır.

Parlamento içinde 40’ın üzerinde basın-yayın meslek grubundan parlamenter bulunmakta ve oransal olarak parlamentonun yaklaşık %10’unu oluşturmaktadır. Hem AP hem de CHP içinde %10.4 oranında gazeteci-yazar ve yayıncı bulunmaktadır.

İşçilerin %0 oranında temsilci soktuğu parlamentoda sendikacıların parlamento bütünündeki oranı %2.7’dir. Toplamda 12 sendikacının bulunduğu parlamentoda CHP 7, AP 4 sendikacı kökenli üyeye sahiptir.

4.4.2. 14.Dönem (1969) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

14. dönem parlamentosunda eğitim düzeyi dağılımlarında üniversite mezunlarının oranı %73.3 olarak tespit edilmiş olup bu oran 13. döneme göre 5-6 puanlık bir düşüşü ifade etmektedir. Bu düşüş ilköğretim düzeyindeki parlamenterlerin bir önceki döneme göre %6 oranında bir artış göstermiş olmasıyla ilgilidir. Nitekim lise mezunlarının oranı bir önceki döneme göre neredeyse hiç değişmemiş ve %11 dolaylarında tespit edilmiştir. Tablo-6’dan da görüleceği

gibi ortaokul mezunlarının oranı bir önceki döneme göre %2'lik bir artış göstererek %6.7'den %8.7'ye çıkmıştır.

Partiler düzeyinde üniversite mezunu olan parlamenterlerin oranı birbirine yakın olmakla birlikte CHP'de %74.3, AP'de %73.5 olarak tespit edilmiştir. Buna paralel şekilde her iki partide de ilköğretim düzeyindeki parlamenter oranı %13'ler civarındadır.

Son olarak GP (Güven Partisi) hariç diğer bütün küçük partiler ve bağımsızlar içinde hiç lise mezunu parlamenter bulunmamaktadır. Parlametionun ezici çoğunluğunu oluşturan AP ve CHP dışında kalan parlamenterler içinde üniversite mezunlarının oranı parlamento ortalamasının 2-3 puan altında kalarak %70'ler civarında tespit edilmiştir.

Tablo 6: 14.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

PARTİLER		AP		CHP		GP		KÜÇÜK PARTİLER		BAĞ.		TOPLAM	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
EĞİTİM DÜZEYİ	Üniversite	191	73,5	107	74,3	10	71,4	14	75,0	8	81,8	330	73,3
	Lise	33	12,7	17	11,8	3	21,4	0	0,0	0	0,0	53	11,8
	Ortaokul	21	8,8	13	9,0	0	0,0	4	20,0	1	9,1	39	8,7
	İlkokul	13	5,0	7	4,9	1	7,1	1	5,0	1	9,1	23	6,2
TOPLAM		258	100,0	144	100,0	14	100,0	19	100,0	10	100,0	445	100,0
CİNSİYET	Erkek	258	99,2	142	98,6	14	100,0	19	95,0	11	100,0	444	98,9
	Kadın	2	0,8	2	1,4	0	0,0	1	5,0	0	0,0	5	1,1
TOPLAM		260	100,0	144	100,0	14	100,0	20	100,0	11	100,0	449	100,0
YAŞ DAĞILIMI	30-40	62	23,8	34	23,6	1	7,1	5	25,0	4	36,4	106	23,6
	41-50	151	58,1	88	61,1	9	64,3	8	45,0	5	45,5	261	58,0
	51-60	36	13,8	18	12,5	4	28,6	5	25,0	1	9,1	64	14,6
	61+	11	4,2	4	2,8	0	0,0	1	5,0	1	9,1	17	3,8
TOPLAM		260	100,0	144	100,0	14	100,0	19	100,0	11	100,0	448	100,0

Kaynak: TBMM Albümü,1970.

Parlametodaki kadın üye sayısı bir önceki döneme göre düşmüş ve 14.dönem parlametionunda 5 kadın yer alabilmiştir. Bunların 2'si AP'de 2'si de CHP'de bulunmaktadır. Kadın parlamenterlerin parlamento bütününe oranı %1'dir. Baskıcı, totaliter ve önemli ölçüde otoriter, tepeden belirlenen tek parti dönemlerindeki parlametionlarda % 4,5'lara (TUİK, 2012:

5) varan bir kadın üye bulunması çok partili serbest seçimler sonucu oluşan parlamentolardaki kadın parlamenter yokluğu göz önüne alındığında oldukça ironik bir durum arz etmektedir.

Yaş dağılımlarına bakıldığında 14. dönem parlamentosunda 30-40 yaş aralığında %23.6 üyenin bulunduğu görülmektedir. Tablo-6’da da görüleceği gibi 41-50 yaş grubu parlamento genelinde %58 oranında temsil edilmektedir. Bu durum önceki iki parlamento oranlarıyla karşılaştırıldığında önemli bir farklılık taşımaktadır. Özellikle 30-40 yaş grubundaki parlamenter oranının 12. dönemde %50’ye yakın olduğu düşünülürse parlamentonun görece ve oldukça “yaş”landığı ilk bakıldığında göze çarpmaktadır. Öte yandan parlamentoda 61 yaş ve üzeri üyelerin oranı %3.8’e gerilemiştir. Bu yaş grubu 12. ve 13. dönemde %5.6 idi.

Hem AP hem de CHP’de 30-40 yaş grubu parlamenterin oransal olarak düştüğü ve her iki partide de % 23 civarında olduğu tespit edilmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki özellikle 12. dönemde AP içinde %56’ya yakın olan 30-40 yaş grubundan parlamenterin 14. dönemde %23’e düşmesi önemli bir durum olarak görülmelidir. AP süreç içinde yaşlanmış ve/veya parlamenterleri profesyonelleşmiştir. Aynı yaş grubundaki parlamenterin parti içindeki oransal düşüşü CHP açısından da geçerli olmakla birlikte düşüş AP’deki kadar ani olmamıştır.

4.5. 15.Dönem (1973) Parlamentosunun Üye Profili

4.5.1. 15.Dönem (1973) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

Politik olarak aynı halk/seçmen tabanlarına seslenen ve geçmişte aynı siyasi platformlarda bulunan siyasal elitlerin kayda değer ölçüde ayrılmalar gösterdiği ve seçimlere de böyle girdiği bir ortamda oluşan 15. Dönem (1973) parlamentosu AP ve CHP ile bu iki parti geleneğinden kopmalar gösteren elitlerin kurduğu partilerin oluşturduğu bir parlamentodur.

Hemen belirtmek gerekir ki söz konusu seçimler öncesi politik anlamda bir kaos hakimdir ülkede uzun süreli hükümet bunalımları ortaya çıkmıştır. Nitekim tam bu ortamda 1971’de Silahlı Kuvvetler (TSK) bir kez daha sivil siyasal alana müdahale etmiş ve tutumunu muhtıra vererek ortaya koymuştur.

Böylesi bir ortam sonrası yapılan 1973 seçimlerde parlamentoda üye dağılımları AP ve CHP arasında yoğunlaşmakla birlikte AP parlamentodaki çoğunluk üstünlüğünü CHP’ye bırakmıştır. AP 149, CHP 185 üyeye parlamentonun başat siyasal aktörleri olmuşlardır. Ayrıca, AP’den kopmalar sonucu oluşan bir parti olan DP (Demokratik Parti) 45, CGP 13 üyeye parlamentoda yer almıştır. 15. dönem parlamentosunun en yeni ve en önemli çıkışını yapan parti ise daha sonra “siyasal islam” adıyla anılacak bir geleneğe hayat veren MSP (Milli Selamet Partisi) 48 üyeye parlamentoda yerini almıştır (Yenişafak, Erişim: 03.03.20219).

Tablo 7: 15.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

PARTİLER	AP		CHP		MSP		DP		CGP		MHP-TBP		BAĞ.		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
RESMİ	63	42,0	64	34,2	24	49,0	12	27,9	2	16,7	3	75,0	0	0,0	168	37,3

Bürokrat-Yönetici	35	23,3	28	15,0	4	8,2	5	11,6	0	0,0	1	25,0	0	0,0	73	16,2	
Öğretim Elemanı	5	3,3	7	3,7	3	6,1	2	4,7	1	8,3	0	0,0	0	0,0	18	4,0	
Öğretmen	2	1,3	11	5,9	4	8,2	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	17	3,8	
Hakim-Savcı	3	2,0	4	2,1	1	2,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	8	1,8	
Asker	7	4,7	5	2,7	2	4,1	1	2,3	1	8,3	1	25,0	0	0,0	17	3,8	
Din Görevlisi	7	4,7	0	0,0	7	14,3	2	4,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	16	3,6	
Diğer Memur	4	2,7	9	4,8	3	6,1	2	4,7	0	0,0	1	25,0	0	0,0	19	4,2	
SERBEST	68	45,3	103	55,1	26	53,1	23	53,5	7	58,3	1	25,0	1	20,0	229	50,9	
Doktor-EczDiş H.-Vet.	10	6,7	14	7,5	4	8,2	5	11,6	2	16,7	0	0,0	0	0,0	35	7,8	
Mühendis-Mimar-Müteah.	18	12,0	17	9,1	11	22,4	4	9,3	0	0,0	0	0,0	1	20,0	51	11,3	
Sigort-Muh.-Mali Müşavir	1	0,7	2	1,1	0	0,0	1	2,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	0,9	
Hukukçu/ Avukat	39	26,0	70	37,4	11	22,4	13	30,2	5	41,7	1	25,0	0	0,0	139	30,9	
EKONOMİK	47	31,3	31	16,6	12	24,5	11	25,6	4	33,3	0	0,0	6	120,0	111	24,7	
Esnaf-Tüccar	20	13,3	13	7,0	8	16,3	2	4,7	2	16,7	0	0,0	4	80,0	49	10,9	
Özel Sektör Yöneticisi	1	0,7	1	0,5	1	2,0	1	2,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	0,9	
Sanayici-İş Adamı	4	2,7	0	0,0	0	0,0	1	2,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	5	1,1	
Tarım/ Çiftçi	22	14,7	17	9,1	3	6,1	7	16,3	2	16,7	0	0,0	2	40,0	53	11,8	
BASIN-YAYIN	4	2,7	16	8,6	1	2,0	5	11,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0	26	5,8	
Gazeteci/ Yazar	4	2,7	16	8,6	1	2,0	5	11,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0	26	5,8	
Yayıncı	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	
İŞÇİ-SENDİKACI-STK YÖN.	6	4,0	12	6,42	2	4,08	0	0	0	0	0	0	0	0	20	4,4	
İşçi	0	0,0	1	0,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,2	

Sendikacı	2	1,3	6	3,2	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	8	1,8
STK Yöneticisi	4	2,7	5	2,7	2	4,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	11	2,4
DİĞER	2	1,3	5	2,67	0	0	1	2,33	0	0	0	0	0	0	8	1,8
Pro. Syasetçi	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Diğer	2	1,3	5	2,7	0	0,0	1	2,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	8	1,8

Kaynak: TBMM Albümü, 1974.

15. dönem parlamentosunda “resmi” meslek kategorisinde %37.3 parlamenter bulunmaktadır. Bu oran 14. dönem parlamentosuna göre değişme göstermemekle birlikte 12. ve 13. dönem parlamentolarına göre %6-7 puanlık bir artışı ifade etmektedir.

AP içindeki “resmi” mesleklerden gelen üyelerin oranı % 42 iken CHP’de bu oran %34.2 olarak tespit edilmiştir. AP bir önceki dönemde de yaklaşık aynı oranda (%42.3) resmi mesleklerden gelen parlamenterleri içinde barındırırken CHP’de bir önceki döneme göre resmi mesleklerden gelen parlamenterlerin oranı yaklaşık %4 oranında bir artış göstermektedir.

Parlamento genelinde bürokrat-yöneticilerin oranı bir önceki dönemde %22 olarak bulunuyorken 15. dönemde bu oran %16’ya düşmüştür. 14. dönemde öğretim elemanı ve öğretmenlerin parlamentodaki oranı %4.9 iken aynı meslek grubundan parlamenterlerin bu dönemdeki oranı %7.8’e çıkmıştır. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki parlamentodaki varlıklarına 1973’te tanık olunan “din işleri” kökenli parlamenterlerin oranı önceki dönemle kıyaslandığında ikiye katlanmış ve %1.6’dan %3.6’ya çıkmıştır.

15. dönem parlamentosunda 48 üyeye yer alan MSP’nin %49’u resmi meslek kökenli parlamenterlerden oluşmaktadır. Ancak bu ana kategoride çoğunluğu %14.3 ile din görevlileri oluşturmaktadır. AP içinde de sayısal olarak MSP’deki kadar din görevlisi olmakla birlikte bu kategorideki parlamenterlerin parti bütününe oranı %4.7’de kalmaktadır.

Asker kökenli parlamenterlerin oranı önceki parlamento dönemlerine göre az da olsa düşme eğilimi göstermekte ve bu dönemdeki asker kökenli parlamenter oranı %3.8 olarak tespit edilmiştir. Askerlerin parlamentodaki oranları 13. dönemde %7.6, 14. dönemde %5.3 iken bu dönemde %3.8’e düşmesi doğrusal bir düşüşü işaret etmektedir.

Serbest meslek kategorisindeki parlamenterlerin oranı bu dönemde yükselmiş ve %50’nin biraz üzerine çıkmıştır. 13. ve 14. dönemlerde serbest mesleklerden gelen parlamenterlerin oranı %46 civarındayken bu dönemde 12. dönemdeki %54 oranına yaklaşmıştır. Serbest meslekler içinde tasnif edilen hukukçu/avukatların parlamento bütündeki oranı %31’e yakındır. Bu kategoride toplanan mühendis, mimar ve müteahhitlerin oranı %11 olarak tespit edilmiştir.

Parlamentoda en çok üyesi olan CHP’de serbest mesleklerden gelen üyelerin oranı %55’i aşmaktadır ve partinin %37.4’ü hukukçu/avukattır. CHP’deki hukukçu/avukat parlamenterlerin oranı parlamento ortalamasının %7 üstündedir.

AP'de üyelerin %45'i serbest mesleklerden gelenlerden oluşmakta ve partinin %25'i hukukçu/avukatlardan oluşmaktadır. AP içinde %12 oranında mühendis, mimar ve müteahhit bulunmaktadır. Bu oran CHP için %9'dur. MSP'nin yaklaşık ¼ 'ü mimar ve mühendisken aynı oranda avukat/hukukçu da yer almaktadır.

Parlamentodaki ekonomik mesleklerden gelen üyelerin oranı %24.7'dir. Bu oran 12. dönemdekiyle aynı olmakla birlikte 14. dönemdeki %28.1'in altına düşmektedir. %24'ün yaklaşık yarısı esnaf-tüccar diğer yarısı da çiftçilerden oluşmaktadır. Partilere bakıldığında CHP'de %16.6, AP'de %31.3, MSP'de %24.5 oranında ekonomik mesleklerden parlamenter bulunmaktadır. Görüleceği gibi ekonomik meslek kategorisinde AP açık bir üstünlük göstermektedir. Partilere göre genel dağılımda çiftçi ve esnaf-tüccarların oranları birbirine yakınken MSP'de esnaf-tüccarların oranı %16'nın üstünde tespit edilmiş ve bu oran parti içindeki çiftçi kökenli üyelerin yaklaşık üç katıdır.

Parlamento genelinde gazeteci-yazarların oranı önceki üç dönemde de %10'lara yakınken 15. dönemde %5.8 olarak tespit edilmiştir. CHP'nin %5.3 gazeteci-yazar parlamenterleri bulunurken bir önceki dönemde bu oran %8.6 olarak tespit edilmiştir. Parlamento genelinde işçi-sendikacı parlamenter oranı %2 gibi çok düşük bir oranda kalmıştır.

4.5.2. 15.Dönem (1973) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

15. dönem parlamentosunda üniversite mezunu parlamenter oranı %76.7 olarak bulunmuştur. Bu oran bir önceki döneme göre %2 civarında bir artış anlamına geliyorsa da 13. dönemdeki yaklaşık %80 olarak tespit edilen oranın altında kalmaktadır. Bu dönemde lise mezunlarının oranı bir önceki döneme göre %3'ün biraz üstünde düşmüş ve %8.4 olarak bulunmuştur. Lise altı eğitim düzeyi olan parlamenterlerin oranı bu dönemde %15 civarındadır.

Tablo 8: 15.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

PARTİLER		AP		CHP		MSP		DP		CGP		MHP-TBP		BAĞ.		TOPLAM	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
EĞİTİM DÜZEYİ	Üniversite	113	75,3	145	77,5	41	83,7	33	76,7	9	75,0	4	100,0	0	0,0	345	76,7
	Lise	11	7,3	21	11,2	1	2,0	3	7,0	1	8,3	0	0,0	1	20,0	38	8,4
	Ortaokul	19	12,7	10	5,3	3	6,1	1	2,3	1	8,3	0	0,0	4	80,0	38	8,4
	İlkokul	6	4,0	10	5,3	3	6,1	4	9,3	1	8,3	0	0,0	0	0,0	24	5,3
	Diğer/özel	1	0,7	1	0,5	1	2,0	2	4,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	5	1,1
TOPLAM		150	100,0	187	100,0	49	100,0	43	100,0	12	100,0	4	100,0	5	100,0	450	100,0
CİNSİYET	Erkek	148	98,7	184	98,4	49	100,0	42	97,7	12	100,0	4	100,0	5	100,0	444	98,7
	Kadın	2	1,3	3	1,6	0	0,0	1	2,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	6	1,3
TOPLAM		150	100,0	187	100,0	49	100,0	43	100,0	12	100,0	4	100,0	5	100,0	450	100,0

YAŞ DAĞILIMI	30-40	28	18,9	61	32,6	24	49,0	9	20,9	0	0,0	1	25,0	2	40,0	125	27,8
	41-50	71	47,8	99	52,9	17	34,7	20	46,5	6	50,0	2	50,0	2	40,0	217	48,4
	51-60	42	28,0	25	13,4	7	14,3	13	30,2	5	41,7	1	25,0	1	20,0	94	20,9
	61+	8	5,3	2	1,1	1	2,0	1	2,3	1	8,3	0	0,0	0	0,0	13	2,9
TOPLAM		149	100,0	187	100,0	49	100,0	43	100,0	12	100,0	4	100,0	5	100,0	449	100,0

Kaynak: TBMM Albümü, 1974.

CHP’li parlamenterlerin %77.5’i üniversite mezunu olarak tespit edilmiş ve bu oran bir önceki denemin 1 puan üzerindedir. CHP’de lise mezunu parlamenterler %11.2 olarak bulunmakta ve diğer tüm partilere göre içinde en çok lise mezunu üye bulundurmaktadır. AP’nin %75’i üniversite mezunudur ve bu oran bir önceki döneme göre 2 puanın üzerindedir. AP içinde lise mezunları bir önceki dönemde %12.7 iken bu dönemde %7.3’e düşmektedir. MSP’nin %83.7’si üniversite mezunu olup bu oran parlamento ortalamasından %7 daha fazladır. Son olarak Bağımsız parlamenterlerin içinde hiç üniversite mezunu olmaması dikkat çekicidir.

Parlamentonun %98.7’si erkeklerden oluşmaktadır ve sadece 6 kadın üye parlamentoda yer alabilmiştir. Kadın üyelerin 3’ü CHP’de, 2’si AP’de, 1 tanesi de DP’de yer almıştır. Kadınların bu denli az sayıda/oranda parlamentoda yer alması daha önce de belirttiğimiz gibi nüfusunun yaklaşık yarısı kadın olan bir toplum için elbette izahı çok da mümkün olmayan, ancak “anlaşılır” bir durumdur. Kadınların dış dünyayla olan ilişkilerde tarihsel olarak erkeklere göre daha az aktif olmaları ve bu durumun siyasal alanda daha fazla belirginleştiği söylenebilir (Kağıtçabaşı, 1988: 318). Bu durum kadının Türkiye toplumundaki yeri, kadına biçilen pozisyonlar ve nihayet kadının eğitim, meslek ve kendi tercihleriyle de yakından ilişkili gözükmektedir.

Yaş dağılımlarına bakıldığında 30-40 yaş grubundaki parlamenterlerin oranı % 27 iken, 41-50 yaş grubundaki parlamenterler parlamentonun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Parlamento yaş dağılımlarında göze çarpan bir nokta da 61 ve üzeri parlamenterin oransal olarak gittikçe düşme eğilimini sürdürüyor olmasıdır. Tablo-8’de görüldüğü gibi 61 ve üzeri parlamenterin oranı %2.9 olarak tespit edilmiştir.

Partiler bazında özellikle AP’deki 30-40 yaş grubundaki parlamenterlerin azalışını sürdürdüğü görülmektedir. AP’de bu yaş grubundaki parlamenterlerin oranının incelememizin başlangıç dönemi olan 12. dönemde %55.8 olduğu göz önüne alınırsa bu döneme gelindiğinde %18.7’ye düşmesi ilginç bir grafik olarak seyretmektedir. AP’de bir önceki dönemde %13 olan 51-60 yaş grubundaki parlamenterlerin oranı bu dönemde %28’e çıkmıştır.

AP’nin aksine CHP’de 30-40 yaş grubundaki parlamenterlerin oranı bir önceki döneme göre artış göstermiş ve %23’ten %32’ye çıkmıştır. CHP’li parlamenterlerin yaklaşık %53’ü 41-50 yaş aralığındadır. Öte yandan parlamentonun yeni partisi MSP’nin yaklaşık %50’si 30-40 yaş aralığındaki parlamenterlerden oluşmaktadır ve bu oran parlamento ortalamasının neredeyse iki katıdır.

4.6. 16.Dönem (1977) Parlamentosunun Üye Profili

4.6.1. 16.Dönem (1977) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

16. dönem parlamentosunu oluşturan üyelerin partilere dağılımı şöyledir; AP 189, CHP 213, MSP 24, MHP 16. Parlamentoda CGP 3, DP 1 üyeye temsil edilmekte ve 4 parlamenter de bağımsız olarak parlamentoda yer almıştır (Yenişafak, Erişim: 03.03.2021).

Tablo 9: 16.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Mesleki Nitelikleri

PARTİLER	AP		CHP		MSP		MHP		CGP/DP/NP		BAĞ.		TOPLAM	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
RESMİ	66	35,1	91	44,2	10	45,5	9	52,9	1	33,3	7	50,0	184	40,9
Bürokrat-Yönetici	29	15,4	44	21,4	4	18,2	3	17,6	0	0,0	5	35,7	85	18,9
Öğretim Elemanı	7	3,7	16	7,8	2	9,1	0	0,0	1	33,3	2	14,3	28	6,2
Öğretmen	3	1,6	12	5,8	1	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	16	3,6
Hakim-Savcı	3	1,6	4	1,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	7	1,6
Asker	5	2,7	5	2,4	1	4,5	5	29,4	0	0,0	0	0,0	16	3,6
Din Görevlisi	13	6,9	2	1,0	2	9,1	1	5,9	0	0,0	0	0,0	18	4,0
Diğer Memur	6	3,2	8	3,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	14	3,1
SERBEST	89	47,3	94	45,6	12	54,5	7	41,2	2	66,7	10	71,4	214	47,6
Doktor-Ecz.Diş H.-Vet.	11	5,9	12	5,8	1	4,5	1	5,9	1	33,3	1	7,1	27	6,0
Mühendis-Mimar-Müteah.	25	13,3	23	11,2	8	36,4	2	11,8	1	33,3	4	28,6	63	14,0
Sigort-Muh.-Mali Müşavir	5	2,7	4	1,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	9	2,0
Hukukçu/ Avukat	48	25,5	55	26,7	3	13,6	4	23,5	0	0,0	5	35,7	115	25,6
EKONOMİK	66	35,1	40	19,4	6	27,3	4	23,5	1	33,3	2	14,3	119	26,4
Esnaf-Tüccar	34	18,1	18	8,7	1	4,5	2	11,8	0	0,0	1	7,1	56	12,4
Özel Sektör Yöneticisi	1	0,5	0	0,0	1	4,5	0	0,0	1	33,3	0	0,0	3	0,7

Sanayici-İş Adamı	5	2,7	3	1,5	1	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	9	2,0
Tarım/ Çiftçi	26	13,8	19	9,2	3	13,6	2	11,8	0	0,0	1	7,1	51	11,3
BASIN-YAYIN	8	4,3	12	5,8	3	13,6	4	23,5	0	0,0	1	7,1	28	6,2
Gazeteci/ Yazar	8	4,3	11	5,3	2	9,1	4	23,5	0	0,0	1	7,1	26	5,8
Yayıncı	0	0,0	1	0,5	1	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	0,4
İŞÇİ-SENDİKACI-STKYÖN.	7	3,7	10	4,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	7,1	18	4,0
İşçi	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Sendikacı	3	1,6	6	2,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	9	2,0
STK Yöneticisi	4	2,1	4	1,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	7,1	9	2,0
DİĞER	3	1,6	6	2,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	9	2,0

Kaynak: TBMM Albümü, 1980.

16. dönem parlamentosunda ‘resmi’ meslek kökenli parlamenterlerin %40’ı aşan oranda yer alarak bundan önceki dört dönemle karşılaştırıldığında en yüksek orana ulaşmıştır. Resmi meslekler içinde en büyük oran bürokrat-yöneticiler olup oranları %19 civarındadır. Bürokrat-yöneticilerin yakaladığı bu oran 14. dönemdeki %22’lik yüksek oran hariç tutulursa incelenen 5 parlamento dönemi içindeki en büyük orandır. Partiler bazında bakıldığında AP’de resmi mesleklerden gelen parlamenterlerin oranı %35 olup, partinin %15’i bürokrat-yöneticilikten gelenlerden oluşmaktadır. AP’nin son iki parlamento döneminde %42’lik bir resmi meslek kökenli parlamentere sahip olduğu düşünülürse bir düşüş olduğu görülmektedir. Resmi meslek kategorisi içinde tasnif edilen bürokrat-yönetici kategorisinde AP’nin 14. ve 15. dönemde sırasıyla % 30 ve %23 oranında üyesi varken 16. dönemde bu kategoride düşüş devam etmiş ve %15’ kadar varmıştır. CHP’de resmi kategorisindeki mesleklerden gelenlerin oranı son iki döneme göre giderek artmış ve %42’yi aşmıştır. Buna paralel şekilde CHP içindeki bürokrat-yöneticiler de oranlarını son iki döneme göre arttırmış ve %21’e çıkmıştır. MSP resmi meslekler bazında %45 oranında temsil yaratmıştır. MSP içindeki bu oranda %18 bürokrat yöneticiler iken %9 din görevlisi olanlar etkili olmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dönemde din görevlileri küçük partiler ve bağımsızlar hariç her partide yer almışlardır. Hatta parlamentonun ikinci büyük partisi olan AP içinde din görevlisi olanların oranı %7’ye yakındır.

Parlamentoda resmi meslek grubu içinde tasnif edilen ve bürokrat-yöneticilerden sonra gelen öğretim elemanlarının oranı %6.2’dir. Bu oran önceki iki döneme göre de bir artış olduğunu

göstermektedir. Parlamantonun iki büyük partisi içinde en fazla öğretim elemanı %7.8 ile CHP'dedir.

Serbest mesleklerde parlamento ortalaması %47.6'dır. Bu oran bir önceki döneme göre 3 puanlık bir düşüş göstermiştir. Belirtmek gerekir ki serbest meslekler içinde en büyük yoğunluğu oluşturan meslek hukukçu/avukatlar, incelenen 5 parlamento döneminde gittikçe azalmış ve nihayet 16. dönemde en düşük orana %25'e gerilemiştir. Bu dönem parlamentosunda mühendis, mimar ve müteahhitlerin oranı 12. dönemde %6.5 iken her sonraki her dönemde artış göstermiş ve nihayet %14'e kadar yükselmiştir. Doktor ve eczacıların parlamentodaki oranı 12. dönem hariç tutulursa %6-7 aralığında seyretmiştir.

Partilere bakıldığında AP ile CHP arasında serbest meslekler açısından ciddi bir fark olmamakla birlikte AP'de %47, CHP'de ise 45 oranında yer aldıkları görülmektedir. CHP 5 dönem içindeki en düşük serbest meslek oranını %45 ile 16. dönemde görmüştür. İncelenen 5 dönemde ilgili dönem tablolarına bakıldığında hem CHP hem de AP içindeki hukukçu/avukatların oranı bu dönemde en alt seviyeye inmiştir.

Ekonomik mesleklerde parlamento ortalaması bu dönemde %26.4 olarak belirlenmiştir. Bu oran bir önceki döneme göre %2'lik bir artışı göstermekle birlikte 14. dönem parlamentosundaki %28 oranı düşünüldüğünde hala eskiye göre düşüktür. Beş parlamento dönemi içinde ekonomik meslekler kategorisinden gelen parlamenterlerin oranı %20'ler dolaylarında gidip gelmiştir. Bu duruma paralel olarak esnaf-tüccarlar ve çiftçilerin oranı da beş dönemde de bir iki puanlık iniş çıkışlarla birlikte %10 seviyelerinde gidip gelmiştir. Partiler bazında AP içindeki ekonomik mesleklerden gelenlerin oranı dönemler ilerledikçe belli oranda artış göstermiştir. Bu dönemde de bir önceki döneme göre AP'de ekonomik mesleklerden gelen parlamenter oranı %4 oranında artmış ve %35' çıkmıştır. CHP'de ise bu kategorideki parlamenterlerin oranı sürekli iniş çıkışlar göstermiştir. Örneğin 13. dönemde bu kategorideki parlamenterlerin oranı %12 iken 14. dönemde %21, 15. dönemde %16 ve nihayet 16. dönemde %19 olarak tespit edilmiştir.

Gazeteci-yazar parlamenterlerin oranı bu dönemde bir önceki döneme göre çok az bir artış göstermiş ve %6.2'ye çıkmıştır. Bu oran 12., 13. ve 14. dönemlerdeki %10 dolaylarındaki oranının gerisinde kaldığını göstermektedir. 16. dönem parlamentosu gazeteci-yazarların CHP içinde en az oranda (%5.8) buldukları dönem olmuştur. AP içinde de bu kategoriden gelen parlamenterlerin oranı dönem dönem iniş çıkışlar göstermiş ve 16. dönemde %4.3 olarak tespit edilmiştir.

İşçi olanların hiç giremediği bu dönem parlamentosu içinde sendikacı ve sivil toplum kuruluşu yöneticisi olan parlamenterlerin oranı %4 olarak tespit edilmiştir.

4.6.2. 16.Dönem (1977) Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları

Bu dönemde parlamantonun yaklaşık dördte üçü üniversite mezunudur. Parlamentoda bir önceki döneme kıyasla üniversite mezunlarının oranı 2 puanlık bir düşme göstermektedir. Lise

mezunları oransal olarak önceki döneme göre değişmezken 12., 13. ve 14. döneme göre azalma göstermiştir. Lise altı eğitim düzeyindeki üyelerin parlamento içindeki oranı %17 civarındadır.

Partiler düzeyinde eğitim düzeyi en yüksek parti CHP’dir. Parlamentosunun yarısına yakını oluşturulan CHP’li parlamenterlerin içinde %76.2 oranında üniversite mezunu bulunmaktadır. AP’de bu oran %71.3 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 10: 16.Dönem Türkiye Parlamenter Siyasal Elitlerinin Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Durumları															
PARTİLER		AP		CHP		MSP		MHP		CGP/DP/NP		BAĞ.		TOPLAM	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
EĞİTİM DÜZEYİ	Üniversite	134	71,3	157	76,2	16	72,7	14	82,4	3	100,0	12	85,7	336	74,7
	Lise	16	8,5	19	9,2	1	4,5	1	5,9	0	0,0	1	7,1	38	8,4
	Ortaokul	22	11,7	9	4,4	1	4,5	1	5,9	0	0,0	0	0,0	33	7,3
	İlkokul	14	7,4	21	10,2	3	13,6	1	5,9	0	0,0	0	0,0	39	8,7
	Diğer/özel	2	1,1	0	0,0	1	4,5	0	0,0	0	0,0	1	7,1	4	0,9
TOPLAM		188	100,0	206	100,0	22	100,0	17	100,0	3	100,0	14	100,0	450	100,0
CİNSİYET	Erkek	186	98,9	204	99,0	22	100,0	17	100,0	3	100,0	14	100,0	446	99,1
	Kadın	2	1,1	2	1,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4	0,9
TOPLAM		188	100,0	206	100,0	22	100,0	17	100,0	3	100,0	14	100,0	450	100,0
YAŞ DAĞILIMI	30-40	33	17,6	69	33,5	6	27,3	6	35,3	0	0,0	4	28,6	118	26,2
	41-50	86	45,7	95	46,1	10	45,5	5	29,4	1	33,3	7	50,0	204	45,3
	51-60	57	30,3	39	18,9	4	18,2	6	35,3	2	66,7	3	21,4	111	24,7
	61+	12	6,4	3	1,5	2	9,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	17	3,8
TOPLAM		188	100,0	206	100,0	22	100,0	17	100,0	3	100,0	14	100,0	450	100,0

Kaynak: TBMM Albümü, 1980.

CHP’de ilkokul mezunları en fazla bu dönemde yer almıştır. CHP’de %10.2 oranında ilkokul mezunu bulunmakta iken, AP’de bu oran %7.4’tür. Öte yandan ortaokul mezunu parlamenter en fazla %11.7 ile AP’de bulunmaktadır. Bu oran parlamento ortalamasının %4 üzerindedir. AP, dönemler boyunca en fazla ortaokul mezunu bulunduran parti olarak göze çarpmaktadır. Örneğin bu dönemde CHP içinde ortaokul mezunlarının oranı sadece %4.4’tür. Son olarak Lise mezunu parlamenterin oranı AP ve CHP’de birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir.

Parlamentonun %99'undan "fazlası" erkek olan bu dönemde sadece 4 kadın üye bulunmaktadır. AP ve CHP'de ikişer kadın parlamenter bulunmaktadır. Altan (1994: 123)'a göre Türkiye'de kadınların parlamentolardaki bu "yokluk"ları kadınların siyaseti hala erkek işi olarak düşünmeleri ve kadınının çalışma hayatına az oranda katılması ile de ilişkilidir. Kısacası yukarıda belirttiğimiz gibi kadınların parlamenterler içindeki azlığının en temelinde yaşadıkları toplumun yapısı, kültürü ve birikimi yatmaktadır.

Yaş dağılımlarında parlamentonun %26'sını 30-40 yaş grubundan gelenler teşkil etmektedir. Parlamentoda en yoğunluklu bulunan yaş grubu 41-50 yaş grubudur ve oranları %45.3'tür. Parlamento içinde 17 üye 61 ve üzeri yaşıdadır ve oransal olarak parlamentonun yaklaşık %4'ünü oluşturmaktadırlar.

CHP'nin %33.5'i 30-40 yaş aralığındayken AP'de bu yaş grubunun oranı %17.6'da kalmıştır. Her iki partide de 41-50 yaş aralığındaki parlamenterlerin oranı %45'ler seviyesindedir. AP'de 51 ve üzeri yaştaki parlamenterleri %37'ye yaklaşan oranına karşı CHP'nin bu kategoride %20 civarındadır.

5. YABANCI DİL

İncelenen dönemde dünya hızlı bir şekilde liberalizasyon süreciyle karşılaşmış ve yabancı dillere olan ilgi artmıştır. Nitekim dünyanın liberal sistemle içkin birlikteliği sonuçları ve kimi etkileri ile Türkiye'de de hissedilmiştir. Dönem Türkiye'sinde de yabancı dillere karşı ilgi de artmıştır (Erkal, 1984: 30).

Tablo 8: Parlamenterlerin Bildikleri Yabancı Dillerin Dağılımı (1960-1980)

Yabancı Dil	Dönemler									
	1961	%	1965	%	1969	%	1973	%	1977	%
Fransızca	206	45,80	149	33,10	135	30,00	124	27,60	131	29,10
İngilizce	103	22,90	120	26,70	126	28,00	122	27,10	138	30,70
Almanca	59	13,10	49	10,00	46	10,20	50	11,10	41	9,10
Arapça	13	2,00	12	2,70	24	5,30	30	6,70	28	6,20
Farsça	5	1,10	5	1,10	8	1,80	19	4,20	20	4,40
İtalyanca	4	1,00	3	0,00	1	0,00	3	0,70	3	0,70
Rusça	4	1,00	2	0,00	4	1,00	2	0,40	2	0,40
Bulgarca	0	0,00	1	0,00	1	0,00	1	0,20	0	0,00

Yunanca	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	0,20	0	0,00
Hırvatça	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1	0,20	1	0,20
Sırpça	1	0,00	1	0,00	1	0,00	2	0,40	1	0,20
Rumca	1	0,00	1	0,00	1	0,00	0	0,00	0	0,00
İsveççe	1	0,00	1	0,00	1	0,00	0	0,00	0	0,00
Diğer	2	0,00	2	0,00	0	0,00	1	0,20	1	0,20
En az Bir Yabancı Dil Bilenlerin Sayısı	268	59,50	263	58,40	264	58,60	263	58,40	279	62,00

Kaynak: Altan, 1994: 107-128)

1961-1977 arasındaki toplam beş parlamento dönemi boyunca yabancı diller konusunda gerçekleşen en belirgin durum Fransızca bilen parlamenter sayısı ve oranında gözle görülür düşüşün sürmesidir. 1961’de parlamentodaki üyelerin %45,80 Fransızca biliyorken dönemin son parlamentosunda (1977) bu oran %29 civarına kadar gerilemiştir.

Karşıt olarak İngilizce bilen parlamenterlerin oranı dönem içindeki hemen hemen tüm parlamentolarda artmıştır. Tablo 8’den de izlenebileceği gibi dönemin ilk parlamentosunda (1961) %22 civarında olan İngilizce bilme oranı 1977 parlamentosunda %30’u aşmıştır.

Fransızca bilme oranının parlamentodaki düşüşü küresel düzeyde Fransızcanın popülerliğini özellikle de İngilizce ile kıyaslandığında kaybetmesiyle paralellik gösterdiği söylenebilir (Altan, 1994: 106).

Sonuçta küreselleşen bir dünya ve bu dünyanın egemen ve geçerli dili İngilizcenin neredeyse karşı konulmaz popülaritesi Türkiye’de de yansımaları bulmuştur. Parlamentodaki İngilizce bilen parlamenterlerin oransal artışı elbette dönemin ABD ile olan yakın ekonomik ilişkilerden de etkilenmiştir.

Son olarak, özellikle 1969’dan itibaren parlamentodaki Arapça ve Farsça bilen parlamenter sayı ve oranında hissedilir bir yükselme olmuştur. Bu, dönemin güçlü partilerinden Adalet Partisi (AP)’nin “çevrenin” muhafazakar kesimlerinin temsilcilerini parlamentoya taşımış olmasıyla ilintili gözükmektedir. 1961 ve 1965 parlamentolarında Arapça ve Farsça bilen parlamenterlerin oranı AP’nin seçimleri üstün şekilde kazandığı 1969’daki parlamentoda %7’yi aşmış, 1973 ve 1977’deki parlamentolarda ise bu oran %10’nun üzerine çıkmıştır.

6. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Türk siyasal hayatı incelendiğinde siyasi iktidarların denetlenmesi anlamı dışında, devletin önemli işlerinin müzakere edildiği meclisler daima vardı. Fakat modern anlamıyla ilk meclis Osmanlı Devleti'nde 1877'de yapılan ilk seçimler sonucunda oluşmuş ve parlamentoya seçilen siyasi elitler devlet yönetimine katılmaya başlamışlardır. Fakat o dönem savaşlar nedeniyle parlamentolu yaşam pek uzun sürmemiştir. Parlamento 1909 yılında tekrar açılrsa da dünya savaşı nedeniyle tekrar kapanmak zorunda kalmıştır. 1920 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile tekrar açılmış ve bugüne kadar birkaç istisna dışında daima açık kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden en önemli tecrübe ve miras belki de "parlamento" kurumudur. 1920 yılında ve o dönemin zor şartlarında açılan parlamento doğu toplumları içinde hem modernleşme hem de demokratikleşme yolunda model bir kurumdur. Bu gün model olan kurumun kuruluşu yüz yılı aşmıştır.

Parlamentolar buldukları toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının bir göstergesidir. Diğer bir ifadeyle parlamentolar içinde yer aldıkları toplumun ekonomik-sosyal ve kültürel yapısından şekillenmektedir. Ayrıca siyasal oluşumu belirleme ve etkileme yönünden parlamento baktığımızda önemli fonksiyonlarından bazıları yönetimi denetlemek ve eleştirmek, hükümetleri kurup, düşürmek ve toplumsal olanla ilgili büyük/temel sorunları tartışmaktır. Parlamento bu anlamda aynı zamanda halkın dert dinleme ve fikir platformudur

1946 sonrası çok partili dönemle birlikte siyasal parti sayılarının artması farklı kültür ve sınıftan gelen elitleri parlamentoda görünür yapmıştır. 1960 ve 1980'de olduğu gibi doğrudan parlamentolar dağıtılsa da Türkiye'de parlamentolar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Her şeye rağmen Türkiye'de I. Meşrutiyet'ten itibaren bir parlamento geleneği mevcuttur.

1960 darbesinin ardından ve 1971'de gerçekleşen askeri muhtıra şeklinde gerçekleşen müdahale ile birlikte sivil siyaset/parlamento bir kez daha sivil-asker bürokrat eliyle/yönlendirmesiyle yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır. 1973'teki seçimlere kadar parlamento parçalı bir siyasal görüntü içinde olmuştur. Erdoğan (2003: 114)'ın "ara rejim" dediği bu dönemden 1973 seçimlerine kadar hem "sol'da hem de "sağ'da bölünmüş bir manzara mevcut olmuştur. 1973 seçimlerinde CHP parlamento çoğunluğunu ele geçirdiyse de hükümeti kuracak bir parlamentonun çoğunluğuna ulaşamamıştır. 1980 Askeri Darbesine kadar parlamentodaki parçalı siyasal görüntü toplumdaki ideolojik/siyasal bölünmüşlüğü de görece yansıtmaktaydı. Nitekim hiçbir siyasal partinin tek başına hükümeti kuramadığı bu dönem askeri darbeye sonuçlanmıştır.

1960-1980 aralığındaki Türkiye parlamentolarının üye profillerini mesleki geçmiş, eğitim durumu, yaş dağılımları başta olmak üzere kimi sosyal kriterler ışığında incelemeye çalıştığımız çalışmamızda bazı sonuçlara ulaştığımızı düşünüyoruz.

1960-1980 arası dönemde parlamentoların üye profillerinde özellikle mesleki geçmiş itibari ile bazı dönemlerde hukukçular çoğunluk oluşturmuşlardır. Bazen de askeri veya sivil bürokratların bazen de serbest/ekonomik mesleklerden gelen parlamentoların oransal artış gösterdiğini görmekteyiz.

Türkiye Parlamentosunun 1960-1980 aralığında toplumsal ve kurumsal yapısı üzerindeki genel varsayımımız “demokratikleştiğidir”. Giderek yaygınlaşan oranda ve toplumun pek çok katmanına açılmaktadır. Toplumun sosyal ve ekonomik yönden değişen çehresi siyasete yansıkça parlamento da giderek eğitim, statü, meslek, yaş gibi unsurlar değişerek daha demokrat, yeni elitleri oluşturan, bu yeni elitlere fırsatlar veren, temsil olanağı ve oranı görece artan bir parlamento haline dönüşmüştür. Üye seçiminde eski elitlerin etkisinin kaybolması, büyük ve zengin aile yapısının başarıda mutlak etkili olmasının ortadan kalkması, eğitimin ve eşitliğin zamanla göreceli olarak yaygınlık kazanması parlamentolar üzerinde siyasal katılmaya daha açık olmak yönünden büyük katkılarda bulunmuşlardır (Yücekök, 1983: 49).

Çalışmada parlamentonun yaş ve cinsiyet bakımından değerlendirilmesinde genel olarak daha çok üst yaş gurubundan ve daha çok erkeklerin parlamentoda temsil edildikleri görülmektedir. Dünyada kadınların seçme ve seçilme faaliyetlerine katıldığı ilk ülkelerden biri olan Türkiye’de kadınların parlamentoda pek fazla görülmedikleri, daha çok erkek ağırlıklı meclisin oluştuğu söylenebilir. Bunun yanında hem tek partili hem de çok partili yaşamda mecliste üniversite mezunları daha çok yer almıştır. Yabancı dil konusunda ise Fransızcadan İngilizceye doğru bir yönelim olmuştur. Bu durum İngilizce konuşan devletlerin özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin dünya siyasetin etkin olması sonucu olduğu söylenebilir. Özetle tüm bu veriler ışığında 1960-1980 arası parlamentonun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı toplumun genel istatistiği ile kıyaslandığında eşitsizlikçi bir yapı gösterdiği açıktır.

KAYNAKÇA

- Açikel, F. (2009). “TBMM Milletvekili Veri tabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/ Milletvekilleri Profili Çalışması”, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Ankara.
- Altan, C. (1994). *1950’den Günümüze Türkiye’de Parlamentonun Sosyolojik Görünümü ve Değişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Arslan, A. (2003). “Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6) 2003/2: 115-135.
- Arslan, A. (2005). “Tek Partili Dönem ve Çok Partili Dönem Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi”, İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:7, Sayı:1.
- Arslan, A. (2007a). “Elit Teorisi Perspektifinden Çanakkale Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22, s.1-22.
- Arslan, A. (2007b). “1995’ten Günümüze Türk Siyasi Elitlerinin Sosyolojik Analizi”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, s.1-17.
- Arslan, A. (2007c). “1999’dan 2007’ye Türk Toplumunun Yasama Sürecine Yön Vermiş Türk Siyasi Elitlerinin Sosyolojik Analizi”, Yasama Dergisi, Sayı:4, Ocak-Şubat-Mart.

- Demirel, A. (2017). İlk Meclis'in Vekilleri, 3. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Erdoğan, M., (2003). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 4. Baskı, Ankara: Liberte.
- Eşen, H., (2007) .‘Parlamento Hukuku Açısından Başkanlık Divanı'nın Konumu, Görevleri ve Yetkileri’, Yasama Dergisi, ss. 5-26, [https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54548/743357.\(e.t.01.04.2021\)](https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54548/743357.(e.t.01.04.2021)).
- Frey, F.W. (1965). *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Pres., Cambridge, Massachusetts.
- Güneş, İ. (2001a). *Türk parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem (1935-1939)*, 1. Cilt, Türk Parlamento tarihi Araştırmaları Grubu.
- Güneş, İ. (2001b). *Türk parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem (1935-1939)*, 2. Cilt, Türk Parlamento tarihi Araştırmaları Grubu.
- Güneş, T. (1964). *Devlet Başkanı-Meclis Çatışması*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2.
- Huntington, S. P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven Conn, Yale University Pres.Kağıtçıbaşı, Ç. (1988), *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul.
- Kapani, M. (2002). *Politika Bilimine Giriş*, 14. Baskı, , Ankara: Bilgi.
- Kydyralieva, S. (2019). “Turkish Parliamentary Experience Review of the Parliamentary Experience of Turkey from Ottoman to Republic Periods”, *Journal of Universal History Studies*, 2 (2), ss. 239-250.
- Mardin, Ş. (1992). “Türk Siyasetinin Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim.
- Millet Meclisi Albümü, (1980), Millet Meclisi Vakfi Ofset Tesisi, Ankara.
- Mosca, G. (1939). *The Ruling Class*, New York: McGraw Hill.
- Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (1997), Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Ankara: İş Bankası.
- Olgun, K. ve Eraslan, C. (2006), *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1978). “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, Der., Raci Kılavuz, “Armağan”,*Kanun-u Esasi-nin 100. Yılı*, ss. 147-169, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ozankaya, Ö. (1986). *Toplumbilim*, Ankara:Tekin.
- Özbudun, E. (1995). “Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”, *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Özipek, B.B. (2004). “Sol ve Halk”, *Liberal Düşünce*, Yıl: 9, Sayı: 33, Kış 2004, s.113-116.
- Özkiraz, A. ve Arslanel M. N. (2015). “Türkiye'de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplumun Varlığı Meselesi” ss. 21-42, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803019>, (e.t. 02.04.2021).

- Özkiraz, A. ve Hamdemir, B. (2009). “Anayasalcılık hareketleri Kapitalizm ve Osmanlı”, Gazi İİBF Dergisi, 11(2), 59-78. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/287401>, (e.t. 02.04.2021).
- Pareto, V. (1935). *The Mind And Society*, 4 Cilt, New York: Harcourt, Brace and Company.
- Pareto, V. (1968). *The Rise and Fall of the Elites*, New Jersey: The Bedminster.
- Tahir, K. (1992). *Notlar/ Batılaşma*, Haz. Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TBMM Albümü, (1962), TBMM Basımevi, Ankara.
- TBMM Albümü, (1966), Ankara, TBMM Basımevi.
- TBMM Albümü, (1970), Ankara, TBMM Basımevi.
- TBMM Albümü, (1974), Ankara. TBMM Basımevi.
- TBMM Albümü, (1980), Ankara. TBMM Basımevi.
- Tekin, Y. ve Çiftçi, S. (2007). *1877’den Günümüze Türkiye’de Parlamento*, Ankara: Siyasal.
- Tekin, Y. Çiftçi, S. (2011). “Parlamenter Roller ve TBMM’de Parlamenter Davranışları Üzerine Bir Alan Araştırması”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, ss. 53-66, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/602/6064>, (e.t. 05.12.2021).
- Turhan, M. (2000). *Siyasal Elitler*, 2.Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- TUİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, <https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>, (e.t. 03.03.2021).
- Türköne, M., (2003), *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, s.3-33.
- Uyar, H. (2002). “Tek Parti İktidarının Toplumsal Kökenleri”. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 16.11.2002, İstanbul, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar7.html>, (e.t. 02.02.2021).
- Uyar, H. (2008). “Türkiye’de Tek Parti Döneminde Chp’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935)”, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/7.pdf>, (e.t. 02.02.2021).
- Yücekök, A. (1983). *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamenterin Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- 1961 Milletvekili Genel Seçimi, <https://www.yenisafak.com/secim-1961/secim-sonuclari>, (e.t.03.03.2021).
- 1965 Milletvekili Genel Seçimi, <https://www.yenisafak.com/secim-1965/secim-sonuclari>, (e.t.03.03.2021).
- 1969 Milletvekili Genel Seçimi, <https://www.yenisafak.com/secim-1969/secim-sonuclari>, (e.t.03.03.2021).
- 1973 Milletvekili Genel Seçimi, <https://www.yenisafak.com/secim-1973/secim-sonuclari>, (e.t.03.03.2021).
- 1977 Milletvekili Genel Seçimi, <https://www.yenisafak.com/secim-1977/secim-sonuclari>, (e.t.03.03.2021).

TÜRKİYE’NİN YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARININ 2030 YILINA KADAR TAHMİNİ¹

Mustafa GÜLLÜ

Doktora Öğrencisi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

mustafagullu@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7546-2400

Prof. Dr. Zeki KARTAL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İktisat Bölümü

zkartal@ogu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9739-0858

Öz

Yenilenebilir enerji teknolojisindeki gelişmeler, yenilenebilir enerjiyi konvansiyonel enerji ile rekabet edecek hale getirmiştir. Türkiye’nin Paris Anlaşmasında sunduğu Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanında sera gazı azaltım; güneş, rüzgar ve hidrolik gibi yenilenebilir enerjiden elde edilecek elektrik üretim hedefleri bulunmaktadır. Bu hedefler ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri için kritik yıl 2030 olarak belirlendiği için çalışmada tahmin yılı 2030 olarak seçilmiştir. Makalede yenilenebilir enerji türlerinin ayrı ayrı kurulu güçlerinin tahmini Box-Jenkins ARIMA metodolojisi kullanılarak yapılmış, istihdam tahmini ise elektronik tablo tabanlı bir model olan JEDI modeli (İstihdam ve Ekonomik Kalkınma Etkisi) ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak Türkiye’nin Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanında hidrolik enerji ve güneş enerjisi hedefine ulaşacağı ve rüzgar enerjisi hedefine de çok yaklaşılabileceği öngörülmüş olup hedefe ulaşabilmesi için rüzgar enerjisi yatırımlarının ve teşviklerinin biraz

¹ Çalışma, Mustafa Güllü, “Türkiye’de Yenilenebilir Enerji, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir

daha artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de tüm yenilenebilir enerji türlerinin kurulu güçlerinin zamanla artış göstereceği ve 2030 yılında yenilenebilir enerji santralleri içinde en çok istihdam yaratacağı tahmin edilen enerji türünün Hidrolik enerji, ikinci sırada güneş enerjisi ve üçüncü sırada ise rüzgar enerjisi olacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Öngörü, ARIMA*

JEL Kodu: *Q42, Q47, C53*

FORECASTING OF TURKEY'S RENEWABLE ENERGY SOURCES UP TO YEAR 2030

Abstract

Developments in renewable energy technology have made renewable energy competitive with conventional energy. Under the Paris Agreement offered by Turkey's Intended National Contribution of Statement greenhouse gas reduction and electricity generation from renewable energy such as solar, wind and hydraulics targets are located. Since the critical year for these stated goals and the United Nations Sustainable Development Goals was determined as 2030, the forecast year was chosen as 2030 in the study. In this paper, the estimation of the installed power of each renewable energy types was made using the Box-Jenkins ARIMA methodology, and the employment estimation was made with the JEDI model (Jobs and Economic Development Impact). As a result; Turkey's hydroelectric power and solar energy will reach Intended National Determined Contribution's target and wind energy is expected to be much closer. In addition, it was concluded that wind energy investments and incentives should be increased a little more in order to reach the target. However, the installed capacity is expected to increase over time of all types of renewable energy in Turkey. It is predicted that the energy types that are expected to create the most employment among renewable energy plants in 2030 will be hydraulic energy, solar energy and wind energy, respectively.

Keywords: *Renewable Energy Sources, Forecasting, ARIMA*

JEL Code: *Q42, Q47, C53*

GİRİŞ

Yenilenebilir enerjinin geleceği ve gelecekte ne kadar istihdam yaratacağı konusu son yıllarda literatürde sıklıkla yer alan bir konu haline gelmiştir. Dünyada enerjiye talebin sürekli artması, fosil kaynakların rezervlerinin azalması, teknolojisindeki gelişmeler ile yenilenebilir enerjinin konvansiyonel enerji ile rekabet edecek hale gelmesi ve önemli bir istihdam kaynağı olması gibi sebepler yenilenebilir enerjinin önemini artırmaktadır.

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) tarafından Dünya Bankası (World Bank) ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) gibi kuruluşlarla birlikte hazırlanan IRENA (2014) REmap 2030 raporuna göre, daha fazla yenilenebilir enerji kullanıldıkça, geleneksel enerji tüketiminin azalacağı; fosil ve nükleer endüstrilerde istihdam azalsa da yenilenebilir enerji endüstrilerinde yaratılan istihdamın fosil yakıt ve nükleer sektörlerde kaybedilen istihdamı aşip olumlu bir net etkiye sahip olacağı öne sürülmüştür. Raporda ayrıca Türkiye için önümüzdeki yirmi yıl içinde

bina stokunun önemli bir kısmının yenileneceği, bunun da yenilenebilir enerjilerin entegrasyonu için büyük bir potansiyel yaratacağı ve yenilenebilir enerji politikalarına ağırlık verileceği ifade edilmektedir (IRENA, 2014:136). Gelecek yıllarda yenilenebilir enerjinin ne seviyede olacağı sorusunu inceleyen çalışmalar ve raporlardan bir bölümü üretim ve kurulu güç yönüyle, diğer kısmı ise tüketim boyutu ile konuyu ele almışlardır.

Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi (TEİAŞ), 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'nun 9. ve 20. Maddeleri bağlamında 07.05.2016 tarihli ve 29705 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan Elektrik Piyasası Talep Tahminleri Yönetmeliğine uygun olacak biçimde, dağıtım şirketlerinden topladıkları raporlara göre, her yıl haziran ayının sonuna kadar 10 yıllık elektrik enerjisi talep tahminlerini Enerji Piyasası Düzenleme Kurumuna (EPDK) sunarak düşük, baz ve yüksek tüketim senaryolarına uygun rapor hazırlamaktadır. TEİAŞ (2019a) raporuna göre 2028 yılı brüt elektrik tüketim beklentileri düşük senaryoya göre 428.971 GWh, baz(referans) senaryoya göre 451.729 GWh ve yüksek senaryoya göre 477.553 GWh olarak gerçekleşmiştir.

“Gelecek yirmi yılı kapsayan Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu Raporu, her iki yılda bir Kalkınma Bakanlığı ve Kurum görüşleri alınmak suretiyle Bakanlık tarafından hazırlanır ve yayımlanır” hükmüne dayanılarak hazırlanan rapor ekonomik büyüme oranı, nüfus, hane halkı sayısı, ulaştırma sektörünün elektrik tüketimine katkısı, iç tüketim ve şebeke kayıpları, verimlilik ve enerji verileri kullanılarak hazırlanmıştır. Rapor hazırlanırken ekonometrik model, ARIMA modeli, karşılaştırma modeli, regresyon modeli ve esneklik modeli kullanılmış; düşük senaryo, referans senaryo ve yüksek senaryo ile toplamda 15 farklı talep serisi üzerinde çalışılmıştır. ETKB (2019) raporuna göre, 2019-2039 döneminde Türkiye elektrik enerjisi talep projeksiyonu sonuçlarının yıllık bazda talep ve değişim oranları tablosuna göre 2030 yılında Türkiye'nin elektrik enerjisi talebi Senaryo 1'e göre 453 TWh, Senaryo 2'ye 481,7 TWh ve Senaryo 3'e göre 515,4 TWh olarak projeksiyonu gerçekleştirilmiştir. 2039 yılı için ise Türkiye elektrik enerjisi talebi Senaryo 1'e göre 556,3 TWh, Senaryo 2'ye 613,4 TWh ve Senaryo 3'e göre 679,9 TWh olarak projeksiyonu gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin bu elektrik enerjisi ithal kömür, doğalgaz, taş kömürü, linyit gibi fosil kaynakların yanı sıra hidroelektrik, rüzgar, güneş, jeotermal ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından da sağlanmaktadır. Fosil kaynak rezervlerinin gün geçtikçe azalmasından dolayı yenilenebilir enerjiye ihtiyaç duyulmakta ve çalışmada 2030 yılında yenilenebilir enerjinin elektrik üretimindeki yeri incelenmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gelecek kuşakların ihtiyaçlarından taviz vermeden günümüzün kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde oluşturulan bir kalkınma modeli olan “**2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri**” 25-27 Eylül 2015 tarihinde Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde 193 ülkenin imzası ile kabul edilmiştir. 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi ve 169 alt başlığı olan kalkınma hedeflerinin arasında yoksulluğun ve açlığın bitirilmesi, gıda güvenliği ve sürdürülebilir tarımın sağlanması, sağlığa, eğitime, adalete, enerjiye erişimi artırmak, istihdamı, sanayileşmeyi ve yenilikçiliği geliştirmek, sürdürülebilir üretim ve tüketimi desteklemek ve iklim değişikliği ile mücadele etmek gibi hedefler bulunmaktadır (UNDP Türkiye). Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde önemli hedeflerden bir tanesi 7 numaralı hedef

olan “Erişilebilir ve Temiz Enerji” hedefidir. Hedefin alt başlığında ise enerji verimliliği, enerjiye ulaşım ve yenilenebilir enerji bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji, iklim hedeflerine ulaşmak ve hava kalitesinin artırılması, özellikle kırsal ve uzak bölgelerde enerjiye erişimi olmayanların off-grid enerjiye ulaşabilmeleri, enerjide suya bağımlılığı ve fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak gibi yönlerden çok önemlidir. Ayrıca yenilenebilir enerji teknolojileri ve tedarik sistemlerine yapılan yatırımlar yeni istihdamlar ve yeni ekonomik fırsatlar yaratacaktır. 2014 yılında, yenilenebilir enerji kaynaklarından dünya çapında doğrudan ve dolaylı 7,7 milyon istihdam yarattığı 2030 yılına kadar potansiyel olarak 24 milyon istihdama ulaşabileceği tahmin edilmektedir. Sonuç olarak 7 numaralı hedef olan erişilebilir ve temiz enerji hedefi, hedeflere ulaşmak için ve sürdürülebilir enerjinin sürdürülebilir kalkınma sağlayacağından dolayı kritik öneme sahiptir (UNDP, 2016:3).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile yenilenebilir enerji arasında; kaynakların etkin ve verimli kullanılması, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını kendi kendine sağlaması ve enerji üretim teknolojisinin kolay erişilebilirliği, bulunabilirliği ile sera gazı emisyonu azaltımı gibi avantajları olması yönünden sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Onat, 2018:2). Fosil yakıtların tüketimi ile iklim değişikliği ve enerji tüketimi de birbirine yakından ilişkili kavramlardır. 2013 yılında fosil yakıt bazlı termik enerji, küresel elektrik üretiminin %67,1'ini oluşturmuş ve böylece küresel sera gazı emisyonlarının artmasına sebep olmuştur (Melikoglu, 2016:8). Dolayısıyla iklim değişikliği gibi küresel çevre sorununu ulusal ve küresel düzeyde ele almanın en etkili yolu, çevresel açıdan sürdürülebilir teknolojilere geçerek, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, orman ekosistemlerinin korunması, gıda üretimi ve su tasarrufu gibi konularda sürdürülebilir kalkınmaya öncelik vermek olacaktır.

Atmosferdeki sera gazının iklim üzerindeki insan kaynaklı tehlikeli etkilerini önlemek amacıyla 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) imzalanmış ve tarafların azaltım yükümlülükleri tanımlanmıştır. Türkiye ise sözleşme imzalandığında EK-I ve EK-II listelerinde olmasına rağmen 5386 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun ve 13 Mayıs 2009 tarih ve 2009/14979 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü'ne Taraf olmuş ve azaltım yükümlülüklerinin tanımlandığı Protokol EK-B listesine girmeyerek 2008-2012 dönemi ve 2012-2020 döneminde herhangi bir sınırlama ve azaltım yükümlüğü bulunmamaktadır. 2020 yılında Kyoto Protokolü'nün sona ereceğinden dolayı Fransa'nın Paris kentinde COP21 toplantısı gerçekleşmiş ve 2020'den sonra geçerli olacak Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Türkiye, Paris Anlaşmasına taraf olmamıştır ancak Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanını 30 Eylül 2015 tarihinde sunarak 2021-2030 döneminde referans senaryoya göre sera gazı emisyonlarını %21 oranında azaltacağını, güneş enerjisinden elektrik üretiminin 2030 yılında 10 GW kapasiteye ulaşacağını, rüzgar enerjisinden elektrik üretiminin 2030 yılında 16 GW kapasiteye ulaşacağını, hidrolik kapasitesinin tamamının kullanılacağını ve 2030 yılına kadar 1 adet nükleer santralin devreye gireceğini beyan etmiştir.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin 9/CP.16 kararı ve 2/CP.17 ile tekrar teyit edilmesi ile ulusal koşulların, sera gazı emisyonu ve yutak envanterinin ve genel

iklim değişikliği ile ilgili politika ve önlemlerin yer aldığı Ulusal Bildirimlerin birincisi 2007 yılında hazırlanmış ve yedincisi 2018 yılında Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. 7. Ulusal Bildiriminde sera gazını azaltmada yenilenebilir enerjiden elektrik üretimi hedeflerine daha fazla yer verilmiş olup Türkiye'nin Enerji Politikasının ithalat bağımlılığını azaltıcı, arz güvenliğini iyileştirici, Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanlarına İlişkin Yönetmelik (YEKA) ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destek Mekanizması (YEKDEM) ile yenilenebilir enerji kaynakları yatırımların hızlanmasına ve yenilenebilir enerjiden azami ölçüde yararlanması yönüne dikkat çekilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018:20).

Bu makale, Türkiye özelinde ve hidrolik, güneş, rüzgar, biyoyakıt ve jeotermal enerjiden oluşan yenilenebilir enerji alt kaynakları ile sınırlandırılmış olup Türkiye için yenilenebilir enerjinin geleceği ve 2030 yılında ne kadar kurulu güce sahip olacağı ve ne kadar istihdam yaratacağı konusu bu bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

2. İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde gelecek tahmini ve öngörü için Box-Jenkins ARIMA metodolojisi de dahil olmak üzere pek çok yöntem kullanılmıştır. ARIMA modellemesi kullanılarak yapılan çalışmalardan Jamil (2020:7)'nin çalışmasında Pakistan'ın 53 yıllık geçmiş verileri ile 2030 yılına kadar hidroelektrik tüketimi tahmin edilmiş ve hidroelektrik tüketiminin yıllık ortalama %1,65 artış ile %23,4 kümülatif artış göstereceğini öngörmüştür. Malezya'nın 1973'ten 2013'e kadar 40 yıllık geçmiş verileri ile ARIMA yaklaşımını kullanarak, 2053 yılına kadar toplam elektrik üretiminin tahminini gerçekleştiren Haiges vd. (2017:3476), kurulu veri kapasitesi, talep ve elektrik üretimi için yıllık büyüme oranını %8,78 olarak tespit etmiştir. Finlandiya'da hane halkları için elektrik enerjisi tüketimini 2018-2030 dönemi için ARIMA modeli ile tahmin eden Räsänen vd. (2019:4), sonuçları analiz ederken dikkate alınması gereken birçok belirsizlik kaynağı bulunduğunu; bununla birlikte 2030 yılında elektrik enerjisi tüketiminin de azalacağını tahmin etmiştir.

Dünyanın en büyük net petrol ithalatçısı olan Çin'in ithal petrol bağımlılığını; 2017 ile 2030 dönemi için doğrusal olmayan metabolik gri model ve ARIMA modelini birleştirerek NMG-ARIMA modeli ile uygulayan Wang vd. (2018:165), Çin'in yabancı petrol bağımlılığı seviyesinin 2030'da %80'in üzerine çıkacağı sonucuna ulaşmıştır. Hindistan'da 2030 yılına kadar kömür tüketimini 1995-2017 dönemi verileri ile, MGM-ARIMA (Metabolik Gri Model-ARIMA) ve BP-ARIMA (Geri Yayılma Ağı-ARIMA) modelleri ile tahmin eden Li vd. (2019:7), Hindistan'ın kömür tüketiminin yıllık ortalama %2,5 oranında büyümeye devam edeceği bulgusuna ulaşmışlardır. Vietnam'ın sanayi ve inşaat sektörlerinin elektrik tüketimini 2030 yılı için Cobb Douglas üretim fonksiyonu ile tahmin eden Vo (2019:514), Vietnam'ın sanayi ve inşaat sektörlerinin elektrik tüketiminin 2020'ye kıyasla iki katına ve 2016 tüketimine kıyasla üç katına çıkacağı sonucuna varmıştır.

Bazı literatür çalışmaları ise ARIMA modeli ile birlikte başka modelleri de kullanarak tahminlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalardan rüzgar enerjisinden elektrik enerjisinin Romanya'da Mart 2018 döneminde bir aylık üretimini tahmin etmek için iki farklı model

kullanan Dumitru ve Gligor (2019:416), elektrik enerjisi üretimi dışında rüzgar hızı ve hava durumu gibi hiçbir değişken dikkate almadan ARIMA modelini ve İleri Beslemeli Yapay Sinir Ağını (FFANN) kullanarak tahminlerini gerçekleştirmişlerdir. Almanya'da yenilenebilir enerjinin ekonomik etkilerini 2030 yılına kadar Sektörel Enerji-Ekonomik Ekonometrik Modeli (SEEEM) ile analiz eden Blazejczak vd (2014:1076), yenilenebilir enerji genişlemesinin ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki net etkilerinin pozitif olacağını ortaya koymaktadır.

Kanada, Fransa, İtalya, Japonya, Brezilya, Meksika ve Türkiye için aylık toplam elektrik enerjisi tüketimi (GWh) verilerine ARIMA ve üstel yumuşatma yöntemleri uygulayarak tahmin eden Oliveira ve Oliveira (2018:785), toplam tüketimin endüstriyel, ticari, konut ve diğer sektörler gibi her bir alt sistemi için torbalama yöntemlerinin uygulanması ve daha sonra sonuçların tek bir çıktıda toplanmasının toplam elektrik enerjisi tüketimi için tahminlerin doğruluğunu daha da artırabileceğini savunmuşlardır.

Chen vd. (2019:1214), ABD'nin 1983 ile 2017 döneminde güneş enerjisi tüketim verileri üzerinde Tekrarlayan Sinir Ağı (RNN) türü olan Uzun Kısa Süreli Bellek (LSTM) ile ARIMA modelini karşılaştırmıştır. Güneş enerjisi tüketimindeki değişiklikleri etkileyen dört faktör olan enerji yapısı etkisi, enerji yoğunluğu etkisi, ekonomik faaliyet etkisi ve nüfus etkisini veri olarak kullanan Chen vd. (2019:1218), sonuçların Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama (ARIMA) yöntemi ile karşılaştırıldığında LSTM yaklaşımının daha iyi fizibiliteye sahip olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

ARIMA ile Yapay Sinir Ağları (ANN) modellerini birleştiren hibrit bir metodolojinin uygulanabileceğini ifade eden Zhang (2003:174), iki modelinde her tahmin durumunda ayırım gözetmeden kullanılacak evrensel en iyi model olmadığını, doğrusal ARIMA modeli ile doğrusal olmayan ANN modelinin birleşimi olan hibrit modelin hem doğrusal hem de doğrusal olmayan korelasyon yapılarına sahip karmaşık problemler için tahmin performansını iyileştireceğini vurgulamışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'daki 53 kasaba ve şehir üzerinde 2050 yılına kadar tüm enerji sektörlerinde %100 rüzgar, su ve güneş ışığına geçiş yol haritası geliştiren Jacobson vd. (2018:26), tüm elektrik ve ısının rüzgar, su ve güneş ile elde edilmesi durumunda hava kirliliği dolayısıyla ölüm oranının azalacağını, küresel iklim maliyetlerinin azalacağını, kaybedilen istihdamdan daha fazla istihdam yaratılacağı sonuçlarına ulaşmışlardır. Ayrıca bu çalışmada net istihdam hesaplanmasında JEDI modeli kullanılarak MW başına düşen istihdam hesaplanmıştır.

Literatürde Türkiye'yi konu alan ve özellikle elektrik, enerji ve yenilenebilir enerji konularında tahmin yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Türkiye'nin 2020 yılına kadar sektörler bazında net elektrik enerjisi tüketiminin tahmini Yapay Sinir Ağları (YSA) ile gerçekleştiren Hamzaçebi (2007:13), 2020 yılına kadar yıllık ortalama net elektrik tüketimi artışı sanayi sektörü için %45,67; konut sektörü için %49,90; tarım sektörü için %3,65 ve ulaştırma sektörü için %0,755 olarak hesaplamış ve YSA ile yapılan projeksiyonun resmi olarak Türkiye elektrik enerjisi tüketimi için yapılan projeksiyonlardan daha iyi sonuçlar verdiğini belirtmiştir.

Türkiye'deki enerji talebini 1979-2005 dönemi arasındaki verilerin yardımıyla, 2006-2025 dönemindeki enerji talebini Karınca Kolonisi Optimizasyonu (ACO) ile tahmin eden Toksarı (2007:3989), nüfus, GSYİH, ithalat ve ihracat verileri kullanarak hesaplamalarını yaptığı modelin tahmin hatalarının düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'nin 2006-2015 dönemi için elektrik talebini Yuvarlanma Mekanizmalı Gri Tahmin (GPRM) metodu ile toplam ve sanayi sektörü için gelecek projeksiyonları gerçekleştiren Akay ve Atak (2007:1674), GPRM model sonuçlarının ETKB'nin resmi sonuçlarından daha iyi sonuç verdiğini ve gelecekteki elektrik projeksiyonları için güvenle kullanılabileceği sonucuna varmıştır.

Demografik ve sosyoekonomik ve değişkenleri kullanarak Türkiye'nin enerji tüketimini Yapay Sinir Ağı (YSA) ile modelleyen Kankal vd. (2011:1938), Türkiye'nin 2008-2014 dönemini tahmin ederek enerji tüketiminin 2014 yılında 117,0 ile 175,4 Mtoe arasında değişeceği bulgusuna ulaşmıştır. Türkiye'nin hidrolik dahil yenilenebilir enerji potansiyelini ayrı ayrı alt kategorilerine göre hesaplayan ve Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu enerjiyi kendi kaynakları ile elde edilip edilemeyeceği sorusuna yanıt arayan Kurucu (2017:18), yenilenebilir enerji potansiyelini 4307 TWh/Yıl olarak hesaplamış olup bu rakam Türkiye'nin enerji tüketimi olan 930 TWh elektrik enerjisinin yaklaşık 5 katına karşılık gelmektedir.

Türkiye'nin hidrolik enerji üretimini, Yapay Sinir Ağı (YSA) modelini Yapay Arı Kolonisi (ABC) algoritması ile uygulayarak tahmin eden Uzlu vd. (2014:643), Türkiye'nin 2021'deki hidroelektrik üretiminin 69,1 ila 76,5 TWh arasında olacağını ve toplam yıllık elektrik talebine hidroelektrik oranlarının %14,8 ile %18,0 arasında değişeceğini, bu sonuçların Vizyon 2023 hedeflerine ulaşmak için hidroelektrik yatırımlarının yeniden gözden geçirilmesi ve artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'de Vizyon 2023 enerji hedeflerine dayalı olarak yenilenebilir enerji yatırımlarının maliyetini 61 milyar dolar olarak hesaplayan Melikoglu (2016:10), Türkiye'nin enerji yatırımlarının yaklaşık yarısının Vizyon 2023 hedeflerine ulaşmak için harcanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sırada toplam kurulu gücü yaklaşık 10.000 MW olan iki nükleer santrale yaklaşık 50 milyar dolar harcayacağı tahmin edilmiş ve Vizyon 2023 enerji hedeflerinde hafif bir gecikme beklenebileceğini ifade etmiştir.

Elektrik üretiminden kaynaklı sera gazı emisyonlarını Türkiye özelinde yakıt türlerine göre tahminini TEİAŞ'ın 2013-2017 dönemi 5 yıllık elektrik üretim kapasitesi projeksiyonu yardımıyla gerçekleştiren Özcan (2016:836), elektrik üretiminden kaynaklanan emisyonların 2013-2017 dönemi için artan bir eğilim içinde olması beklendiği öngörüsünde bulunmuştur. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretiminin mevcut durumunu ve gelecek beklentilerini uluslararası kuruluşların resmi raporları ve verilerinin karşılaştırmalı analizlerini gerçekleştiren Onat (2018:16), yenilenebilir enerji kurulu gücünün dünya ortalamasının altında olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin yenilenebilir enerjideki kurulu gücü, potansiyeli ve geleceğini bazı istatistik ve oranlar yardımı ile inceleyen Yılmaz ve Özç (2018:533), Türkiye'nin 2023 yılına kadar hedef olarak %1'lik yenilenebilir enerji artış oranının düşük olduğunu ve yenilenebilir enerjinin daha fazla yaygınlaştırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Türkiye'nin 1970-2000 dönemi elektrik enerjisi talebi verileri ile En Küçük Kareler (EKK) ve hata düzeltme yöntemi kullanılarak talep esneklikleri ile ilgili 2001-2005 dönemi projeksiyonu yapan Akan ve Tak (2003:29), ekonomik büyüme ve üretim artışı ile ilgili dönemde elektriğe olan talebin yüksek oranlarda artacağı sonucunu elde etmişlerdir.

Türkiye'nin 2007-2016 yılları arasındaki biyoetanol üretim, tüketim ve kayıp verileri kullanılarak 2017-2030 yılları arasındaki buğday, mısır, pirinç ve patates üretimi ve tüketim tahminlerini doğrusal olarak ve yarı deneysel modelleme metodolojilerine dayanarak elde eden Melikoğlu ve Türkmen (2019), 2030 yılında Türkiye'nin buğday, mısır, pirinç ve patates üretim ve tüketim kayıplarından ne kadar biyoetanol üretilebileceğini tahmin etmişlerdir. Türkiye'nin 2015-2023 dönemi için yıllık brüt elektrik tüketimini Box-Jenkins Otoregresif Hareketli Ortalama (ARMA) modeli ile tahmin yapan Mahmutoğlu ve Öztürk (2015), herhangi bir ekonomik kriz olmayacağı varsayımı altında 2023 yılında elektrik tüketim öngörüsünün 486.471 GWh olacağını tahmin etmişlerdir.

Türkiye'deki hidroelektrik enerjisinin üretim tahminini bir hidroelektrik tesis üzerinde, 2007-2014 döneminde ortalama aylık yağış, nem ve debi verilerini Yapay Sinir Ağları (YSA) ile 12 aylık olarak gerçekleştiren Makas ve Karaatlı (2016:762) çalışmanın diğer tüm hidroelektrik santrallere yüksek doğrulukla uygulanabileceğini göstermiştir. Türkiye'de uzun vadeli elektrik enerjisi talebini öğretme-öğrenme tabanlı optimizasyon (TLBO) ile Sinir Ağı Yaklaşımını (YSA) kullanarak modelleyen ve tahmin eden Kankal ve Uzu (2017:742) Türkiye'deki elektrik enerjisi talebini 2018 yılında 268,37 TWh ve 287,77 TWh arasında değişeceğini, aynı dönem için resmi tahminlerin 352,01 TWh ve 376,35 TWh olacağını, analiz edilen tüm senaryoların resmi tahminlerden daha düşük elektrik enerjisi talebi tahminleri verdiğini belirlemiştir.

Türkiye'nin aylık elektrik talebini 2015-2018 dönemi için dört farklı Yapay Sinir Ağları (YSA) ile öngörüsünü gerçekleştiren ve modelini mevsimsel ARIMA (SARIMA) ile karşılaştıran Hamzaçebi vd. (2017) en yüksek elektrik talebinin 2018 yılının Temmuz ayında 24.684 GWh, en düşük elektrik enerjisi talebinin ise 2018 yılının Nisan ayında 20.550 GWh olarak gerçekleşeceği bulgularına ulaşmıştır. Türkiye'nin 2005 ile 2020 döneminde birincil enerji talebini tahmin etmek için ARIMA ve mevsimsel ARIMA (SARIMA) yöntemlerini kullanan Ediger ve Akar (2007:1706), enerji talebindeki azalmanın ekonomik büyümeyi yavaşlatacağı, fosil yakıtlar içinde petrolün yerini doğalgazın %41,2 oran ile alacağı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Türkiye'nin 1970-2015 dönemi kömür, petrol, doğal gaz, yenilenebilir ve toplam enerji tüketimi verileri ile 2016-2040 yılları arasındaki tüketimini Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama (ARIMA) modeli kullanarak tahmin eden Öztürk ve Öztürk (2018:56), Türkiye'nin kömür, petrol, doğal gaz, yenilenebilir enerji ihtiyacının sürekli arttığını tespit etmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre yenilenebilir enerjinin %4,39 ortalama ile ve toplam enerji tüketiminin %4,20 ortalama ile arttığını; 2015'ten 2040'a yenilenebilir enerjinin %51, toplam enerji tüketiminin %180 oranında artacağı tahmin edilmiştir.

Türkiye'nin 2030 yılındaki enerji geleceğini muhafazakar ve proaktif senaryo olacak şekilde iki senaryo olarak inceleyen TENVA (2015)'e göre Türkiye'nin enerji talebinin 2030 yılında iki katına çıkacağı ve fosil yakıtların payının azalarak yenilenebilir ve nükleer enerjinin artacağı

tahmin edilmiştir. Enerji talebinin iki katına çıkacağı öngörüsü ile bu talebi karşılamak için yaklaşık mevcut miktar kadar yeni elektrik üretim kapasitesinin gerektiği ifade edilen TENVA (2015)'e göre hidroelektrik enerjinin toplam kurulu gücünün 36.000 MW olacağı, rüzgar enerjisinin 12.000 MW olacağı, güneş enerjisinin 3.500 MW olacağı ve jeotermal enerjinin 900 MW olacağı öngörülürken yenilenebilir enerjinin mevcut kurulu gücünün muazzam bir artış göstereceği ifade edilmiştir.

Türkiye'nin ekonomik büyümesine paralel olarak artan güç talebini karşılamasını hem çevresel sürdürülebilirliğin hem de daha temiz bir enerji karışımı ile sağlanıp sağlanamayacağını araştıran dünyanın en eski ve en önde gelen bağımsız doğa koruma organizasyonlarından olan Dünya Çapında Doğa Fonu (World Wide Fund for Nature), Bloomberg Yeni Enerji Finansmanı ve Avrupa İklim Vakfı ile yaptığı analizde 2030'a kadar Türkiye, enerji talebinin yaklaşık %50'sini çoğunluğu güneş, rüzgar ve hidroelektrik olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılayabileceği sonucuna varmıştır. Rapora göre 5000 MW yeni hidroelektrik kapasitesinin 2022'den önce gerçekleşeceği ve gelecek on yılın geri kalanında hiçbir ekleme yapılmayacağı, dört nükleer reaktörden 2025 yılına kadar 4,8 GW kapasiteli bir tesisin devreye alınacağı, 2030 yılına kadar her yıl 800 MW rüzgar ve 650 MW güneş enerji kapasitesi ekleyeceği öngörülmüştür (WWF Turkey, 2014). Literatür taramasına göre elektrik tüketimi ya da enerji konusunda gelecek öngörüsü yapılan çalışmalar literatürde bulunmakta olup literatürde yenilenebilir enerji kaynaklarının ayrı ayrı gelecek öngörüsü yapılmadığı ve bu anlamda bir boşluk olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışmada kullanılan ARIMA modelinin de literatürde sıklıkla kullanıldığı da görülmüştür.

3. VERİ, MODEL VE TEORİK ÇERÇEVE

Geçmişte olan deneyim ve gerçekleştirmeleri dayanak alarak geçmişin gerçekleştirmelerinin gelecekte de süreceği varsayımından hareketle geleceği görmeye veya tahmin etmeye önraporlama (forecasting) adı verilir. Önraporlama nicel ve nitel yöntemler olarak iki bölüme ayrılabilen olup nicel yöntemler ise basit projeksiyon, zaman serisi yöntemler ve nedensel yöntemler olarak ele alınabilmektedir (Sevüktekin, 2017:6). Zaman serisi yöntemlerinde basit düzleştirme, üstel düzleştirme, mevsimsel düzleştirme, zaman dizisi ayrışımı, uygulamalı filtreleme ve Box-Jenkins ARIMA yöntemleri bulunmaktadır. Bu makalede de Box-Jenkins ARIMA metodolojisi kullanılmıştır.

Makalede kullanılan yenilenebilir enerji verileri; hidrolik, jeotermal, rüzgar, biyokütle ve güneş enerjilerinin kurulu güç verileri 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu uygulaması ile TEİAŞ'ın Türkiye Aylık Kaynak Bazlı Toplam Kurulu Güç Değerleri tablosundan 2011 Ocak ayı ile 2020 Ocak ayı arasındaki 109 gözlemden oluşmakta olup, 2030 Ocak ayına kadar tahmin analizleri Eviews 9.0 programı ile gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinin 2030 yılı için belirlenmesi ve Türkiye'nin 30 Eylül 2015 tarihinde Paris Anlaşmasına sunduğu ve 2021-2030 dönemini içeren Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanında sera gazı azaltım, güneş, rüzgar ve hidrolik gibi yenilenebilir enerjiden elde edilecek elektrik üretimleri hedefleri olduğu için 2030 yılı kritik bir yıl olarak görüldüğünden makalede tahmin yılı olarak 2030 yılı seçilmiştir.

Makalenin bu bölümünde yenilenebilir enerjilerin ayrı ayrı kurulu güçlerinin 2030 yılı tahmini, Jacobson vd. (2018)'in çalışmasında olduğu gibi hem gelecek tahminlemesi yapılmış hem de JEDI modeli kullanılarak istihdam hesaplanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kurulu güç tahmini Box-Jenkins ARIMA metodolojisi kullanılarak yapılmış olup 2030 yılı istihdam tahmini ise elektronik tablo tabanlı bir model olan JEDI modeli (İstihdam ve Ekonomik Kalkınma Etkisi) ile gerçekleştirilmiştir.

3.1. Box-Jenkins Metodolojisi

Zaman serisi verilerinin gelecek öngörüsü yapılmasında tek denklemlerli regresyon modelleri, çok denklemlerli regresyon modelleri, vektör otoregresif (VAR) modelleri ve entegre olmuş otoregresif hareketli ortalama ARIMA modelleri kullanılmakta olup ARIMA modeli aynı zamanda Box-Jenkins öngörü modelleri olarak da isimlendirilmektedir (Dikmen, 2009:313). Bu yöntem trend ve mevsimsel faktörler için iteratif bir süreç olan otoregresif bütünlük hareketli ortalama modeli olup George E. Box ve Gwilym M. Jenkins tarafından geliştirilmiştir (Sevüktekin, 2017:32). Box ve Jenkins'in "Time Series Analysis: Forecasting and Control" kitabının yayımlanması ile BJ metodolojisi ya da teknik adıyla ARIMA yöntemi yaygınlaşmış ve denklemler modellerinin kurulması ile değil de "bırakın da veriler konuşsun" felsefesiyle zaman serilerinin olasılık çözümlemeleri vurgulanmıştır. ARIMA modellerinde zaman serisi kendi gecikmeli değerleri ve olasılıklı hata terimleriyle açıklanabilmekte olduğu için kuramsız modeller olarak da ifade edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2018:774).

3.2. Otoregresif Modeller (AR)

Zaman serilerinin modellenmesi sürecinde bir ekonomik değişkenin gelecek değerlerinin önraporlanması yapılırken geçmiş değerlerindeki bilgi çok büyük önem taşımaktadır. Bu tarz bir ilişkiyi gösteren istatistiksel model otoregresif (Autoregressive) bir süreç olarak tanımlanabilmekte olup ortalama, varyans ve kovaryans hesaplanması analizin önemli adımlarındandır (Sevüktekin ve Çınar, 2017:148). Otoregresif yani ardışık bağımlı süreçte p'ninci dereceden sahip bir y_t serisi, p dönem geriye giden y_t değerlerinin ağırlıklı ortalaması ile bozucu terimin toplamına eşit olup (1) numaralı denklemdeki gibi yazılabilir.

$$y_t = m + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + \dots + \alpha_p y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde m, stokastik sürecin ortalaması ile ilgili bir sabit olup otoregresif süreç durağan ise ortalama zamandan bağımsız olarak sabit olur. Ortalama μ ile gösterilirse,

$$\begin{cases} E(y_t) = E(y_{t-1}) = E(y_{t-2}) = \dots = \mu \\ \mu = \alpha_1 \mu + \alpha_2 \mu + \dots + \alpha_n \mu + m \end{cases} \quad (2)$$

(2)'deki denklemler yazılırsa, (3) numaralı denklem elde edilir.

$$\mu = \frac{m}{1 - \alpha_1 - \alpha_2 - \dots - \alpha_p} \quad (3)$$

AR sürecinin durağan olabilmesi için ortalama sonlu olması gerekmektedir. Eğer durağan değilse seri başlangıç noktasından gittikçe artan bir trendle uzaklaşmış olur. Durağan olması için zorunlu ancak yeterli olmayan koşul $1 - \alpha_1 - \alpha_2 - \dots - \alpha_p$ ifadesinin 1'den küçük

olmasıdır (Kutlar, 2005:259). Herhangi bir AR(p) sürecinde PACF (Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu)'de büyük çıkışlar ile ACF (Otokorelasyon Fonksiyonu)'de geometrik bir azalma varsa, AR modelinin gecikme seviyesi olarak p gecikmede istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenebilmektedir (Bozkurt, 2013:54).

3.3. Hareketli Ortalama Modeller (MA)

Hareketli Ortalama (Moving Average) sürece q mertebesinde sahip olan modelde her gözlenen y_t , q değerine kadar gecikmesi olan hata terimlerinin ağırlıklı ortalamasından oluşmaktadır.

$$y_t = \mu + u_t - \theta_1 u_{t-1} - \theta_2 u_{t-2} - \dots - \theta_q u_{t-q} \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde parametreler negatif veya pozitif olabilecek ve zaman serisi boyunca hata terimleri beyaz gürültü sürecini oluşturabileceklerdir. Yani hata terimlerinin kovaryansları sıfır olup normal dağılım, sıfır ortalama ve sabit varyans özelliklerine sahiptirler. Hareketli ortalamanın varyansı γ_0 ile ifade edilirse (5) denklemdeki sonuca ulaşılır.

$$\left\{ \begin{array}{l} Var(y_t) = \gamma_0 = E(y_t - \mu)^2 \\ = E(u_1^2 + \theta_1^2 u_{t-1}^2 + \dots + \theta_q^2 u_{t-q}^2 - 2\theta_1 u_t u_{t-1} - \dots) \\ = \sigma_u^2 + \theta_1^2 \sigma_u^2 + \dots + \theta_q^2 \sigma_u^2 \\ = \sigma_u^2 (1 + \theta_1^2 + \theta_1^2 + \dots + \theta_q^2) \end{array} \right. \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde hata terimlerin kovaryansları sıfır olduğu için kesişen terimler de sıfır olmuştur. Ayrıca herhangi bir t dönemindeki stokastik sürecin başlangıç noktasından sapmaması için y_t 'nin varyansı sonlu olduğu kabul edilmiştir. y_t serisi durağan olduğu durum için $\theta_1^2 + \theta_1^2 + \dots + \theta_q^2 < \infty$ olması gerekmektedir. Çünkü sonlu θ_i değerlerinin kareler toplamı da sonlu olacaktır (Kutlar, 2005:262). MA sürecinde PACF'de geometrik azalma ile ACF'de anlamlı çıkışların gözlemlenmesiyle q gecikme sayısı belirlenebilmektedir (Bozkurt, 2013:55).

3.4. Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama Modeli (ARIMA)

Literatürde sıkça zaman serisi analizinde tahmin yapma amacıyla kullanılan Box Jenkins metodolojisinde Otoregresif (AR), Hareketli Ortalamalar (MA) ve bu iki durumun birleşmesi ile oluşan ARMA sürecinden oluşan üç durum bulunmaktadır. Eğer seri durağan değilse ve fark almak gerekirse o zaman; I, bütünleşme derecesini göstermek üzere, ARMA süreci ARIMA sürecine dönüşmüş olur. Farkı alınmış ve durağanlaştırılmış otoregresif hareketli ortalama süreci ARIMA olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2013:53). Seri d. mertebeden durağanlaştırılması sonucunda serinin AR(p), I(d) ve MA(q) öğeleri bir araya getirilerek ARIMA(p,d,q) modeli oluşturulmaktadır. p, d ve q değerlerinin seçiminde tutumluluk (cimrilik) prensibine dayanan Box-Jenkins yöntemi uygulanmaktadır (Dikmen, 2009:315). Box-Jenkins yönteminde genel olarak modelin belirlenmesi, uygun modelin tahmin edilmesi, bulunan modelin yeterliliğinin sınanması ve gelecek tahmininin yapılması adımları takip edilmektedir. Uygun p,d,q değerlerinin bulunması ustalık gerektirmekle birlikte bilimden çok

sanat olup, yöntemde sürekli sınıma ve kalıntıların beyaz gürültü olup olmadığına bakma, uyuşma yoksa başa dönmeyi gerektiren yinelemeli bir süreçtir (Gujarati ve Porter, 2018:777).

ARIMA modelinde d'yi belirlemek için öncelikle serinin durağan olup olmadığı incelenir. Durağan değilse farkı alınıp durağan oluncaya kadar d kez tekrarlanır. d belirlendikten sonra p ile q değerlerinin belirlenmesi için ACF ve PACF değerleri hesaplanır. AR(p) sürecinde p gecikme sonrasında anlamlı kısmi otokorelasyon bulunmayıp ACF'nin kesilme noktası için $\pm 2/\sqrt{T}$ değeri ile karşılaştırılması gerekmektedir. MA(q) sürecinde q gecikme sonrasında anlamlı otokorelasyon bulunmayıp PACF'nin kesilme noktası için $\pm 2/\sqrt{T}$ değeri ile karşılaştırılması gerekmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017:510).

Durağan olmayan zaman serisinin d sayısı kadar farkı alınıp, p ve q değerlerinin tespit edilmesinin ardından AR süreci için durağanlık şartı olan ve MA süreci için çevrilebilirlik şartı olan köklerin sınanması ve birim çember dışına düşüp düşmediğinin incelenmesi gerekmektedir. AR(p) sürecinde p tane kök olacağı ve bu köklerin toplamlarının bire eşitliği veya en az birinin mutlak değerce bire eşit olması durağanlık koşulunun zarar görmesi anlamına gelmekte olacağı için sağlıklı bir tahmin için çevrilebilirlik koşulları incelenmelidir (Bozkurt, 2013:58).

ARIMA modeli belirlemenin en önemli araçları otokorelasyon (ACF) ve kısmi otokorelasyon (PACF) fonksiyonlarıdır. ACF'nin tipik örüntüleri üstel azalma veya azalan sinüs şeklinde, q gecikmeleri boyunca sivrilikler veya üstel azalma şeklinde olurken PACF'nin tipik örüntüleri sırasıyla p gecikmesi boyunca sivrilikler veya üstel azalma şeklinde gerçekleşmektedir. Tahmin edilen serinin ACF ve PACF değerleri teorik karşılıklarına tam olarak uymasa da yakın değerlerde bulunması ve doğru yolu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu aşamalardan farklı olarak ARIMA modelinde mevsimsel davranış gösteren veriler varsa mevsimsel etki giderildikten sonra hangi ARIMA modeli kullanılacağına karar verilmelidir (Gujarati ve Porter, 2018:781).

Tahmin değerlerinin gerçek değerleri ne derece iyi yakaladığının karşılaştırılması için kullanılan önemli kriterlerden birisi Theil Eşitsizlik Katsayısı (Theil Inequality Coefficient)'dir. P_i ile tahmin değerini, A_i ile gerçek değerini ve N gözlem sayısını göstermek üzere U Theil Katsayısı (6) numaralı denklem ile gösterilmektedir.

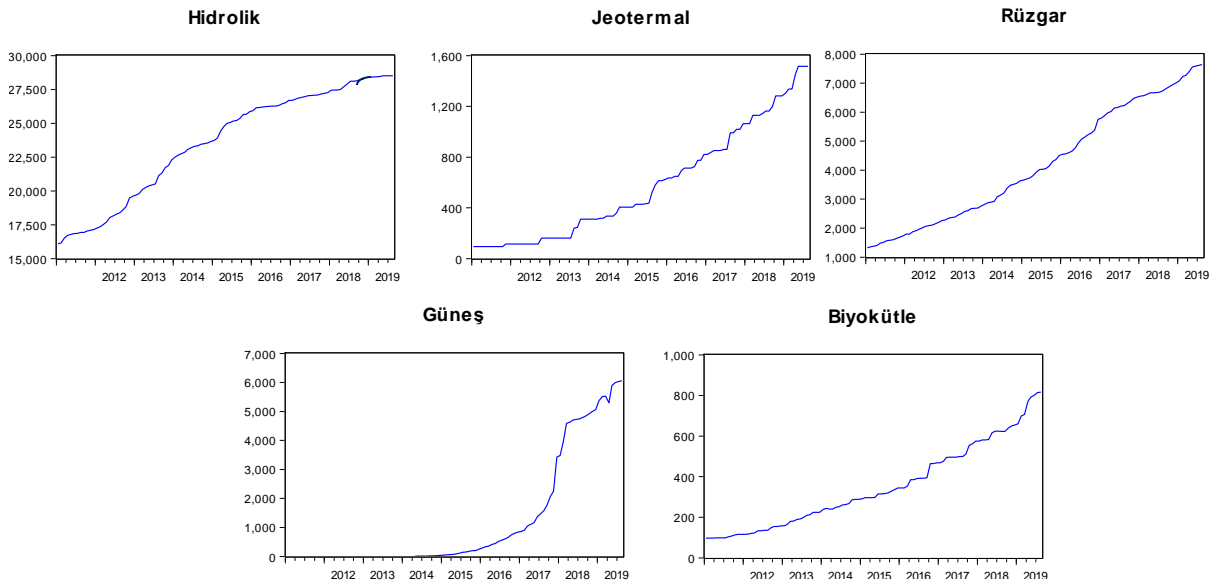
$$U = \frac{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (P_i - A_i)^2}}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (P_i)^2 + \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (A_i)^2}} \quad (6)$$

U Theil katsayısının değeri 0 ile 1 arası değer almakta olup eğer U değeri 0'a yakın ise gerçek değer ile tahmin değerleri arasında yüksek bir uyum olduğu, U değeri 1'e yakın ise modelin tahmin başarısının iyi olmadığı sonucuna varılmaktadır (Altan ve Ediz, 2009:86). Bu kısma kadar teorik çerçevesi çizilen ARIMA modeli ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulu güç ve istihdam verilerinin 2030 yılı tahmini gerçekleştirilmiş ve hesaplamaları yapılmıştır.

4. AMPİRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Makalenin bu bölümünde yenilenebilir enerji kaynaklarının MW cinsinden aylık kurulu güç verileri ayrı ayrı; hidrolik, jeotermal, rüzgar ve biyokütle enerjisinin 2011M01-2020M01 arasındaki 109 gözlemi ve güneş enerjisinin 2014M06-2020M01 arasındaki 44 gözleminde yararlanılarak 2020M01-2030M01 dönemindeki kurulu gücü (1),(2),(3),(4) ve (5) numaralı denklemlerde ifade edilen ARIMA modeli ile tahmin edilmiştir. Hidrolik, jeotermal, rüzgar, biyoyakıt ve güneş enerjilerinin 2011M01-2019M08 döneminin kurulu güçlerine ait düzey grafikleri Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Kurulu Güç Değişkenlerine Ait Düzey Grafikleri (MW)



Şekil 1'e göre 2011 yılında hidroelektrik enerjinin kurulu gücünün 16.000 MW seviyesinde iken 2020 yılında 28.500 MW seviyesine çıktığı, 2011 yılında jeotermal enerjinin kurulu gücünün 94 MW seviyesinde iken 2020 yılında 1.510 MW seviyesine çıktığı, 2011 yılında rüzgar enerjinin kurulu gücünün 1.320 MW seviyesinde iken 2020 yılında 7.600 MW seviyesine çıktığı ve 2011 yılında biyokütle enerjinin kurulu gücünün 97 MW seviyesinde iken 2020 yılında 810 MW seviyesine çıktığı görülmektedir. Güneş enerjisi kurulu gücü ilk kez 2014 yılında başlamış ve büyük bir artış ile 2020 yılına gelindiğinde 6030 MW seviyesine kadar çıkmıştır. Serilerde zaman içerisinde genel bir artış eğilimi ve stokastik bir trendin olduğu ve durağan olmayan bir yapıda olduğu gözlemlendiği için serilerin farkı alınmıştır.

ARIMA tahmin sürecinde ilgili zaman serilerinin durağan olup olmadığı, seri durağan değilse durağan oluncaya kadar d kez farkının alınıp d sayısının tespit edilmesi ve Box-Jenkins metodolojisindeki durağanlık koşulunun sağlanması gerekmektedir. Dolayısı ile serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesi amacıyla serilere Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri düzeyde ve birinci farklarında uygulanmış, düzeyde durağan ise I(0), düzeyde durağan değil ve birinci farklarında durağan ise I(1) olarak sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 1. Kurulu Güç Değişkenleri İçin ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi Sonuçları				PP Birim Kök Testi Sonuçları				
	Düzy		Birinci Farklar		Düzy		Birinci Farklar		Sonu
	t-ist.	Olasılı	t-ist.	Olasılı	t-ist.	Olasılı	t-ist.	Olasılı	
Hidrolik	0.506(0)	0.996	-	0,000	0.02	0.995	-6.92	0,000	I(1)
Jeotermal	2.09 (0)	0.999	-9.9	0.000	-1.98	0.606	-11.1	0,000	I(1)
Rüzgar	-1.3 (0)	0,868	-8.4	0,000	-1.35	0,866	-8.42	0,000	I(1)
Güneş	-0.0 (9)	0.992	-9.3	0,000	3.60	0.999	-6.82	0,000	I(1)
Biyokütle	-1.4 (0)	0.825	-9.4	0,000	-1.0	0.932	-13.0	0,000	I(1)

Not: ADF testi için parantez içindeki gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olup, kritik değerler MacKinnon'dan (1996) alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır.

Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testlerine göre, hidrolik, jeotermal, rüzgar, güneş ve biyokütle kurulu güç verilerinin hiç birisi düzeyde durağan değildir. Ancak serilerin birinci farkları alındığında durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle ARIMA modelde durağanlık seviyelerinin tüm değişkenler için $d=1$ olduğu ve ARIMA(p,1q) şeklinde olduğu görülmüştür. Bundan sonraki aşamada her bir seri için ayrı ayrı Box-Jenkins metodolojisi takip edilmiş olup her bir yenilenebilir enerji türü için sırasıyla jeotermal, rüzgar, biyokütle, hidrolik ve güneş enerjilerine ait ARIMA modelleri belirlenmiş ve tahminleri gerçekleştirilmiştir.

Mevcut jeotermal, hidrolik, rüzgar, güneş ve biyokütle enerjilerinden elektrik üretiminin 2030 yılına kadarki dönemin tahmini için model seçiminde bilgi kriterlerine bakılarak tespit edilmiştir. Bilgi kriterlerine göre her bir değişken için en iyi 20 model arasından en uygun olan model seçilmiş ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tüm Yenilenebilir Enerji Değişkenleri İçin Bilgi Kriterleri Yardımıyla ARIMA Model Tespiti

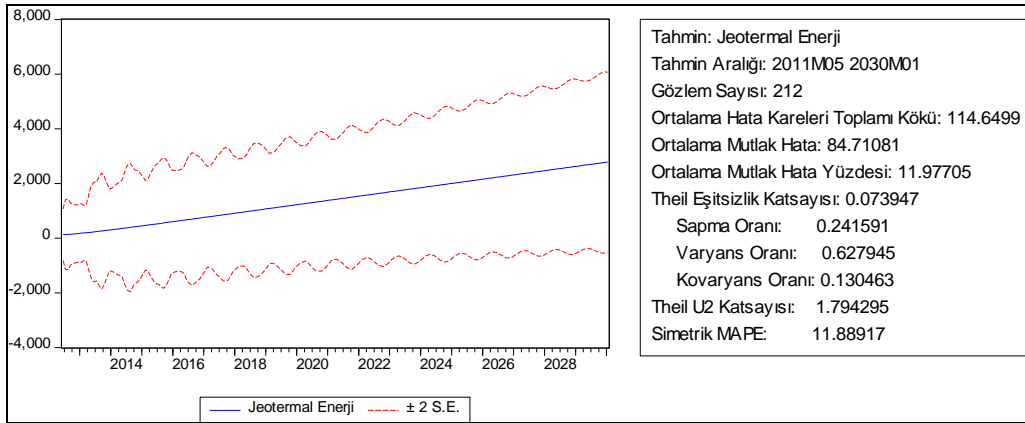
Değişkenler	Model	LogL	Akaike Bilgi Kriteri (AIC)	Bayes Bilgi Kriteri (BIC)	Hannan-Quinn Kriteri
Jeotermal	(3,3)(0,0)	-471.463651	4.261899	4.383360	4.310921
Rüzgar	(1,1)(0,0)	279.275146	-2.404150	-2.344172	-2.379953
Biyokütle	(2,2)(0,0)	232.698658	-2.024095	-1.932712	-1.987208
Hidrolik	(1,2)(0,0)	-1515.909854	13.283055	13.358028	13.313301
Güneş	(1,0)(0,0)	54.677495	-0.539122	-0.470262	-0.511223

20 model içinden en küçük Akaike bilgi kriteri, Bayes bilgi kriteri ve Hannan-Quinn kriterlerine göre 1.farklarında jeotermal için AR(3) MA(3) modeli, yani en uygun ARIMA modeli ARIMA(3,1,3) olarak; rüzgar için AR(1) MA(1) modeli, yani ARIMA(1,1,1) olarak; biyokütle için AR(2) MA(2) modeli, yani ARIMA(2,1,2) olarak; hidrolik için AR(1) MA(2) modeli, yani ARIMA(1,1,2) olarak ve güneş enerjisi için AR(1) MA(0) modeli, yani ARIMA(1,1,0) olarak tespit edilmiştir. Kurulan ARIMA modeline göre tahmin sonuçlarının katsayıları, standart sapma ve olasılık değerlerinin anlamlı olduğu ve hata terimlerinin beyaz gürültü özelliği göstermesi nedeniyle modelin uygun olduğu tespit edilmiş ve tahmin etme işlemine geçilmiştir.

4.1. Jeotermal Modeli Tahmin Sonuçları

Jeotermal enerji için en uygun ARIMA modeli ARIMA(3,1,3)'e göre kurulan modele göre jeotermal enerjinin kurulu gücünün 2030 yılı tahmin sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Jeotermal Enerjinin 2030 Kurulu Güç Tahmini (MW)



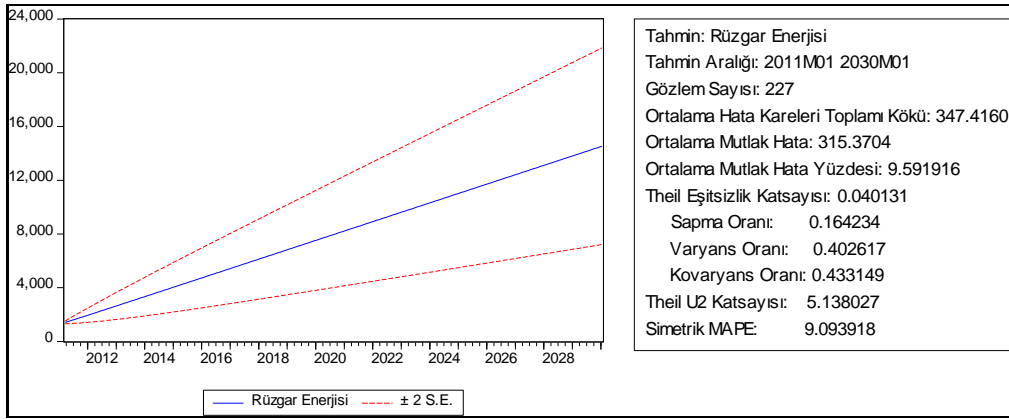
Jeotermal enerjinin kurulu güç kapasitesinin tahmin sonuçlarına göre 2030 Ocak ayında 3.055 MW kurulu güce ulaşacağı beklenmektedir. Ayrıca modelin tahmini ile gerçekleşen durum arasındaki fark için Theil Eşitsizlik Katsayısına bakılıp değerın 0'a yakın olması durumunda modelin tahmini ile gerçekleşen arasında güçlü ve yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Modelin tahmin sonucunda Theil Eşitsizlik Katsayısı 0,073947 çıktığı için gerçekleşen değer ile ARIMA(3,1,3) modelinin tahmini arasında güçlü bir ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de jeotermal kurulu güç kapasitesi ARIMA (3,1,3) modeli ile 2030 yılının Ocak ayında 3.055 MW olarak tahmin edilmiş ve JEDI modeline göre Türkiye'de jeotermal santrallerin kurulum sürecinde 18.025 doğrudan, 11.059 dolaylı ve 4.827 uyarılmış istihdam olmak üzere toplam 33.911 istihdam yaratılacağı tahmin sonuçlarına ulaşılmıştır. Jeotermal tesislerin işletilmesi sürecinde ise 1.161 doğrudan, 489 dolaylı ve 428 uyarılmış olmak üzere 2.078 istihdam yaratılacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de 2030 yılında jeotermal santrallerin kurulumu sırasında ve işletme sürecinde 35.989 tam zamanlı istihdam sağlanacağı tahmin edilmiştir.

4.2. Rüzgar Modeli Tahmin Sonuçları

Yenilenebilir, çevre dostu, enerji üretiminde herhangi bir gaz salımı olmayan ve sınırsız bir enerji kaynağı olan rüzgar enerjisinin Avrupa Birliğindeki kapasite senaryolarını her iki yılda bir 2030'a güncelleyerek raporlayan ve bu sayede en son pazar ve politika gelişmelerini yansıtan WindEurope (2017) raporuna göre Avrupa Birliğinde 2030 yılında 323 GW toplam rüzgar enerjisi kapasitesi ile AB'nin güç talebinin %30'una eşdeğer 888 TWh elektrik üreteceği ve 569.000 kişiye istihdam sağlayacağı öngörülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin 2030 yılındaki rüzgar enerjisi kurulu gücünün düşük senaryoya göre 16.000 MW olacağı, orta senaryoya göre 24.000 MW olacağı ve yüksek senaryoya göre 28.000 MW olacağı bulgularına ulaşılmıştır. Türkiye'de rüzgar enerjisinden elektrik üretimi için en uygun ARIMA modeli ARIMA(1,1,1)'e göre kurulan modele göre rüzgar enerjinin kurulu gücünün 2030 yılı tahmin sonuçları Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Rüzgar Enerjisinin 2030 Kurulu Güç Tahmini (MW)



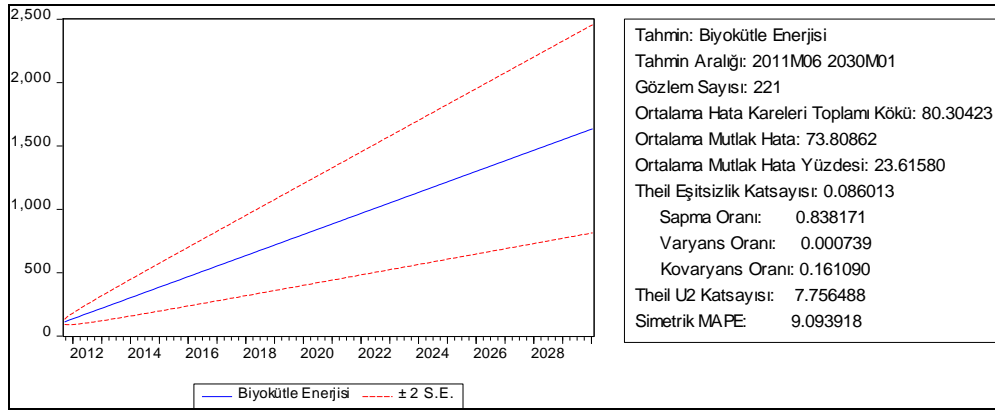
Rüzgar enerjinin kurulu güç kapasitesinin tahmin sonuçlarına göre 2030 Ocak ayında 14.531 MW kurulu güce ulaşacağı öngörülmüştür. Ayrıca modelin tahmini ile gerçekleşen durum arasındaki fark için Theil Eşitsizlik Katsayısına bakılıp değerın 0'a yakın olması durumunda modelin tahmini ile gerçekleşen arasında güçlü ve yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Modelin tahmin sonucunda Theil Eşitsizlik Katsayısı 0,040131 çıktığı için gerçekleşen değer ile ARIMA(1,1,1) modelinin tahmini arasında güçlü bir ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de rüzgar enerjisi kurulu güç kapasitesi ARIMA (1,1,1) modeli ile 2030 yılının Ocak ayında 14.531 MW olarak tahmin edilmiş ve JEDI modeline göre Türkiye'de rüzgar santrallerin kurulum sürecinde 80.502 doğrudan, 136.010 dolaylı ve 78.758 uyarılmış istihdam olmak üzere toplam 295.270 istihdam yaratılacağı tahmin edilmiştir. Rüzgar tesislerin işletilmesi sürecinde ise 872 doğrudan, 3.487 dolaylı ve 1.453 uyarılmış olmak üzere 5.812 istihdam yaratılacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de 2030 yılında rüzgar santrallerin kurulumu sırasında ve işletme sürecinde 301.082 tam zamanlı istihdam sağlanacağı tahmin edilmiştir.

4.3. Biyokütle Modeli Tahmin Sonuçları

Çevre kirliliğine sebep olmayan, sera etkisi oluşturmayan, yerel üretimi artıran, sürekli ve depolanabilir bir enerji kaynağı olan biyokütle enerjisinden elektrik üretiminin 2030 yılına kadarki dönemin tahmini için uygun bir ARIMA model tespit edilmesi tahminin ilk adımdır. Biyokütle enerjisi için en uygun ARIMA modeli ARIMA(2,1,2)'ye göre kurulan modele göre biyokütle enerjisinin kurulu gücünün 2030 yılı tahmin sonuçları Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Biyokütle Enerjisinin 2030 Kurulu Güç Tahmini (MW)

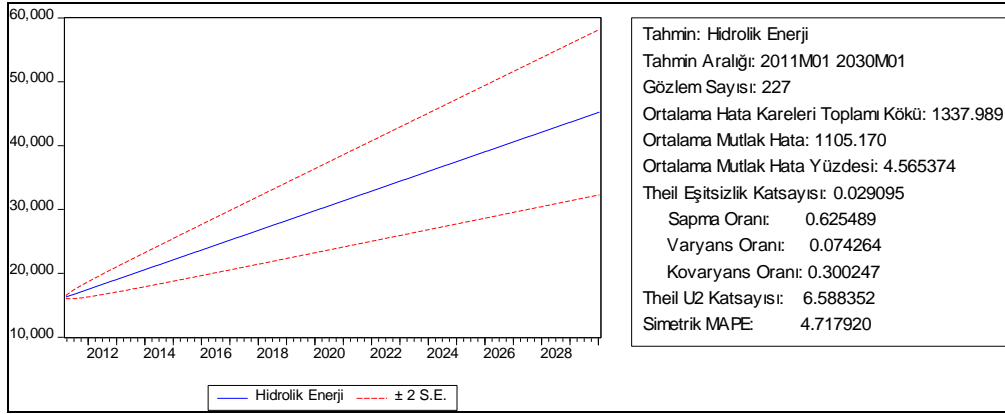


Biyokütle enerjisinin kurulu güç kapasitesi tahmin sonuçlarına göre 2030 Ocak ayında 1.635 MW kurulu güce ulaşacağı beklenmektedir. Ayrıca modelin tahmini ile gerçekleşen durum arasındaki fark için Theil Eşitsizlik Katsayısına bakılıp değerin 0'a yakın olması durumunda modelin tahmini ile gerçekleşen arasında güçlü ve yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Modelin tahmin sonucunda Theil Eşitsizlik Katsayısı 0,086013 çıktığı için gerçekleşen değer ile ARIMA (2,1,2) modelinin tahmini arasında güçlü bir ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de biyokütle enerjisi kurulu güç kapasitesi ARIMA (2,1,2) modeli ile 2030 yılının Ocak ayında 1.635 MW olarak tahmin edilmiş ve JEDI modeline göre Türkiye'de biyokütle santrallerin kurulum sürecinde 5.232 doğrudan, 1.733 dolaylı ve 1.737 uyarılmış istihdam olmak üzere toplam 8.698 istihdam yaratılacağı tahmin edilmiştir. Biyokütle tesislerin işletilmesi sürecinde ise 818 doğrudan, 3.041 dolaylı ve 1.145 uyarılmış olmak üzere 5.004 istihdam yaratılacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de 2030 yılında jeotermal santrallerin kurulumu sırasında ve işletme sürecinde 13.072 tam zamanlı istihdam sağlanacağı tahmin edilmiştir.

4.4. Hidrolik Modeli Tahmin Sonuçları

Su gücünden enerji elde edilmesini sağlayan hidrolik enerjisinden elektrik üretiminin 2030 yılına kadarki döneminin tahmin edilmesi için bilgi kriterlerine bakılarak model seçimi yapılmıştır. Hidrolik enerji için en uygun ARIMA modeli ARIMA(1,1,2)'ye göre kurulan modele göre rüzgar enerjisinin kurulu gücünün 2030 yılı tahmin sonuçları Şekil 5'te sunulmuştur.

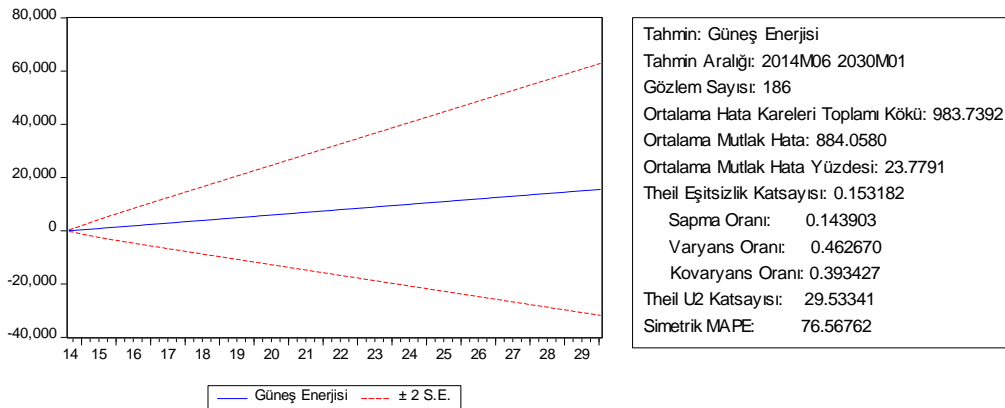
Şekil 5. Hidrolik Enerjinin 2030 Kurulu Güç Tahmini (MW)

Hidrolik enerjinin kurulu güç kapasitesinin tahmin sonuçlarına göre 2030 Ocak ayında 45.250 MW kurulu güce ulaşacağı öngörülmektedir. Ayrıca modelin tahmini ile gerçekleşen durum arasındaki fark için Theil Eşitsizlik Katsayısına bakılıp değerın 0'a yakın olması durumunda modelin tahmini ile gerçekleşen arasında güçlü ve yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Modelin tahmin sonucunda Theil Eşitsizlik Katsayısı 0,029095 çıktığı için gerçekleşen değer ile ARIMA (1,1,2) modelinin tahmini arasında güçlü bir ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de hidrolik enerjisi kurulu güç kapasitesi ARIMA (1,1,2) modeli ile 2030 yılının Ocak ayında 45.250 MW olarak tahmin edilmiş ve JEDI modeline göre Türkiye'de hidrolik santrallerin kurulum sürecinde 794.590 doğrudan, 123.985 dolaylı ve 146.610 uyarılmış istihdam olmak üzere toplam 1.065.185 istihdam yaratılacağı tahmin edilmiştir. Hidrolik tesislerin işletilmesi sürecinde ise 6.335 doğrudan, 8.145 dolaylı ve 1.810 uyarılmış olmak üzere 16.290 istihdam yaratılacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de 2030 yılında jeotermal santrallerin kurulumu sırasında ve işletme sürecinde 1.081.475 tam zamanlı istihdam sağlanacağı tahmin edilmiştir.

4.5. Güneş Modeli Tahmin Sonuçları

Güneş enerjisi için en uygun ARIMA modeli ARIMA (1,1,0)'a göre kurulan modele göre güneş enerjisinin kurulu gücünün 2030 yılı tahmin sonuçları Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Güneş Enerjisinin 2030 Kurulu Güç Tahmini (MW)

Güneş enerjisinin kurulu güç kapasitesinin tahmin sonuçlarına göre 2030 Ocak ayında 15.559 MW kurulu güce ulaşacağı beklenmektedir. Ayrıca modelin tahmini ile gerçekleşen durum arasındaki fark için Theil Eşitsizlik Katsayısına bakılıp değerın 0'a yakın olması durumunda modelin tahmini ile gerçekleşen arasında güçlü ve yakın bir ilişki olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Modelin tahmin sonucunda Theil Eşitsizlik Katsayısı 0,153182 çıktığı için gerçekleşen değer ile ARIMA (1,1,0) modelinin tahmini arasında yakın bir ilişki bulunduğu sonucu elde edilmiştir.

Türkiye'de güneş enerjisi kurulu güç kapasitesi ARIMA (1,1,0) modeli ile 2030 yılının Ocak ayında 15.559 MW olarak tahmin edilmiş ve JEDI modeline göre Türkiye'de güneş enerjisi santrallerinin kurulum sürecinde 169.904 doğrudan, 138.786 dolaylı ve 92.732 uyarılmış istihdam olmak üzere toplam 401.422 istihdam yaratılacağı tahmin edilmiştir. Güneş enerjisi tesislerin işletilmesi sürecinde ise 9.957 doğrudan, 6.846 dolaylı ve 3.112 uyarılmış olmak üzere 19.915 istihdam yaratılacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de 2030 yılında jeotermal santrallerin kurulumu sırasında ve işletme sürecinde 421.337 tam zamanlı istihdam sağlanacağı tahmin edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynaklarından jeotermal, hidrolik, biyokütle, rüzgar ve güneş enerjisinin 2011-2020 dönemi arasındaki aylık kurulu güç verilerinden yararlanılarak 2030 yılındaki kurulu güç değerleri her bir yenilenebilir enerji türü için ayrı bir ARIMA modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kurulu Güç Değerlerinin 2020-2030 Yılları Arası Tahmini (MW)

YILLAR	JEOTERMAL	BİYOKÜTLE	HİDROLİK	RÜZGAR	GÜNEŞ
	Kurulu Güç	Kurulu Güç	Kurulu Güç	Kurulu	Kurulu
2020 Ocak*	1.514,69	805,09	28.508,06	7.609,34	6.032,07
2021 Ocak**	1.609,85	887,60	31.406,30	8.248,12	6.465,87
2022 Ocak	1.770,23	970,66	32.944,53	8.946,25	7.476,23
2023 Ocak	1.930,72	1.053,72	34.482,76	9.644,39	8.486,59
2024 Ocak	2.091,28	1.136,77	36.021,00	10.342,52	9.496,95
2025 Ocak	2.251,90	1.219,82	37.559,23	11.040,65	10.507,31
2026 Ocak	2.412,54	1.302,88	39.097,46	11.738,79	11.517,67
2027 Ocak	2.573,21	1.385,94	40.635,70	12.436,92	12.528,03
2028 Ocak	2.733,87	1.469,00	42.173,93	13.135,06	13.538,39
2029 Ocak	2.894,52	1.552,07	43.712,16	13.833,19	14.548,75
2030 Ocak	3.055,15	1.635,15	45.250,40	14.531,32	15.559,10

* 2020 Ocak ayı gerçekleşen verileri EPDK'nın 2020 Yılı Elektrik Piyasası Ocak Ayı Sektör Raporu'ndan lisanslı ve lisanssız toplam kurulu güç verilerinden oluşmaktadır.

** Tahminler aylık olarak gerçekleştirilmiş olup tabloda her yılın ocak ayı tahminlerine yer verilmiştir.

Türkiye'de 2030 yılı Ocak ayında jeotermal enerjinin 3.055,15 MW, biyokütle enerjisinin 1.635,15 MW, hidrolik enerjisinin 45.250,4 MW, rüzgar enerjisinin 14.531,32 MW ve güneş enerjisinin ise 15.559,10 MW kurulu kapasiteye sahip olacağı tahmin edilmiştir. Ayrıca 2020 yılında rüzgar enerjisi kurulu gücü güneş enerjisi kurulu gücünden fazla olmasına rağmen 2030 yılına gelindiğinde güneş enerjisi kurulu gücünün rüzgar enerjisini geçtiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tüm yenilenebilir enerji türlerinin kurulu güçlerinin Öztürk ve Öztürk (2018)'in bulgularına paralel olacak şekilde zamanla artış gösterdiği gözlemlenmiştir.

Türkiye'nin yenilenebilir enerji tahmin sonuçları ile literatürdeki çalışmalar ve resmi projeksiyon sonuçları karşılaştırılmıştır. TEİAŞ (2018) raporuna göre 2022 yılında jeotermal enerjisi kurulu gücü 1.236 MW olarak tahmin edilirken bu çalışmada 1.770 MW olarak tahmin edilmiştir. Aynı raporda biyokütle enerjisi kurulu gücü 775 MW olarak tahmin edilirken bu çalışmada 970,6 MW; hidrolik enerjisi kurulu gücü 32.323,8 MW olarak tahmin edilirken bu çalışmada 32.944,53 MW; rüzgar enerjisi kurulu gücü 10.448,2 MW olarak tahmin edilirken bu çalışmada 8.946,25 MW ve son olarak güneş enerjisi kurulu gücü 8.920,7 MW olarak tahmin edilirken bu çalışmada 7.476,23 MW olarak tahmin edilmiştir.

2030 yılında hidroelektrik enerjinin toplam kurulu gücünün 36.000 MW olacağını tahmin eden TENVA (2015)'e karşın bu çalışmada 45.250,4 MW olacağı, rüzgar enerjisinin 12.000 MW olacağı tahminine karşın bu çalışmada 14.531,2 MW olacağı, güneş enerjisinin 3500 MW olacağı tahminine karşın 15.559,10 MW olacağı ve jeotermal enerjinin 900 MW olacağı tahminine karşın bu çalışmada 3.055,15 MW olacağı öngörülmüştür.

Türkiye'nin kurulu güç kapasitesinde 2030 yılına kadar her yıl rüzgar enerjisi için 800 MW ve güneş enerjisi için 650 MW kapasitesi ekleyeceği öngörüsünde bulunan WWF Turkey (2014:11)'nin öngörüsüne yakın olacak şekilde bu çalışmada rüzgar enerjisi için ortalama 700 MW ve güneş enerjisi için 1000 MW kapasite eklemesi sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca aynı WWF Turkey (2014:11) raporuna göre 2030 yılına kadar Türkiye'nin gücünün %47'sini yenilenebilir kaynaklardan üretebileceğini ve kurulu güneş enerjisini 24.000 MW, rüzgar enerjisinin 27.000 MW seviyesine çıkacağı öngörülmüştür. Bu çalışmada 2030 yılında toplam yenilenebilir enerji kurulu gücü 80.031,12 MW olacağı ve TEİAŞ (2019b:3)'in aynı dönem için kurulu gücün 127.754 MW olarak gerçekleşeceği beklentisinden hareketle Türkiye'nin kurulu gücünün %62,64'ünün yenilenebilir kaynaklardan üretebileceği tahmin edilmiştir. Ayrıca 2030 yılında rüzgar enerjisinin 14.531,32 MW ve güneş enerjisinin ise 15.559,10 MW kurulu kapasiteye sahip olacağı öngörüsünde bulunulmuştur.

2030 yılındaki Türkiye'nin rüzgar enerjisi kurulu gücü tahminini gerçekleştiren WindEurope (2017) raporuna göre rüzgar enerjisi kurulu gücü düşük senaryoya göre 16.000 MW, orta senaryoya göre 24.000 MW ve yüksek senaryoya göre 28.000 MW olacağı öngörülerinde bulunulmuştur. Bu çalışmada ise 2030 yılında rüzgar enerjisi kurulu gücünün 14.531,32 MW olacağı tahmin edilirken rapordaki düşük senaryoya yakın değerini gerçekleştirdiği görülmektedir.

Türkiye'nin 2030 yılındaki enerji karışımında yenilenebilir enerji kaynaklarının yüzdesel olarak karşılığını; hidrolik %21,2, güneş yüzde 10,1, rüzgar %23,3 ve diğer yenilenebilir enerjiyi %1,2 olarak tahmin eden Demircan (2013)'in tahminine karşılık gelen kapasite

miktarları, TEİAŞ (2019b)'in aynı dönem için 127.754 MW olarak gerçekleşeceği tahmininden hareketle, hidrolik 27.083 MW, güneş enerjisi 12.903 MW, rüzgar enerjisi 29.766 MW ve diğer yenilenebilir enerji 1533 MW olarak gerçekleşmiştir. Bu çalışmada ise hidrolik 45.250,40 MW, güneş enerjisi 15.559,10 MW, rüzgar enerjisi 14.531,32 MW ve diğer yenilenebilir enerji (jeotermal + biyokütle) 4690,30 MW olarak tahmin edilmiştir.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Planına göre 2023 yılında güneş enerjisi kurulu gücünün 10.000 MW, rüzgar enerjisinin 11.883 MW, hidrolik enerjisinin 32.037 MW ve jeotermal ile biyokütle enerjisi toplam kurulu gücünün 2.884 MW seviyesinde olacağı hedeflenmiştir. Bu çalışmada ise aynı dönemde güneş enerjisi kurulu gücünün 8486,59 MW, rüzgar enerjisinin 9644,39 MW, hidrolik enerjisinin 34482,76 MW ve jeotermal ile biyokütle enerjisi toplam kurulu gücünün 2.984,44 MW seviyesinde olacağı tahmin edilerek hedefler ile tahmin sonuçları arasında paralellik bulunduğu gözlenmiştir.

Türkiye'de 2030 yılında kurulu güç kapasiteleri tahmin edilen yenilenebilir enerji türlerinin JEDI modeline göre yaratabilecekleri istihdam sayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye'de 2030 Yılında Yenilenebilir Enerji Türlerinin JEDI Modeline Göre İstihdamının Özet Gösterimi

Süreçler	İstihdam	Jeotermal	Rüzgar	Biyokütle	Hidrolik	Güneş
Malzeme Üretimi ve İnşaat/Kurulum Süreci (Yıllık)	Doğrudan	18.025	80.502	5.232	794.590	169.904
	Dolaylı	11.059	136.01	1.733	123.985	138.786
	Uyarılmış	4.827	78.758	1.733	146.610	92.732
Tesisin İşletilmesi	Doğrudan	1.161	872	818	6.335	9.957
	Dolaylı	489	3.487	3.041	8.145	6.846
	Uyarılmış	428	1.453	1.145	1.810	3.112
Toplam		35.989	301.08	13.072	1.081.47	421.337

Türkiye'de 2030 yılında yenilenebilir enerji santralleri içinde en çok istihdam yaratacağı tahmin edilen enerji türü 1.081.475 kişilik istihdam ile Hidrolik enerji olmuştur. İkinci sırada 421.337 istihdam ile güneş enerjisi, üçüncü sırada ise 301.082 istihdam ile rüzgar enerjisi gelmektedir. En az istihdam yaratacağı tahmin edilen enerji türlerinden jeotermal enerji 35.989 istihdam ve biyokütle enerjisi 13.072 istihdam yaratmışlardır. Dolayısı ile 2030 yılında Türkiye'de hidrolik dahil yenilenebilir enerjinin 1.852.955 istihdam yaratacağı, hidrolik hariç 771.480 istihdam yaratacağı tahmin edilmiştir.

Kyoto Protokolü'nün 2020 yılında sona ermesinin ardından toplanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Taraflar Konferansı (COP21)'de Paris Anlaşmasına Türkiye taraf olmamakla birlikte Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanını sunmuştur. Bu beyanda 2021-2030 döneminde sera gazı emisyonlarını %21 oranında azaltacağı gibi beyanların yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edecek kredi, vergi azaltımı gibi kanalların geliştirilmesi, hidrolik enerji kapasitesinin tamamının kullanılması, 2030 yılında güneş enerjisinden elektrik

üretimini 10.000 MW kapasiteye ve rüzgar enerjisinden elektrik üretimini 16.000 MW kapasiteye çıkacağı beyanları bulunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada 2030 yılında hidrolik enerjisinin 45.250,4 MW kapasiteye, rüzgar enerjisinin 14.531,32 MW kapasiteye ve güneş enerjisinin ise 15.559,10 MW kurulu kapasiteye sahip olacağı tahmin edildiğinden dolayı Türkiye'nin Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanında hidrolik enerji ve güneş enerjisi hedefine ulaşacağı ve rüzgar enerjisi hedefine de çok yaklaşacağı tespit edilmiştir. Paris Anlaşmasındaki hedeflere ulaşabilmesi için rüzgar enerjisi yatırımlarının biraz daha artırılması ve diğer yenilenebilir enerji türlerine desteğin sürdürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Altan, Ş. ve Ediz, A. (2009). Girdi Katsayılarının Güncellenmesi İçin RAS ve Hedef Programlama Modellerinin Kullanımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 79-92.
- Akan, Y. ve Tak, S. (2003). Türkiye Elektrik Enerjisi Ekonometrik Talep Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2),21-49.
- Akay, D. ve Atak, M. (2007). Grey Prediction With Rolling Mechanism For Electricity Demand Forecasting of Turkey. *Energy*, 32(9), 1670-1675.
- Blazejczak, J., Braun, F. G., Edler, D., & Schill, W. P. (2014). Economic Effects of Renewable Energy Expansion: A Model-Based Analysis For Germany. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 1070-1080.
- Bozkurt, H. Y. (2013). Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş 2. Baskı, *Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa*.
- Chen, J., Yu, J., Song, M. ve Valdmanis, V. (2019). Factor Decomposition and Prediction of Solar Energy Consumption in the United States. *Journal of Cleaner Production*, 234, 1210-1220.
- Demircan, Z. (2013). "What Energy Mix For Turkey in 2030". T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 26 Mart 2013, Ankara, <http://events.ewea.org/events/workshops/wp-content/uploads/2013/03/EWEA-TUREB-Workshop-27-3-2013-Zafer-Demircan.pdf> (Erişim Tarihi, 25.04.2020).
- Dikmen, N. (2009). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar* (1.baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dumitru, C. D. ve Gligor, A. (2019). Wind Energy Forecasting: A Comparative Study Between A Stochastic Model (ARIMA) and a Model Based On Neural Network (FFANN). *Procedia Manufacturing*, 32, 410-417.
- Ediger, V. Ş. ve Akar, S. (2007). ARIMA Forecasting of Primary Energy Demand by Fuel in Turkey. *Energy policy*, 35(3), 1701-1708.

- EPDK (2019). “Elektrik Piyasası Sektör Raporu, Ocak 2020”, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- ETKB (2019). “Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu Raporu”, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı,
<https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FE%C4%B0GM%20Ana%20Rapor%2FT%C3%BCrkiye%20Elektrik%20Enerjisi%20Talep%20Projeksiyonu%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 19.04.2020)
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2018). Temel Ekonometri, 5.Basımdan Çeviri. (Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen). *İstanbul: Literatür*.
- Haiges, R., Wang, Y. D., Ghoshray, A. ve Roskilly, A. P. (2017). Forecasting Electricity Generation Capacity in Malaysia: An Auto Regressive Integrated Moving Average Approach. *Energy Procedia*, 105, 3471-3478.
- Hamzaçebi, C. (2007). Forecasting of Turkey's Net Electricity Energy Consumption On Sectoral Bases. *Energy Policy*, 35(3), 2009-2016.
- Hamzaçebi, C., Es, H. A. ve Çakmak, R. (2017). Forecasting of Turkey's Monthly Electricity Demand by Seasonal Artificial Neural Network. *Neural Computing and Applications*, 1-15.
- IRENA (2014). REmap 2030: A Renewable Energy Roadmap, June 2014. IRENA, Abu Dhabi.
- Jacobson, M. Z., Cameron, M. A., Hennesy, E. M., Petkov, I., Meyer, C. B., Gambhir, T. K., Maki, A. T., Pflieger, K., Clonts, H., McEvoy, A. L., Miccioli, M. L., Krauland, A.K.v., Fang, R.W., Delucchi, M. A. (2018). 100% Clean and Renewable Wind, Water, and Sunlight (WWS) All-sector Energy Roadmaps For 53 Towns and Cities in North America. *Sustainable Cities and Society*, 42, 22-37.
- Jamil, R. (2020). Hydroelectricity Consumption Forecast for Pakistan Using ARIMA Modeling and Supply-Demand Analysis for the Year 2030. *Renewable Energy*. 154, 1-10.
- Kankal, M., Akpınar, A., Kömürcü, M. İ. ve Özşahin, T. Ş. (2011). Modeling and Forecasting of Turkey's Energy Consumption Using Socio-economic and Demographic Variables. *Applied Energy*, 88(5), 1927-1939.
- Kankal, M. ve Uzlu, E. (2017). Neural Network Approach with Teaching–Learning-Based Optimization For Modeling And Forecasting Long-Term Electric Energy Demand in Turkey. *Neural Computing and Applications*, 28(1), 737-747.
- Kurucu, A. A. (2017). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin Hesaplanması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1),1-22.
- Kutlar, A. (2005). Uygulamalı Ekonometri, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Basım, Ankara.
- Li, S., Yang, X. ve Li, R. (2019). Forecasting Coal Consumption in India by 2030: Using Linear Modified Linear (MGM-ARIMA) and Linear Modified Nonlinear (BP-ARIMA) Combined Models. *Sustainability*, 11(3):695, 1-19.

- Mahmutoğlu, M. ve Öztürk, F. (2015). Türkiye Elektrik Tüketimi Öngörüsü ve Bu Kapsamda Geliştirilebilecek Politika Önerileri. In *EY International Congress on Economics II (EYC2015), November 5-6, 2015, Ankara, Turkey* (No. 239). Ekonomik Yaklaşım Association.
- Makas, Y. ve Karaatlı, M. (2016). Yapay Sinir Ağlarıyla Hidroelektrik Enerji Üretiminin Çok Dönemli Tahmini. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3).
- Melikoglu, M. (2016). The Role of Renewables and Nuclear Energy in Turkey's Vision 2023 Energy Targets: Economic and Technical Scrutiny. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 62, 1-12.
- Melikoglu, M. ve Turkmen, B. (2019). Food Waste to Energy: Forecasting Turkey's Bioethanol Generation Potential From Wasted Crops and Cereals Till 2030. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 36, 100553.
- Oliveira, E. M. D. ve Oliveira, F. L. C. (2018). Forecasting Mid-long Term Electric Energy Consumption Through Bagging ARIMA and Exponential Smoothing Methods. *Energy*, 144, 776-788.
- Onat, N. (2018). Türkiye'de Yenilenebilir Kaynaklardan Elektrik Enerjisi Üretimi: Mevcut Durum ve Gelecek Beklentileri. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 1(1), 8-15.
- Özcan, M. (2016). Estimation of Turkey's GHG Emissions From Electricity Generation by Fuel Types. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 53, 832-840.
- Öztürk, S. ve Öztürk, F. (2018). Forecasting Energy Consumption of Turkey by ARIMA Model. *Journal of Asian Scientific Research*, 8(2), 52-60.
- Räisänen, O., Haakana, J., Haapaniemi, J., Lassila, J. ve Partanen, J. (2019). Electricity Demand Forecasting 2030 by Decomposition Analysis of Open Data, 25th International Conference on Electricity Distribution, 3-6 June 2019, 1756, 1-5.
- Sevüktekin, M. (2017). "Önraporlama Geçmişe Bak Geleceği Öngör", 1.Baskı, Dora Basım Yayın, Bursa.
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, Eviews Uygulamalı, 5.Baskı. Bursa: Dora Yayınevi.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Çevrimiçi). <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362>, 30 Nisan 2020.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). "Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi". <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/yed-nc--ulusal-b-ld-r-m-20190909092640.pdf>, Erişim Tarihi: 31 Nisan 2020.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019). "2019-2023 Stratejik Planı", http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/LBigi+ENERJI_VE_TABII_

- KAYNAKLAR_BAKANLIGI_2019-2023_STRATEJIK_PLANI.pdf, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2020.
- TEİAŞ (2018). “Türkiye Elektrik Enerjisi 5 Yıllık Üretim Kapasite Projeksiyonu (2018-2022)”, Türkiye Elektrik İletişim A.Ş. Genel Müdürlüğü, Planlama ve Yatırım Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Mayıs 2018, 1-98.
- TEİAŞ (2019a). “10 Yıllık Talep Tahminleri Raporu 2019-2028”, Türkiye Elektrik İletişim A.Ş. Genel Müdürlüğü, Planlama ve Yatırım Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Temmuz 2019.
- TEİAŞ (2019b). “5 ve 10 Yıllık (2024-2029) Bölgesel Bağlanabilir Kapasite Raporu”, Türkiye Elektrik İletişim A.Ş. Genel Müdürlüğü, Planlama ve Yatırım Yönetimi Dairesi Başkanlığı, Şubat 2019, 1-58.
- TENVA (2015). “2030'lara Doğru Türkiye'nin Enerji Görünümü”. Türkiye Enerji Vakfı, Ankara. <http://www.tenva.org/2030lara-dogru-turkiyenin-enerji-gorunumu/> (Erişim Tarihi 26.04.2020).
- Toksarı, M. D. (2007). Ant Colony Optimization Approach to Estimate Energy Demand of Turkey. *Energy Policy*, 35(8), 3984-3990.
- UEVEP (2018). “Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı 2017-2023”, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara. <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2fUlusal+Enerji+Verimlili%4%9fi+Eylem+Plan%4%b1.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- UNDP (2016). “UNDP Support to the Implementation of the Sustainable Development Goals”, United Nations Development Programme, New York, USA.
- UNDP Türkiye (Çevrimiçi), <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>, 1 Mayıs 2020.
- Uzlu, E., Akpınar, A., Öztürk, H. T., Nacar, S. ve Kankal, M. (2014). Estimates of Hydroelectric Generation Using Neural Networks with the Artificial Bee Colony Algorithm for Turkey. *Energy*, 69, 638-647.
- Yılmaz, E. A. ve Özçiç, H. C. (2018). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli ve Gelecek Hedefleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 8(3), 525-535.
- Wang, Q., Li, S. ve Li, R. (2018). China's Dependency on Foreign Oil Will Exceed 80% by 2030: Developing a Novel NMGM-ARIMA to Forecast China's Foreign Oil Dependence from Two Dimensions. *Energy*, 163, 151-167.
- WindEurope (2017). “Wind Energy in Europe: Scenarios for 2030”, Brussels, Belgium. September 2017,1-32.

WWF Turkey (2014). Turkey's Renewable Power: Alternative Power Supply Scenarios for Turkey.

http://awsassets.wwftr.panda.org/downloads/wwf_turkey___bnf___turkey_s_renewable_power___alternative_power_supply_scenarios_until_.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2020)

Vo, V. C. (2019). Forecast on Electricity Demand for Industry and Construction Sectors in Vietnam by 2030. In *2019 International Conference on System Science and Engineering (ICSSE)*, IEEE, 501-505.

Zhang, G. P. (2003). Time Series Forecasting Using a Hybrid ARIMA and Neural Network Model. *Neurocomputing*, 50, 159-175.

ENERJİ VERİMLİLİĞİNİN DİNAMİKLERİ: VAR ANALİZİ İLE TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Arş. Gör. Sefa ÖZBEK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

sefa3358@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2263-216X

Mustafa NAİMOĞLU

Doktora Öğrencisi

Sakarya Üniversitesi

İİBF, İktisat Bölümü

mustafanaimoglu@gmail.com

ORCID:0000-0001-9684-159X

Öz

Dünya genelinde son yıllarda fosil enerji kaynak rezervinin azalması, yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının kurulu güç içerisindeki payının henüz ihtiyaca cevap verecek düzeyde olmayışı, insanoğluna enerjinin kaynaklarının önemini göstermiş ve enerjiyi daha verimli kullanma çabasına yönlendirmiştir. Kaynakları hızla tükenmekte olan dünyamızda, kullanılan enerji miktarının hızla artması ve buna bağlı olarak ekosistem dengesinin bozulması sadece çevreyi koruma konusunda değil, aynı zamanda enerji kullanımı üzerinde de yeni yaklaşımların oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisine ait 1990-2019 dönemi yıllık verileri aracılığıyla Türkiye’de enerji kaynaklarının verimliliğini belirleyen faktörleri ölçmek adına, Vektör Otoregresyon (VAR) analizi yapılmıştır. Söz konusu analizde Türkiye için ilgili dönemde kömür, petrol, doğalgaz, hidro ve biyoyakıt-atık kullanımı değişkenleri kullanılmıştır. Analiz bulguları Türkiye’de enerji verimliliğinin fosil yakıtlardan çok yenilenebilir enerji kaynağı hidro ve biyoyakıt-atıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Verimliliği, Fosil Yakıtlar, Yenilenebilir Enerji, VAR Analizi, Türkiye.

JEL Kodları: Q20, Q3, Q4**DYNAMICS OF ENERGY EFFICIENCY: AN EMPIRICAL STUDY ON TURKEY
WITH VAR ANALYSIS****Abstract**

The fact that fossil energy resources have started to be exhausted in recent years around the world, the share of renewable and alternative energy resources in the installed power is not yet at a level to meet the need, has shown the value of energy to human beings and directed them to use energy more efficiently. In our world whose resources are rapidly depleting, the rapid increase in the amount of energy used and the deterioration of the ecosystem balance accordingly have caused new approaches not only to protect the environment, but also to use energy. In this context, Turkey's economy through the 1990-2019 period of annual data in order to measure the factors determining the efficiency of energy resources in Turkey, Vector Autoregression (VAR) analysis was performed. Turkey in the period in question related to coal analysis, oil, gas, hydro, biomass and waste to use variables are used. Turkey analysis findings from many renewable energy source of the energy efficiency caused by fossil fuels, hydro, and indicate that bio-waste.

Keywords: Energy Efficiency, Fossil Fuels, Renewable Energy, VAR Analysis, Turkey.**JEL Codes:** Q20, Q3, Q4**GİRİŞ**

Küreselleşen dünyada Türkiye' nin kendi geleceğine yön verebilmesi için teknoloji ve enerji gibi iki önemli konu ön plana çıkmaktadır. Türkiye teknoloji konusunda yeterli seviyede değildir. Bu yüzden Türkiye'nin ucuz ve bol enerji kaynaklarına sahip olması ve sahip olduğu enerjiyi verimli kullanması çok önemlidir. Bunun yanında Türkiye ihtiyaç duyduğu enerjinin büyük kısmını ithal ettiği için ekonomisi enerji fiyatlarındaki değişimlere oldukça hassastır. Ayrıca Türkiye herhangi bir krizle karşılaştığında gelişmiş ülkelere göre daha kırılgandır. Dolayısıyla Türkiye için enerjinin nasıl daha verimli kullanılabilir sorusunun cevabı ihtiyaç duyulacak olan enerjinin miktarını ve maliyetini azaltarak tasarruflara neden olacaktır. Bu çalışma bu amaçla ele alınmış ve Türkiye için enerji verimliliğini olumlu/olumsuz etkileyen arz yanlı faktörler üzerinde durulmuştur.

Dünya genelinde enerji görünümü incelendiğinde fosil yakıtlarına ait rezervlerin; petrolde 40 yıl, doğal gazda 62 yıl, kömürde ise 216 yıl yetecek düzeyde olduğu bilinmektedir (Ürün ve Soyu, 2016: 32). Bunun yanında Petrol, kömür, gaz, biyokütle, nükleer, yenilenebilir enerji girdilerinde yaşanan verimlilik günümüz teknolojilerine rağmen %11 civarında oldukça düşük bir orana sahiptir (Gürler vd., 2020: 16). Bu yüzden enerji kaynaklarının enerji verimliliği üzerindeki etkisi dünya genelinde ve Türkiye özelinde oldukça önemlidir.

Türkiye küresel ekonomi içerisinde hem büyüme ve enerji kullanımı hem de fosil yakıt tüketimi açısından önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Türkiye enerji konusunda genel olarak ürettiğinden daha fazla tüketen bir ülke konumundadır. Genel olarak, Türkiye 1990-2019 dönemi içerisinde ortalama %4.63 büyüme oranıyla aynı dönemde yaklaşık %2.99 seviyesinde

gerçekleşen küresel büyüme oranından daha yüksek bir büyüme gerçekleştirmiştir (WorldBank, 2021). Türkiye'nin sahip olduğu büyüme rakamları, ithal edilen enerji ile de bağlantılıdır. Ayrıca Türkiye net enerji ithalatında dünya da 11. sırada yer almaktadır ve 2019 yılında gerçekleştirdiği 202.7 milyar dolarlık ithalatın yaklaşık %74' ünü enerji ithalatı olarak gerçekleştirmiştir (Gürler vd., 2020:94). Bunun yanı sıra Türkiye'nin 1990 yılına göre 2018 yılında toplam enerji kullanımı yaklaşık olarak %180 oranında artış göstermiştir. Toplam enerji arzının ise 1990 yılında yaklaşık %81'ini fosil yakıtlar (%78 petrol ve petrol ürünleri, %13 kömür, %9 doğalgaz) oluştururken 2018 yılında yaklaşık %86' sını fosil yakıtlar(%43 petrol ve petrol ürünleri, %36 doğalgaz, %21 kömür) oluşturmaktadır (IEA, 2021). Bunun yanında Türkiye'de kullanılan enerjinin yaklaşık olarak 1990 yılında %1.15' i, 2000 yılında %2.73' ü, 2010 yılında %2.46' ı, 2017 yılında ise %2.03' ü enerji kaybı olarak gerçekleştirmiştir (IEA, 2020). Dolayısıyla Türkiye kendi geleceğine yön verebilmesi adına fosil yakıt kullanımını azaltmalı, yenilenebilir enerji kullanımını ve yatırımlarını artırmalı ve de enerjisini etkin/verimli kullanmalıdır. Bu amaçla Türkiye için enerji kaynaklarının enerji verimliliği üzerindeki etkisini incelemek gelecekte enerji politikalarının geliştirilmesi için önemli ve somut bilgiler sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilecek sonuçlar Türkiye için enerjinin nasıl daha verimli kullanılabileceği belirsizliğini ortaya koyacağı düşünülmektedir. Diğer yandan verimliliği artırma yönündeki risklerin azaltılarak, gelecekteki enerji plânlamaları açısından politika yapıcılara öneriler sunularak literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde öncelikle konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara yer verilmektedir. Sonrasında ampirik yöntem ve değişkenler tanıtılarak, analiz bulguları ortaya konmaktadır. Son olarak sonuç ve değerlendirme kısmı verilerek çalışma sonlandırılmaktadır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde Türkiye için enerji arzı için kullanılan enerji kaynaklarının, enerji verimliliği üzerindeki etkisiyle ilgili çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bulunan çalışmalar incelendiğinde;

Koç ve Şenel (2013) Türkiye' nin enerji durumu üzerine genel bir değerlendirme yapmıştır. Türkiye için sürdürülebilir bir kalkınma için yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanılmasının enerji verimliliği için çok önemli fırsatlar sunacağını belirtmiştir. Bayar ve Bayar (2014) Türkiye' de birincil enerji kullanımı ile enerji yoğunluğu/verimliliği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bulgular petrol, doğalgaz ve kömür gibi birincil enerji kaynaklarının tüketiminde yaşanan artış Türkiye için kısa dönemde enerji yoğunluğu/verimliliği üzerinde olumlu, uzun dönem de ise olumsuz etkisi olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan Doğan (2016) Türkiye için yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımı ile enerji yoğunluğu/verimliliği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. ARDL yöntemi, Johansen ve Gregory-Hansen eşbütünleşme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada yenilenemez enerji kullanımının enerji yoğunluğu/verimliliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ancak yenilenebilir enerji kullanımı için anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı elde edilmiştir

Doğan ve Yılkırkan (2015) Türkiye için enerji yoğunluğunu/verimliliğini etkileyen teknolojileri analiz ederek araştırmıştır. Bulgular, Türkiye için enerji ihtiyacının yerli

kaynaklardan sağlanması enerji yoğunluğunun/verimliliğinin, azaltılması/artırılması konusunda büyük öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Alper (2018) Türkiye için yenilenebilir enerji ve enerji yoğunluğu/verimliliği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bayer-Hanck eş bütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik test yöntemi kullanılarak yapılan çalışma da bulgular, Türkiye için yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın enerji yoğunluğunu/verimliliğini, azalttığını/artırdığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde Türkiye için Apergis ve Danuletiu (2014) Canning-Pedroni nedensellik testi ve Aslan ve Öcal (2016) ARDL ve Hatemi-J nedensellik testi kullanarak yenilenebilir enerjinin Türkiye’ de enerji yoğunluğunu/verimliliğini, azaltmada/artırmada rol oynadığını elde etmişlerdir. Diğer taraftan Öcal ve Aslan (2013) ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak yaptığı çalışmada Türkiye için yenilenebilir enerji kullanımının yoğunluğunu/verimliliğini olumsuz etkilediği sonucunu elde etmişlerdir.

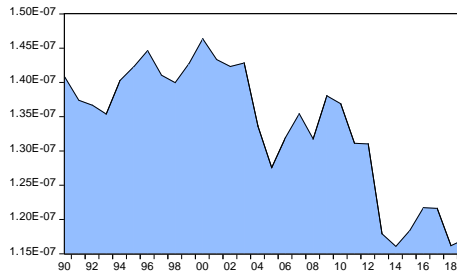
Kasap vd. (2020) enerji kaynakları arasında ağırlığı büyük olan fosil yakıtların Türkiye için hala devam edeceğini bu yüzden bu kaynaklardaki verimlilik artışlarının önemini vurgulayarak Türkiye’ de enerji üretiminde kullanılan kömürün verimlilik açısından önemini araştırmıştır. Kömür kullanılırken ithal kömür ve asfaltit kullanımındaki artışa bağlı olarak kömürün enerji kullanımındaki verimliliğinin %16.4 oranında artış gösterdiğini bu durumun Türkiye’ nin enerji yoğunluğunu/verimliliğini azaltmada/artırmada etkili olacağını elde etmiştir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

2.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmadaki bağımlı değişken olan enerji yoğunluğu (LE), birim çıktı başına kullanılan enerji miktarının logaritmasıdır. Bir başka ifadeyle, $LE = \text{Log}(\text{Toplam enerji kullanımı (ktoe)/GDP(2010 US\$ sabit fiyatlarıyla)})$ olarak alınmıştır. Grafik 1, 1990-2019 arasında Türkiye için enerji yoğunluğu eğilimini göstermektedir. Grafik 1’e göre Türkiye’ nin enerji yoğunluğu yıllar içerisinde dalgalanarak azalmıştır

Grafik 1. Türkiye Enerji Yoğunluk Grafiği 1990-2019 (Ktoe/GSYİH)



Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), www.iea.org

Modelde kullanılacak olan değişkenlerin tanımı, tanımlayıcı istatistikleri, veri kaynakları ve değişkenlere ait özet bilgiler Tablo 1 de gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde değişkenlerin minimum ve maksimum değer aralıklarının beklenen düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımı ve Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Tanımı	Kaynak	NT	Ort	Std. Ht.	Min.	Max.
LE	Log(Toplam enerji kullanımı (ktoe)/GDP(2010 US\$ sabit fiyatlarıyla))	Toplam Enerji Arzı: Uluslararası Enerji Ajansı GDP: Dünya Bankası	30	-6.876	0.032	-6.935	-6.834
LC	Log(Kömürden enerji üretimi(ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	30	4.390	0.143	4.188	4.623
LO	Log(Petrol ürünlerinden enerji üretimi(ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	30	4.486	0.077	4.329	4.647
LN	Log(Doğalgazdan enerji üretimi(ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	30	4.210	0.384	3.456	4.646
LH	Log(Hidroden enerji üretimi(ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	30	3.544	0.146	3.290	3.883
LB	Log(Biyoyakıtlar ve atıklardan enerji üretimi(ktoe))	Uluslararası Enerji Ajansı	30	3.710	0.135	3.482	3.858

İktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerin karmaşık olması sebebiyle eş anlı denklem sistemleri kullanılmaktadır. İktisadi parametreler arasındaki ilişkilerdeki karmaşıklık ekonometrik modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ne olacağı ile ilgili belirsizlikleri artırmaktadır. Bu güçlükler ortaya çıkan sonuçların tutarlılığını da önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla eş anlı denklem sistemlerinde, yapısal model üzerinde bazı kısıtlamalar yapılarak bu karmaşıklıklar giderilmeye çalışılmaktadır (Adrian ve Darnell, 1990: 114-116). Vektör otoregresif modeller (VAR) ile bu sorunlar ortadan kalkmaktadır. Eş anlı denklem sistemlerinde, yapısal modele herhangi bir kısıt getirmeden dinamik ilişkileri tespit eden VAR modeli, bu yönüyle araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Keating, 1990: 453–454). VAR analizinde kurulacak modelde değişkenler için içsel-dışsal ayrımını yapmaya gerek duyulmadığı için bu yönüyle eş anlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmelerinin de mevcut olması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını mümkün hale getirmektedir (Kumar vd., 1995: 365).

VAR Modelinde iki değişkenli standart form:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + u_{2t} \quad (2)$$

biçiminde formülize edilmektedir (Sevüktekin ve Çımar, 2014: 495-496). Bu formülasyonda, u : sıfır ortalamalı, kendi gecikmeli değerleriyle olan ortak varyansları sıfır, varyansı sabit, normal dağılan rassal hata terimlerini, p ise gecikme uzunluğunu göstermektedir. VAR modellerinin en önemli avantajlarından birisi değişkenlerin gecikme uzunluklarının artırılması yoluyla otokorelasyon probleminin çözülebilesidir. Bu kolaylığı sağlayan ise, değişkenlerin kendi gecikmeli değerleri ile ilişkisiz olması varsayımdır. Ayrıca u hata terimi, modelin sağ tarafındaki değişkenlerle ilişkisizdir. Yukarıdaki eşitliğin sağında sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için eş anlılık sorunu oluşmamaktadır. Böylece geleneksel (klasik) EKK ile modeldeki denklem sistemi ya da her bir denklem öngörülebilir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

Altı değişkenin kullanılacağı çalışmada, öncelikle uygun gecikme uzunluğu elde edilecektir. Bunun için Akaike bilgi kriterinden yararlanılacaktır. Sonrasında modeli doğru bir şekilde tespit etmek amacıyla varyans ayrıştırmasından faydalanılarak en içsel değişken elde edilecektir. Doğru model elde edildikten sonra etki-tepki fonksiyonları elde edilecektir (Karaca, 2017: 232).

2.2. Analiz Bulguları

Birim kök içeren zaman serileri ile yapılan regresyon çözümlerinde, kurulan modelde gerçekte ilişkisiz olan değişkenlere rağmen yüksek R^2 sonucu ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda sahte regresyon sorunu oluşmaktadır (Granger ve Newbold, 1974). Dolayısıyla analiz edilecek modeldeki bir serinin durağanlığının araştırılması önem arz etmektedir. Bir X serisi,

$$\begin{aligned} &\triangleright E(X_t) = \mu \\ &\triangleright Var(X_t) = E(X_t - \mu)^2 = \sigma^2 \\ &\triangleright \gamma k = E(X_t - \mu)(X_{t-k} - \mu) \end{aligned} \quad (3)$$

özelliklerini taşıyorsa yani sabit aritmetik ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa (kovaryanstaki değişimler sadece gecikme mesafesine bağlı) sahip olması durumunda durağandır denilmektedir (Gujarati, 1999: 740). Çalışmada, literatürde en yaygın test olan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve Philips-Perron (PP) birim kök testinden faydalanılacaktır. Her iki testte de sıfır hipotezi birim kök sürecin varlığı üzerine kurulmaktadır.

Tablo 2. Birim Kök Test Bulguları

	Değişkenler	Düzyer Değerleri		Birinci Farkları	
		ADF	PP	ADF	PP
	LE	-0.702744	-0.70782	-4.950506*	- 4.9787***
	LC	-0.361534	0.050052	-6.521905*	- 7.3443***

Test İstatistiği (sabitli)	LO	-0.515631	-0.37186	-6.146639*	-
	LN	3.712972***	-3.8456***	-3.45002**	-
	LH	-1.341481	-0.97914	-6.302360*	-
	LB	0.090294	0.090294	-4.542723*	-
Kritik Değerler	% 1	-3.67932	-3.67932	-3.699871	-3.6891
	% 5	-2.96776	-2.96776	-2.976263	-2.9718
	% 10	-2.62298	-2.62298	-2.627420	-2.6251
Test İstatistiği (sabitli ve trendli)	LE	-2.139942	-2.12178	5.008149***	-
	LC	-3.47286*	-3.4220*	6.432739***	-
	LO	-1.939290	-1.96333	6.000379***	-
	LN	1.117248	5.168821***	4.666524***	-
	LH	-3.173617	-3.18964	6.171542***	-
	LB	-2.454809	-2.41444	4.597882***	-
Kritik Değerler	% 1	-4.30982	-4.30982	-4.339330	-4.3239
	% 5	-3.57424	-3.57424	-3.587527	-3.5806
	% 10	-3.22172	-3.22172	-3.22923	-3.2253

Not: ***, **, * işaretleri sırasıyla %1,%5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. ADF ve PP için, verilen kritik değerler McKinnon (1996) değerleridir. Maksimum gecikme sayısı ADF (Artırılmış Dickey- Fuller) testinde 4 olarak belirlenmiş ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre yapılmıştır. Optimum gecikme sayıları parantez içinde belirtilmektedir. Barlett çekirdek tahmincisiyle PP (Philips-Perron) testinin uzun dönem varyansı belirlenmiştir. Newey-West metodu aracılığıyla, bant genişliği (bandwidth) elde edilmiştir.

Tablo 2 sonuçları incelendiğinde, söz konusu değişkenlerden LC hariç tümünün, birinci farkında durağan hale geldiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, LE, LO, LN, LH ve LB değişkenleri I(1) iken LC değişkeni seviyede durağandır (I(0)). VAR metodunun uygulanabilmesi için, modelde LC değişkeninin seviyede değerinde; LE, LO, LN, LH ve LB değişkenlerinin ise birinci farkları alındıktan yer alması gerekmektedir. Ek Tablo 4'de gösterildiği üzere, VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu iki olarak elde edilmiştir. Dolayısıyla uygun VAR modelinin VAR(2) olduğu belirlenmiştir (Türkmen vd., 2018: 136).

VAR modelinin geçerliliğini sınamak için 4 adet tamı testi yapılmaktadır (Akpolat ve Altıntaş, 2013: 122). Ek Grafik 3’de VAR(2) modelinin istikrarlı olduğu, diğer bir deyişle otoregresif karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde dağıldığı gösterilmektedir. Diğer yandan, kurulan VAR modelinde otokorelasyon sorunu, değişen varyansın tespiti ve modelin hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı sırasıyla Ek Tablo 5 ve 6’da gösterilmektedir. Adı geçen tablolarda, modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği elde edilmiştir. VAR modelinden etki-tepki fonksiyonları ile varyans ayrıştırması sonuçlarının elde edilmesinde kullanılan en yaygın yöntem Cholesky ayrıştırmasıdır. Fakat bu yöntemde elde edilen sonuçlar değişkenlerin modeldeki sıralamasından etkilenmektedir. Çünkü ilk sıradaki değişken sistemdeki diğer değişkenlere verilen eş zamanlı şoklardan etkilenmezken, son sıradaki değişken diğer değişkenlere verilen şoklardan eş zamanlı olarak da etkilenmektedir (Tarı, 2014: 468; Uysal vd., 2015: 72-74). Uygulamada en doğru sonuçlara ulaşabilmek için genellikle değişkenlerin en dışsaldan en içsele doğru sıralanmasına çalışılmaktadır. Değişkenlerin en dışsaldan en içsele doğru sıralanmasında ise ekonomi teorisinden, Granger nedensellik analiziyle belirlenen nedensellik ilişkilerinden ya da varyans ayrıştırmasından yararlanılmaktadır (Karaca, 2017: 232).

Tablo 3. LE Varyans Ayrıştırması

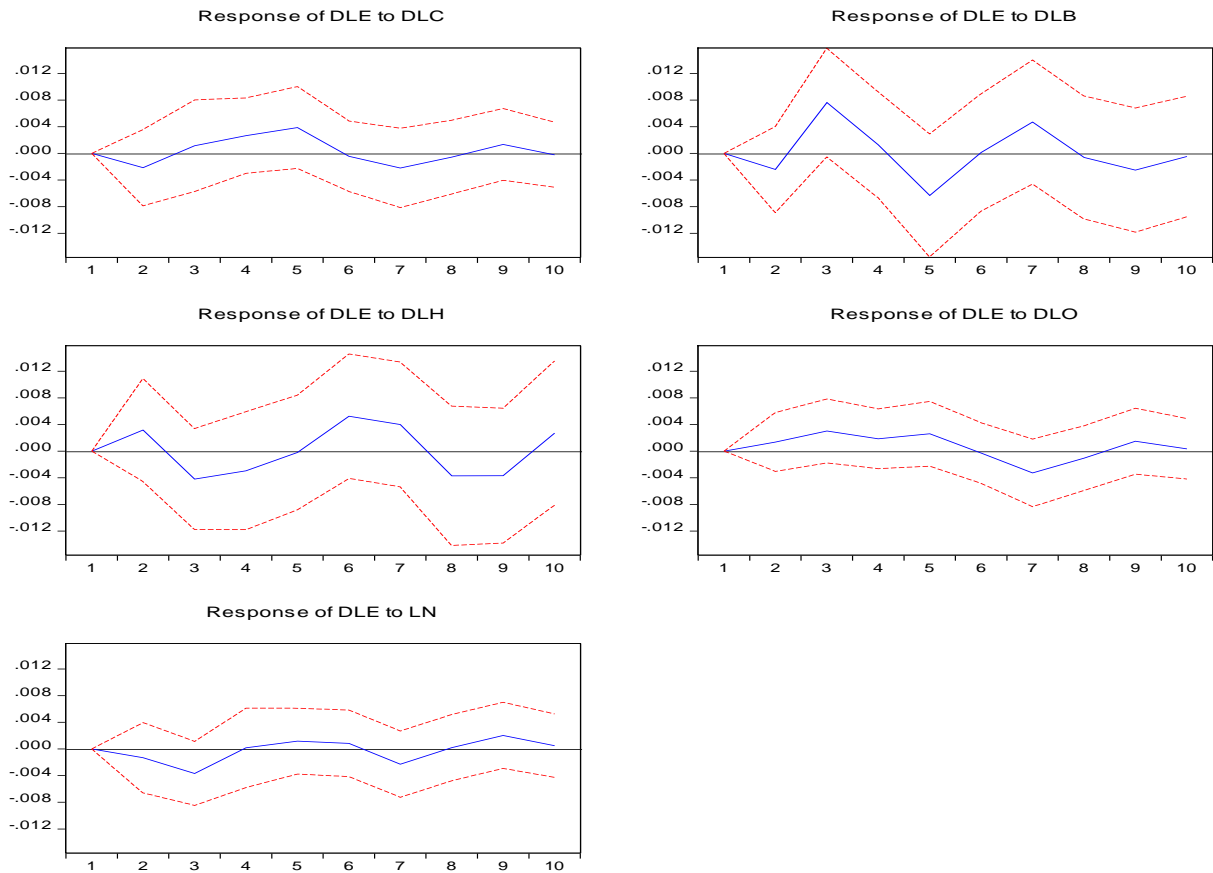
Dönem	LE	LH	LB	LC	LO	LN
1	100.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000
2	88.67956	4.663471	2.781106	2.184294	0.869813	0.821759
3	61.14868	8.635910	20.11107	1.871414	3.434821	4.798100
4	57.48878	10.65222	19.31536	3.824460	4.218670	4.500517
5	48.62896	8.972568	26.14021	6.923948	5.209532	4.124787
6	45.53917	14.70145	24.37746	6.500199	4.878527	4.003199
7	40.33360	16.11275	25.85944	6.679374	6.443490	4.571347
8	39.12289	18.31252	25.13018	6.533871	6.463162	4.437382
9	37.55930	19.73367	24.81001	6.474841	6.482063	4.940122
10	37.18759	20.71611	24.43089	6.374607	6.392407	4.898393

Tablo 3 bulguları dikkate alındığında, birinci periyotda LE değişkeninin tamamının kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. Bu sonuç, LE değişkeninin modeldeki en içsel değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, enerji yoğunluğundaki değişimin açıklayıcı değişkenler tarafından dönem sayısı arttıkça çok daha büyük kısmının açıklandığını ortaya koymaktadır. Öyle ki 5. Dönemde enerji yoğunluğundaki değişimin yaklaşık %9’u LH tarafından açıklanırken bu oranın 10. Dönem sonunda %20’yi aştığı görülmektedir. Varyans ayrıştırmasının ardından, Grafik 2’de etki-tepki fonksiyonları gösterilmektedir. Grafik 2’de yer alan kırmızı renkli alt ve üstteki kesikli çizgiler, bir standart hatalık güven aralığını ifade etmektedir. Orta kısımda yer alan mavi çizgiler ise, etki-tepki fonksiyonudur. Mavi çizgilerin,

sıfır çizgilerini en az bir defa kesmesi, etki-tepki fonksiyonlarının istatistiki olarak anlamlı olduklarını garanti etmektedir. Ayrıca, mavi çizgi ile gösterilen etki-tepki fonksiyonlarının sıfır çizgisini en az bir defa kesmesi, söz konusu değişkenler ile kurulan VAR sisteminin durağan olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 2: Genelleştirilmiş Etki ve Tepki Fonksiyonları

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.



Grafik 2 incelendiğinde, LC değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalı şoka LE ilk periyot da azalış yönünde bir tepki göstermektedir. Sonrasında bu tepki 5. periyoda dek artış gösterip, sonrasındaki bir periyot boyunca azalış yönünde seyretmektedir. Takip eden iki periyotda da önce artış sonra azalış yönünde tepki meydana gelmekte ve bu tepki sonunda sönümlenmektedir. LB değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalı şoka LE'nin tepkisi ilk periyotda azalış eğilimindedir. Takip eden her 2 periyot da bir bu durum önce artış sonra azalış biçiminde gerçekleşmektedir. 9. Periyot sonrasında ise bu tepki sönümlenmektedir. LH değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalı şoka LE'nun tepkisi ilk periyot da artış eğilimindedir. Sonrasında yaklaşık 2 periyot da bir önce azalış sonra artış biçiminde tepkiler halinde meydana gelmektedir. LO değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalı şoka

LE'nin tepkisi ilk 5 periyot da artış eğilimindedir. 6. Periyot dan sonra bu tepki azalış eğilimine girmekte ve zamanla sönümlenmektedir. LN değişkeninde bir standart sapmalı şoka LE'nin tepkisi ise ilk 2 periyot da azalış yönündedir. Sonrasında yaklaşık 3 periyot boyunca artış yönünde tepkiler meydana gelmekte ve bu durum zamanla sönümlenmektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya' da fosil yakıt rezervlerin azalması, hala yüksek oranda sahip olunan bağımlılık ve tüm enerji kaynaklarında yaşanan verimliliğin günümüz teknolojilerine rağmen çok düşük olması dünya geneli/Türkiye özelinde için enerji konusundaki çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasında yükselen ekonomiler arasında yer almaktadır. Bunun sebeplerinden biri dünya ortalamasında daha yüksek büyüme rakamlarına sahip olmasıdır. Ancak Türkiye bu büyüme rakamlarını büyük ölçüde ithal ettiği enerjiyle sağlamaktadır. Bu durum Türkiye için petrol fiyatlarında yaşanan oynaklık veya herhangi bir krizle karşı karşıya kalındığında ekonomisinde meydana getirecek hasarın boyutunu artırmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin enerji kaynakları arasında alternatif enerji kaynaklarını buldurması, yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık vermesi ve gelecekte enerjinin nasıl daha verimli/etkin kullanılabilmesi ile ilgili politikalarını dikkatle belirlemesi hayati önem taşıyacaktır. Bu amaçla yapılan bu çalışmada bulgular, Türkiye için 1990-2019 döneminde enerji verimliliğinin fosil yakıtlardan çok yenilenebilir enerji kaynağı olan hidro ve biyoyakıt-atıktan etkilendiği sonucunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Adrian, C. and Darnell, A. (1990). Dictionary of Econometrics, England: Edward Elgar Publications.
- Akpolat, A.G. ve Altıntaş, N. (2013). Enerji Tüketimi İle Reel Gsyih Arasındaki Eşbütünlük ve Nedensellik İlişkisi: 1961-2010 Dönemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(2), 115-127.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Apergis, N. and Danuletiu, D. C. (2014). Renewable Energy and Economic Growth: Evidence from the Sign of Panel Long-run Causality. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 578-587.
- Aslan, A. ve Öcal, O. (2016). The Role of Renewable Energy Consumption in Economic Growth: Evidence from Asymmetric Causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 953-959.
- Bayar, Y., ve Bayar, Y. (2014). Türkiye'de Birincil Enerji Kullanımı ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 253-269.

- Doğan, E. (2016). Analyzing the Linkage between Renewable and Non-renewable Energy Consumption and Economic Growth by Considering Structural Break in Time-series Data. *Renewable Energy*, 99, 1126-1136.
- Doğan, H., ve Yılkırkan, N. (2015). Türkiye'nin enerji verimliliği potansiyeli ve projeksiyonu. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 3(1), 375-384.
- Granger, C.W.J. and Newbold P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gujarati, D. (1999). Temel Ekonometri, Literatür yayıncılık, (Çevirenler: Ümit ŞENESEN, Gülay Günlük ŞENESEN), İstanbul.
- Gürler, A. Z., Budak, D. B., Ayyıldız, B. ve Kaplan, U. E. (2020). Enerji Ekonomisi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- International Energy Agency (IEA), (2020), Data and statistics, www.iea.org , (Erişim Tarihi: 06 Şubat 2021).
- Karaca, O. (2017). Türkiye'de Para ve Maliye Politikalarının Görelî Etkinliği: Var Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 227-240.
- Kasap, Y., Şensöğüt, C. ve Ören, Ö. (2020). Efficiency Change of Coal Used for Energy Production in Turkey. *Resources Policy*, 65, 101577.
- Keating, J.W. (1990). Identifying VAR Models under Rational Expectations, *Journal of Monetary Economics*, 25, 453-476.
- Koç, E. ve Şenel, M. C. (2013). Dünyada ve Türkiye'de enerji durumu-genel değerlendirme. *Mühendis ve Makina*, 54(639), 32-44.
- Kumar, V., Leone, R. P. and Gaskins, J. N. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures, *International Journal of Forecasting*, 11(3), 361-377.
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601-618.
- Öcal, O. ve Aslan, A. (2013). Renewable Energy Consumption–Economic Growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.
- Özgen, F.B. ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi, *METU Studies in Development*, 31, 93-114.
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı. Bursa. DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Tarı, R., (2014), Ekonometri, Gözden geçirilmiş 9. Baskı, Umuttepe yayımları, No:32, Kocaeli.

Türkmen, S., Özbek, S. ve Karakuş, M., (2018). Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 129-142.

Uysal, D., Yılmaz, K., ve Taş, T., (2015). Enerji ithalatı ve Cari açık ilişkisi: Türkiye Örneği, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 63-78.

Ürün, E., ve Soyu, E. (2016). Türkiye’nin Enerji Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31-45.

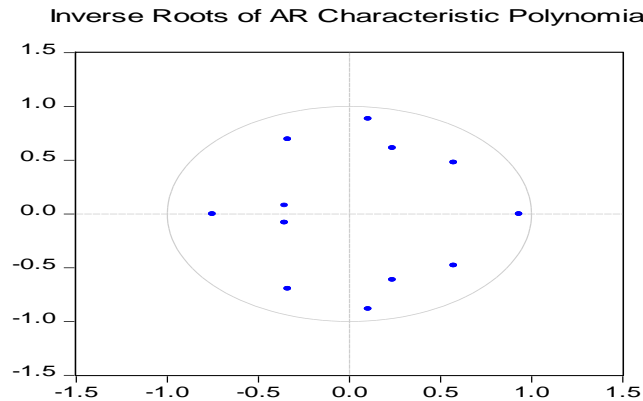
WorldBank, (2021). *World development indicators online database*. <<https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators>>, (Erişim Tarihi: 06 Şubat 2021).

Ek Tablo 4. VAR Modelinin Gecikme Sayısının Tespiti

Gecikme Sayısı	LOGL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	287.3952	NA	3.57e-17	-20.84409	-20.55612	-20.75846
1	373.0456	126.8894	9.70e-19	-24.52189	-22.50608*	-23.92251
2	424.4617	53.32048*	4.85e-19*	-25.66380*	-21.92030	-24.55071*
3	461.4353	101.7219	8.64e-19	-25.87260*	-20.49381	-24.97080
4	483.1298*	124.8062	9.89e-19	-24.91237	-20.27712	-23.87120

Ek Tablo 4 Akaike bilgi kriteri (AIC), uygun gecikme uzunluğunu iki olarak belirlemektedir. Dolayısıyla VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu (otokorelasyon içermeyen model) iki gecikme uzunluğunda elde edilmiştir. Yani uygun VAR modeli VAR(2)’dir.

Ek Grafik 3. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri



AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çemberin içinde yer alması, tahmin edilen VAR modelinin (VAR(2)) istikrarlı olduğunu ifade etmektedir.

Ek Tablo 5. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları

Lagrange Çarpımı (LM) Otokorelasyon Testi		
<i>LM-Test İstatistiği</i>	<i>Gecikme Uzunluğu</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
0.571809	2	0.9186
White Değişen Varyans Testi		
<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
521.0325	504	0.2906

Ek Tablo 5’de kurulan var modelinin, otokorelasyon sorununun olmadığı ve sabit varyansa sahip olduğu elde edilmektedir.

Ek Tablo 6. Jarque-Bera Normallik testi

<i>Denklem</i>	<i>Jarque-Bera</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
1	1.828746	2	0.4008
2	0.302717	2	0.8595
3	4.876246	2	0.0873
4	1.436242	2	0.4877
5	2.162131	2	0.3392
6	1.957022	2	0.3759
Model	12.56310	12	0.4016

Ek Tablo 6’da ise sıfır hipotezinin normallik üzerine kurulduğu Jarque-Bera testine göre sıfır hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Dolayısıyla modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

EXPERIMENTING BLENDED LEARNING MODEL USING AN AUGMENTED REALITY-BASED GAME

Antonius SURATNO

Soegijapranata Catholic University

English Department, Faculty of Language and Arts, Semarang, Indonesia

a.suratno@unika.ac.id

ORCID: 0000-0002-3727-0368

Erdhi Widyarto NUGROHO

Soegijapranata Catholic University

Information System Department, Faculty of Computer Science, Semarang, Indonesia.

ORCID: 0000-0002-4270-9021

Abstract

Augmented Reality (AR) is a cutting-edge technology used for various learning media including for English learning. The advantage of AR in teaching is its ability to add multimedia objects to traditional teaching materials that motivate students to learn. The purpose of the study was to experiment with the use of AR-based game as additional material to the face-to-face teaching and learning in the blended learning model to improve English reading skills in secondary schools. This study deployed a quasi-experimental method based on a statistical analysis of the pre-test and post-test design. The whole research project involved a questionnaire and Focus Group Discussion (FGD) data collection yet to be reported here. The experiment results of correlation test score respectively showed Pair 1 = .406 at the significance level of 0.17; Pair 2 = .288 at the significance level of 0.99, and Pair 3 = .030 at the significance level of 8.86, while the results of the Paired Sample Test' showed the value of "Paired Differences" of -5.569. This value indicated the difference between the pre-test and post-test results with a difference between -6,674 to -4,464 at the 95% confidence interval. The results of this experiment rejected hypothesis 0 which suggests that as the ArReadSpeed game is combined with teaching in the context of classroom learning resulted in good learning outcomes, making it a good blended learning model. The results of this experiment confirmed that the use of AR-based games for blended-learning contexts is an appropriate learning model. Due to the ever advancing technology and the current and future learning environment, this study brings an

implication for current and future education practitioners to consider incorporating games into the teaching of English skills in the context of blended learning in response to the change in learners' styles of learning.

Keywords: augmented reality, learning media, blended-learning, reading English

Introduction

Among the efforts to understand how cellular technology is related to innovative ways of teaching and learning that attend to technological advances provide opportunities for the application of mobile learning in a very wide spectrum of learning activities (Naismith et al., 2004; Kukulska-Hulme & Traxler, 2007). Developed countries have adopted Augmented Reality (AR) technology as part of the mobile game which has many advantages for the learning process because of its increasingly adaptive nature. In fact, Indonesian educators and ICT experts have been able to develop AR technology. Unfortunately, this technology has not been much exploited in Indonesian schools. AR technology is a streaming computing technology capable of mediating reality through a combination of real and virtual world. It is able to recognise objects appearing in the video from which virtual objects can be inserted at a suitable position. Through that way, the users may get involved with the virtual objects inside the video relevant to the predesigned activities. What is more, this technology is able to add to or remove from images that results in an augmented reality.

Technological developments also provide opportunities to improve English language skills. Previous research conducted by (Suratno & Aйдawati, 2016) showed that students' perceptions of the presence of technology in the world of language learning showed a positive perception and respondents believed that the existence of technological devices would be able to increase interest in learning English. AR has been applied to various fields such as entertainment, arts, commerce, and others. One of them that fits the context of this research is AR for learning. AR's role in teaching is in its ability to add multi-media objects to traditional teaching materials such as textbooks, flashcards, or textbooks. AR combined with mobile gadgets technology such as a cell-phone or tablet PC allows students to interact with figures or learning objects displayed by machines.

The results of research by Klopfer & Squir (2008) and Luckin & Stanton Fraser (2011) show that the use of AR for educational purposes can arouse students' learning interest and increase motivation and engagement. Luckin & Stanton Fraser (2011) in their latest research found that the use of AR supports certain learning activities, such as problem-solving, in a very interactive and easy-to-remember way, in addition to the presence of other positive aspects such as being flexible, fun, and easy to use because of its visual and mobile characteristics. Besides, Cowan and Butler (2013) reported that with AR technology, students' performance in the field of Geography showed significant

improvement. The role of AR in improving certain skills has also been reported in the research of Martin-Gutierrez et al. (2010) and Schmalstieg & Wagner (2007). Subsequent research has shown AR has a positive effect on learning and processes directly related to learning, as reported by Luckin & Stanton-Fraser (2011). They conclude that there has been an increase in memory and engagement skills, both of which are key to effective learning success, while Di Serio et. al. (2012) found that statistically, the use of AR could significantly increase the motivation of high school students.

AR and learning

One of the highlights of AR is its adaptive nature to the surrounding environment and the way information can be extracted from that environment which allows us to learn about what can be found there and provides information about what is relevant to it (FitzGerald, et al., 2013). AR is a real-time streaming computing technology that combines real and virtual reality called augmented reality. The ability to recognize objects in the video makes it possible to insert virtual objects into suitable positions. An important aspect of AR is the dialogue between the media and the context in which AR is used, namely how the media responds and changes the context into a mixture that can be used to learn according to the desired design.

Neuburger, et al. (2018) stated that AR is an example of a cutting-edge technology that has an impact on direct perception because both have the power to unify one's perception of real space and virtual reality. Simulated by the computer in a way that resembles a real-life environment, this technology provides users with interactive nature of learning. Because of its nature, it makes it very easy to display objects that were previously difficult to present in the classroom. The combination of reality and virtuality makes the things that were impossible in the past now possible. Through technology facilitation, users can interact with virtual objects in the video, relevant to predetermined activities. Thus, this technology is suitable for mediating learning, and over time students can make use of it through various cellular gadgets.

Game and blended learning

State of the art research in the field of technology and language teaching in the last decade has recommended the importance of technology for teaching and learning activities, especially in improving their quality (Lehtinen, 2008). One way is to integrate games into the blended-learning model, where technology is incorporated into the previously known as the traditional model of face-to-face teaching and learning, to complement or add to the material taught in the classroom. With the potential offered by technological advances today, every stakeholder in language learning and teaching is expected to get involved in increasing students' learning participation in the information networks where knowledge is an important source of information for social and economic progress (Lehtinen, 2008). One way is to innovate out of the technological advancement which is increasingly rich in learning potentials that can be explored for the best of education.

Games are often associated with fun and entertaining activities. Other studies consistently show evidence that learning by playing games minimizes the time it takes to respond to stimuli, improves hand-eye coordination skills, and finally increases students' self-esteem (Griffits, et.al., 2012) so that games have a role beyond the purpose of the game itself. Later on, Lucardie (2014) believes that apart from functioning as a means of entertainment, games will play an important role in learning but only if they are designed in such a way to answer certain problems or to teach certain skills. Games are also great for a variety of purposes, including language learning. Therefore, it can be concluded that a well-designed game can create the preconditions and prerequisites for a better learning process.

Due to its nature, AR-based game may open up opportunities for students to learn independently and enrich a learning experience that is not confined by time and space. Thus, it helps to overcome the constraints of the lack of students' quality learning as a result of high-class occupancy and limited class hours. Moreover, currently, the Indonesian government is on the move to welcome the era of Education 4.0 (Waras, 2018). The increasing interest in learning is believed to boost the quality of human resources and therefore the researchers intend to respond to it by experimentation with combining classroom learning and AR-based game in the blended-learning model.

The question raised is whether the combination of traditional teaching and extra time playing AR-based game improve secondary school students' reading skills? Therefore, this study is aimed at finding out if the blended model design that combines traditional teaching of reading and the experience of playing a game based on augmented reality can produce better learning, especially to help secondary school students to improve English reading skills.

Method

Research Model

The purpose of this research is to experiment with an AR game in the context of blended learning to help students learn English reading skills in secondary schools. This research is carried out in a quasi-experimental design that compares two control groups, one playing an AR game and a group learning to read in a traditional classroom context without playing the AR game. Then, the two groups altogether are compared to an experimental group taught in a traditional context and then asked to play a game. Such an experiment is meant to see if there is a difference in the results of learning between the compared groups. Data generated from this research are the scores of students taken from the pre and post-tests. Due to the nature of the research and the purpose of the study, a purely quantitative approach was chosen to treat and analyze the data.

Participants

This research activity involved 102 high school students participating in the experiment. In the original plan, students were selected purposively from 5 secondary schools in the city of Semarang to get involved in the data collection. Efforts to stick to the original plan were made by asking permission from several high school principals. However, the unfortunate situation caused by a prolonged Covid-19 outbreak has made this research activity not fully implemented as planned. Of the 5 secondary schools previously projected to be involved, only 2 schools granted permission to conduct research. There are various obstacles to this refusal. In the case of public schools, researchers were constrained by a very long licensing process because for a school to be used as a research site, they must obtain permission from the municipality officers before the school can issue a permit. One public school and one private school that were visited for negotiation of the research participation eventually constrained by the lack of distance learning facilities and the absence of internet access, while the research itself had to be carried out remotely. One public school previously granting permission finally refused to be involved. As a result, of all 200 students involved in this study, only 102 were involved in the experiment and survey, and the remaining 98 students were only asked to contribute to the questionnaire data collection and were dropped from the experiment. They are the 7th and 8th-grade students of secondary school. The reason for choosing this class is because they have not prepared for the final school exams. Considering the limited time for data collection, the interview that was originally planned after the experiment failed to be carried out. Instead, the FGD involving English teachers, management officials, and school students even though it was in an unusual format, namely a virtual FGD through a Video Conference was held. The interview and FGD results are to be reported separately.

Data Collection

The instruments used in this research were two sets of the pre-validated virtual reading comprehension test sheets for pre and post-tests, reading comprehension materials sheets for classroom teaching and exercises, test results sheets, and an AR-game consisting of reading quizzes for gameplay. Validation sheets were used to obtain product validity prior to the implementation of the experiment to determine the suitability of the test materials with the students' grade and difficulty level which were confirmed by the English subject teachers involved in the experiment. All instruments were valid and reliable before use. The reading quizzes contained 5 to 6 passages with a total of 25 questions designed for comprehension and the test types were multiple-choice tests containing 4 options for each individual answer.

Procedure

The stages include: 1) needs analysis of student, content, structure, and instructional goals to align with the experiment objectives to be achieved, 2) Selection of participants which include schools, number of students, students' grades. 3) designing research instruments

in the forms of reading materials for pre and post-test, and AR-game which had previously been successfully tried out, 4) developing teaching materials for reading comprehension lesson and PowerPoint presentation, and reading exercise, 5) validating the pre-and post-tests via small group test trial and English subject teachers to match the test materials with the school curriculum and the appropriate level of difficulty as well as for validating the instruments for the practicality of implementation through lecturer and students, 6) setting up all materials of test and teaching materials, and game on the school distance learning platform on the appropriate schedules, 7) implementing procedures of experiment and data analysis.

Data Analysis

The following table describes the 3 groups simultaneously describing the stages that each group went through.

Stages	Control Group A	Control Group B	Full Experiment Group C
I	Pre-Test	Pre-Test	Pre-Test
II	Reading class	Playing ArReadSpeed game	Reading class
III	Post-Test	Post-Test	PlayingArReadSpeed game
IV	-	-	Post-Test

As seen in the table above, 2 control groups A and B are treated differently, where group A followed the procedure of Pre-Test, ArReadSpeed game played and ended up with the Post-Test, while group B was given treatment by attending virtual face-to-face reading comprehension teaching and practices only without ArSpeedRead gameplay. The full experiment group, namely group C, took all the stages to find out whether by being taught reading material in class and then playing a game, they showed a difference in terms of their post-test results. The research was so-designed because this study was on the assumption that the Full Experiment Group should show better results than the two groups and that AR-based game as it is combined with classroom teaching has the potential to help better learning (see hypothesis). The following section describes the experiment results.

Results

Experiment

Given the nature of the research design, the analysis is merely based on the experimental data. Paired-t-test was employed to perform statistical tests by comparing experimental variables involving 3 different groups. Tests were carried out to compare the Pre-Test and Post-Test results of the entire experiment participants to find out whether there was a difference between the Pre-Test and Post-Test results and if the difference is statistically significant. Then, a separate test was carried out for 3 groups to find out if the experimental results reject or accept H_0 and refuse H_a . To prove that the difference is not simply a coincidence, the 0.05 significance level was used in the Paired Samples Correlation test. In determining the test results of the paired-t-test, criteria are set as follows:

1. If the Sig. (2-tailed) < 0.05 , then H_0 is rejected and H_a is accepted.
2. Conversely, if the Sig. (2-tailed) > 0.05 , then H_0 is accepted and H_a is rejected.

Hypothesis H_0 states that there is no mean difference between the results of the pre-test and post-test, which means that there is no effect of reading classroom teaching combined with playing games in improving student reading comprehension as indicated by the post-test scores.

The hypothesis H_a states that there is a mean difference between the Pre-Test and Post-Test results, which means that there is an effect of reading classroom teaching combined with playing games in improving student reading comprehension as indicated by the post-test scores.

It should be noted that this experiment was carried out during the Covid-19 pandemic, so there were obstacles in implementing face-to-face teaching and learning activities as one of the prerequisites for blended learning. Due to this obstacle, the notion of face-to-face learning was modified in such a way utilizing virtual face-to-face encounters to create a similar face-to-face learning atmosphere. Aside from that, the experiment that involved students playing the ArReadSpeed game, originally based on a board game, was also constrained because the actual board game could not be modified into a virtual format. Even so, the expected mode of gameplay could be naturally maintained. Quantitative analysis of the questionnaire which contained respondents' views on the potential, advantages, readiness, and prospects of AR game for learning to support this experiment and to obtain answers to the question of whether the game designed and tested is appropriate for blended learning context is to be reported separately.

Experiment results

In the following section, a summary of the results of descriptive statistical tests on the sample studied is presented, namely the pre-test and post-test for a total of 102 respondents. Tests were carried out by deploying a paired-t-test for the overall results of the pre-test data. However, because the paired-t-test statistical test requires normality of data, the following test procedure was taken.

Down below are the results of the normality test of the Pre-Test value data.

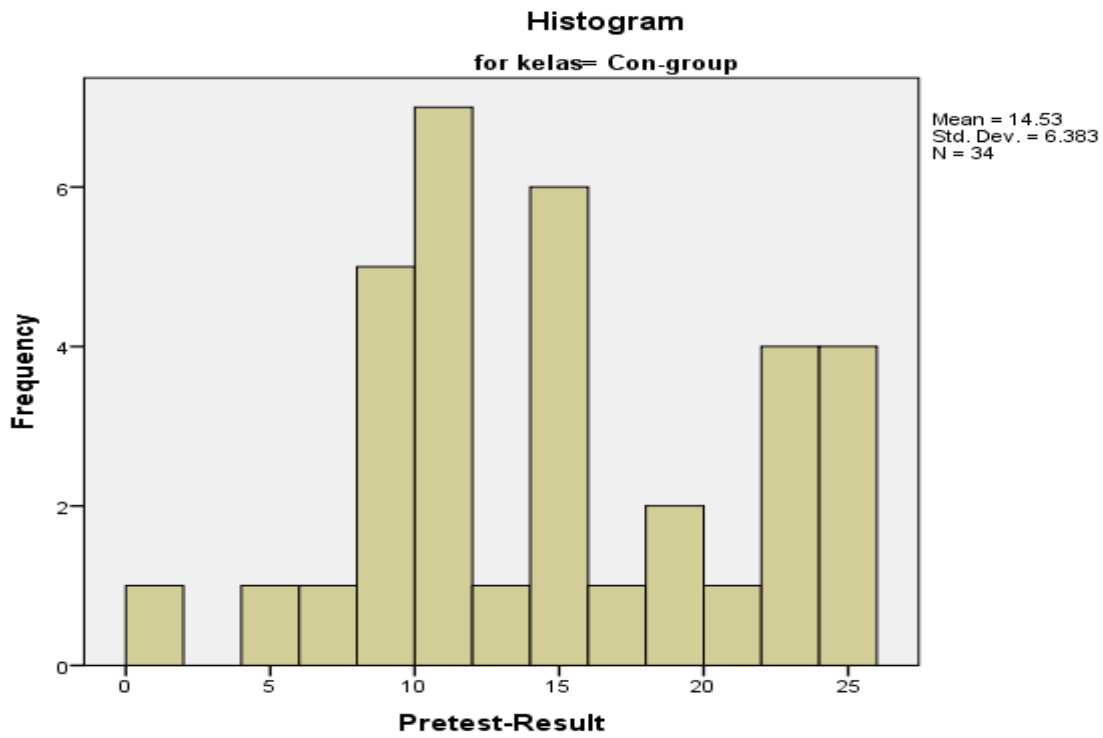
Table 1: Pre-test normality data

Tests of Normality							
	Grouping	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		Statistic	Df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Pre-test Result	Con- group	.151	34	.048	.939	34	.058
	Exp-game	.122	34	.200*	.942	34	.069
	FullEx- group	.139	34	.092	.929	34	.029

*. This is a lower bound of the true significance.

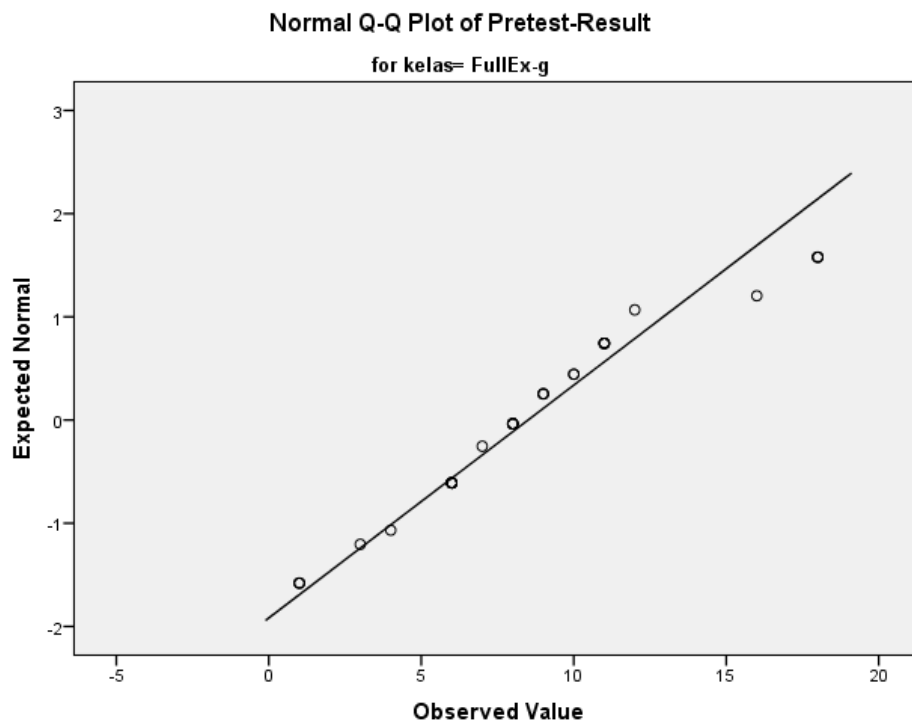
Normality test using Kolmogorov Smirnov and Shapiro Wilk show that the pre-test data are normally distributed because the statistical test results are at a significance level which is greater than 0.05, Below is the overall look of the results as presented on a histogram of the control group and P-P Plot of the experiment group.

Figure 1: Histogram of the Control Group normality test



From the histogram above, it can be seen that the scores of the two groups to be compared in this research normally distributed making them readily further examined statistically in a paired-t test as reported down below.

Figure 2: The P-P Plot of the Experiment Group normality test



The P-P Plot above shows that the distribution of the dots is close to the diagonal line, it can be concluded that the residual data of this study is normally distributed. This means that the normality test is fulfilled making them readily further examined statistically in a paired-t test below.

Post-test normality test results

The following are the results.

Table 3: Post-test Normality data

Tests of Normality

	Grouping	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Post-test Result	Con-group	.187	34	.004	.900	34	.005
	Exp-game	.215	34	.000	.928	34	.028
	FullEx-group	.160	34	.028	.968	34	.400

a. Lilliefors Significance Correction

Unlike the results of the pre-test, the normality data of the post-test contained two groups that were not normally distributed, namely Con-Group and Ex-Game in the Kolmogorov Smirnov test, each with the results smaller than the value of 0.05, respectively 0.04 and 0.00. FullEx-Group test result was normally distributed at the value of 0.28. However, when tested with Shapiro-Wilk, the data for the three groups were normally distributed because the statistical tests for the three groups were at a significance level equal to or greater than 0.05.

Paired-t-test results

Table 4: The difference between pre and post-tests

Paired Samples Statistic

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1 Pre-test	12.97	102	6.314	.625
Post-test	18.54	102	3.751	.371

Table 4 presents the descriptive statistic results of both pre-test and post-test data. For the pre-test, the mean value of the results is 12.97. Meanwhile, the post-test mean value is 18.54, with a standard deviation of 6.314 and 3.751, with a mean standard error of .625 and .371 respectively. Because descriptively the pre-test mean value of 12.97 is smaller than the average post-test result of 18.54, the difference between them is self-explanatory. When the pre and post-test results are compared, the results show a strong correlation as evidenced by the correlation value r .470 as shown in the correlation test results in Table 5 below.

Table 5: Correlation of the Paired samples

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Pair 1 Pre-test Result & Post-test Result	102	.470	.000

The obtained correlation score is .470 at a significance level of 0.00 which is smaller than 0.05, it can be stated that there is a strong correlation between the Pre-Test and Post-Test results.

Significance of the paired differences

Table 6: Significance of the Paired differences

Paired Samples Test

	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 Pre-test Result – Post-test Result	-5.569	5.626	.557	-6.674	-4.464	-9.996	101	.000

Having identified the correlation of the data, the significance of the paired differences need to be established. Based on the Paired Sample Test above, the value of Paired Differences is -5,569. This value shows the difference between the Pre-Test and Post-Test results with a difference between -6,674 to -4,464 at the 95% confidence interval. However, because this experiment involved three different groups, this hypothesis still has to be retested based on the results of each group. It has to be so to prove that the experimental group indeed shows better results than the control groups and that the AR game has a role in improving students’ learning outcomes, in this case, reading comprehension score.

Results of the 3 groups Paired-t-test

The section to come reports the descriptive outlook of the pre and post-test scores mean difference (Table 7), the results of the paired-t-test involving the three groups (Table 8), and the confidence level of the differences (Table 9) where group 1 is the control group which only plays a game without teaching reading treatment, group 2 is the control group which is only given treatment for teaching reading without playing a game, and group 3 is the experimental group which was treated with both the teaching of reading comprehension and playing a game.

A comparative outlook of the 2 groups

Tabel 7: The comparative look of the 3 group means

Paired Samples Statistic					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	PreConG	14.53	34	6.383	1.095
	PostConG	19.44	34	3.653	.626
Pair 2	PreExGameG	15.88	34	5.459	.936
	PostExGameG	17.41	34	3.560	.611
Pair 3	PreFulExG	8.50	34	4.433	.760
	PostFulExG	18.76	34	3.854	.661

Table 7 above shows the test scores mean difference between the pre-test and post-test in each group, subsequently with their standard deviation value. Of the three groups tested, each shows differences where all the post-tests show a higher mean value, which means that irrespective of the group and the treatment, each group scores higher in the post-test. Apart from Pair 1, the pre-test standard deviation is relatively high showing that the scores are more varied.

A comparative outlook of the paired samples correlation

Table 8: Comparative look of the Paired samples correlation

Paired Samples Correlations					
		N	Correlation	Sig.	
Pair 1	PreConG & PostConG	34	.406	.017	
Pair 2	PreExGameG & PostExGameG	34	.288	.099	
Pair 3	PreFulExG & PostFulExG	34	.030	.866	

After the paired samples for the three groups were tested, a further step was looking at whether there is a correlation between the pre-test and post-test in the three groups, Table 8 above shows that there is a significant correlation between the result of the pre and post-tests. The results of the correlation test subsequently show the following: Pair 1 = .406 at the significance level of 0.17; Pair 2 = .288 at the significance value 0.99 'and Pair 3 = .030 at the significance value 8.86. The following are the Paired Sample Test data.

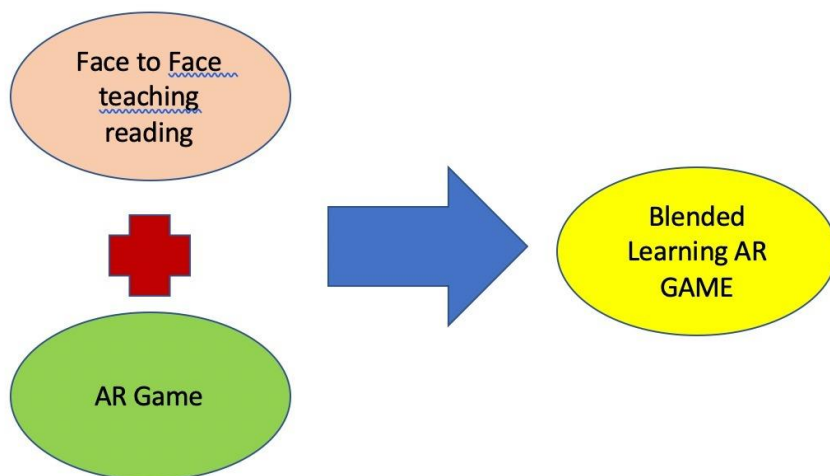
Table 9: Significance level of the Paired Samples

Paired Samples Test

		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
Pair 1	PreConG - PostConG	-4.912	5.931	1.017	-6.981	-2.842	4.829	33	.000
Pair 2	PreExGameG - PostExGameG	-1.529	5.593	.959	-3.481	.422	1.594	33	.120
Pair 3	PreFulExG - PostFulExG	-10.265	5.786	.992	-12.283	-8.246	10.345	33	.000

More specifically, Table 9 of the Paired Sample Test above respectively shows the mean values of -4,912, -1,529, and -10,265. This value shows the difference between the results of the pre-test and the post-test with the difference between 3 and 10 at the level of 95% confidence of interval difference. So it can be confidently stated that all three pairs have a strong correlation. The result cannot be used as the basis to claim that game treatment only has a better effect than treatment for reading lessons only. It is necessary to carry out another experiment involving a group with a larger number of participants. However, an interesting finding to note here is that of the 3 groups tested, the full experimental group that was given the teaching and playing treatment of games showed the most outstanding results. Based on the Paired Sample Test table above, where the significance value is $0.00 < 0.05$, it can be claimed that H_0 is rejected and H_a is accepted. Thus, it can be concluded that there is a difference in the average results of the Pre-Test and Post-Test of the experiment group, which means that there is an effect of face-to-face reading teaching combined with playing the game in improving students' reading comprehension as indicated by the post-test scores. This result provides evidence that the ArReadSpeed game when combined with teaching in the context of classroom learning produces the best learning impact. The following illustrates how the model looks like.

Figure 3: The resulted model



On that basis (as shown in Figure 3), the attempt to develop an AR-based to find out a blended learning model using that game found its ground and the sought model is obtained. To further substantiate the claim, other research data generated from the questionnaire and FGD are to be reported separately.

Discussion and Conclusion

Experimental results involving two control groups and an experimental group which were given different treatment and then compared statistically using a paired t-test showed that the experimental group obtained a higher mean score than the two (2) control groups. Then, a separate paired t-test comparing two control groups that were given different treatment (one group only given reading lessons, and the other group only given a game to play) proved that the group treated with a game showed different result despite being unable to determine if one is better than another. However, as the two control groups were compared with the experiment group, the latter group outperformed the two control groups which maybe because of the advantages that the game offer to the learners in creating a different learning atmosphere that is more challenging yet more fun as learning was combined in the mode of (virtual) face-to-face and game playing. In other words, this experimental study rejected the H_0 suggesting that the test group which was given teaching reading to understand the content combined with playing game provide the most promising results. Thus, it can be said that as learning is put in a blended-mode, learning outcomes proved to have exceeded the one in the non-blended mode, once again, suggesting that AR-based game is proven to be compatible with the blended-learning model. The results of this experiment confirmed that the use of AR-based games for blended-learning contexts can be used as a suitable learning model to improve English reading comprehension skills. From the experimental results, it gives confidence that the game model that is designed and tested is suitable for the context of blended learning in

secondary schools. Also, considering the fact that technology will always develop and that environment of the current and future learning is changing, this study may bring an implication for current and future education practitioners to consider incorporating games into the teaching of English skills in the context of blended learning to respond to the change in learners' styles of learning.

Recommendation

Considering the weaknesses in the process of implementing this research due to the constraints of the COVID-19 pandemic, especially the problem of the limitation of the respondent number involved in the experiment, in the future the same experimental research design is expected to consider involving a larger number of respondents with the participation of school institutions by varying public and private schools so that the conclusions of the study can be robustly drawn to represent a wider population so that the claim that AR game is suitably incorporated into the context of blended learning is more accountable.

Acknowledgments

This project was supported and funded by the DRPM Ministry of Research, Technology, and High Education, Republic of Indonesia. We would like to thank primarily the Government that has provided financial support as without it this research would not have able to materialize. We would not be able to say thanks enough to my University Rector and Dean of Faculty and everyone who have contributed to the completion of this paper.

Antonius Suratno is a lecturer at the Faculty of Language and Arts, Soegijapranata Catholic University, Semarang. His primary research interest is in the area of technology and language teaching and learning. The focus of research on which he has recently been keen on doing is the development and exploitation of mobile learning media in the context of blended learning and online learning. Email: a.surano@unika.ac.id.



English Department, Faculty of Language and Arts, Soegijapranata, Catholic University, Semarang, Indonesia, Jl Pawiyatan Luhur IV/1, Bendan Duwur, Semarang Indonseia, 50234, a.suratno@unika.ac.id, +62 82136580717

Erdhi Widyanto Nugroho is a lecturer at the Faculty of Computer Science, Soegijapranata Catholic University, Semarang. His major research interest is in a smart system. He has recently dedicated his research endeavor in the area of the development and exploitation of game technology, interface system, and smart system.



Information System Department, Faculty of Computer Science, Soegijapranata Catholic University, Semarang, Indonesia. , Jl Pawiyatan Luhur IV/1, Bendan Duwur, Semarang Indonseia, 50234, erdhi@unika.ac.id, +62 8122686327

References:

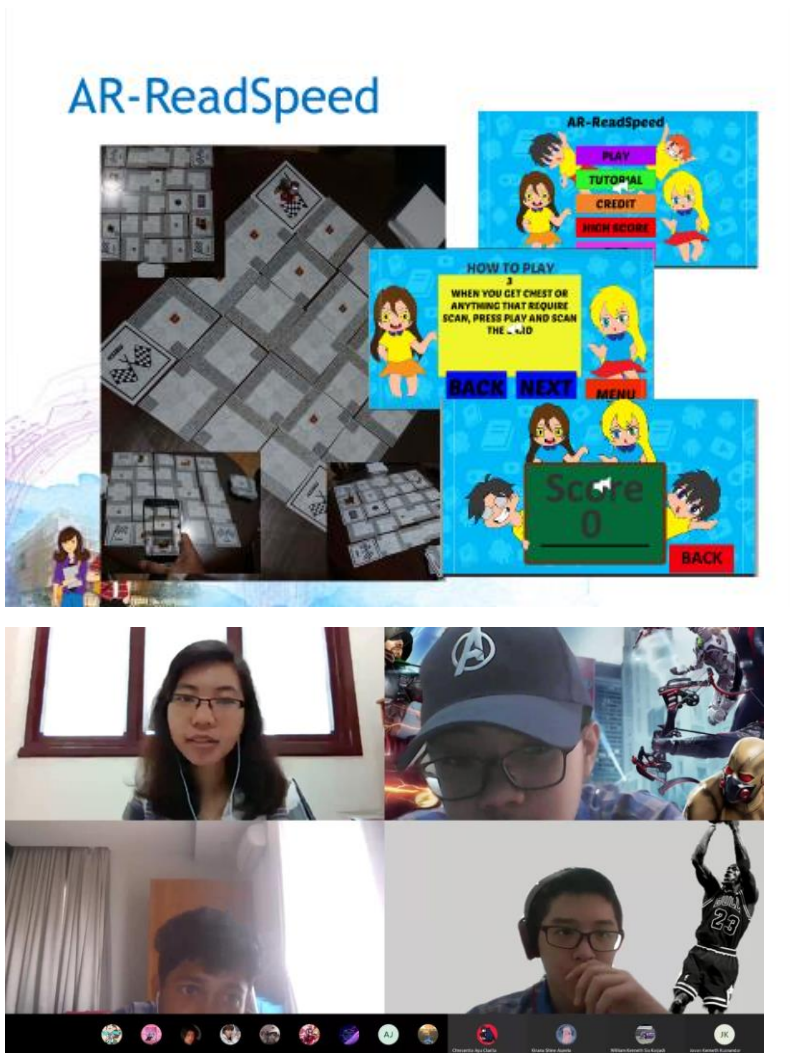
- Cowan, P. and Butler, R. (2013). Making geography mobile: using location aware technology to improve student performance in physical geography. *Journal of Research and Didactics in Geography*, 1(2), 85–105.
- Di Serio, Á., Ibáñez, M. B., and Kloos, C. D. (2012). Impact of an augmented reality system on students' motivation for a visual art course. *Computers & Education*. Retrieved March, 2012, from <http://dx.doi.org/2010.1016/j.compedu.2012.2003.2002>
- Dunn, Opal. (1983), *Beginning English with Young Children*, the Macmillan Press Limited, London.
- FitzGerald, Elizabeth; Ferguson, Rebecca; Adams, Anne; Gaved, Mark; Mor, Yishay and Thomas, Rhodri (2013). *Augmented reality and mobile learning: the state of the art*. *International Journal of Mobile and Blended Learning*.
- Harris, C. (2009), *Meet the New School Board: Board Games Are Back--And They're Exactly What Your Curriculum Needs*, *School Library Journal*, v55 n5 p24-26
- Klopfer, E. and Squire, K. (2008). Environmental detectives – The development of an augmented reality platform for environmental simulations. *Educational Technology Research and Development*, 56, 203–228. doi:10.1007/s11423-007-9037-6
- Kukulska-Hulme, A. and Traxler, J. (2007) *Designing for mobile and wireless learning*. In: Beetham, H. and Sharpe, R. (eds.), *Rethinking Pedagogy for a Digital Age: Designing and Delivering E-Learning*. London: Routledge, 180–192.

- Lehtinen, E. (2008). Mathematics education and learning sciences. in M.Niss(ed) ICME - 10 Proceedings, IMFUFA(93-104), Department of Science System and Models Roskilde University, Denmark
- Lucardie, D. (2014). The impact of fun and enjoyment on adult's learning. *Procedia— Social and Behavioral Sciences*, 142, 439–446.
- Luckin, R. and Stanton Fraser, D. (2011). Limitless or pointless? An evaluation of augmented reality technology in the school and home. *International Journal of Technology Enhanced Learning*, 3(5), 510–524. doi:10.1504/IJTEL.2011.0421028.
- Mark D. Griffiths, Daria J. Kuss A. and Daniel L. King (2012) Video Game Addiction: Past, Present and Future, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 8, no 4
- Martin-Gutierrez, J., Saorin, J. L., Contero, M., Al- caniz, M., Perez-Lopez, D. C., & Ortega, M. (2010). Design and validation of an augmented book for spatial abilities development in engineering students. *Computers & Graphics*, 34(1), 77–91. doi:10.1016/j. cag.2009.11.003
- Naismith, L., Lonsdale, P., Vavoula, G. & Sharples, M. (2004), *Literature Review in Mobile Technologies and Learning*. Bristol: NESTA FutureLab
- Neuburger, L., Beck, J. and Egger, R. (2018), *The 'Phygital' Tourist Experience: The Use of Augmented and Virtual Reality in Destination Marketing*, Camilleri, M. (Ed.) *Tourism Planning and Destination Marketing*, Emerald Publishing Limited, pp. 183-202.
- Schmalstieg, D. and Wagner, D. (2007). Experiences with handheld augmented reality. In *Proceedings of the 2007 6th IEEE and ACM International Symposium on Mixed and Augmented Reality (ISMAR '07)*.
- Suratno, A. and Aydawati, E., N. (2016). Indonesian High School Students' Beliefs about the Use of Information and Communication Technology for Language Learning. *International Journal of Information and Communication Technology Research (JICT)*. Volume 6 No. 11, November 2016
- Waras. K. (2018). Pendidikan Tinggi 4.0. Artikel Opini di *Harian Kompas* 3 March 2018

Appendix:

SMP Mondial School, Semarang

Appendix 1: Documentation Photos



SMP Pangudi Luhur Dominico Savio, Semarang



Appendix 2: Test materials

Sylvia Earle

Sylvia Earle was called a "Hero for the Planet" by *Time* magazine. She's an oceanographer, explorer, author, and lecturer.

Sylvia Earle is a world-famous ocean scientist and a National Geographic Explorer-in-Residence. She loves diving in the ocean. She spends a lot of time under the sea. Earle has been the leader on more than a hundred expeditions. She also set a record for solo diving in 1,000-metre deep water. In total, she has spent more than 7,000 hours underwater.

.....

There are many problems in the Gulf of Mexico. But Sylvia Earle says, 'In 2003 I was in clear water in the Gulf. I was a long way from the mouth of the Mississippi River. The area was full of healthy sea life. We can protect the ocean and our future.'

Adapted from : [Sylvia Earle | NGL Life](#)

1. . Which of the sentences about Sylvia Earle is NOT true?

- A. She is a scientist.
- B. She is an explorer.
- C. She is a sportswoman.
- D. She Is a sea diver

2. Which place is the main focus of the article?

- A. the Gulf of Mexico
- B. the Mississippi River
- C. the Pacific Ocean

D. the deep water

3. What does Sylvia Earle like doing in the sea?

- A. Diving
- B. fishing
- C. swimming
- D. exploring

4. Which sentence is true?

- A. Earle has an important job at the NOAA.
- B. Earle is interested in computer networks.
- C. Earle wants to protect places in the sea and on the land.
- D. Earle is an adventurer

5. What does Earle say happened in the Gulf of Mexico?

- A. It was impossible to dive there.
- B. Lots of animals disappeared.
- C. The blue colour of the water changed.
- D. Our planet can work without the ocean.

6. What does she say about the ocean?

- A. All life on Earth needs the ocean.
- B. It's an interesting place to work.
- C. She feels alive in the ocean.
- D. The ocean is mysterious

Wild weather

What is happening to our weather?

What is 'extreme' weather? Why are people talking about it these days? 'Extreme' weather is very unusual rain, heat, storms etc. For example, in 2010, 33 centimetres of rain fell in two days on Nashville, USA. According to weather experts, that was a 'once in 1000 years' event. But these days, extreme weather events are more frequent. Also in 2010, 28 centimetres of rain fell on Rio de Janeiro in 24 hours, and there was record rainfall in Pakistan.

.....
.....

Michael Oppenheimer, a climate scientist, says that we need to accept reality. Our weather is changing and we need to act to save lives and money.

Adapted from: [READING COMPREHENSION with Listenings - English Almería by Alcaina \(google.com\)](#)

7. The article says that extreme weather is ...

- A. more common nowadays.
- B. not natural.
- C. more unusual in the USA.
- D. anomalous

8. Examples of extreme weather include ...

- A. warm, wet air.
- B. El Niño and La Niña.
- C. very hot weather in Europe.
- D. prolonged rain

9. One cause of extreme weather is ...

- A. floods across large areas.
- B. very hot summers.
- C. Very cold winter
- D. water vapour in the atmosphere.

10. What happened after the extreme rain in Rio de Janeiro?

- A. There were big floods.
- B. There were many deaths.
- C. Millions of people were affected.
- D. Many people lost their homes

11. The article says that extreme weather events are the result of ...

- A. natural cycles.
- B. human activity.
- C. natural cycles and human activity.
- D. natural disaster

12. What is happening to the oceans?

- A. They are getting bigger.
- B. They are getting hotter.
- C. They are producing greenhouse gases.
- D. They are getting colder

Appendix 3: Screenshot of SPSS

	id	nama	kelas	pretest	posttest	postminuspre	idealminuspre	Ngainscore	Ngainscorepersen	var	var
1		angelorafael@domsavsmg.sch.id	EG	12	18	6.00	13.00	.46	46.15		
2		aureliodave@domsavsmg.sch.id	EG	6	12	6.00	19.00	.32	31.58		
3		cristianonevan@domsavsmg.sch.id	EG	1	11	10.00	24.00	.42	41.67		
4		dariussega@domsavsmg.sch.id	EG	18	20	2.00	7.00	.29	28.57		
5		dauidalexander@domsavsmg.sch.id	EG	1	18	17.00	24.00	.71	70.83		
6		ezekielmichaelwiraputra@domsavsmg.sch.id	EG	6	15	9.00	19.00	.47	47.37		
7		francoisemmanuel@domsavsmg.sch.id	EG	7	14	7.00	18.00	.39	38.89		
8		fxgalihurya@domsavsmg.sch.id	EG	8	17	9.00	17.00	.53	52.94		
9		gerardustobiasderwino@domsavsmg.sch.id	EG	8	21	13.00	17.00	.76	76.47		
10		giselaeliana@domsavsmg.sch.id	EG	10	15	5.00	15.00	.33	33.33		
11		gracemeirawajaya@domsavsmg.sch.id	EG	9	12	3.00	16.00	.19	18.75		
12		gregoriusathrya@domsavsmg.sch.id	EG	18	24	6.00	7.00	.86	85.71		
13		ignisiussebastian@domsavsmg.sch.id	EG	6	18	12.00	19.00	.63	63.16		
14		ignatiuschristian@domsavsmg.sch.id	EG	8	18	10.00	17.00	.59	58.82		
15		kathryndeemonuella@domsavsmg.sch.id	EG	11	17	6.00	14.00	.43	42.86		
16		leonardorasya@domsavsmg.sch.id	EG	8	10	2.00	17.00	.12	11.76		
17		mikhaelnarakusuma@domsavsmg.sch.id	EG	18	22	4.00	7.00	.57	57.14		
18		monicashannon@domsavsmg.sch.id	EG	10	22	12.00	15.00	.80	80.00		
19		nadyasekarsani@domsavsmg.sch.id	EG	8	12	4.00	17.00	.24	23.53		
20		nataanaelprastero@domsavsmg.sch.id	EG	6	21	15.00	19.00	.79	78.95		
21		odiliapasthika@domsavsmg.sch.id	EG	11	18	7.00	14.00	.50	50.00		
22		raphaeljenar@domsavsmg.sch.id	EG	6	20	14.00	19.00	.74	73.68		
23		serafimgreenpeace@domsavsmg.sch.id	EG	11	17	6.00	14.00	.43	42.86		

Paired Samples Statistics

Pair	Pre	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	PreConG	14.53	34	6.383	1.095
	PostConG	19.44	34	3.653	.626
Pair 2	PreExGameG	15.88	34	5.459	.936
	PostExGameG	17.41	34	3.560	.611
Pair 3	PreFuExG	8.50	34	4.433	.760
	PostFuExG	18.76	34	3.854	.661

Paired Samples Correlations

Pair	Pre	Post	N	Correlation	Sig.
Pair 1	PreConG & PostConG		34	.406	.017
Pair 2	PreExGameG & PostExGameG		34	.288	.099
Pair 3	PreFuExG & PostFuExG		34	.030	.866

Paired Samples Test

Pair	Pre	Post	Paired Differences		95% Confidence Interval of the Difference		t	df	Sig. (2-tailed)
			Mean	Std. Deviation	Lower	Upper			
Pair 1	PreConG - PostConG		-4.912	5.931	-6.981	-2.842	-4.829	33	.000
Pair 2	PreExGameG - PostExGameG		-1.529	5.593	-3.481	.422	-1.594	33	.120
Pair 3	PreFuExG - PostFuExG		-10.265	5.786	-12.283	-8.246	-10.345	33	.000

KAMU YAYINCILIĞI BAĞLAMINDA METEOROLOJİNİN SESİ RADYOSU**Arş. Gör. Büşra TUTAL**

Marmara Üniversitesi

İletişim Fakültesi,

ORCID: 0000-0002-7283-3541

Öz

İnsanoğlu ilk çağlardan itibaren iletişim yeteneğini geliştirmek, bu yeteneklerini daha geniş sınırlar içerisinde yaymak ve kullanmak için keşifler yapmıştır. Bir araç olarak dil, önemli bir iletişim aracıken, söz ve söylemin gelişimine katkıda bulunmuştur. Yazının keşfi, matbaa ve baskı teknolojileriyle birlikte yazı da dilin söz ve söylemi geliştirmesi gibi yazılı kültürü geliştirip yaygınlaştırmıştır. Teknolojinin gelişmesi, elektromanyetik dalgaları, sinyalleri, sese ve görüntüye çevrilmesi ile birlikte televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçları hayatımıza girmeyi başarmıştır. Kitle iletişim araçları kullanılmaya başlandığı zamandan beri egemen olanın kontrolü altında olup çıkarları ve istekleri doğrultusunda kitleleri yönlendirip bilgilendirmektedir. Geleneksel iletişim araçları (televizyon, radyo, gazete vs.), yeni iletişim teknolojileri ve internetin gelişimiyle pek çok iletişim ortamının içerisinde yer edinmeyi başarmış ve gündelik yaşantımızın birer parçası haline gelmeye devam etmişlerdir. İletişim araçlarının çeşitliliği kitlelerin haber ve eğlence kaynakları tercihlerini değiştirmekte ve kitleler, bilgi ve eğlenceye en hızlı şekilde ulaşabilecekleri kaynakları tercih etmektedirler. Geleneksel medya içerisinde görülen radyo da hala yaygın olarak kullanılmakta hatta yeni iletişim teknolojileriyle, internet ve uydu gibi pek çok iletişim aracı vasıtasıyla birlikte hayatımıza entegre olmaya devam etmektedir. Türkiye’ de radyo yayıncılığı, radyonun bir kitle iletişim aracı olarak kullanılmaya başladığı ilk günlerden itibaren çağa ayak uydurarak dinleyici kitlesiyle buluşmayı başarmıştır. Radyonun ülkemizdeki serüveni yayınlanan kanunlar ve hükümler çerçevesinde oldukça karışık dönemlere denk gelmiş olup pek çok düzenlemeye tâbi tutulmuştur. Bu çalışmada bir kitle iletişim aracı olarak radyo ve radyo yayınları bağlamında Türkiye’de radyo yayıncılığının tarihsel gelişim süreci incelenecek olup, radyo yayın sistemleri üzerinden kamu radyosu olarak TRT’nin yanı sıra ülkemizde radyo yayınlarının yapılmaya başladığı ilk zamanlardan beri kurumsal kamu radyosu olarak, ikaz ve duyuru yapmak amacıyla kurulmuş olan ‘Meteorolojinin Sesi’ radyosu üzerine mülakat tekniği sonucunda elde edilen bulgularla bir değerlendirme yapılacaktır. Araştırmanın çıktısının alana katkı sağlanması beklenmektedir. Meteorolojinin Sesi Radyosunun yayın amaçları ve şartları doğrultusunda vermiş olduğu hizmetinin, iletişim fakülteleri içerisinde radyonun eğitim amaçlı nasıl kullanılacağı veya diğer kamu kurumlarının hedef kitleleriyle nasıl iletişim içerisinde olabileceklerine dair örneklem teşkil edebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Meteorolojinin Sesi Radyosu, Kamu yayıncılığı

METEOROLOJİNİN SESİ RADYOSU IN THE CONTEXT OF PUBLIC BROADCASTING

Abstract

Human beings have made discoveries to improve their communication skills since the early ages for to spread and use these abilities within wider limits. Tongue as a tool has contributed to the development of language, speech and discourse. Along with the discovery of writing, printing and printing technologies, writing has developed and spread the written culture. With the development of technology, mass communication tools such as television and radio have managed to enter our lives thanks to the conversion of electromagnetic waves and signals into sound and images. The mass media have been under the control of the dominant power ever since they were used. The masses are guided and informed according to their wishes. With the development of new communication technologies and the internet, Traditional media (radio, television, newspaper and etc.) have managed to take a place in many communication environments and continue to become a part of our daily life. The diversity of communication tools changes the preference of the masses for news and entertainment resources so the masses prefer the resources from which they can reach information and entertainment in the fastest way. The traditional media, radio, is still widely used and even continues to be integrated into our lives with new communication technologies, (internet, satellite and etc.) Radio, in Turkey has managed to meet with the audience very early. The adventure of the radio in our country has been subject to many regulations with the laws and provisions published. In this study, historical development process of radio broadcasting in Turkey will be examined and the "Meteorolojinin Sesi Radyosu", which was established as a public radio in our country, to make announcements and warnings about weather conditions, will be evaluated in line with the broadcasting technique and purposes by using the interview technique. The output of the research is expected to contribute to the field. It is thought that the service provided by the Meteorolojinin Sesi Radyosu in line with its broadcasting conditions can serve as an example of how the radio can be used for educational purposes in communication faculties or how other public institutions can communicate with their target audience via the radio.

Key Words: Radio, Meteorolojinin Sesi Radyosu, Public Broadcasting.

GİRİŞ

Harold Innis İmparatorluk ve İletişim Araçları adlı eserinde mutlak egemenliğin iletişim araçlarının kontrolü ile sağlanabileceğini iddia ederken bu araçların gelişiminin yeni iletişim ortamları ile birlikte etkisinin daha da güçlü olduğundan ve bu gücün gözlemlenebilir toplumsal değişimler yaratabilme etkisinden bahsetmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 143-144).

Innis iletişim teknolojilerini zaman ve mekana bağlı teknolojiler olarak iki şekilde ele almaktadır. Zamana bağlı iletişim teknolojilerine örnek olarak sözlü kültürü gösterirken, destan, mit ve söylemlerle kuşaktan kuşağa aktarılan bu kültürün şimdiki zaman ve geçmiş arasında bir bağ kurduğunu söylemektedir (Yaylagül, 2013: 70).

Zamana bağılı olan bir kültür geleneksel olanın paylaşımında ortak bir us ortaya koymaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 144). Bunun tersi olarak, matbaa ve kitle iletişim araçları mekânsal olarak bulunduğu sınır ve alanı genişletmektedir (Yaylagül, 2013: 70). Yazı, matbaa ve gelişen kitle iletişim teknolojileri ile bilgi tek bir elde toplanmakta ve bu araçlarla kitleye sunulmaktadır. Söz'ün ardından yazının keşfi beraberlerinde yüzyıllardır süren, hangisinin üstün ya da daha iyi olduklarına, ikisinin oluşturduğu kültürlerin nasıl bir etki yarattıklarına ve birbirlerini nasıl etkilediklerine dair pek çok tartışma ve sosyolojik konuları da meydana getirmişlerdir. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür adlı eserinde Platon'un Phaedrus adlı eserine atıfta bulunarak, Sokrates'in deymi olarak geçen, söz ve yazının tıpkı kültür gibi gerçek hayatta var olmayan sadece zihnimizin oluşturduğu artefaktlar¹ olduğuna dikkat çekmektedir. Ong eserinde, yine aynı eser üzerinden Sokrates'in deymi olarak geçen söz ve yazıya dair bir kaç iddiasından da bahsetmektedir. Bunlar; yazının hafızaya zarar verdiğini ve unutkanlığa yol açtığı, yazının bir diyalogda olduğu gibi etkileşim sağlamadığıdır (Ong, 2014: 98-99).

Söz ilkel toplumlardan beri var olan işitme duyumuza hitap eden kültürün barındırdığı ve kültürü var eden önemli artefaktlardan biridir (Ellul, 2012: 19). Söz beraberinde kullandığı dil'in kültürünü, mitlerini, sembollerini, kinayelerini, metaforlarını, teşbihlerini ve tarihini de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple söz, çok anlamlı ve muğlaktır, hatibin ya da karşısında hitap ettiği kişinin deneyim ve fikirleri kadar var olabilmektedir (Ellul, 2012: 25- 29). Söz karşılıklı bir niyet okuma gerektirmektedir. Niyet, insanı içinde bulunduran her türlü iletişim ve etkileşim süreçlerinin en önemli gereksinimlerinden biridir (Güngör, 2011: 26).

Teknoloji ve araçlara sahip olan egemen gücün de niyeti, hitap ettiği kitleyi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek ve bilgilendirmektir. Marshall McLuhan, gelişen teknolojiyle birlikte iletişim araçlarının, bireyi kontrol etme aşamasının daha da ileriye giderek, bireyin nasıl düşünmesi, hissetmesi, yaşaması veya hareketlerinin nasıl olması gerektiği yönünde etkilediğini savlamaktadır. Böylelikle kitle iletişim araçlarının toplumlara yön vermekte ve geniş bir mekana yayılabilme özelliğinden dolayı da dünyanın küresel bir köye dönüşeceğinden bahsetmektedir. '*Araç mesajdır*' söylemiyle McLuhan sözcüğün, yazıldığı aracın sözcükten daha önemli olduğunu söylerken, araçların sahip oldukları ifade biçimlerinin mesajı ve içeriği de belirlediğini savlamaktadır. (Şentürk, 2009: 22). Tüm iletişim araçlarının mesaj taşıyıcı şeyleri bulunmaktadır mesela telgrafta tel ve mors alfabesinin, (Esslin'den aktaran Şentürk, 2009: 23) radyoda ise, elektromanyetik dalgalarla yayılan sesin tekrar sese çevrilmesi için radyo alıcılarının kullanılması gibi (Aziz, 2012: 5).

McLuhan medyayı, sıcak-soğuk medya olarak iki kategoriye ayırmaktadır, sıcak araçları bireyin tek bir duyusuna hitap eden ve katılımın az olduğu araçlar olarak tanımlamaktadır. Burada sıcak olarak ele almasının sebebi bireyin mesajı tek bir duyudan aldığı için mesajı alan duyunun mesajı aşırı biçimde maruz kalmasıdır. Mesela radyo sıcak bir iletişim aracıken telefon soğuk bir iletişim aracıdır. Radyo sadece işitme duyumuz olan kulağımıza hitap

¹ Doğada var olmayan, insan tarafından tahayyül edilip ortaya çıkmış olan soyut veya somut eserler , yazı, söz, kültür, semboller, imajlar vb.

ederken, bireyin katılımını gerektirmez, diğer açıdan, soğuk araç olarak nitelendirilen telefon ise hem ağzımızı hem de kulağımızı kullanmamıza ihtiyaç duyarken kullanırken bireyin katılımını gerektirmektedir (Erken, 2017: 47).

1. Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Radyo

Sıcak bir iletişim aracı olan radyo bir kitle iletişimi aracı olarak nitelendirilmeden önce gemiden gemiye zamanla karadan karaya haberleşme sağlayan bir iletişim aracıydı. Radyonun kitle iletişim olarak kullanılması 1920'lerde başlamıştır. Radyo istasyonları keşfedilmeye ve kitle iletişim aracı olarak kullanılmaya başladığı andan itibaren yönetimi özel girişimler ya da devletler tarafından sağlanmıştır (Aziz, 1981: 9-23).

Basın- yayın, tv, radyo ve internet gibi araçların egemen gruplar veya güçler tarafından etkin şekilde kullanılmasının sebebi, bu araçların toplumsal ilişkileri düzenleme, geliştirme, ve birey üzerinden değişim sağlayabilme özelliklerini göz önünde bulunduracak olursak, radyonun kitle iletişim aracı olarak kullanılmaya başladığı ilk andan itibaren pek çok işlevi bulunmaktadır. Radyo günümüzde, eğitim-öğretim, haber verme, eğlence, inandırma ve harekete geçirme ve reklam ve tanıtım amaçlı kullanılmaktadır (Aziz, 1981: 50-55).

Radyonun kullanım gereksinimlerine sosyolojik açıdan bakacak olursak, Ellul, Teknoloji Toplumu adlı eserinde radyoya dair radyo dinleyicisinin sosyolojik boyutunu araştırmış olan Roger Veille'in çalışmasına yer vermiştir. Bu çalışmaya göre Veille; işitme duyusundan bahsederek, radyonun bu duyuya hitap ederek, dinleyiciyi kendi içerisinde ki sessizliğe ve gizleme karşı koruduğunu söylemektedir. İnsanın şehirleşmeyle birlikte, kentlerde derin iletişim ve etkileşimler kuramadığı bir ortamda radyo, etik ve ahlaki sunumlar yapan, içinde bulunan sosyal trajedileri telafi ederek bireyi rahatlatan kamusal bir hizmet aracı olarak kullanılmaktadır. Artık makineleşmeyle birlikte birey makineleri hayatlarının birer parçası haline getirmiş onları içselleştirmiş, onları dinlemeye onlarla konuşmaya alışmıştır. Şehirler içerisinde yalnız kalan insan kendi içindeki monoloğu radyo ile paylaşmaya çalışmaktadır. Radyo ve Tv insanı kendi kendine kaldığı tek kişilik bir evren içine kapatmıştır. Radyo bireye gerçeğin görüntüsünü, insani yakınlık ve tanışıklığı sağlamaktadır. Kısacası radyo, şehirlerin içinde gayri insanileşmiş bireyin telafisini sağlamaktadır (Veille'den aktaran Ellul, 2003: 395-396).

Radyo, gelişen teknolojiyle birlikte araçların çeşitliliğinin artmasıyla, sanayileşmenin ilk yıllarında köylerden kentlere göçün olduğu yıllardaki popülerliğini kaybetmeye başlamıştır. Popülerliğini ve etkisini koruma gayreti içerisinde olan radyo, internet teknolojisinin hayatımıza eklenmesiyle, internet ve uydu üzerinden de yayın yapmaktadır. İnternetin olduğu her aygıttan radyoya ulaşılabilir olması günümüz teknolojileri arasında radyoyu daha görünür hale getirmektedir. RTÜK'ün 2007 yılında yaptığı Radyo Dinleme Eğilimleri araştırmasına göre, radyonun en çok 15-20 yaş arası yaş grubunun dinlediği, 21-25 yaş grubunun da bunu takip ettiği tespit edilmiş olup, radyoyu dinleme aracı olarak da yine radyonun tercih edildiği sonucu ortaya çıkmıştır (rtuk.gov.tr, 2007). RTÜK'ün yine 2019 yılında yapmış olduğu Radyo Dinleme Eğilimleri araştırmasına göre radyonun günlük dinlenme süresinin yaklaşık 2 saat (rtuk.gov.tr, 2019), 2010 araştırmasına göre yaklaşık 4 saat (rtuk.gov.tr, 2010) olarak tespit

edilmiş ve en çok 55 yaş üzeri grubun dinlediği ortaya çıkmıştır (rtuk.gov.tr, 2019). Araştırmaya göre radyo yayınları en çok cep telefonları aracılığı ile dinlenmektedir (rtuk.gov.tr, 2007). Yapılan araştırmaların içerisinde yıllar içerisinde değişen sonuçlarına bakılacak olursa radyo dinleme zamanının ve radyo yayını dinleme aracının farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. Radyo bir araç olarak dönüşmüş yeniçağın gereksinim ve teknolojilerine uyum sağlayarak dijital ortamlarda da varlığını devam ettirmeyi başarabilmiştir. Bunlara ek radyonun günlük dinlenme saatleri düşüş göstermektedir. Bunun en büyük sebeplerinden biri elbette ki radyo dışında zamanımızı geçireceğimiz, müzik dinleyeceğimiz, bilgi alabileceğimiz farklı pek çok iletişim aracının ve ortamlarının varlığına bağlanabilmektedir.

2. Türkiye’de Radyonun Tarihçesi ve Radyo Yayın Sistemleri

Türkiye’de ilk radyo istasyonu 1926 yılında o zaman ki hükümetin vermiş olduğu karar ile Fransız ortaklı olan ‘Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi (TTAŞ) tarafından kurulmuş, daha sonraları 1936 yılında PTT’ye, 1940 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü’ne (Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü) devredilmiştir (Özçağlayan, 2012: 531-536). 1961 yılı anayasasının 121. maddesindeki “*Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir*” hükmü ile, radyo ve televizyon yayınlarının düzenlenmesi yurt içine ve yurt dışına yayın yapılması denetimi TRT’ye bırakılmıştır, Anayasasının bu maddesiyle radyo ve televizyon yayınları devlet tekeline geçmiştir (Canoruç, 2009: 299).

8.7.1993 tarihli anayasa’nın 133. Maddesinde yapılan düzenlemeyle “*Radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir. Devletçe kamu tüzel kişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumu ile kamu tüzel kişilerinden yardım gören haber ajanslarının özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır*” (tbmm.gov.tr, 1993) hükmüyle devlet tekeli ortadan kaldırılmıştır. 1994 yılında yürürlüğe girmiş olan bu kararlar radyo ve televizyon yayınlarının denetimi Radyo Televizyon Yüksek Kurulu’na devredilmiştir. Zaman içinde ismi (RTÜK) Radyo Televizyon Üst Kurumuna dönüşmüştür (Canoruç, 2009: 308).

Radyonun değişime uğradığı dönemlerden biri de, 1990 yılında özel tv kanallarının yayına başlamasıyla birlikte, özel yayın sahiplerinin bu mecrada var olma isteğiyle, mevzuata aykırı olmasına rağmen, yurt dışı yayın istasyonları üzerinden özel radyo yayınlarına başlaması olmuştur. 1992 yılında Telsiz Genel Müdürlüğü’nün deniz ve hava ulaşımı iletişimine zarar verdiği gerekçesiyle özel radyoların kapatılmasına dair suç duyurusunda bulunmasıyla radyo-tv yayınları dönemin hükümeti tarafından kapatılmıştır. Yayınların kapatılmasının elbette ki en önemli sebebi bu özel yayınların, kuruluşlarına devletin hiçbir kurumu tarafından izin verilmemiş ve denetlenemiyor olması görülebilmektedir (Aziz, 1994: 3-4).

2.1.Radyo Yayın Sistemleri

Radyo yayınları, yayın yapılan ülkenin siyasal yönetim yapısına göre değişiklik göstermektedir. Kitle iletişim araçlarının kamuoyu üzerindeki büyük etkisi düşünülecek olursa radyo-tv ve basılı yayın organları ülkeyi yöneten güç tarafından düzenlenmekte ve yönetilmektedir. Radyo

yayın sistemleri kendi içlerinde birbirlerine benzerlik gösterebilir de ayrıştırıcı özellikleri bulunmaktadır (Aziz, 1981: 33).

2.1.1. Devlet - Hükümet Sistemi

Bu sistemde radyo ve tv yayınları doğrudan veya dolaylı olarak devletin veya hükümetin denetimi altında yönetilmektedir. Bu sistemde devlet ya da hükümet radyo tv yayınlarına müdahale olup yayınlara karışabilmektedirler. Bu sistem içinde ki radyo-tv yayınlarının giderleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Eğer devlet bunu karşılayamayacak durumda olursa reklam veya parasal destek yollarına başvurabilmektedir. Sistem demokratik açıdan incelenecek olursa; yasama; yürütme ve yargı organlarının net anlamıyla birbirinden ayrıştırıldığı sistemle yönetilen ülkelerde kamu hizmeti yayıncılığı olarak işleyiş göstermektedir (Aziz, 1981: 33).

Kamu hizmet yayıncılığı ile radyo-tv organları iktidar baskısı olmadan tarafsız yayın yapmaktadırlar. Burada esas amaç hükümetin bu yayın organlarını iktidarın çıkarları doğrultusunda kullanılmasını engellemeye çalışmaktır. Türkiye devletinde kamu hizmet yayıncılığı uygulaması özerk bir kuruluş olan TRT tarafından yapılmaktadır (Avşar, 2005: 111).

Kamu hizmet etme mantığıyla işleyen bu sistemde, kamu kurumunun yayın politikası, içeriği ve şekli halkın ihtiyaçları doğrultusundan belirlenmektedir. Bu kurumlar medyatik olma kaygısından uzak, reyting veya kar elde etmek gibi amacı olmayan halkın, sosyal, ekonomik ve siyasi bilgi gereksinimlerini karşılamak için yayın yapmaktadırlar Kamu hizmet yayıncılığında akışı ve içeriği belirleyen en önemli etmenin toplum olduğu söylenebilmektedir (Bölükbaş, 2020: 56) .

2.1.2. Ticari Yayın Sistemi

Radyo-tv yayınları bazı genel kurallara uymak suretiyle özel sektörün elindedir ve yayın akışı ve içeriğini müdahalede bulunulmamaktadır. Bu sistemin masrafları sponsorlar ve reklamlar tarafından sağlanmaktadır (Aziz, 1981: 34).

Yayıncılığın tamamen ticari kaygılar doğrultusunda, kitlenin sadece dinleyici değil tüketici olarak görüldüğü yayınlar yapan, özel yayın kuruluşlarının yoğun olduğu ülkelerde halk sadece ticari amaçlı yayın içeriğine maruz kalmaktadır. Bu durumda bireyin ihtiyaç ve arzularını gözetmeyen kurumların pazardaki yerini kaybetme riskiyle kalmışlardır. Bu doğrultuda kamu hizmeti yayıncılığının pazara bir rekabet ve denge getirdiği gözlemlenmiştir (Avşar, 2005: 101-102).

2.1.3. Kurumsal Yayın sistemi

Kurumsal yayın sistemi genel olarak tam bir yayın sistemi olmamakla birlikte kurumun vermiş olduğu hizmeti daha görünür yapmak için yaptıkları yayınlar olarak açıklanabilmektedir. Bu kurumların yayın içerikleri direkt olarak vermiş oldukları hizmet doğrultusunda hazırlanmaktadır. Amaç olarak kendi kurumların hizmetlerini etkin bir şekilde öne çıkarmak için yaptığı bu yayınlara örnek olarak vakıfların, derneklerin, üniversitelerin radyoları örnek

olarak gösterilebilmektedir. Yayınların giderleri ilgili kuruluş tarafından sağlanmaktadır (Aziz, 1981: 35-36).

Devlet kurumlarının bazıları da vermiş oldukları hizmetleri halk tarafından daha görünür kılınması veya vermiş oldukları hizmetleri daha etkin ve hızlı şekilde halka aktarmak için yaptıkları yayınlar da bu sistem içerisinde bulunmaktadır. Kamu içerisinde bulunan kurumsal yayınlar, kurumun devlet içerisindeki yerine ve verdiği hizmete bağlı olarak halkı eğitmek, halka haber ve bilgi vermek için yayın yaptığından içerik olarak kurumunun amacını kapsayan sınırlı bir yayın içeriğine sahiptir. Bunların yanında halkın ilgisini çekmek için eğlendirici yayınlar yapmaktadırlar. Bu tür radyo yayınları kar amacı gütmemekle birlikte bütçe ve giderleri bağlı oldukları kurumlar veya devlet genel bütçesinden sağlanmaktadır (Uslu, 2011: 73). Kurumlara bağlı radyo istasyonları, birer kamu hizmeti yayıncısı olarak görev yapmaktadırlar. Bu tür kamu kurum yayınlarına Polis radyosu, Meteorolojinin Sesi Radyosu örnek olarak gösterilebilmektedir (Uslu, 2011: 128).

1983 yılı 2954 sayılı kanunun ilgili maddesi olan; *“Radyo ve televizyon verici istasyonlarının kurulması, işletilmesi, yayınlarının düzenlenmesi ile yurt içine ve yurt dışına yayın yapılması, devletin tekelindedir. Bu tekel, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu tarafından kullanılır. Ancak, bu kanunda belirtilen esaslara uygun yayın yapmak şartıyla polis ve meteoroloji teşkilatlarının devamlı ikaz ve duyuru maksadıyla radyo istasyonu kurmaları, sürekli ve kesintili radyo yayını yapmaları Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulunun iznine tabidir.”* (Resmi Gazete, 1983, s. 2). ibaresiyle birlikte Meteoroloji ve Polis Radyosu, Trt'nin üstlendiği yayın görevleri dışında kamu hizmeti sunarak kamu yararına yayınlar yapmaktadır (Aziz, 1994: 5).

3. Araştırmanın amacı ve önemi

Gelişen iletişim teknolojileri, anında haber alma kaynaklarının çeşitliliği, dinlenilmek istenilen müziğin kişiye özel uygulamalarla tablet, telefon, bilgisayar ve internet üzerinden sunulması geleneksel iletişim aracı olan radyoyu değişime uğratmıştır. Bununla birlikte, kamu kurumları da kanunla çerçevelendirilmiş olan yayınlarına devam ederken gelişen ve dönüşen teknolojiye de ayak uydurmaya çalışmaktadır. Kar amacı gütmeyen bu kuruluşlar kuruluş amaçları bağlamında yayın yapmaya devam etmektedirler. Türk Radyo Tv kurumu olan TRT'nin dışında devlet kurumu olan radyolar bulunmaktadır. Araştırmada Tarım ve Orman Bakanlığı'nın, Meteoroloji Genel Müdürlüğü teşkilatına bağlı Meteorolojinin Sesi Radyosu örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın alana katkısı 'Meteorolojinin Sesi Radyosunun' kuruluş amaçları doğrultusunda gelişen ve değişen teknolojiye sağladığı uyum ve hedef kitleye ulaşırken hangi yayın içeriklerini tercih ettiklerine, geçmişten günümüze nasıl bir değişime uğradığına ulaşılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın, günümüzde Meteorolojinin Sesi Radyosu ile ilgili güncel veriler sağlanarak alana katkı sağlaması ile önem kazanmaktadır.

3.1. Araştırma Yöntemi ve Soruları

Çalışma içerisinde ülkemizde radyo yayınlarının kanunlar çerçevesinde değişimine ve radyo yayıncılığı ile ilgili genel literatür taramasıyla birlikte, mülakat tekniği kullanılarak gerekli bilgilere ulaşılması amaçlanmıştır. Görüşme tekniği, yüz yüze gerçekleştirilen açık uçlu soruların sorulduğu ve sorulara yönelik detayların derinine daha kolay ulaşılabilen bir tekniktir

(Tekin ve Tekin, 2012, s. 101). Araştırma konusuna dair nitelikli ve özgün bilgiye ulaşmak amacıyla bu yöntem seçilmiştir (Karaman, 2018, s. 650). Meteorolojinin Sesi radyosunun 3 çalışanına, görüşme tekniği kullanılarak Meteorolojinin Sesi radyosunun kuruluş amacı, işleyiş tarzı, hedef kitle üzerinde oluşturmak istediği etki, ulaşmak istedikleri hedef ve bu hedeflerine yönelik kazanımları üzerine yarı yapılandırılmış sorular yöneltmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni görüşme yapılan kişilerin vermiş olduğu cevaplar arasındaki benzerlik ve farklılıkların saptanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.120). Bu yöntem kullanılarak kurumun içeride kendini nasıl algıladığı ve değerlendirdiğine dair bilgilere ulaşılması amaçlanmıştır. Görüşme yüz yüze sohbet ortamında gerçekleşmiştir verilen cevaplar üzerinden ek sorular eklenip alınan bilgilerin derinliğine ulaşılması amaçlanmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve deşifre edilmiş bulup sorulan sorular karşılığında alınan cevaplar belli kategoriler altında değerlendirilmiştir. Araştırma soruları şu şekildedir:

1. Radyonun kuruluş amacı dışında diğer faaliyetleri nelerdir?
2. Etkileşim kurduğunuz dinleyici kitlesi hakkında görüşleriniz nelerdir?
3. Dinleyici ile etkileşim kurma yöntemleriniz nelerdir?
4. Dinleyicinin isteklerini göz önünde bulunduruyor musunuz?
5. Genel olarak radyo ve radyonun geleceği hakkında düşünceleriniz nelerdir?

3.2. Sınırlılıklar

Ülkemizde kamu yararına yayın yapan kurumsal radyoculuk bağlamında, Polis ve Meteorolojinin Sesi Radyosu bulunmaktadır. Çalışma kapsamında, 7/24 yayın yapan hava ve deniz durumları ile ilgili anlık bilgilendirme ve uyarılarda bulunan özellikle denizciler ve çiftçiler tarafından takip edilmekte olan Meteorolojinin Sesi Radyosu örneklem olarak seçilmiştir. Polis Radyosunun yerine Meteorolojinin Sesi Radyosunun tercih edilmesinin sebebi radyonun sunmuş olduğu hizmetlere ve bilgilere, anlık yağış, buzlanma, don, fırtına, toz taşınımı, asit yağmurları vb., günümüzde internet ve mobil teknolojileriyle ulaşılabilme imkanının daha da artmasına rağmen dinleyici kitlesi tarafından tercih edilme sebebi olmasının nedenleri ve dinleyici karşısından kendilerini nasıl konumlandıklarına ulaşılmak istenmektedir.

3.3. Bulgular

Bu çalışmada sistem olarak kamu hizmeti adına yayın yapan kurumsal radyo olarak Meteorolojinin Sesi Radyosu'ndan bahsedilecek olursa, kar amacı gütmeyen devlet kontrolü altında ve kamu yararını gözeterek programlar yapmaktadır.

Meteorolojinin Sesi Radyosu, tarih olarak, ilk kurulduğu 1962 yılında kısa dalga üzerinden, 2004 yılından itibaren fm bandına geçerek Meteor Fm, 2008 yılından günümüze kadar "Meteorolojinin Sesi" Radyosu olarak yayın yapmaktadır. Günümüzde internet ve Türksat 4A uydusu 11958 frekansından üzerinden de kesintisiz yayın yapmaktadır. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü himayesi altında bulunan Meteorolojinin Sesi Radyosu kurulduğu ilk günden itibaren, her saat başı (24 saat boyunca) hava durumu, yağış,

don, buzlanma, fırtına hakkında bilgilendirmeler ve ikazlar yaparak halkı bilgilendirmenin yanı sıra denizciler ve balıkçılar için deniz tahmin raporu sunularak ülkemiz sınırları dahilinde bulunan denizlerin, genel hava durumu, fırtına durumu, rüzgar hızı, dalga yüksekliği ve görüş uzaklığı bilgileri aktarılmaktadır. Çiftçiler için zirai tahmin raporu yayınlanarak hava durumunun yanından çiftçi için zirai don uyarısı yapmaktadır. 1971 yılında Aysel Aziz'in 'Yurdumuzda TRT Dışındaki Yayın Durumu' isimli çalışmasında radyonun günlük 9,5 saat boyunca yayın yaptığına rastlanmıştır (Aziz, 1971: 117).

Hayatın her noktasından bilgilendirici yayınlar ile (hukuk, edebiyat, kültür-sanat vb.) halkı bilgilendirme nosyonunu üstlenmekte ve buna göre uzman konuklarla yayınlar yapmaktadır. Bunların yanı sıra RTÜK'ün belirlediği kamu spotlarıyla dinleyici kitlesini uyarmakta, acil kan ihtiyacı anonsları yapmakta ve milli ve dini değerleri göz önünde bulundurarak özel programlar hazırlamaktadır. Kurumsal kamu radyosu olarak, kar amacı gütmeyip, ticari anlamda reklam almamaktadır. Eğlence amaçlı olarak, belirlenen hedef kitleye göre müzik yayını yapmaktadır. Aziz'in çalışmasında müzik yayınlarının Türk Halk Müziği ve Türkçe aranjman müziklerinden oluştuğu görülmüştür (Aziz, 1971: 118). Günümüzde ise her yaştan belirlenen hedef kitle ile her türden müzik yayını yapmakta ve dinleyici katılımlı programları ile dinleyicinin isteklerine kulak vermektedir. Kurumun, çalışan olarak olarak Aziz'in 1971 yılındaki çalışmasında, 2 spiker, 2 teknisyen ve 1 idari memurdan oluşan 5 kişilik personelden oluştuğu görülmüştür (Aziz, 1971: 118). Günümüzde ise personel olarak basın yayın ve halkla ilişkiler müdürü, yayın ve birim sorumlusu ve yardımcısı, meteoroloji editörü, web sayfası sorumlusu, 4 spiker, 5 teknik yönetmen, büro görevlileri ve müstahdem olarak pek çok çalışanı bulunmaktadır.

Dinleyici kitlesinin demografik bilgilerine dair sorulan soru karşılığında ise genel olarak dinleyicilerin, çiftçiler, balıkçılar, çobanlar, cezaevinde yatanlar hükümlüler, ev hanımları, yolda seyir halindeki şoförler, gece vardiyasında çalışanlar, evde yaşayan yaşlı kişiler vb. kişilerden oluştuğu cevapları alınmıştır. Dinleyicinin genel arama sebepleri arasında *"Dinleyiciler genellikle hava durumu, denizlerde fırtına durumunu ve zirai don olup olmadığını sormaktadırlar"* cevabı her çalışanın ortak olarak verdiği cevaplar arasındadır. Bu da radyonun günümüzde halen kuruluş amacı doğrultusunda yapmış olduğu yayınların hedef kitleye ulaşabildiğini göstermektedir. Çalışanları en çok memnun eden, radyonun amaçları doğrultusunda yayın yapmaya devam ederken aynı zaman da yaptıkları canlı programlar içerisinde dinleyiciyle telefon, mektup, mail yoluyla iletişime geçmeyi başarabilmeleri ve dinleyiciyle kurdukları sağlıklı iletişim sayesinde içeriklerini geliştirebildikleri ve bu karşılıklı etkileşim sayesinde dinleyici ile aralarında samimi bir bağ geliştirebilmeleridir. *"Radyonun yayın sırasında arızalanması durumunda bile radyoyu arayıp bilgilendirmektedirler"* verilen cevap, radyonun dinleyici tarafından önemsendiğine dair çıktı oluşturabilmektedir. Radyo çalışanları, dinleyici kitlesinin canlı yayın sırasında, program içerikleri hakkında isteklerde bulunduğu, hatta dinleyicilerin aralarında birbirlerini tanımadan şarkı gönderdiklerini böylece dinleyicilerin arasında bir köprü kurduklarını düşünmektedirler. Radyo çalışanlarının iş tanımı olan, sadece program sunup, bilgilendirmek, eğlendirmek dışında dinleyici ile kurdukları iletişim ve etkileşim sayesinde yaptıkları işe dair aldıkları geri dönüşlerin onları mutlu ettiği ulaşılabilen çıktılar arasındadır. Bu sebeple *"işlerini yapmak için daha bağlı ve*

istekli çalıştıklarını” söylemektedirler. İstek programlarında en fazla istekte bulunan iller için verilen cevaplar; “*İstanbul, İzmir, Antalya, Adana, Mersin, Tokat, Isparta, Malatya, Marmaris, Bodrum, Çanakkale, Şanlıurfa, Erzurum, Van, Trabzon, Samsun ve Kayseri*” şeklindedir. Radyo çalışanları, Meteorolojinin Sesi Radyosu’nu bilgilendirmenin yanı sıra eğlendiren bir iletişim kanalı olarak nitelendirirken çoğu insanın yalnız olduğu zamanlarda yanlarında olduklarını ve bir nebze de olsa onların yalnızlarını giderebildiklerini düşünmektedirler.

Radyo çalışanları, radyonun hedef kitle dışında pek çok kişiye ulaşmasının sebebini, aldıkları geri dönüşümler ve kurdukları etkileşim sayesinde yayıncılık heyecanlarını hiç kaybetmemelerine, böylelikle kendilerini yenilediklerine ve dinleyici kitlesi ile aralarında güçlü bir bağ oluşturabildiklerine bağlamaktadırlar. Kurum içerisinde özgür ve bağımsız bir ortam içerisinde yayın yaptıklarını ve bu ortamın ise rekabetçi ticari sistem içerisinde kalmadıklarından dolayı sağlanmış olduğunu ve böylece daha verimli olabildiklerini düşünmektedirler. Radyonun günümüzde müzik ve bilgi sağlayan araçların fazla olmasına rağmen hala yüksek bir dinleyici kitlesine ulaşmasına dair sorulan soruya karşılık olarak verilen; “*Radyoda her zaman dinlenen müzikler sürprizdir. İnteraktif programları ile insanları kendine bağlar. Burada sesin büyüü öne çıkmaktadır. Radyoda yayınlanan bir program insanların gönüllerine veya hayatlarına dokunur. Radyo dinleyiciyi içine çeker. Düşüncesine paylaşmasını ve diğer insanlara duyurmasını sağlamakta, Meteorolojinin Sesi Radyosunun hala yüksek bir dinleyici kitlesinin olması interaktif program kuşaklarının yayında olmasındandır*” cevabı ile aslında, 1952 yılında Veille’in radyo üzerine yapmış olduğu çalışmada radyonun şehirlerin içinde gayri insanileşmiş bireyin telafisini sağladığından (Veille’den aktaran Ellul, 2003: 395-396) bahsederken bu bahsin hala günümüzde de geçerli olduğunu radyonun hala bir kitle iletişim aracı olarak metropolde yalnız kalan gayri insanileşen insanın yanında olmaya devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Her kitle iletişim aracında olduğu gibi elbette ki radyo da başat gücün kontrolü ve denetimi altında tutulmaktadır. Kitle iletişim araçlarından alınan her türlü bilgi veya haber belli çıkarlar ve istekler doğrultusunda kitlelere ulaşmaktadır. Radyo ilk başlarda haber amaçlı kullanılan bir araçken daha sonraları kitlelerin düşüncelerini etkilemek ve onları etkilemek için savaş zamanlarında propaganda amaçlı kullanılmaya başlamıştır. Zamanla dönüşüme uğrayıp, eğlendirme amacını da kendine misyon belirlemiştir. Türkiye’de radyo yayınları uzun bir süreç içerisinde çeşitli yasa ve hükümlere tabi kılınmış, pek çok kurumda el değiştirerek günümüzdeki halini almıştır. Radyo yayınları tabi olduğu kurumlara bağlı olarak farklı yayın sistemlerine sahip olmaktadır. Türkiye’de kamu radyosu ve televizyonu kurumu olan TRT’yle birlikte pek çok ticari radyo yayınlarının da varlığı ülkemizde karma bir yayın sistemi olduğunu göstermektedir. Bunlarla beraber kurumsal radyoculukta devlet denetimine bağlı olan kamu kurumlarına ait radyo yayınları da bulunmaktadır. Bunlar, ikaz ve uyarı yapmak ibaresiyle özel izne bağlı olan Polis radyosu ve Meteor Fm (2008 itibarıyla “Meteorolojinin Sesi Radyosu” adını almıştır. Çalışmada kamu yararı için Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlı Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nün denetimi altında yayın yapmakta olan Meteoroloji’nin Sesi Radyosunun yayın amaçları ve içerikleri mülakat tekniği ile incelenmiş olup kar amacı gütmeyen kurumsal

bir radyo olarak varlığını nasıl görünür kıldığı elde edilen bulgular doğrultusunda günümüzde teknoloji ve yeni iletişim ortamlarına ayak uydurarak dinleyici kitlesinin ilgisini nasıl çekmekte olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ulaşılan çıktılarda radyo, yayınlarını geçmişten bugüne kadar amaçları doğrultusunda etik kurallar çerçevesinde gerçekleştirirken eğlendirme ve bilgilendirme opsiyonlarını da kullanarak dinleyici ile arasında bağ kurmaya çalışmaktadır. Hava, deniz, ve zirai konularda ikaz ve uyarılar yaparken, uzak denizlerdeki bir gemici, balık tutmaya giden balıkçı ya da tarlada çalışan çiftçinin gündelik uğraşları içerisinde de yanlarında olmaya devam etmektedir hatta hedef kitlesini daha da genişleterek o gün havanın nasıl olacağını merak edenlerin, müzik dinlemek isteyenlerin, bilgilendirici programlara merak duyanların isteklerini karşılamaktadır.

Radyo değişimi ve dönüşümü ile çağa ayak uydursa da dinleyici ile kurduğu etkileşim ve bağa özen göstermektedir. Yapılan yayınlar, içerikler insanların ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmaya çalışılmaktadır. Kitle iletişim araçları çoğu zaman ticari amaçlı olarak çalışsa da kamu yayıncılığında önemli olan her zaman bireyin önem arz ettiği gözlemlenmektedir Bireyin ihtiyaçları, istekleri, duyguları ön planda tutulmaktadır. Meteorolojinin Sesi Radyosu da bu düzlem içerisinde yerini belirleyerek kamu yayıncılık görevini yerine getirirken aynı zamanda insanı gözetmeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Tek vazarlı kitap

- Aziz, A. (1981). *Radyo ve Televizyona Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Aziz, A. (1994). *3984 Sayılı Radyo ve Televizyon Yasası*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram*. Ankara: Erk Yayıncılık.
- Ellul J. (2003). *Teknoloji Toplum*. Musa Ceylan Çev. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Ellul, J. (2012). *Sözün Düşüşü*. Hüsamettin Arslan Çev.. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Esslin, M., (2001). *Televizyon Çağı*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Güngör, N. (2011). *İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal.
- Ong .W. J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojikleşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Veille, R. (1952). *La Radio et les hommes*. Paris: Editions de minuit.
- Yaylagül, L. (2013). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dergiden tek vazarlı makale

- Avşar, Z . (2005). Kamu Hizmeti Yayıncılığı, Uluslararası Yaklaşımlar ve Türkiye Radyo Ve Televizyon Kurumu. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (1), 93-124.
- Aziz, A . (1971). Yurdumuzda TRT Dışındaki Yayın Durumu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 26(04), 113-137.
- Bölükbaş, K . (2020). Kamu Yayıncılığı Bağlamında TRT Radyolarına Bakış: TRT Radyo 1 ve TRT FM Örneği. *TRT Akademi*, 5(9), 52-85.
- Canoruç, M. Ş. (2009) Anayasal Kurum Olan Trt'nin "Özerkliği" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 293-322.
- Erken, F . (2017). Dijital Medya Çağında McLuhan: Sıcak/Soğuk Araçlara İlişkin Güncel Bir Revizyon. *Kurgu*, 25(3), 44-53.
- Karaman, A. (2018). Ürün Bilinirliği ve Tercihini Belirlemede Ürün Uzmanlarının Rolü: Nitel Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 646-663.
- Özçağlayan, M . (2012). Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi (1926-1991). *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 0(14), 529-557.

Şentürk, R., (2009), McLuhan'ın Televizyon Teorisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 17-31.

Tekin, H., Tekin, H. (2012). “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme” . *İstanbul University Journal of Sociology* , 3(13), 101-116.

Basılmamış tezler, posterler, bildiriler

Uslu, İ. (2011). *Televizyon Yayıncılığında Kamu Hizmeti Yayıncılığı*, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

Elektronik adresten vararlanılan kaynak

Resmi Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18221_2.pdf, Erişim Tarihi: 14.02.2021.

RTÜK. Radyo Dinleme Eğilimleri Araştırması. (2007). <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/15-12-radyo-dinleme-egilimleri-3-rapor0111-1.pdf>, Erişim Tarihi: 14.02.2021.

RTÜK. Radyo Dinleme Eğilimleri Araştırması. (2010). <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/radyo-dinleme-egilimleri-arastirmasi-2-10-subat-2010.pdf>, Erişim Tarihi: 14.02.2021.

RTÜK. Radyo Dinleme Eğilimleri Araştırması. (2019). <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/radyo-dinleme-egilimleri-arastirmasi2020basilmis-versiyon.pdf>, Erişim Tarihi: 14.02.2021.

TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603913.pdf, Erişim Tarihi: 14.02.2021.

**TİKTOK AKIMLARININ SOSYAL MEDYADAKİ ELEŞTİRİSİ: TWİTTER
ÜZERİNDEN YAPILAN ELEŞTİRİLERİN İNCELENMESİ****Mustafa Eren AKPINAR**

Yüksek Lisans Öğrencisi

İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul

merenakpinar@stu.aydin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3917-3203

ÖZ

Günümüz teknoloji dünyasında sosyal medya her geçen gün daha çok önem kazanmaktadır ve artık popüler kültür ögesi haline gelen sosyal medya uygulamaları özellikle gençler arasında oldukça yaygındır. Bu yaygın hale gelmenin sonucu olarak da birçok sosyal medya uygulaması ortaya çıkmakta ve diğer sosyal medyalar arasında kendine bir yer edinmeye çalışmaktadır. Ancak, yeni ya da eski bir sosyal medya uygulaması olup olmaması fark etmeksizin belirli bir noktadan sonra bütün sosyal medya mecraları birbirinin içine geçmekte ve aslında fark edilemese bile her sosyal medya platformu birbirini kopyalamakta, hatta birbirine bağlanmaktadır. Bu bağlanmanın bir göstergesi olarak Facebook gibi tek bir şirketin birden fazla sosyal medyayı satın alması gösterilebilmektedir.

“TikTok Akımlarının Sosyal Medyadaki Eleştirisi: Twitter Üzerinden Yapılan Eleştirilerin İncelenmesi” başlıklı bu çalışmada, özellikle gençler arasında popüler olan TikTok adlı sosyal medya uygulamasının akımlarına, başka bir sosyal medya uygulaması olan Twitter üzerinden yapılan eleştiriler incelenmiştir. Bu eleştiriler incelenirken de kuramsal çerçeve olarak Habermas’ın Kamusal Alan kuramı “dijital” kamusal alan olarak değerlendirilmekte ve yöntem olarak da literatür taraması ve göstergebilimsel analiz yöntemleri tercih edilmektedir. Bu çalışmanın yapılma nedeni ise TikTok üzerine yapılan Türkçe çalışmaların çok kısıtlı olmasıdır. Çünkü gündelik yaşam içerisinde TikTok’un önlenemez bir yükselişi olduğu gözlemlenmektedir ve buna rağmen Türkçe literatürün bu derece geri planda kalması akademik bir kusur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de bu çalışmayı yapma gereksinimi duyulmuştur ve akademik literatürün TikTok konusunda geri kalmasına rağmen gündelik hayatta birçok farklı sosyal medya ağı üzerinden de gündem olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, TikTok, TikTok Akımları, Twitter Üzerinden Eleştiriler, Kamusal Alan

SOCIAL MEDIA CRITICISM OF TIKTOK FLOWS: REVIEWING CRITICS MADE ON TWITTER ABSTRACT

In today's world of technology, social media is gaining more importance day by day and social media applications, which have become popular culture elements, are especially common among young people. As a result of this becoming widespread, many social media applications are emerging and trying to gain a place among other social media. However, regardless of whether it is a new or old social media application, after a certain point, all social media channels intertwine and each social media platform copies each other and even connects to each other, even if it is not noticed. As an indicator of this connection, a single company, such as Facebook, can buy more than one social media.

In this study, titled "Criticism of TikTok Trends on Social Media: Examining Criticism Made on Twitter", the criticisms of the social media application called TikTok, which is especially popular among young people, on Twitter, another social media application, were examined. While examining these criticisms, Habermas's Public Sphere theory is evaluated as a "digital" public sphere as a theoretical framework, and literature review and semiotic analysis methods are preferred as a method. The reason for this study is that Turkish studies on TikTok are very limited. Because it is observed that TikTok has an unstoppable rise in daily life, and despite this, the fact that Turkish literature remains in the background is considered an academic defect. For this reason, there was a need to do this study, and although the academic literature is behind on TikTok, it has been observed that it is on the agenda through many different social media networks in daily life.

Keywords: Social Media, TikTok, TikTok Streams, Criticism on Twitter, Public Domain

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ışığında internet ve sosyal medya araçları günümüzde oldukça önemli bir konumlandırmaya sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bunun temel sebebi olarak ise gelişen ve dönüşen sanal dünya ve bu döngünün içerisinde her geçen gün daha çok kapılan bireyler olarak düşünülebilmektedir.

Sanal dünya döngüsünün içine kapılan bireylerin en büyük sorunu ise internet ve sosyal medyadır. Çünkü, günümüz dünyasındaki bireylerin hemen hemen hepsi bir sosyal medya mecrasını ya da en kötü ihtimalle interneti kullanmaktadır ve interneti kullanan birçok birey farkında olarak ya da olmayarak internetin, sosyal medyanın büyümesine kapılmaktadır ve internetin akışı içerisinde kendini kaptırmaktadır. Bu akışa en iyi örnekler ise şüphesiz sosyal medya akımları olmaktadır.

Sosyal medyanın sürekli bir yenileşme gayesinin olmasından kaynaklı olarak tüm sosyal medya mecraları kendilerini daha çekici hale getirecek ve aynı zamanda da kullanıcı sayılarını arttıracak yollar düşünmektedirler. Ancak, bunu yaparken de internetin derya deniz dünyasında kendilerini öne çıkarmaları gerektiğinin farkında oldukları için kendi adlarına ön plana çıkarıcı adımlar atmaya çalışmaktadırlar.

Bunun içinde sıklıkla birçok sosyal medya mecrası kullanıcıyı tetikleyecek yöntemler geliştirmeye çalışmaktadırlar ve bunların başında da sosyal medya akımları gelmektedir. Popüler kültür ögesi haline gelen sosyal medya platformları popülerliklerini korumak zorundadır ve bunun en iyi yöntemi de bir yenilik sunarak kullanıcıların meraklarıyla ilgilerini üstlerinde toplamaktır.

Buna en iyi örneklerden biri de 2016 yılında hayatımıza giren TikTok'tur. TikTok, Twitter, Facebook, Instagram gibi çok önemli rakiplerinin yanında kendinden söz ettirmeyi başaran özel bir uygulama haline gelmektedir ve bunu da sosyal medya akımları sayesinde başarmaktadır. Kullanıcıları nasıl harekete geçireceğini çok iyi bir şekilde bilen ve uygulayan TikTok, kullanıcıları hem içerik üretmeye zorlamakta hem de popüler kültür öğeleri olarak akımlarını kullanmaktadır. Bu sayede de kullanıcıların dikkatini çekmeyi başararak çok kısa bir süre içerisinde diğer dev rakipleri ile yarışır duruma gelmiştir hatta diğer rakiplerinde bile kendinden bolca söz ettirmeyi başarmıştır.

Bu nedenle de çalışmada kapsamında TikTok akımları üzerinde durulmakta, popüler kültür açıklaması yapılmakta, sosyal medya kullanıcılarının görüşlerine yer verilmekte ve TikTok akımlarının başka bir sosyal medya platformu olan Twitter üzerinden kullanıcıların değerlendirmelerine ve yorumlarına yer verilmiştir.

Tüm bu sebepler çerçevesinde de bu çalışmada ilk olarak literatür taraması ile TikTok ve popüler kültür ilişkisi kuramsal bir çerçevede incelenmektedir. Yeni medya ile sosyal medya kavramları üzerinde durularak günümüz dünyasının sanallaşan yapısının üzerinden tartışmalar yapılmaktadır. Aynı zamanda da bir diğer sosyal medya uygulaması olan Twitter üzerinden TikTok akımlarına karşı bakış açısını göstergebilimsel analiz yöntemiyle açıklanmaktadır.

Ayrıca, TikTok akımlarının Twitter üzerinden değerlendirilmesine yer verilerek kamusal alan kuramı dijital kamusal alan olarak kabul edilmektedir. Kuram ile harmanlanan göstergebilimsel analiz yöntemi sayesinde de TikTok, Twitter, dönüşen sosyal medya, kullanıcıyı harekete geçirici adımlar üzerinde durularak internet ve sosyal medya kullanıcılarının birbirlerine karşı bakış açıları yorumlanmıştır.

1. POPÜLER KÜLTÜR BAĞLAMINDA DİJİTAL KAMUSAL ALAN

Popüler kültürü anlayabilmek için öncelikle kültür kavramının ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde derinliksiz bir tanımlama ile popüler kültürü tanımlamaya çalışmak mantıksız olmaktadır. Bu nedenle öncelikle kültür nosyonunun açıklanmaya çalışılması popüler kültürü tanımlamak adına daha doğru bir yaklaşımdır.

Kültür nosyonu Türk Dil Kurumuna göre, "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin" (Türk Dil Kurumu, 2011: 1558) olarak tanımlanmaktadır.

Ancak, kültür kavramının etimolojik kökenine inildiği takdirde aslında Latince'deki "culture" kelimesinden türediği ve ilk kullanıldığı zamanlarda tarım anlamına geldiği (Çeçen, 1996: 11) bilinmektedir. Bu etimolojik kökene bakıldığında ise kültürün bir üretim süreci olduğu fikrini çıkarmak zor olmamaktadır. Tarım temelde bir birikim ve üretim süreci içermektedir. Aynı zamanda kültür de toplumların gelenek, göreneklerinin atadan geldiği şekliyle belirli bir süreç

içerisinde üretip, biriktirdiği için Latince kökündeki anlam ile günümüzde kullanılan anlamı arasında bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu tanımlamalar ışığında popüler kültür tanımlaması yapılması gerekirse de popüler kültür, “Belli bir dönem için geçerli olan, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel öğelerin bütünü” (Türk Dil Kurumu, 2011: 1938) şeklinde tanımlanmaktadır. Yani, popüler kültür belirli bir zaman aralığında ivme kazanarak kültürün içerisinde kendine yer edinen fakat kısa süreli yükselişin ardından düşüş yaşayan bir kavram olarak yorumlanabilmektedir. Bu yorumlama ışığında da popüler kültürü toplumun, kamunun içerisinde bir kamusal alan çerçevesine yerleştirmek yanlış olmayacaktır.

Habermas’ın öne sürdüğü Kamusal Alan Kuramı temelde kamu ilgisi ve ortak yarar kavramları üzerinde kurulmuştur. (Frazer, 2004: 106). Yani, kamusal alan çerçevesinde popüler kültür kendine bir yer edinmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de şüphesiz popüler kültürün kamu ilgisini çeken ve kamuyu etkileyen bir yapılanmasının olması olarak değerlendirilebilir. Ancak, kamusal alanın tarihsel süreç içerisindeki ortaya çıkışı günümüz kamusal alan kavramına göre birtakım farklılıklar içermektedir. Bunlardan biri de uygulanış farklılıklarıdır. Uygulanış açısından burjuvaların devlete karşıt bir duruş sergilemelerine neden olan kamusal alan kavramı zaman içerisinde devletin topluma sorumlu olmasını sağlayan ve burjuvaların ise bu noktada aracı konumda olacağı şeklinde bir yorumlamaya maruz kalmaktadır. Ayrıca, özellikle antik dönemlerde kamu ve özel arasındaki mülkiyet konusu da yine kamusal alan kavramı ve kuramı içerisinde kendine yer edinmiştir (Karadağ, 2003: 175). Günümüzde ise kamusal alan biraz daha dijitalleşme ile birlikte değişim göstermektedir. Önceden kamusal alan olarak, toplulukların fiziksel olarak varlık gösterdiği alanlar kastedilirken artık bireylerin ve kişilerin bu alan çerçevesinde fiziksel varlık göstermelerine gerek duyulmamaktadır. Çünkü, modernleşme süreci ile birlikte özel ve kamusal alanlar arasındaki sınır belirgin bir hal almıştır (Güngör, 2020: 405) ve internetin gelişmesi ile birlikte sanal ya da dijital olarak tanımlanabilecek ortamlar yaratılmıştır. Bu da sanal veya dijital kamusal alanların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Sosyal medya uygulamaları olan Facebook, Twitter gibi mecralar aracılığıyla insanlar arası sanal etkileşim olanakları meydana gelmiş ve artık bu platformlar aracılığıyla bireyler kendileri gibi düşünen insanlar ile etkileşim kurarak gruplar açmakta, toplumsal ve siyasal problemlerle ilgili görüş alışverişi yapar hale gelmektedir (Güngör, 2020: 405-406). Bu sanal etkileşimlerle birlikte Habermas’ın kamusal alan kuramı dijitalleşme ve sanallaşma ile birlikte alt başlıklara ayrılmış ve dönüşmüştür. Bu dönüşüme en iyi örnek ise antik çağlardaki kamusal alanın oluşması için ortak bir noktada bireylerin fiziksel varlık gösterdikleri yerin var olması gerekirken, günümüz şartlarında bireylerin toplanıp ortak bir payda oluşturabilmesi için fiziksel bir ortamın gerekmemesi gösterilebilmektedir. Günümüzde artık sosyal medya kanalları sayesinde bireyler “dijital” kamusal alanlar oluşturabilmekte ve bu kamusal alanlarda değerlendirmeler yapabilmektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında kamusal alan “dijital” kamusal alan olarak değerlendirilmektedir.

2. SOSYAL AĞ OLARAK TİKTOK UYGULAMASI VE BENLİK YARATIMI

Sosyal ağların ve sosyal medya kanallarının, internetin gelişimiyle birlikte yükselişe geçmeleriyle kişilerin etkileşim kuracakları yeni ortamlar da gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yeni ortamların aracılığıyla da yeni bir benlik yaratımının oluşturulması adına, kendini sosyal ağlar üzerinde var etme gayesi güden bireylerin sayısı artmıştır. Fakat, bu kavramların hepsinin anlaşılması için sırayla gitmek daha doğru olacaktır.

Bu nedenle de ilk olarak sosyal ağların ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Sosyal ağlar, bir ya da daha fazla kişiyi birbirine bağlayan (Marshall, 2005: 4) toplumsal olarak bir oluşum yaratan sanal ya da fiziksel olarak nitelendirilebilen yapılar olarak açıklanabilmektedir. Bu bağlamda da sosyal ağlar aslında sosyal medya kanalları ile benzerlik göstermektedir ve genellikle beraber kullanılmaktadır. Zaten hem sosyal ağlar hem de sosyal medya kanalları temelde bireyleri birbirine bağlayan ve etkileşim kurlmalarına olanak tanıyan bir ortam olarak karşımıza çıkmaktadır.

Açıklanması ve tanımlanması gereken bir diğer önemli kavram ise şüphesiz benlik yaratımı kavramıdır. Çünkü, sosyal medya uygulamalarında her bir birey kendi profilini yaratmakta ve aslında internet ya da sosyal medya platformu için kendine bir karakter inşası yapmaktadır. Bu karakter inşası sayesinde de kendi dijital kimliğini oluşturmaktadır. Bu nedenle de sosyal medyalarda benlik yaratımı önemli bir konu olmaktadır. Hatta öyle ki, bireyler benliklerini yarattıklarında kişilerin diğer kişileri nasıl algıladığı ve kendisini nasıl tanımladığı ile ilgilenerken bir ilişkilendirme yaratmaktadır (Özkök, 2019: 72). Bu ilişkilendirme de aslında sosyal medyanın benlik üretim sürecinin bir parçasıdır.

Bu nedenle de bireyler sosyal medyada daha çok dikkat çekmek adına birçok yöntem türetmek zorunda kalmaktadır. Bunlardan biri de yukarıda da bahsedilen benlik yaratımıdır. Bireyler sosyal medya aracılığıyla yeni bir karakter üreterek olduğundan daha zeki ya da daha komik gözükerek etrafına kitleler toplamak istemektedir. Bundan kaynaklı olarak da bireyler kendi benlik inşalarını gerçekleştirmektedir. Örneğin, bir sosyal medya uygulaması olan TikTok'ta bireylerin benlik yaratımlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Kimi zaman bir karakter kılığına girerek kimi zaman da normal, gündelik yaşamda yapılamayacak eylemler ile kitleleri kendilerine bağlamaya çalışarak ve tüm takipçilerine olduklarından farklı gözükerek sanal bir benlik inşası yarattıkları gözlemlenmektedir.

3. TİKTOK AKIMLARI

Günümüz teknoloji dünyasında, sosyal ağların yükselişe geçmesi ile birlikte sosyal medya uygulamaları da yükselişe geçmiştir. Bu uygulamaların en hızlı ivme kazananları arasında da ByteDance isimli teknoloji şirketi tarafından yaratılmış olan Çin merkezli bir video paylaşım platformu (Ünlü, Kuş, & Göksu, 2020: 119) olan TikTok gelmektedir. Aynı zamanda da TikTok, oldukça önemli bir konumlandırmaya bu sayede sahip olmaktadır. Bunun temel sebebi ise TikTok'un kısa kısa videoları ile içerik üretimini kolaylaştırması gösterilebilir. Mevcut kolaylaşma sayesinde ise kullanıcılar daha kolay bir şöhret, popüler kültür ögesi olma fırsatı elde etmektedir. Bu sayede de kendi tanınırlığını artırma gibi avantajlar elde ederek az uğraş çok popülerlik kazanmıştır. Aynı zamanda da TikTok birçok içerik üretim şekli sunsa da genellikle kullanıcıları kendilerini göstermek ve diğer kullanıcıları eğlendirmek amacıyla

kullandıkları bilinmektedir. Bunun en iyi örneği ise, görünürlüğün onay getirmesi olarak ifade edilebilir. Günümüz dünyasından yeterli takipçi sayısına sahip olan herkesin aynı zamanda da toplumda belirli bir etki alanı bulunmaktadır ve herkes aslında bu belirli alana sahip olmak istemektedir. Bu alanı ise TikTok, kullanıcılarına sağlayabilmektedir ve bu alanın yaratımı içinde akımlarını kullanmaktadır.

TikTok akımlarını sadece kullanıcıların popülaritesi artsın diye değil aynı zamanda da bir sosyal medya kanalı olmasından kaynaklı olarak sürekli kendini yenilemesi gerekliliğinden yapmaktadır. Çünkü, kullanıcı her zaman yeniyi, günceli ister ve aynı şeyleri yapmaktan zevk almaz bu da bir sosyal medya uygulaması için her zaman kolay olmamaktadır. Çünkü, sosyal medya kullanıcılarının internetin hızına alışık olmaktadır. Eğer bir sosyal medya platformu bu hızlı akışını yakalayamazsa o zaman kullanıcılarını da kaybetme riski ile karşı karşıya kalacaktır. En yeni iletişim teknolojilerinden biri olan internet (Akpınar, 2021: 64) ve sosyal medya kullanıcıları her zaman bir yenilik istemektedir. Bu isteği ise TikTok çıkardığı akımlar sayesinde gerçekleştirmektedir. Neredeyse her hafta yeni bir akım ile karşımıza çıkan TikTok bu bağlamda da sürekli bir yenilik yaparak kullanıcılarını elinde tutmak ve o kullanıcılar sayesinde de yeni kullanıcılar elde etmek istemektedir.

Genel hatlarıyla TikTok akımlarından bahsetmemiz gerekirse de dans içeriklerinden, replik canlandırmalara, yemek yapma videolarından makyaj videolarına kadar geniş bir skalasının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, TikTok'ta çocuk ve genç yaştaki kullanıcı sayısı her geçen gün artmaktadır (Pınarbaşı & Astam, 2020: 82). Bu durumda şüphesiz TikTok'un daha da gelişeceğinin ve diğer popüler sosyal medya uygulamalarında da kendinden söz ettireceğinin göstergesidir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada TikTok akımlarına sosyal medya üzerinden yapılan eleştiriler Twitter örneği çerçevesinde literatür taraması ve göstergebilimsel analiz yöntemleriyle incelenmekte, yorumlanmakta ve gerekli noktalarda eleştirilmektedir. Bunun içinde amaçlı örnekleme dayalı bir örneklem seçimi yapılmakta ve çalışmanın amacı olan TikTok'un diğer sosyal medya mecralarında da söz edildiğini gösterecek örnekler seçilmiştir.

Çalışmada kullanılan yöntemlerden biri olan literatür taraması araştırmanın temel dayanağını oluşturmaktadır (Yengin, 2017: 48) ve birbirinin devamı şeklinde ilerleyen akademik çalışmalarda önceki çalışmalarda konuyla ilgili neler dendiği (Demirci, 2014: 73) değerlendirilmektedir ve çok önemli bir konu olmaktadır. Çünkü, literatür taraması, araştırmacının bilim insanlığı seviyesinin ölçümü, niteliği ve düzeyinin güvenilirlik çerçevesinde bir göstergesi olmaktadır (Gurbetoğlu, 2018: 30). Bu nedenle de çalışmanın güvenilirliği açısından literatür taraması yapılarak üretilen söylemlerin geçmiş bilimsel çalışmalardan desteği alınmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan bir diğer yöntem ise göstergebilimsel analiz yöntemidir. Göstergebilimsel analiz yöntemi, göstergelere ve göstergeler dizgesine atfedilen anlamların incelenmesi (Çakır, vd., 2020: 669) üzerine kurulu nitel bir araştırma yöntemidir. Barthes'a göre göstergebilim dört başlıkta incelenmelidir. Bunlar dil ve söz, gösterilen ve gösteren, dizim

ve dizge, düz anlam ve yan anlam (Akt. Küçükşen, 2020: 42) olarak değerlendirilmektedir. Özetle, göstergebilimsel analiz sanılanın aksine sadece görsel incelemesini değil aynı zamanda da sözlerin, dilin incelenmesini de içerisinde barındıran çok yönlü bir araştırma yöntemi olmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1.TİKTOK AKIMLARININ SOSYAL MEDYADAKİ ELEŞTİRİSİ TWITTER ÖRNEĞİ

Son zamanların en popüler uygulamalarından olan TikTok sürekli kendini yenileyen, akımları ile de kullanıcılarını kendine bağlayan bir yapıya sahip olmaktadır ve her geçen gün artan kullanıcı sayısı ile de diğer birçok sosyal medya mecrasından adından sıklıkla söz ettirmektedir. Hatta birçok sosyal medya platformunda da hem övülmekte hem de eleştirilmektedir. Bu platformlardan biri olan Twitter'da da sıklıkla adından söz ettiren TikTok akımları bu çalışma kapsamında incelenmiştir.

5.1.1. MAVİ ÇİZGİ AKIMI (URL-1)

Bu akım bağlamında dikey ya da yatay olarak mavi bir şerit hareket etmektedir ve bu hareketi ile birlikte videoda çizginin geçtiği yer donmaktadır ve çizgi diğer yere gidene kadar videodaki kişi pozisyon ya da hareket değiştirerek efektif bir duruş sergilemektedir.



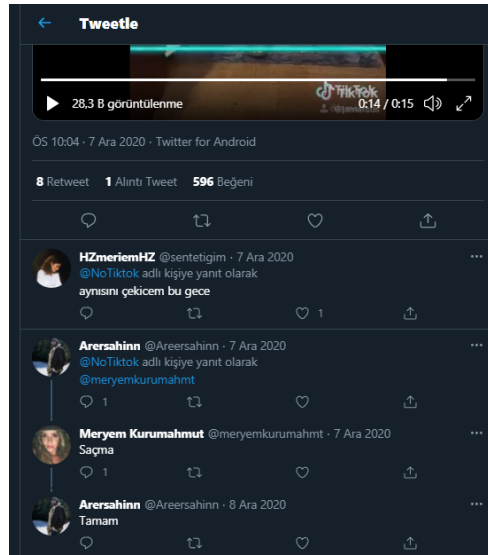
Görsel-1 Mavi Çizgi Akımı Başlangıç Görselleri (URL-1)

Görsel-1'de de görüldüğü gibi bu akım çerçevesinde videodan yatay bir çizgi geçmektedir ve bu çizginin geçtiği yerler donmaktadır. Bu nedenle de sıklıkla uzun boy ya da kısa boy görüntüsü yaratılmak adına tercih edilen bir akım olmaktadır. Aynı zamanda da farklı şekillerde de kullanılan mavi çizgi akımında sanatsal pozlar oluşturan kişilerin sayısı da azımsanamamaktadır.



Görsel-2 Mavi Çizgi Akımının Sonunda Ortaya Çıkan Görsel (URL-1)

Görsel-2 incelendiğinde ise görsel-1’de söylenen bulguların doğruluğu kanıtlanarak, bireylerin akımı nasıl değerlendirdiği daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Boy kısaltmak ya da komik bir şekilde bürünebilmek için kullanılan bu akımın her geçen gün daha çok kullanıldığı ve her geçen gün daha büyük bir kitle tarafından yapıldığı gözlemlenmektedir.



Görsel-3 Mavi Çizgi Akımına Yapılan Yorumlar (URL-1)

Görsel-3’e bakıldığında ise diğer iki görselde bahsedilen akımla ilgili videonun Twitter kullanıcıları üzerinden değerlendirilmesine yer verilmektedir. İlk yoruma bakıldığında “aynısını çekicem bu gece” söylemi görünmektedir. Bu söylem açıkça ifade etmektedir ki, bu akımın popülerliği hala artış göstermektedir. Ancak üçüncü yoruma bakıldığında bu akımın ya

da videonun saçma olduğunu düşünen bir kullanıcıya rastlanmaktadır ve hemen altında ise başka bir kullanıcı “*tamam*” yazarak konuşmayı bitirmiştir. Ancak, Görsel-3’de açıkça görünmektedir ki bu akımı sevenler gibi saçma bulanlarda bulunmaktadır ve akım bir Twitter kullanıcısı tarafından “*saçma*” diye de nitelendirilmektedir.

5.1.2. AYAKKABI İLE DEĞİŞİM AKIMI (URL-2)

Genellikle kadınlar tarafından yapılan bu akımda videonun başında elinde ayakkabı ile bir kadın görünmekte, daha sonrasında kadın ayakkabıyı fırlatmaktadır. Ardından ayakkabıyı atan kadının bir anda kıyafetinin değiştiği görülmekte ve ayağında da fırlattığı ayakkabıyı giydiği gözlemlenmektedir.



Görsel-4 Akımın Başlangıcı (URL-2)

Görsel-4’de görüldüğü gibi ilk önce elinde ayakkabı ile bir kadın görünmektedir ve üstündeki kıyafetler de oldukça sıradan, günlük kıyafetler olmaktadır. Ancak daha sonrasında kadın ayakkabıyı fırlatır ve bir anda üstündeki kıyafet değişir. Görsel-5’de ise bu sahneye yer verilmektedir.



Görsel-5 Akımın Değişim Hali (URL-2)

Görsel-5’de görüldüğü gibi yukarıdaki görseldeki kadın ayakkabıyı attıktan sonra üstünün değiştiği bir sahne ile karşılaşılacaktır ve ayaklarında da havaya attığı ayakkabının giyildiği, kombinin de buna bağlı olarak yapıldığı görülmektedir. Bu akımın temeldeki olayı da zaten bu olmaktadır.



Görsel-6 Akıma Yapılan Yorumlar (URL-2) Görsel-7 Akıma Yapılan Yorumlar-2 (URL-2)

Görsel-6’ya bakıldığında ise videoya gelen ilk yorumun akımla ilişkisi olmayan yersiz bir yorum olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, üçüncü yoruma gelindiğinde akımın nereden nereye değiştiği konusunda bir eleştirinin yapıldığı görülmektedir. Bu yorumdan anlaşılacağı gibi bu kullanıcı aslında TikTok’u takip eden biri olmakta ya da bu kişinin akıma karşı bir ilgisinin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, akımın önceki hallerini bildiğini belli eden yorumu ile birlikte

aslında akıma yabancı bir kullanıcı olmadığı görünmektedir. Görsel-7'ye bakıldığında ise birçok akımdan alakasız yorumun dışında sondan bir önceki yorumda “başarılı” yazmaktadır ve bu kullanıcının videoyu ya da akımı başarılı bulduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

5.1.3. ÇOKLU SEÇENEK AKIMI (URL-3)

Genellikle ekranın iki bölündüğü şekliyle karşılaşılan bu akım çerçevesinde üretilen videolarda içerik üreticileri ikiye bölünmüş ekrandaki seçeneklerden hangisi o kişi ya da kişiler bazında daha çekici veya ağır basıyorsa o tarafa gitmekte ve aslında kendi hayatlarında değer verdikleri şeyleri ya da hoşlandıkları şeyleri ifade etmeye çalışmaktadır.



Görsel-8 Akımın Başlangıç Ekranı (URL-3)

Görsel-8’de görüldüğü gibi bu akım çerçevesinde üretilen videoda ekran ikiye bölünmektedir. Ekranın sağ yarısında para yazmakta sol yarısında ise aşk yazmaktadır ve videoyu üreten içerik üreticisi bu iki seçenektan birini seçmek durumundadır. Bu da aslında içerik üreticilerin hayatlarında neye daha çok değer verdiklerinin bir göstergesi olmaktadır. Bu nedenle de bu akım bağlamında üretilen içerikleri değerlendirirken kişilerin kişisel fikirlerini ifade ettiğinin bilincinde olunması gerekmektedir. Ayrıca, bu akım çerçevesinde üretilen içeriklerde ekran sadece aşk veya para olarak ayrılmamaktadır. Görsel-9’da da görüleceği gibi içerik üreticisi bu ikiye bölünen ekranın iki yarısına da istediğini yazabilmektedir.



Görsel-9 Akımın Devam Görseli (URL-3)

Görsel-9’da görüldüğü gibi ekran ikiye bölündüğünde sadece aşk veya para yazılmasına gerek olmamaktadır. Bu akımı uygulamak isteyen içerik üreticileri, video üreticileri ekrana istedikleri başka şeyleri de yazarak bunlar arasında bir seçim yapabilmektedir ve üreticiye göre bu seçenekler daha da genişletilebilmektedir. Örneğin, görsel-8’de aşk ve para arasında bir seçim yapılırken görsel-9’da görüldüğü gibi evde oturmak veya dışarı çıkmak arasında bir seçim yapılmaktadır. Bu da aslında üreticinin kişiliği ya da zevkleri hakkında da bir fikir vererek kişisel alan sınırlarının esnediğinin göstergesi olmaktadır. Çünkü, bu videolar çerçevesinde video üreticisinin kişisel zevkleri hakkında bilgi edinilebilmektedir.



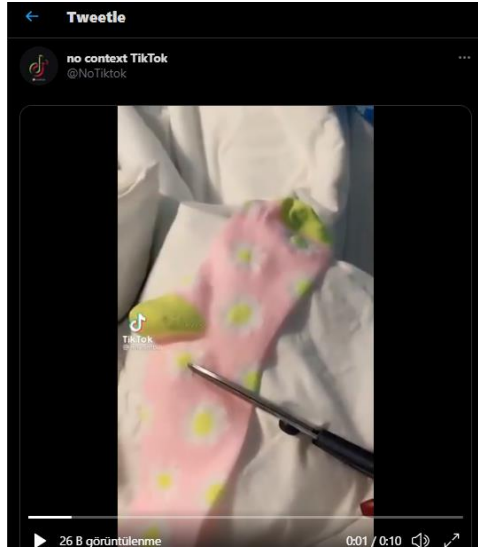
Görsel-10 Akıma Yapılan Yorumları (URL-3)

Görsel-10’a bakıldığında ise Twitter kullanıcılarını bu içerikle ilgili görüşleri yer almaktadır. Genel yorumlar incelendiğinde video özelinde bir söylemin olmadığı gözlemlense de videonun

içerisinde yer alan kişilerle ilgili yorumların varlığı gözükmemektedir. Örneğin, ilk yoruma bakıldığında “*nene tam benim frekans*” diyen Twitter kullanıcısı videoda yer alan yaşlı kadın ile aynı yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. İkinci yorumda yine yaşlı kadından bahsedilmektedir ve kullanıcı “*şu teyze ile saatlerce muhabbet etmek istiyorum*” diyerek videodaki kadını samimi ve eğlenceli bulduğunu ifade etmektedir. Diğer yorumlara bakıldığında ise akımın ya da videonun özelinde olmasa da içerikte yer alan kişilerle ilgili söylemlerin yer aldığını gözlemlenmiştir.. Aynı zamanda kötü bir söylemin üçüncü yorum dışında olmadığı gözlemlenerek bu akımda üretilen bu içeriğin Twitter kullanıcıları tarafından olumlu karşılandığı tespit edilmiştir.

5.1.4. ÇORAPTAN HAYVAN MASKESİ YAPMA AKIMI (URL-4)

Genellikle hayvan sahiplerinin yaptığı bir akım olarak karşılaşılan bu akım çerçevesinde üretilen içeriklerde öncelikle bir çorap makas ile kesilmekte ve çoraba iki göz bir ağız için delik açılarak hayvanların kafasına takılmakta ve eğlenceli görüntüler elde edilmektedir.



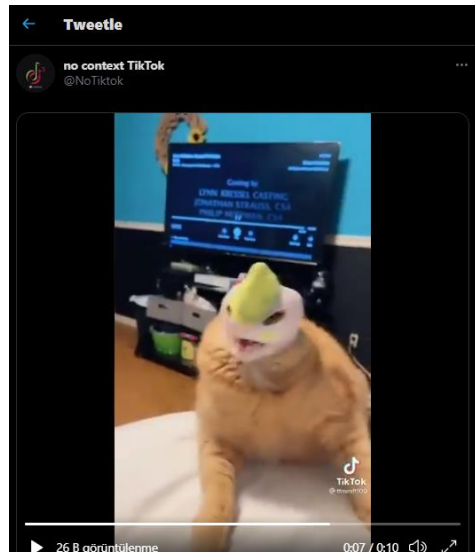
Görsel-11 Çorap Kesimi (URL-4)

Görsel-11’de görüldüğü gibi bu akım çerçevesinde üretilen içerikler ilk önce kesilen bir çorap ile başlamaktadır. Bu kesilen çorap içeriğe göre değişiklik gösterse de genellikle uzun çoraplar olmaktadır. Böylelikle kedi veya köpek gibi evcil hayvanların basına kolaylıkla geçirilebilmektedir.



Görsel-12 Çorap Maskesi (URL-4)

Görsel-12’de görüneceği gibi bu akım çerçevesinde kesilen çoraplara üç delik açılmaktadır ve bu deliklerin ikisi göze biri ise ağız bölgesine denk gelmektedir ve bu şekilde kesilen çorap evcil hayvanın başına şapka geçirilir gibi takılmaktadır. Hatta bir nevi kar maskesi yapılmış görüntüsü elde edilmektedir.



Görsel-13 Çoraptan Yapılan Hayvan Maskesi (URL-4)

Görsel-13’de de görüldüğü gibi akımın sonucunda esilen ve üç delik açılan çoraplar evcil hayvanlara maske olarak giydirilmekte ve videolar bu şekilde sonlandırılmaktadır. Genel olarak sevimli ve komik bir görüntü elde edilen bu akımdan hayvanların rahatsız olabildiğinin altının çizilmesi gerekmektedir.



Görsel-14 Akıma Yapılan Yorumlar (URL-4)

Bu akımdan üretilen içerikler ise ilk yorumdan da anlaşılacağı gibi oldukça sempatik bulunmakta ve hatta kendi evcil hayvanlarına aynısını yapmak istediklerini ifade eden yorumlar yer almaktadır. İkinci yoruma bakıldığında ise Twitter kullanıcısının kendi evcil hayvanına bunu yapana kadar evi turlayacağını söyleyerek akımı beğendiğini ama kendi evcil hayvanına aynısını yapamayacağını çünkü, evcil hayvanının yerinde durmayacağını ifade etmektedir. Yani aslında bu akımın örneklem dahilinde incelenen yorumlarının olumlu olduğunu söylemek gerekmektedir.

5.1.5. KIYAFET DEĞİŞTİRME AKIMI (URL-5)

Bu akım çerçevesinde üretilen içeriklerde içerik üreticisi ayakta dikilmektedir ve kafasını çevirdiğinde üstündeki kıyafetin değiştiği görünmekte ve oldukça şık kombinlere rastlanılan bu akım birçok TikTok içerik üreticisi tarafından sıklıkla yapılmaktadır.



Görsel-15 Ayakta Dikilen Kadın (URL-5)

Görsel-15’de görüldüğü gibi bu akım kapsamında yapılan video içeriklerde bir kişi, içeirk üretici ayakta günlük bir kıyafet ile durmaktadır ve boynu yana dönük durmaktadır ve yüzü kameraya döndüğünde Görsel-16’da da görüldüğü gibi kıyafetinin değiştiği görünmektedir.



Görsel-16 Kıyafet Değiştirmiş Kadın (URL-5)

Görsel-16’da da görüldüğü gibi Görsel-15’deki günlük kıyafetli içerik üreticisi yüzünü kameraya döndüğünde baştan aşağı kıyafeti değişmiş bir şekilde görünmektedir ve kıyafeti de normal kıyafetlere oranla daha değişik bir kıyafet olmaktadır. Bu nedenle de son dönemlerde oldukça popüler bir TikTok akımı olarak gündemde olmaktadır.



Görsel-17 Akıma Yapılan Yorumlar (URL-5)

Görsel-17'ye bakıldığında ise bu akım çerçevesinde üretilen bu video içeriğin Twitter kullanıcıları tarafından da çok beğenildiği gözlemlenmektedir. Özellikle il yoruma bakıldığında “you dropped this” yani “bunu düşürdün” yazılı olan ve taç görseli olan fotoğraftan da anlaşılacağı üzere bu akım bağlamında üretilen bu içeriğin Twitter kullanıcıları tarafından da tam puan aldığı ve sevildiği gözlemlenmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRMELER

Ülkemizdeki akademik çalışmalara bakıldığında takdirde TikTok ile ilgili yapılan çalışmaların çok az olduğu gözlemlenmektedir. TikTok bağlamında gerçekleştirilen Türkçe çalışma araştırmalar incelendiğinde sadece Özlem Yıldız'ın “Herkes İçin Kültürel Üretim: Türkiye’de TikTok Uygulaması Örneği” (Yıldız) çalışmasına ve "Videolarda Gerçek Hayattaki Gibi Değilim, Rol Yapmaktayım": TikTok Kullanıcılarının Benlik Performansları Üzerine Bir İnceleme (Ünlü, Kuş, & Göksu, 2020) başlıklı çalışmalarına erişilebilmektedir. Bu iki çalışma dışında Türkçe kaynaklarda TikTok üzerine bir çalışmaya ulaşılamamaktadır. Bu nedenle de TikTok ile ilgili bir çalışma yapılmak istendiğinde yetersiz veri ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Bu bağlamda da yapılmış olan bu çalışmanın TikTok üzerine Türkçe olarak yapılmış sayılı çalışmadan biri olduğunun belirtilmesi gerekmektedir ve bu özelliği ile de TikTok üzerine çalışma yapmayı planlayan diğer Türk araştırmacılar için bir kaynak niteliği taşıdığı için altının çizilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda da bu çalışmanın diğer iki Türkçe kaynaktaki çalışmalara göre daha net ve daha açıklayıcı olduğu gözlemlenmektedir. Yıldız, Ünlü, Kuş ve Göksu'nun TikTok üzerinden yapmış olduğu çalışmalar bu konuyla ilgili ilk Türkçe kaynaklar olması bakımından değerli olmaktadır. Ancak, yapılan çalışmalar bir ilk niteliği taşıdığı için bu çalışma o çalışmaların üstüne eklenerek büyüyen ve gelecekte bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılara yol gösterecek bir çalışma olarak bilimin birikerek büyüme ilkesinin bir adımı olmaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada yapılan literatür taraması ve göstergebilimsel analiz ile birlikte TikTok akımlarından seçilen akımların Twitter kullanıcıları tarafından eleştirisi incelenmektedir. Bu incelemeler ışığında ise TikTok'un gelişen ve büyüyen bir sosyal medya uygulaması olduğu tespit edilmektedir. Aynı zamanda da TikTok'un artık kendi uygulaması dışında da diğer sosyal medya uygulamaları tarafından da söz edilen bir uygulama olduğu gözlemlenerek yükselişte olan popüler bir sosyal medya uygulaması olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, örneklem dahilinde Twitter üzerinden yapılan incelemeler sonucunda Twitter kullanıcılarının TikTok akımlarına karşı herhangi bir negatif bakış açısının olmadığı genellikle TikTok akımlarının eğlenceli içerikler olarak değerlendirildiği görülmektedir. Hatta bazı Twitter kullanıcılarının da TikTok kullandığı ve Twitter'da gördüğü bu akımlar sayesinde içerikte yer alan akımı denediği videolar çekmek istediği görülmektedir. Bu açıdan da TikTok'un Twitter kullanıcıları tarafından da bilinen ve zaman zaman kullanılan bir uygulama olduğu tespit edilmektedir.

Bunların yanı sıra sosyal medya platformlarının birbirleri içine geçen bir yapısının olduğu bu nedenle de sıklıkla birbirleri ile ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu kanıya varılmasının temel sebebi ise görsellerde de görüldüğü gibi TikTok'un başka bir sosyal medya mecrası olmasına rağmen Twitter üzerinden videolarının paylaşıldığı hesapların açılması ve bu

hesaplar üzerinden TikTok akımlarının Twitter üzerinden de binlerce kişi tarafından izlenen içeriklerin olması gösterilebilmektedir. Aynı zamanda Twitter kullanıcılarının TikTok kullandıklarını ifade etmesi bu kanının güçlenmesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca, bu içeriklerin var olan sosyal medya kanalları içerisinde de önemli görüldüğü, ilgi çektiği gözlemlenmektedir.

Özetle, gelişen teknolojiler ve sosyal medyalar sayesinde internet ortamındaki sınırların kalktığı, artık kamusal alanların fiziksel alanlardan çok dijital kamusal alanlara kaydığı, bireylerin farklı platformlarda ürettikleri içeriklerin ürettikleri platformun dışında da görüldüğü, üstelik bu içeriklerin başka platformlarda da yorumlandığı gözlemlenerek, dönüşen internet ortamının Habermas'ın kamusal alanını dijitalleştirdiği ve içerik üreticilerinin kendi isteklerine göre içerikler üretmelerinin önünün açıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra ise özellikle genç neslin kendini ifade edebilmek, seslerini duyurmak için sosyal medyaya başvurduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, M. E. (2021). Televizyon ve İnternet Haberciliğinin Karşılaştırmalı Analizi. *Medya ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 61- 70.
- Çakır, C., Gazi, M. A., Çakı, G., & Gülada, O. (2020). Likbez Kampanyası Dönemindeki Propaganda Posterleri Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(4), 663-692.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve Politika* (2. b.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Demirci, A. (2014). Literatür Taraması. Y. Arı, & İ. Kaya (Dü) içinde, *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (s. 73-107). Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.
- Frazer, N. (2004). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı. M. Özbek (Dü.) içinde, *Kamusal Alan* (M. Özbek, & C. Balcı, Çev., s. 103-132). İstanbul: Hil Yayınları.
- Gurbetoğlu, A. (2018, 2 26). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. İstanbul, Türkiye. Ocak 17, 2021 tarihinde <http://www.agurbetoglu.com/files/3-%20ARA%C5%9ETIRMA%20S%C3%9CREC%C4%B0.pdf> adresinden alındı
- Güngör, N. (2020). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar* (5. b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Karadağ, A. (2003). Kamusal Alan Modelleri Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF*, 58(3), 171-195.
- Küçükşen, K . (2020). Covid-19 Günlerinde “Ev Halleri”Nin Karikatürlere Yansıması Göstergibilimsel Bir Analiz . *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 7 (6) , 38-57 .
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (2. b.). (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Özkök, Ö. (2019). *Sosyal Medyada Sanal Kimlikler; Sosyal Medya Fenomenlerinin Benlik Sunumları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul Kültür Üniversitesi, İletişim Sanatları. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tez.
- Pınarbaşı, T. E., & Astam, F. K. (2020). Haberin Dönüşümü: Sosyal Medya Gazeteciliği Pratikleri. *İNİF E-Dergi*, 5(1), 70-87.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, D. G., Kuş, O., & Göksu, O. (2020). "Videolarda Gerçek Hayattaki Gibi Değilim, Rol Yapmaktayım": TikTok Kullanıcılarının Benlik Performansları Üzerine Bir İnceleme. *Intermedia International E-journal*, 7(12), 115-128.
- Yengin, D. (2017). *İletişim Çalışmalarında Araştırma Yöntemleri ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yıldız, Ö. *Herkes İçin Kültürel Üretim: Türkiye’de Tiktok Uygulaması Örneği*. Şubat 22, 2021 tarihinde Researchgate: [https://www.researchgate.net/profile/Oezlem_Yildiz14/publication/340389831_HERKES_ICIN_KULTUREL_URETIM_TURKIYE'DE_TIKTOK_UYGULAMASI_ORNEGI_CULTURAL_PRODUCTION_FOR_EVERYONE_THE_EXAMPLE_OF_TIKTOK_TURKEY/links/5e864e61a6fdcca789ec8953/HERKES-ICIN-KULTUREL-](https://www.researchgate.net/profile/Oezlem_Yildiz14/publication/340389831_HERKES_ICIN_KULTUREL_URETIM_TURKIYE'DE_TIKTOK_UYGULAMASI_ORNEGI_CULTURAL_PRODUCTION_FOR_EVERYONE_THE_EXAMPLE_OF_TIKTOK_TURKEY/links/5e864e61a6fdcca789ec8953/HERKES-ICIN-KULTUREL-adresinden alındı)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- URL-1:** <https://twitter.com/NoTiktok/status/1336023792104169473>
- URL-2:** <https://twitter.com/NoTiktok/status/1335617412075573248>
- URL-3:** <https://twitter.com/NoTiktok/status/1341081232403288064>
- URL-4:** <https://twitter.com/NoTiktok/status/1357764913020731395>
- URL-5:** <https://twitter.com/NoTiktok/status/1355604538988900356>

ANNALES'TEN TARİHSEL SOSYOLOJİYE BİR KÖPRÜ: HALİL İNALCIK**Dr. Öğr. Üyesi Utku AYBUDAK**

Karabük Üniversitesi

utkuaybudak@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1859-5770

Öz

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı araştırmaları siyasi tarihçilik perspektifinden sosyal ve iktisadi tarihçilik perspektifine kayarken İncılık'ın tarih anlayışının ve eserlerinin bu değişim sürecindeki konumunu ve işlevini tayin etmektir. Annales ekolü Türk tarihçiliğini giderek daha fazla etkilerken İncılık bu etkilenmenin baş aktörlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Ancak genelde İncılık üzerindeki Annales etkilerinden bahsedilirken tarihsel akış devam ettirilmemektedir. Hâlbuki dünyada ve Türkiye'de yeni akımlar ve yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Dünya-sistemleri analizi de bunlardan birisidir. İncılık'ın dünya-sistemleri analizi ile irtibatı pek fazla ele alınmamıştır. Osmanlı'ya dünya-sistemleri analizi çerçevesinde yaklaşan öncü araştırmacılar için bunu mümkün kılan isim İncilik'tir. Tarihsel olarak İncilik, Osmanlı araştırmalarının Annales etkisine girdiği bir dönemde eserler vermiş ve verdiği eserler sayesinde Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve dünya-sistemleri analizi çerçevesinde ele almak mümkün hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halil İncilik, Annales, Dünya-Sistemleri Analizi, Osmanlı Araştırmaları, Sosyal ve Ekonomik Tarih

FROM ANNALES TO HISTORICAL SOCIOLOGY A BRIDGE: HALİL İNALCIK**Abstract**

Turkish historiography has long been loyal to the narrative of political history. With the early period of the Republic, it can be said that there has been a change from political historiography to social and economic historiography. The aim of this study is to determine the position of İncılık on this change in Ottoman studies. While the school of Annales is increasingly influencing Turkish historiography, İncılık is seen as one of the main actors of this influence. However, the effects of Annales on İncılık are often mentioned and the historical flow is not maintained. However, new approaches in the field of social sciences are emerging all over the world. World-systems analysis is one of them. İncılık's contact with world-systems analysis has not been discussed enough in the literature. İncılık is the name that made this possible for the leading researchers who approached the Ottoman Empire within the framework of world-systems analysis. Historically, İncılık produced works in a period when Ottoman studies were

under the influence of Annales, and thanks to the works he gave, it became possible to examine the Ottoman Empire within the framework of world-systems analysis.

Key Words: Halil İncılık, Annales, World-System Analysis, Ottoman Researches, Social and Economic History

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı; Halil İncılık'ın tarih ilmine dair etkilendiği yaklaşımları ortaya koyduktan sonra onun Osmanlı araştırmalarını çektiği teorik ve doktrinsel temelleri göstermektir. Türk tarih yazıcılığı uzun müddet siyasi tarih düzeyinden daha ileriye gidememiştir. Ancak Fuat Köprülü ile başlatılabilecek bir akımla beraber sosyal ve iktisadi tarihe dair çalışmalar da yavaş yavaş literatürde yerini almaya başlamıştır. Elbette bilginin gelişimi birikimsel gerçekleşmiş ve her bir çalışma kendisinden öncekini basamak olarak kullanarak Osmanlı toplumuna dair ufumuzun sınırlarını askeri ve diplomasi tarihinden daha ötelere taşımıştır.

Osmanlı tarihi hususunda tüm Dünya'da referans isimlerden biri olan Halil İncılık'ın hangi ekolden etkilendiğine dair çalışmalar mevcuttur. Bu konuda ikincil eserler olduğu gibi bizzat İncılık'ın açıklamaları da elimizdedir. İncılık, temel olarak Annales ekolünden etkilendiğini muhtelif konferanslarda ve yazılarında izah etmektedir. Bu etkilenmenin başlangıcı ise İncılık'ın, Fernand Braudel tarafından Akdeniz üzerine yazılan doktora tezi ile tanışmasına dayanmaktadır (İncılık, 2009: 311). Annales ekolünün mahiyetine dair çalışmaları Türkçe literatürde görebilirken; Annales ekolünün Türk tarihçiliğine etkilerini ele alan akademik çalışmaların sayısı ise oldukça kısıtlı kalmaktadır. Bu konudaki en doğrudan makale Ayan(2011)'in "Türk Tarihyazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada Ayan, Annales ekolünün ortaya çıkışını ve tarihsel evrelerini genişçe ele aldıktan sonra Türk tarihçiliğinde bu ekolden etkilenen isimlerden bahsetmektedir. Bu hususta bir diğer lisansüstü çalışma ise yayınlanmamış bir yüksek lisans tezidir. Sönmez'in 2008 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinde Annales ekolünün Türkiye'deki tarih yazımına etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışmada da Annales'in doğuşu ve gelişimi ele alındıktan sonra Türk tarihçiliğinde çeşitli isimler Annales bağlamında değerlendirilirken Halil İncılık da Türk tarihçiliğinde Annales etkisinin kristalize olduğu isim olarak okuyucuya sunulmaktadır (Sönmez, 2008).

Bu çalışmada İncılık-Annales ilişkisi ve bunun eserlerine yansımalarının yanında literatüre özgün katkı olarak bu durumun Osmanlı araştırmalarına açtığı yeni ufuklar ve yeni araştırma sahalarından da bahsedilmeye çalışılacaktır. Annales'in tüm Türk tarihçiliğine etkisi değil de münhasıran İncılık – Annales ilişkisi üzerinde durulacağı için İncılık'ın eserlerinin haricinde danışmanlığımı yaptığı tezlerdeki Annales esintileri de incelenmiştir.

Bunun akabinde ise daha önce pek de değinilmeyen bir husus olarak dünya-sistemleri analizi ve Osmanlı araştırmaları üzerinde durulmaktadır. 1970'li yıllardan sonra Wallerstein tarafından doktrinize edilen dünya-sistemleri analizi çerçevesinde Osmanlı tarihine yaklaşan pek çok eser mevcuttur. Çalışmanın temel olarak ortaya koymayı amaçladığı bulgu, İncılık'ın Osmanlı

araştırmaları noktasında tam olarak Annales ile dünya-sistemleri arasında bir köprü vazifesi görmekte olduğudur.

Çalışmada öncelikle Annales ekolü öncesi tarih anlayışı ve ardından Annales ekolünün ortaya çıkışı ele alınacaktır. Ardından Halil İnalçık ve Annales başlığı altında ilk olarak Annales'in Türk tarihçiliğine etkilerine kısaca değinildikten sonra Halil İnalçık'ın eserlerindeki ve öğrencilerindeki Annales etkileri üzerinde durulacaktır. Bunun ardından dünya-sistemleri analizi kısa biçimde izah edilecek ve bu analiz çerçevesi kapsamında Osmanlı araştırılırken İnalçık'ın eserlerinin oynadığı rol ele alınmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise tüm anlatılanların hülasası olarak İnalçık'ın Osmanlı araştırmalarını taşıdığı teorik zemin açıklanmaya gayret edilecektir.

1. Tarih İlmi ve Annales

1.1. Annales Öncesi Tarih

Tarih kelimesi Türkçeye Arapçadan intikal etmiştir. Etimolojik olarak gökyüzündeki ayın kaçınıcı günü olduğunu belirleme eylemi, günün tarihini belirleme gibi bir kökene sahiptir (Şulul, 2001: 99). Bu açıdan tarih kelimesi; kendisinden sadır olacak bilginin, diğer bilgiler karşısındaki hiyerarşik konumuna dair bir mana ihtiva etmez. Batı dillerinde tarih manasına tekabül eden kelimeler ise köken olarak Grek medeniyetine dayanmaktadır ve *istoria* kelimesinden türemiştir. İstoria kelimesi ise mana olarak “bir genel açıklamaya sokulamayan, ancak gözlenen, tanık olunan” (*istorein*) olayların bilgisidir (Özlem, 2010: 25-27). Batı dillerindeki *history/histoire* gibi kelimeler tarihin; genel açıklamaya sokulamayan, tümevarımsal yargılara ulaşılamayan bir bilgi alanı olduğu manasını köklerinde taşımaktadırlar. Batı'da zaman mefhumuna bakış ve zamanın telakkisi Hıristiyanlıkla beraber değişse de tarih vasıtasıyla edinilen bilginin hiyerarşik konumu sabit kalmıştır. *Theoria – Historia* karşıtlığı olarak Batı düşünce tarihinde tezahür eden bu durum kısaca doğanın gözlemlenmesi neticesinde edinilen ve genel kurallar çerçevesinde algılanabilen teorik bilgi ile tarihi olayların incelenmesi neticesinde elde edilen ve asla genel kurallara ulaşılamayan tarihi bilgi arasındaki hiyerarşik düzende tarihi bilginin aşağı düzeyde yer alması olarak açıklanabilir (Özlem, 2010: 30-56). Edebiyatın alt dallarından biri olarak görülen tarih yazıcılığı, çok uzun yıllar boyunca sadece “büyük adamların”, kralların, komutanların hikâyelerini anlatmıştır. Tikel olayların anlamlı bir resim oluşturmayan toplamı olarak görülen bu alanda sıradan insanların hikâyeleri ve verileri bir değer taşımamaktadır.

Geçmişte yaşanmış tikel olayların manalı bir bütün oluşturabileceği düşüncesi için Batı medeniyeti 18. yüzyılı beklemek zorunda kalmıştır. Voltaire, “tarih felsefesi” ifadesini kullanarak filizlenmekte olan yeni bir zaman tasavvurunun öncü isimlerinden birisi olmuştur (Özlem, 2010: 66-69). Ancak sosyal tarihçiliğe, tarihte nedenselliklerin olabileceği düşüncesine açılmakta olan bu kapı, pozitivist paradigma ve akabinde Alman tarihçi Leopold Von Ranke'nin kurduğu Alman Pozitivist Tarih Okulu neticesinde kapanmıştır. Malum olduğu üzere deney ve gözlem neticesinde kazanılan nesnel bilgiyi yegâne hakikat olarak konumlandırılan pozitivist düşüncenin yansımaları tarih alanında da görülmüştür. Tarihi de saygın bilimlere arasına sokmak isteyen ve Auguste Comte'un çağdaşı olan Ranke, meşhur

“gerçekte ne oldu?” sorusunu ortaya atar ve Alman pozitivist tarih okulunu inşa eder. Bu okula göre tarihçinin temel görevi geçmiş hakkında olguya dayalı bilgi toplamaktır. Nasıl ki pozitif bilimlerde bilgi, duygu ve düşüncelerden azade gözlem ve deney yoluyla elde edilmektedir tarihçi de kişisel görüş, inanç ve düşüncelerine bilgi toplama ve açıklama sürecinde yer vermemelidir (Tosh, 2002: 166). Böylece tarihçi, eğer pozitivist egemen olduğu bu dönemde saygın bir bilim insanı olmak istiyorsa bilimsel aktivitesini arşiv belgelerini eleştirel yöntemle incelemek ve onları gün yüzüne çıkarmak ile sınırlamalıdır. Tarih ilmindeki bu gelişmenin en büyük sonuçlarından birisi de 18. yüzyılda gelişmeye başlayan toplumsal tarihçiliğin marjinalleşmesi ve bilim dışı olarak görülmesi olmuştur (Burke, 2014: 28). Yaşanan bu gelişme ile tarih alanı belki edebiyatın bir alt dalı olmaktan kurtulmuştur ancak kaynak olarak resmî belgelerle tahdit edilmiş; konu olaraksa siyasi tarihe, olaylar tarihine sıkıştırılmıştır.

1.2. Annales Ekolü

Tarih ilmini pozitivist dönemde muteber kılmak için ortaya konan aksiyon elbette zamanla bir reaksiyonu da ortaya çıkarmıştır. Tarihçiler kendilerini anlatı tarihine, askeri ve siyasi gelişmelere hapsetmek istememiş daha geniş bir zaviyeden geçmişe bakan çalışmalar ortaya koymayı arzulamışlardır. 20. Yüzyılın başlarında James Harvey Robinson (1911); *Yeni Tarih* başlığı ile yayınladığı makalesinde tarihçinin işini yaparken, insanın tüm işleri ve insandan kalan tüm kalıntıları dikkati nazara alması gerektiğini ve antropoloji, psikoloji, iktisat, sosyoloji gibi insanı konu alan tüm dalların verilerinden yararlanması gerektiğini ileri sürmekteydi. Yine 20. Yüzyılın hemen başlarında Henri Berr tarafından kurulan *Revue de Synthèse Historique* dergisinin temel kuruluş amacı sosyal bilimlerin kendi arasında birbirine kapalı biçimde gettolaşmasına tepki göstermek olarak değerlendirilmektedir (Yeğen, 2016: 26).

Annales d'Histoire Economique et Sociale (Ekonomi ve Toplumsal Tarih Yıllıkları) dergisi ve onun etrafında şekillenen tarih ve hatta sosyal bilimler telakkisi olarak Annales de siyasi tarih anlatısına muhalefet eden ekollerden biri olarak 20. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Annales kelimesi ilk zamanlarda bir derginin ismini ifade etmişse de zamanla dergide bilim dünyasına sunulan tarih anlayışını benimseyen sosyal bilimcilerin sayısı artmıştır. Kelime, mana genişlemesine uğrayarak sosyal bilimlerdeki bir ilmî hareketi ifade eder hale gelmiştir. 15 Ocak 1929 yılında Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından ilk sayısı çıkarılan *Annales d'histoire Economique et Sociale* dergisi daha sonra Annales kelimesi sabit kalmak kaydıyla pek çok isim değişikliğine uğramıştır. Ancak bir ilmî hareket olarak Annales, dergiden çok daha büyük ve tarih ilminden çok daha geniş kapsamlı etkileri olan bir bakış açısını ifade etmektedir. Bu nedenle derginin kronolojisi es geçilip Annales ekolünden bahsedilecek olursa hareketin üç kuşaktan oluştuğu genel olarak kabul görmektedir. Aynı zamanda hareketin kurucusu olarak görülen Marc Bloch ve Lucien Febvre ilk neslin liderleri sıfatını da taşımaktadır. Bloch'un 1944 yılında II. Dünya Savaşı esnasında Naziler tarafından öldürülmesinin ardından Febvre, Annales'i Fransa akademisinde merkeze doğru taşımaya gayret etmiş ve ölüm tarihi olan 1956 yılına kadar da bu gayretinde büyük oranda başarılı olmuştur (Forster, 1978: 59-60). Febvre öldüğünde Annales ekolü başlangıç safhalarında olduğu gibi marjinal birkaç gencin sahiplendiği bir ilmî yöntem değil; Fransa akademisinin saygın tarih anlayışlarından biri olarak görülmektedir. Febvre'in

ölümünün ardından Annales'in ikinci neslinin başladığı var sayılmaktadır. Bu kuşağın lider ismi ise tartışmasız Fernand Braudel'dir. Bu dönemde özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren Annales ekolü Fransa sınırlarını aşip dünyaca tanınmıştır. Dünya akademisinde Annales'in tanınır hale gelmesinde önemli etkenlerden birisi de sosyal bilimci Immanuel Wallerstein'in ABD'de Fernand Braudel Center'i kurması ve Review dergisini yayınlamaya başlamasıdır. Araştırma merkezi ve dergi yayını ile bilim dili İngilizce olan Anglo-Sakson dünyada Annales ekolü hızla yayılmış ve Annales üzerine yapılan araştırmaların sayısı da artış göstermiştir. 1985 yılında Braudel'in ölümünün ardından Annales hareketinin 3. neslinin başladığı kabul edilmektedir. Ancak bu nesilde herhangi bir araştırmacı lider olarak gösterilmemektedir. Üstelik Wallerstein(1991: 7) için hareket bu kuşakta yönetsel bir dağılmaya da uğramıştır ve Annales takipçileri nomotetik tarih ile idiografik tarih anlayışlarından birisine savrulmuştur.

Hareketin kronolojisinden kopup içeriğine göz atacak olursak ilk söylenmesi gereken Annales'in disiplinlerarası bir çalışma alanını benimsiyor olduğudur. Sosyal bilimlerin mevcut sınırlarını, nitelikli bir araştırma yapmak için yetersiz bulan hareket, tüm gerekli unsurların izah edildiği bir çalışma için mevcut sınırların bolca ihlal edilmesini ve disiplinlerarası geçişliliği savunmaktadır (Burke, 2014: 27). Annales şemsiyesi altında araştırma yapan bir tarihçinin; coğrafya, antropoloji, istatistik, ekonomi, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarından istifade etmesi ve bu bilgiler ışığında çalışmasını oluşturması beklenmektedir.

İkinci olaraksa Annales ekolü tarihin kurucu öznesi tartışmalarında özgün bir noktada durmaktadır. Tarihi hangi öznenin yaptığı sorusu teorisyenler tarafından tartışılmalıdır. Tarihi; elitlerin, sınıfların, bireylerin oluşturduğuna dair farklı fikirler meydana atılmıştır. Ancak Annales hareketi tarihte egemen bir faktörün mevcut bulunduğu fikrini reddetmektedir (Braudel, 1992: 31). Konjonktüre göre farklı öznelerin tarihin kurucusu olması mümkündür. Yahut aynı anda farklı ağırlığı olan öznelerin etkileşimi ile meydana çıkan bir tarihsel süreç telakkisine de müsaade etmektedir.

Üçüncü olarak Annales hareketi, bilimsel araştırmalarda teknolojik gelişmelerden ve nicel verilerden muhakkak yararlanılması gerektiğini ileri sürmektedir (Huppert, 1978: 218-219). Her ne kadar günümüzde bu önerme oldukça alışık olunan bir tavsiye mahiyetine dönüşmüşse de 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren düşünüldüğünde araştırmacılara bu doğrultuda bir yöntem tavsiye etmek yenilikçi bir yaklaşımdır. Bilgisayar teknolojisi ve istatistik alanındaki gelişmelerin sosyal bilimlerin alanında kullanılması gerektiği fikri, zamanına göre Annales'i klasik tarih anlayışlarından ayıran yönlerden biri olmuştur. Bu özelliğe bağlı olarak aynı zamanda tarihte incelenecek öznelerin kim olacağına dair de bir görüş ortaya çıkar. Annales hareketi, bir araştırmada yegâne kaynağı devlet adamlarının açıklamaları ve arşiv belgeleri olarak görmez. Sıradan insanların hayatlarına dair her türlü bulgu da araştırmacıya kaynaklık edebilir. Ancak bu bulgular sadece makro anlatıya bir temel sağladığı ölçüde kullanılabilir. Annales ekolünde sıradan insanın gündelik hayatı bir araştırmacının doğrudan ortaya çıkarmak istediği bir mesele değildir. Ancak bu gündelik hayattan sızan bazı veriler teknolojik gelişmelerin yardımıyla işlendiğinde bütünsel anlatıyı destekler mahiyette ise değerlidir ve göz ardı edilmemelidir.

Tüm bu özelliklerin yanında Annales ve hassaten Braudel ile temayüz etmiş bir nitelik daha vardır ki o da zaman tasavvurudur. Sosyal bilimlerdeki zaman telakkisine yeni bir soluk getiren ve en sistemli biçimde Braudel'in ortaya koyduğu bu zaman tasavvurunda aynı hızda akan tek bir zaman söz konusu değildir. Adeta iç içe geçmiş halkalardan mürekkep üç farklı zaman düzeyi mevcuttur. En dış halkayı jeotarih oluşturmaktadır ki bu düzey insandan azade coğrafyanın tarihidir. Bu düzeyde değişim, insan ve insan eliyle ortaya çıkan her türlü yapıya izafeten çok çok yavaş gerçekleşmektedir. Daha iç düzeyde ise medeniyetlerin, ekonomik düzenlerin, devletlerin, kültürlerin, adetlerin tabii olduğu zaman düzeyi yer almaktadır. En iç düzeyde ise siyasi tarihin temel olarak kullandığı olaylar tarihi yer almaktadır (Iggers, 2005: 51). Annales hareketi, sadece olaylar tarihine bağlı kalarak yapılan bir araştırmanın, değişimin çok daha yavaş gerçekleştiği yapılara dair hakiki bilgileri es geçeceğini iddia etmektedir.

Harekete dair sayılan tüm bu özellikler münferit olarak farklı akımlarda da bulunabilir. Ancak hareketin özgünlüğünü Burke(2014: 155), “Annales’le özdeşleştirilen bireysel yeniliklerin öncelleri ve paralelleri olsa bile, ortaya çıkan bileşimin paraleli yoktur” ifadesiyle vurgulamaktadır. Bunun yanında Annales hareketi herhangi bir ideolojik doktrinasyon içinde olmadığı gibi Annales ekolünü benimseyen araştırmacıların da ideolojik bir homojenlik içinde olduğu söylenemez(Iggers, 2005: 55-57).

2. Halil İnalçık ve Annales

2.1. Annales Kuramı ve Türk Tarihçiliği

Annales ekolünün Türk tarihçiliğine ne zaman ve hangi tarihçi ile etki etmeye başladığı netameli bir meseledir. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişle beraber hanedanı merkeze alan tarih yazımı alışkanlığı keskin bir şekilde terk edilmiş; Türk ulusunun tarihini merkeze alan, İslam tarihinden daha eskilere uzanan bir tarihçilik gelişmeye başlamıştır (Yapıcı, 2015: 99). Ancak bu kopuş, askeri ve siyasi tarihi ön planda tutan anlatının değişmesini beraberinde getirmemiştir. Anlatı tarihçiliği Osmanlı'dan Cumhuriyete de intikal etmiştir (Ayan, 2011: 87).

Türk tarihçiliğinde olaylar tarihi düzeyinde kalan, “büyük adamların” savaş ve diplomasi hikâyelerinin anlatıldığı tarihçilik anlayışında ilk büyük gedik Fuat Köprülü ile açılmıştır demek hata olmaz. Bu minvalde mezkûr müellifin *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli meşhur eseri anlatı tarihçiliğinden sosyal tarihçiliğe doğru yaşanan kaymada önemli bir kilometre taşı olarak görülebilir. Köprülü'nün ardından *Türkiye'de Toprak Meselesini* etraflıca çalışın Ömer Lütfi Barkan, kendi tarihimize siyasi tarihten daha geniş bir pencereden bakabilmek adına önemli bir isim olarak zikredilmelidir. Ancak söz konusu iki isim de Annales ekolünü benimsediklerine dair bir açıklama yapmamışlardır. Her ne kadar Barkan, Braudel'in Akdeniz üzerine yazdığı ve dünyaca meşhur tezinin Türkçe baskısına 1950 yılında bir tanıtım yazısı yazsa da Türk tarihçiliğinin gelişimi açısından Annales hareketi ile rabitasını izhar eden ilk isim Halil İnalçık'tır.

İnalçık, Annales ile karşılaşma tarihini 1950 yılı olarak vermektedir. O sene Paris'te yapılan “Milletlerarası Tarihi İlimler” kongresinde Braudel'in henüz neşredilmiş Akdeniz üzerine yazdığı meşhur doktora tezini edinmiştir. Belki de bu tez, İnalçık'ın uzun süredir cevap aradığı yönetsel problemlere bir ışık tutmuştur. “Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana kadar Avrupa

tarihçiliğinde hiç görmediğimiz bir şekilde ele alındığını heyecanla fark ettim” cümlesi İnalçık’ın hayranlığını göstermek için kâfidir. (İnalçık, 2009: 311) Daha sonra kendisi hakkında yazılan bir eserde ise şu ifadesi yer almaktadır: “Ben doktriner bir tarihçi değilim. Daha çok Annales Okulu’nun bakışını benimsiyorum.” (Şenkaya, 2005: 212-214)

İnalçık için o zamana kadarki ana akım Osmanlı çalışmaları temel olarak iki yönden sorunludur. İlk olarak birinci cihan harbinin ardından dünyada yaşanan köklü değişim ve imparatorluk coğrafyasında onlarca ulus-devlet ortaya çıkması nedeniyle Osmanlı İmparatorluk idaresi amansız bir boyunduruk olarak tasvir edilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Osmanlı boyunduruğu yerini Osmanlı sömürüsüne bırakmıştır (İnalçık, 2009: 312-313). Üstelik tarihe yönelik böyle bir bakış Batı karşısında neden aciz düşüldüğü sorusuna da cevap vermektedir. Genç devletlerin milliyetçi reaksiyonlarını ve hissiyatını tatmin eden böyle bir yaklaşım İnalçık için hakikat ile örtüşmemektedir. İnalçık pek çok çalışmasında niceliksel verilerle Osmanlı egemenliğinin salt şiddet ve sömürüye dayanmayan, yönetsel ve ekonomik açıdan oldukça geniş bir tabana uzanan bir dönem olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı çalışmalarına dair ikinci problem ise Karl Marx ve Max Weber gibi sosyologların genellemeleri ile yeterli tarihsel veriye dayanmadan Osmanlı toplumunu tümünden açıklamaya çalışmak yahut daha önce kalıba dökülmüş belli modellere Osmanlı toplumunun dahil edilmeye çalışılmasıdır. Bu durumun en bilinen örneğini ise elbette Asya tipi üretim tarzı tartışmaları oluşturmaktadır.¹ İnalçık’a göre “Marksist Asya tipi üretim tarzı teorisinin Osmanlı sosyal yapısı meselelerine cevap vermediği” aşikardır (İnalçık, 2009: 313-315).

2.2. Halil İnalçık Çalışmalarında Annales Etkileri

Osmanlı çalışmalarını olaylar düzeyinden sosyal tarihçilik düzeyine taşıyan ilk ismin Halil İnalçık olduğunu söylemek doğru olmaz. İnalçık’ın çağdaşı sayılabilecek Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ’ın eserlerinde de Annales ekolünden etkilenmeler görülebileceği açıktır. Ancak Annales hareketini en bariz biçimde gözlemlediğimiz ve bu ekolün Osmanlı araştırmalarına sızmasını sağlayan temel ismin İnalçık olduğu söylenebilir. Bu başlık altında İnalçık’ın çalışmalarında Annales tarihçiliğine yakın olan öğeleri ve buna ilaveten Türk tarihçiliğinde Annales anlayışının yayılmasını sağlayan eylemleri alt başlıklar halinde izah edilmeye çalışılacaktır.

¹ Bilindiği üzere Hindistan’daki bir gezginin mektuplarından yola çıkarak Marx ve Engels’in teorize ettiği Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), Doğu toplumlarını tümünden açıklayabilecek bir “grand theory” olarak literatürde yerini almıştır. Bulunulan coğrafyada iklim gereği tarım için sulama kanallarının yapılması zorunluluğu, toprağın tek malikinin aynı zamanda bu kanalların yapımını üstlenen devlet olması gibi özellikler barındıran ATÜT teorisi belli bir dönemde ilgi çekmiş daha sonra tartışma canlılığını yitirmiştir. Bu teorisinin Osmanlı’ya uygunluğu hususunda yazılmış en kapsamlı eseri ise Sencer Divitçioğlu’nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* isimli kitabı oluşturmaktadır. Bu kitabında yazar, öncelikle ATÜT’ü geniş bir şekilde açıklamakta ve devamında da bir Osmanlı’daki iktisadi ve içtimai yapının ATÜT’e uygunluğunu ispata çalışmaktadır.

2.2.1. Çift-Hane Sistemi ve Halil İnalçık Eserlerinde Annales

Sadece Annales ekolünün Osmanlı çalışmalarında görünür olması noktasında değil Osmanlı toplumunu, ekonomisini ve devlet reflekslerini anlayabilmek adına da oldukça önemli bir kavram olarak çift-hane terimi zikredilebilir. Çift-hane sistemini anlamak; Osmanlı toplumsal yapısının ne olduğu, feodal yapı ile uyuşup uyuşmadığı, ATÜT teorisinin Osmanlı toplumu için geçerli sayılıp sayılamayacağı gibi tartışmaları bir kör dövüşü olmaktan çıkarmak manasına da gelmektedir.

Çift-hane sistemi, İnalçık için Osmanlı toplumsal yapısını anlamada anahtar kavram niteliği taşımaktadır. Çalışmalarında çift-hane sisteminin anlaşılması gerekliliğini ısrarla vurgulamaktadır. Münhasıran çift-hane sistemini izah eden çalışmaları olduğu gibi daha geniş konuları ihata eden çalışmalarında da yeri geldiğinde çift-hane sistemi izah edilmiş ve bu kavramın önemi vurgulanmıştır.

Osmanlı'nın idari olarak bir bölgeye yerleştiğinin en temel göstergesi o bölgede tımar sisteminin işleridir. Merkeze uzak yahut toplumsal yapısı buna müsaade etmeyen Mısır, Somali vb. gibi kimi eyaletlerde tımar düzeni uygulanmamıştır. Bu bölgelerin yıllık ödemesi gereken vergi toptan hesap edilmiş ve validen bu vergiyi toplaması beklenmiştir. Bu eyaletler salyaneli eyaletler olarak isimlendirilmektedir (İnalçık, 2008: 112). Tımar sisteminin uygulanmaması aynı zamanda idari özerkliği de beraberinde getirmektedir. Salyaneli eyaletlerin özerkliği tımar sisteminin uygulandığı eyaletlere nazaran daha fazladır.

Bir bölge fethedildiğinde o bölgeye merkezden tahrir emini yollanır ve görevli toprakları öncelikli olarak çift-hanelerden oluşacak şekilde bölerdi. Çift-hane kelimesi bir çift öküzün sürebileceği büyüklükteki toprak parçasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Toprağın verimliliğine göre bu büyüklük 60 ila 150 dönüm arasında değişebilmekteydi. Bölge toprakları bir kez çift-hanelere tahrir edildiğinde her bir çift-hane bir köylü aileye kayıtlanırdı ki bu işleme de *tapulama* denmekteydi. Kendisine bir çift-hane kayıtlanan köylü ailenin statüsü artık *reayaya* dönüşürdü. Bir kere reaya sıfatını kazanan bir hanenin statüsü kural olarak değişmezdi. Daha sonra çift-hanelerden meydana gelen tımarlar da sipahilere yahut kapıkullarına dağıtılırdı (İnalçık, 2000: 150-160).

Osmanlı'nın tüm klasik formasyonu yukarıda en basit düzeyde anlatılan çift-hane sistemine ve çift-hanenin bölünemezliğine/değiştirilemezliğine dayanmaktaydı. Çift-hane olarak belirlenen bir toprak parçası artık daha ufak parçalara bölünemez yahut çift-haneler birleştirilip plantasyonvari bir tarım uygulamasına gidilemezdi. Bu durum topraktaki üründen belli bir payı olan tımarlı sipahinin; reaya ailesinin toprağa emeğini yansıtmaya biçimine karışmaması sonucunu doğurmaktaydı.

İnalçık'ın çift-hane sistemini neredeyse en ince teferruatlarına kadar ortaya koyarak yapmak istediği şey Osmanlı'ya tarihi ve nesnel veriler olmadan yaklaşp onu ünlü sosyologların ortaya koyduğu kalıplara uydurmak çabasına bürünmüş Osmanlı araştırmalarına nesnel, tarihi belgeye dayalı bir başlama noktası tayin etmektir. Çift-hane sistemi, Osmanlı klasik dönemi ve toplumuna dair pek çok araştırma sorusuna doyurucu cevaplar vermeye yarayacak bir analiz aracı sağlamıştır. Nitekim bu kavramın ışığında Osmanlı klasik dönemini aydınlatan çalışmalar

ortaya konulmuştur. Çift-hane sistemindeki reyanın, elinde bulundurduğu haklar dikkati nazara alındığında kendi çağdaşı olan serften daha iyi bir konumda olduğu anlaşılabilir. Topraktaki üründen pay alan tımarlı sipahi yahut kapıkulunun toprağı işleyen birim olan reaya üzerindeki egemenliği ile feodal sistemdeki toprak lordunun serfler üzerindeki egemenliği mukayese dahi edilemezdi (İnalçık, 2000: 150-160). Bu açıdan çift-hane sistemi Osmanlı'nın feodalliği sorusuna cevap verirken oldukça elverişli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Bunun yanında Osmanlı dönemi sınıfsal ittifakları ve çatışmaları anlamak adına da çift-hane sistemi güzel bir anlatının girizgahı olmaktadır. Merkezî devletin taşradaki elitlerin güç kazanmasını engellemek için köylü/reaya ile girdiği doğal bir ittifakı söz konusudur. Osmanlı devleti, tarihi boyunca gücü yettiği nispette reyanın haklarını korumaya gayret etmiştir. Ekonominin temelini çit-hanesini süren reaya dayandığının farkında olan devlet; üreticinin hukuk dışı yollarla istismar edilmesini, tımar, zeamet ve has sahiplerinin taşrada güçlenip merkez için bir tehdit oluşturmasını engellemek adına reaya destek olmuştur.

Çift-hane kavramı, Osmanlı toplumsal ve iktisadi yapısına dair pek çok araştırmaya kapı aralayabilecek bir kavramdır. Burada maksat hasıl olacak kadar izah edilmeye çalışıldı. Osmanlı'yı anlamaya, toprağı süren reyadan başlamak Annales tarihçiliğinin bir yansıması olarak rahatlıkla okunabilir. Üstelik çift-hane sistemindeki vergiler, işleyişler, defterler, reaya-sipahi ilişkileri, reaya-merkezî devlet ilişkileri gibi pek çok dolaylı araştırma konusu da Osmanlı araştırmalarına Annales rüzgarını getirmiştir.

Bilimsel bir ekolü tasvip ettiğini ilan etmiş bir bilim insanının eserlerinde o ekolden esintiler aramak malumun ilamı hükmündedir. Ancak yine de çift-hane sisteminin ardından İnalçık'ın eserlerindeki Annales etkilerinden kısa birkaç örneğe daha yer verilecektir.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2009 yılında basılan *Devlet-i 'Aliyye* başlıklı seride klasik dönemin incelendiği kitap, notlar ve kaynakça hariç 337 sayfadan mürekkeptir. Bu eserin kurgulanmasında kitap A ve B olmak üzere iki kısma ayrılmış ve 200. sayfaya kadar Osmanlı klasik dönem siyasi tarihi anlatılmıştır. B bölümünün başlığı ise "Devlet, Toplum, Ekonomi"dir. Bu bölüm, Osmanlı'nın Annales tarihçiliği çerçevesinde ele alınışının en mümtaz örneklerinden birisidir. Osmanlı toplumunun nüfusundan, çift-hane sisteminden, tımar harici toprak kayıtlama sistemlerinden, esnaf loncalarından, geç dönemde ortaya çıkan büyük çiftliklerden bahsedilmektedir. Bölüm boyunca Osmanlı'nın; siyasi, demografik, toplumsal, iktisadi, hukuksal her açıdan kavranması için muazzam bir gayret gösterildiği görülmektedir. Aynı eserde oldukça ilgi çekici ve Annales ekolünün nesnel verilere önem verme yanını gösteren iki alt başlık da söz konusudur. İlk olarak İnalçık, Bursa ve Edirne kentlerindeki toplumsal yapıyı incelediği kısımlarda o kentlerdeki bazı büyük tüccarların terekelerini teferruatlı olarak okuyucuya sunmuştur. Hemen ardından "Dış Ticaret" isimli bölümde ise Bursa'ya 1479-1500 yılları arasında Arap memleketlerinden gelen Tüccarlar ve getirdikleri malların yaklaşık maddi değerleri verilmektedir. Tüm bu nicel göstergeler dahilinde Osmanlı'nın klasik döneminde aktif bir ticari hayat, önemli bir para ekonomisi ve tekstil imalatı olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır. Hatta İnalçık, bu verilerden hareketle Osmanlı'da bir proto-kapitalizmden bahsedilebileceğini de ifade etmektedir (İnalçık, 2012: 269).

Devlet-i 'Aliyye başlıklı serinin *Âyânlar, Tanzimat ve Meşrutiyet* Döneminin ele alındığı kitabı incelendiğinde ise klasik döneme nazaran ekonomik tahlillerin ve ekonomik değerlere ilişkin niceliksel verilerin görece arka planda kaldığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Avrupa ilişkilerinin ticaret, kapitülasyonlar bağlamında ele alındığı ve bu kapsamda “Osmanlı-Avrupa İlişkilerinin Tarihteki Belirleyiciliği”nin değerlendirildiği bölüm dikkat çekicidir. (İnalçık, 2017: 221-250) Bu bölüm incelendiğinde tıpkı Annales ekolünde olduğu gibi tarihin belirleyeni olarak herhangi bir unsurun (birey, sınıf, elitler, yapılar vs.) ön plana çıkarılmadığı, ilişkisel ve konjonktürel durumların yapıları ve öznelere ittiği zorunlulukların tahlil edildiği görülmektedir.

Bu başlık altında ele alınacak bir diğer eser ise Osmanlı toplumsal yapısından görece daha uzak olan Osmanlı sanat dünyasına ait bir çalışmadır. İlk olarak 2003 yılında Doğu Batı yayınları tarafından basılan *Şair ve Patron* isimli eser, mikro sayılabilecek ancak Osmanlı dünyasındaki kültürel iktidarın kurulması açısından son derece önemli verileri barındıran bir konu üzerinde durmaktadır. Osmanlı'da şiir, şair ve sultan yahut üst düzey devlet görevlileri arasındaki ilişki gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır. Osmanlı saray kültürünün gelişmesi, şairin şiir yazarak hayatını idame ettirmesi ve bu vesile ile kurulan edebiyat dünyası gibi konulara değinilen bu eserde Fuzuli örneğinin de somut olarak ele alındığı görülmektedir. Osmanlı'da şiirin, edebi ve sanatsal açıdan değil de devlet yöneticileri ile şairin ilişkisi açısından ele alınması tarihsel anlatıyı geniş ufuklara taşıma açısından önemlidir (İnalçık, 2003: 54-72).

İnalçık'ın sanat ve patronaj ilişkilerini çok daha geniş bir tarihsel süreç içerisinde ele aldığı çalışması ise *Has-Bağçede 'Aş u Tarab: Nedîmler, Şâîrler, Mutrîbler* ismini taşımaktadır. Bu eserde şairlerin yanında Osmanlı saraylarındaki Azerbaycanlı musikişinaslar (İnalçık, 2018: 47-60), İn'am defterlerine göre şairlerin aldığı bağış verileri (İnalçık, 2018: 419-433) gibi konular da ele alınmıştır.

2.2.2. Danışmanı Olduğu Tezler

Halil İnalçık gibi bilim insanları sadece doğrudan yayınları ile değil dolaylı yoldan öğrencileri ile de bilim dünyasını etkileme kapasitesine sahiptirler. Bu etki yollarından en önemlisini ise danışmanlık yaptığı tezler oluşturmaktadır. YÖK tez veri tabanında en erkeni 1996 en yakını ise 2013 olmak üzere İnalçık'ın danışmanlık yaptığı 36 adet tez bulunmaktadır. Bu tezlerden 9 tanesi doktora tezi iken 27 tanesi ise yüksek lisans tezidir.

İnalçık'ın danışmanlık yaptığı tezler incelendiğinde Annales etkisinin sadece kendi yayınları ile değil aynı zamanda öğrencilerinin eserlerinde de görülebileceği rahatlıkla gözlemlenebilir. Bu başlık altında 36 tezden 3 doktora 3 yüksek lisans olmak üzere 6 tez kısaca tanıtılıp tarih anlatısı açısından Annales'ten etkilenmeleri üzerinde durulacaktır.

Doktora tezlerine Annales çerçevesinden bakıldığında ilk olarak 2013 yılında YÖK veri tabanına dahil olan Grigor Boykov'un çalıştığı Osmanlı'nın Balkanlarda kenti ve kent hayatını yeniden inşa süreçlerini ele alan tezi göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Filipe, Tatarcık ve Karlova gibi kentlerin Osmanlı hakimiyeti altına girmesinden itibaren geçirdiği mimari, demografik ve iktisadi değişimler ele alınmaktadır. Osmanlı'nın kenti ve kent hayatını kurma biçiminin farklı örnekleri arasında belli benzerlikler yahut normatif çıkarımların mevcut olup olmadığı incelenmektedir. Osmanlı coğrafyasının pek de merkezinde yer almayan kentlere ve

kentli hayatına yoğunlaşan bu çalışmada demografinin ön plana çıkması, mimari yeniden yapılandırma süreçlerinin izlerinin sürülmesi gibi özellikler Annales ekolünün doğrudan yansıması olarak okunabilir (Boykov, 2013).

2003 yılında kabul edilen ve Tolga Akkaya tarafından yazılan bir diğer doktora tezinde ise 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'da para mefhumu ve paranın kullanımı incelenmektedir. Bu çalışmada bir önceki çalışmanın aksine İmparatorluk coğrafyasının bir kesitinin belli bir yönden incelenmesi değil bir nesnenin (paranın) belli bir zaman aralığı dahilinde İmparatorluk coğrafyasının tamamındaki görünümünün ve kullanımının incelenmesi söz konusudur. Konu gereği nümizmatik biliminden bolca faydalanılan eser, paranın Osmanlı'daki gelişimi ve kullanımına odaklanarak ve bu konuyu Akdeniz havzasındaki ülkeler ve bu ülkelerin paraları ile karşılaştırmalı gerçekleştirerek siyasi tarih anlatısından uzak bir çalışma sunmaktadır. Braudel'in, kapitalizm öncesinde Akdeniz'in Avrupa'dan daha sıkı bir kültürel, iktisadi, siyasi benzeşme havzası olduğu argümanı düşünülecek olursa çalışmanın karşılaştırma alanını Akdeniz üzerinden kurmasının mahiyeti anlaşılacaktır (Akkaya, 2003).

2010 yılında Uğur Altuğ tarafından hazırlanan bir başka doktora tezinde ise 15. Yüzyılın ilk iki çeyreğine ait tahrir defterleri incelenerek tımar sistemi, yerleşme, topoğrafya ve demografi hususundaki bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada oldukça erken tarihli tahrir defterlerinin inceleme konusu yapılması, Annales tarihçiliği için çok önemli bir unsur olan demografinin, mezkur defterlerin incelenmesi neticesinde tarihi ve nicel veriler ışığında gün yüzüne çıkarılma çabaları göze çarpmaktadır (Altuğ, 2010).

Yüksek lisans tezlerine bakıldığında da gündelik hayata dair sıradan fakat önemli nesnelere araştırma konusu yapıp makro anlatılara sağlam bir temel hazırlandığı rahatlıkla görülebilmektedir. Örneğin ilk olarak 1997'de Oya İklim Erefe tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi 1750-1860 yılları arasında İstanbul'daki ekmek ve iâşe sorununa odaklanmaktadır. Gündelik hayatın sıradan fakat çok mühim bir parçası olan ekmek kelimesinin başlığında geçtiği, muhtelif bilimsel alanlarda 613 adet tez çalışması yapılmışken bunun ancak bir tanesi tarih alanında gerçekleştirilmiştir. İnalçık'ın danışmanlık yaptığı bu çalışmada ekmek özelinde İstanbul'da iâşenin sağlanması, bu kaygının güdümünde devletin ekonomiye müdahalesi ve özellikle buğdayın ekiminden ekmek haline gelme aşamasına kadar devletin pragmatik kaygılarla müdahaleciliği gözler önüne serilmektedir (Ereffe, 1997). Bu hususta tarih alanında yazılan yegane lisansüstü tez çalışması olması hasebiyle önemli bir boşluğa da işaret etmektedir.

2000 yılında YÖK veri tabanına dahil olan bir çalışmada ise Osmanlı klasik döneminde halkın gündelik hayatı ele alınmaktadır. Kaynak olarak kadı sicillerinin, mühimme defterlerinin ve yabancı seyyahların anlatılarının kullanıldığı bu çalışmada sıradan insanın gündelik hayatta din ve devletle ilişkisi gibi konuların yanında kahvehaneler, meyhaneler ve hamamlar, sohbet meclisleri gibi kamusal mekanlar incelenmiş ve bayramlar, bayramların toplumsal yapıdaki fonksiyonları üzerinde durulmuştur. "Büyük insanların" yapıp ettiklerinden bağımsız, sıradan insana odaklanan bir tarih anlatısı sunması açısından önemli bir çalışma olarak literatürde yer edinmiştir (Turna, 2000).

1996 yılında İnalçık'ın danışmanlığında Canay Şahin Osmanlı'daki ortakçılık kavramının ortaya çıkışı ve klasik dönemden modern döneme dek yaşadığı statüsel değişimi incelemiştir. Osmanlı'da hem klasik dönemde hem modern dönemde toprağı işleme yönünde oldukça önemli bir emek türü olan ortakçılık bu çalışmada teferruatlı biçimde ele alınmıştır. Modern dönemde kapitalist dünya-ekonomi ile ilişkiler yoğunlaştıkça toprağın işlenme biçimi, tarım sektöründe cari olan emek kullanım biçimleri toplumsal dönüşümü anlamak adına önem kazanmaktadır. Ortakçılık da gözardı edilemeyecek bir emek kullanım biçimi olduğundan ilgili çalışma Osmanlı iktisadı hususunda genel bir anlatı sahibi olmak isteyen araştırmacılar açısından önemli bir parçayı ikmal etmektedir (Şahin, 1996).

İnalçık'ın Türk akademisine kazandırdığı tezler ve bu tezlerdeki Annales etkileri hususunda daha uzun yazılabilir. Hatta belki bu, münferit bir çalışmaya dahi konu olabilecek kadar geniş ele alınabilir. Ancak temel olarak Hoca'nın danışmanlığını yaptığı tezlerin azımsanmayacak bir bölümünün hem konu hem de anlatı açısından Annales etkisinde olduğu tartışılabilir değildir. Bir ekol bir ülkenin akademisine elbette ki bir kişinin çalışmaları neticesinde girmez. Annales'in Fransa'da marjdan merkeze doğru ilerlemesi yıllar alan bir süreci ifade etmektedir. Demografiyi, iktisadı, istatistiği, kent hayatını, sıradan insanların gündelik hayatlarını ve emeğin toprağa aktarılış biçimlerini, reaya ile sipahinin arasındaki ilişkileri kulak arkası etmeyen bir anlatı ortaya koymak tek kişinin altından kalkabileceği bir yük değildir. Muhakkak ki bu zaviyeden bakıldığında sosyal bilim birikimli bir gelişme göstermek zorundadır. Büyük anlatıların tarihsel verilere ve niceliksel değerlere dayanması gerekmektedir. Osmanlı bürokrasinin tuttuğu defterlerdeki verileri ele almayıp meşhur sosyologların farklı coğrafyalar için geliştirdikleri makro teorilere Osmanlı'yı dahil etmenin bilimsel bir tutarlılığı yoktur. Bu bakımdan gerçeklere temas eden anlatılar, mikro çalışmaların üzerinden yükselmek zorundadır. Osmanlı'yı genel perspektiften anlayabilmemiz için oldukça dar ve kısıtlı konuların çalışılmış olması gerekmektedir. İnalçık ve öğrencilerinin eserleri, Osmanlı hususunda yapılan pek çok çalışma için çok faydalı bir sıçrama tahtası işlevi görme kapasitesine sahiptir.

3. Halil İnalçık ve Dünya-Sistemleri Analizi

Çalışmanın amacı ve kapsamı gereği burada dünya-sistemleri analizi (DSA) geniş biçimde ele alınmayacaktır. DSA, 70'li yıllarda Wallerstein liderliğinde ortaya çıkmış sosyal bilimler alanına ait bir doktrin olarak tanımlanabilir. Wallerstein, ABD'de kurduğu Fernand Braudel Center ile Annales ekolünü Anglo-Sakson dünyaya taşımıştır. Tarihi anlama noktasında Annales'ten ve hassaten Braudel'den oldukça etkilenen düşünür, Annales'in sınırlarını aşan bir doktrin ortaya koymuştur. Wallerstein'in ifade ettiğine göre Annales ekolü, ATÜT tartışmaları çerçevesinde ortodoks marksizmin katı sınırlarının sarsılması, bağımlılık okulu ve geliştirdiği merkez-çevre diyalektiği ve Batı Avrupa akademisinde hararetli biçimde tartışılan feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları DSA'nın teorik öncüllerini oluşturmaktadır.² DSA,

² Sosyal bilimlerdeki hangi tartışmalar ve gelişmeler ışığında DSA'nın ortaya çıktığı hakkında daha geniş bir perspektif için bkz: Immanuel Wallerstein, "A World-System Perspective on the Social Sciences", *The British Journal of Sociology*, 27(3), 343-352, 1976. ve Immanuel Wallerstein, "Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines", *Current Anthropology*, 44(4), 453-465, 2003.

araştırmalarda analiz biriminin ulus devletten tarihsel sisteme (dünya-ekonomi olan kapitalist sisteme) kaydırılması ve sistem içerisindeki ilişkilerin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir (Wallerstein, 2011: 40-41). 1970’li yıllardan itibaren Wallerstein’in önderliği ve pek çok değerli araştırmacının katkıları ile DSA’nın ortaya koyduğu doktriner temel kullanılarak; kapitalizme entegrasyon, kapitalist sistemin siyasi ve toplumsal yapılarda dayattığı değişimler gibi konularda son derece değerli eserler vermiştir.

İnalçık’ın DSA ile olan ilişkisi ve DSA çerçevesinde yazılan Osmanlı araştırmalarına olan etkisi hakkında incelenmemiştir. Wallerstein, doktrini geliştirme adına 1977 yılında *Review* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Wallerstein’in kitapları DSA hakkındaki ana çizgileri sunarken DSA’nın farklı coğrafyalara ve zamanlara tatbik edilmesine dair teferruatlı çalışmalar ise *Review* dergisinde yayınlanmıştır. Derginin henüz 1. Cildinin 3. Sayısında İnalçık (1978), “Annales Okulunun Osmanlı Çalışmalarına Etkisi ve Yeni Bulgular” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Çalışmasında Osmanlı toplumuna dair demografik veriler ve ardından 16. yüzyıl Avrupasında yaşanan fiyat devriminin Osmanlı’ya etkileri üzerinde duran İnalçık’ın (1978: 74-80) makalesinin içeriğinden ziyade dergiye gösterdiği tevecçüh dikkat çekicidir. Henüz 3. sayıya çalışma göndermesi İnalçık’ın dergiden daha evvel Wallerstein’in tezlerinden ve DSA’dan haberdar olduğu fikrini uyandırmaktadır.

İlerleyen yıllarda dergide Osmanlı hakkında çıkan muhtelif 21 makalede İnalçık’a çok sayıda atıf yapılmıştır.³ Osmanlı tarihi yazılırken İnalçık’a atıf verilmesi sıradan bir olay olduğu halde DSA söz konusu olduğunda atıf sayısından da öte bazı gerçekler mevcuttur. DSA kapsamında yapılan araştırmaların önemli bir kısmı kapitalist dünya-ekonomisinin mahiyetine, ortaya çıkışına ve genişlemesine hasredilmiştir. Bu nedenle DSA kapsamında Osmanlı hususunda yapılan araştırmaların da önemli bir kısmını Osmanlı’nın kapitalizme entegrasyon süreçleri ve bu süreçlerin niceliksel olarak gösterilmesi oluşturmaktadır.⁴ Bunun mümkün olabilmesi için Osmanlı toplumsal yapısının doğru olarak bilinmesi şarttır. Sadece siyasi tarih üzerinden Osmanlı İmparatorluğunun kapitalizme entegrasyonu araştırılmaz. Her ne kadar yapılan anlaşmaların içeriği, modernleşme çabalarına dair fermanlar vb. gibi tarihi belgeler bu konuda bilgi veren kaynaklar olsa da kapitalizme entegrasyon siyasi ve hukuki süreçler kadar hatta belki daha da fazla toplumsal ve iktisadi süreçleri ihtiva etmektedir. Araştırmacı kapitalizm ile bütünleşme çalışırken; üretim ilişkilerinde yaşanan yahut yaşanmayan değişimler, üretici güçlerin sınıfsal aidiyetleri, iş gücü piyasasında emeğini arz eden insanların nitelikleri, sayıları vs. gibi pek çok niceliksel veriye ihtiyaç duymaktadır. İnalçık tam da bu noktada vazgeçilmez bir tarihçi olarak okuyucu karşısına çıkmaktadır. İnalçık’ın tarih yaklaşımı, eserleri, Osmanlı toplumsal yapısına dair çığır açıcı bulguları DSA çerçevesinde Osmanlı’nın kapitalizm ile entegrasyonu mevzusunu çalışmayı mümkün hale getirmektedir. İnalçık’ın akademik hayatı boyunca Osmanlı toplumu ve ekonomisine dair ortaya koyduğu nicel veriler, Osmanlı

³ Bu verilere, derginin tüm sayılarını veri tabanında barındıran www.jstor.org adresinden erişilmiştir. Erişim Tarihi: 10.07.2019

⁴ Bu konuda özellikle Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu’nun çalışmaları örnek gösterilebilir.

araştırmalarını tarihsel sosyoloji alanına girmeye müsait kılmıştır. İncalcık'ın metodu ve yaklaşımı tarihçiler arasında yayılıp aynı bilimsel anlayış çerçevesinde verilen eserlerin sayısı arttıkça siyaset bilimciler ve sosyologlar gibi sosyal bilimlerin farklı alanlarındaki uzmanlar da Osmanlı araştırmalarını farklı perspektiflere açacak aletlere sahip olabilmişlerdir.

Tarihçilerin Kutbu sıfatı layık görülmüş bir isim olan Halil İncalcık'ın ne kadar büyük bir tarihçi olduğu, ne kadar önemli eserler verdiğini belirtmeye lüzum yoktur. Immanuel Wallerstein kendisi hakkında şu satırları kaleme almıştır:

Bugün dünya üniversitelerinde Halil İncalcık okunuyor ve okutuluyor. Onu dar anlamda bir "tarihçi" olarak düşünmek elbette yetersiz kalır. Bizzat tarih disiplinine şekil vermiş, kendi metodolojisini ve bilgi birikimini tarihçilik mesleğine kazandırmış bir kişi olarak İncalcık, bilim çevrelerinin üzerinde uzlaştığı seçkin bir isimdir. İncalcık ekolüne mensup yüzlerce öğrenci, sadece birincil kaynakları kullanma, belge ve arşivleri inceleme yönünden değil modern anlamda tarihe sosyo-ekonomik ve kültürel birçok cepheden bakabilme becerisini ondan öğrenmiştir. Yeni kuşak tarihçiler, Akdeniz, Osmanlı ve Balkan tarihi üzerindeki birçok yanlışın tashih edilmesini ona borçludur. Kitapları, sayısız makale ve ansiklopedi maddeleri, sosyal bilimciler için göz kamaştırıcı bir hazine mahiyetindedir. Halil İncalcık, bu sahanın en seçkin uygulayıcılarından biri. Dünya bilimine katkıları su götürmez. Çabalarının hedefi haline gelmiş konu üzerinde bize sadece tefekkür etmek düşer.⁵

SONUÇ

İncalcık'ın Osmanlı araştırmaları ve hatta daha da genel olarak tarih ilmindeki önemi yadsınabilir değildir. Ancak metodolojik olarak, eserlerinin uyandırdığı yankılar ve açtığı çığırılar halen daha incelenmeye muhtaçtır. Kimi bilim insanları akademiye o kadar geniş bir yelpazede katkı sunarlar ki takipçilerinin bu katkıların işlevini tahlil etmesi ve sonuçları üzerine düşünmesi uzun yıllar alabilir. İncalcık'ın özeldir dünya-sistemleri analizi doktrini genelde ise tarihsel sosyoloji ile ilişkisi de görece karanlıkta kalmış noktalardan birisi olarak görülebilir. Bu çalışma, söz konusu karanlığa işaret etmek ve daha çok araştırılmaya muhtaç bir konu olduğunu gözler önüne sermek için atılmış küçük bir adım olarak görülmelidir.

İnsanın ortaya çıkardığı toplum, devlet, kültür, medeniyet gibi yapılar anlaması son derece karmaşık ve analizi oldukça güç mefhumlardır. Karmakarışık bir yumağa benzetilecek olursa doğru bir analiz için başlama noktasını yani ipin ucunu tayin etmek gerekmektedir. Çift-hane sisteminin detaylıca ortaya koyup Osmanlı toplumsal yapısını analiz etmeye çift-hane sisteminden başlamayı teklif etmek Osmanlı araştırmaları adına oldukça çığır açıcı bir eylemdir. Elbette tek başına İncalcık'ı ön plana çıkararak öncüllerinin ve çağdaşlarının katkılarını gözardı etmek doğru olmaz ancak İncalcık; Osmanlı tarihini, tahta çıkan ve tahttan

⁵ Bu satırlar, İncalcık'ın Doğu-Batı dergisinde yayımlanan makalelerinin 2005 yılında yine Doğu-Batı yayımları tarafından kitaplaştırılması neticesinde basılan kitabın arka kapağında yer almaktadır.

inen/indirilen sultanların yaptığı savaşlar ve anlaşmalar anlatısından kurtaran neslin en önemli temsilcilerinden birisi belki de en önemlisidir. Kendi akranı sayılabilecek Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ gibi mümtaz ve velud tarihçiler arasında muhtemelen Annales ekolünü en çok benimseyen ve bu prensipler çerçevesinde en çok eser veren isim İnalçık'tır. Türk tarihçiliğinde Annales'in yerleşmesi ve önemli bir gelenek haline gelmesi adına yaptıkları ve etkileri inkar edilemez.

Bu makalede değinilemeyen erken dönem tahrir defterlerine dair yaptığı çözümler, ayanlara ve ayanların mal varlıkları ve merkezi yönetim ile ilişkilerine dair yaptığı incelemeler, Osmanlı kentlerinin ticaret hayatlarına ve tüccarların mal varlıklarına dair verdiği bilgiler ve sadece isimlerinin sayılması halinde dahi bir makale sınırlarını aşacak olan nice araştırmalar neticesinde ortaya koyduğu istatistiksel ve niceliksel verilerin Türk tarihçiliğine Annales ekolünü dahil etmekten çok daha öte işlevleri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti de dahil olmak üzere I. Cihan Harbinin ardından Osmanlı coğrafyasında kurulan ulus-devletlerin resmi söylemlerinde hakikat ile örtüşmeyecek derecede kötü, despot ve sömürgeci bir Osmanlı imgesi mevcuttur. Bu çarpık imge ile mücadele etmenin en doğru yolu ise kurulan anlatıların doğru olmadığını tarihi veriler ışığında göstermektir. Halil İnalçık(1978) erken dönem tahrir defterlerini çözümlendiğinde ortada Hıristiyanlara zulmeden, onlara Müslüman tebaadan farklı davranan bir devlet olmadığı ortaya çıkmıştır. Tımarların dağıtılması, Hıristiyan sipahilere verilen tımarlar, Osmanlı ile uzlaşma yolunu seçen soyluların ayrıcalıklarını koruması gibi pek çok mesele gün yüzüne çıkmıştır.

Daha geniş bir perspektiften eğer DSA, tarihsel sosyoloji alanına dair doktrinlerden birisi olarak değerlendirilecek olursa İnalçık'ın Osmanlı araştırmaları hususunda nice katkısından birisi de Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji incelemeleri açısından tam bir karanlık bölge olmaktan kurtaran en büyük adımlardan birisini atmasıdır. Hem Braudel (1972: 13), hem Wallerstein (1979) Osmanlı İmparatorluğu hususunda yeterli bilginin olmadığını bu nedenle Osmanlı'nın sosyo-ekonomik tarihçilik açısından meçhul bir bölge olduğunu ifade etmektedir. İnalçık ömrünü, Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve sosyo-ekonomik tarihçilik açısından meçhul olmaktan kurtarmaya adanmıştır.

Mikro düzeyde Osmanlı Devletine yöneltilen haksız ithamlara cevap olan veriler, makro düzeyde ise Osmanlı'nın her yönden daha iyi anlaşılmasına hizmet etmiştir. Osmanlı klasik dönemi toplumsal yapısı, Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı'da büyük toprak sahipliği, Osmanlı iktisadi düzeni ve Osmanlı'nın kapitalizme entegrasyonu gibi son derece önemli mevzuların tarih haricindeki sosyal bilimciler tarafından çalışılabilir hale gelmesinde İnalçık'ın katkısı yadsınamaz. Onun çalışmalarının ve Türk tarihçiliğine getirdiği bakış açısının ikincil etkileri Osmanlı'yı anlayabilmek adına son derece mühimdir. Bu çalışma, bahsedilen ikincil etkilerden birisinin Osmanlı'yı tarihsel sosyoloji ve dünya-sistemleri analizi sahasında araştırılabilir kılmak olduğunu iddia etmektedir. Bununla beraber İnalçık'ın ikincil etkileri bundan çok daha geniş, sonuçları çok daha kapsamlı ve çok daha titiz biçimde araştırılmaya muhtaçtır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, T. (2003). *Money and its use in the Ottoman Empire during the sixteenth and seventeenth centuries*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altuğ, U. (2010). *II. Murad Dönemine ait Tahrir Defterlerinin yayına hazırlanması ve bu malzemeye göre tımar sistemi, demografi, yerleşme ve topoğrafya üzerinde araştırmalar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ayan, E. (2011). TÜRK TARİHYAZIMININ EVRİMİNDE ANNALES KURAMININ YORUMU. *Tarih Okulu*(11), 75-101.
- BOYKOV, G. (2013). *Mastering the conquered space: Resurrection of urban life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.)*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Braudel, F. (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. New York: Harper and Row.
- Braudel, F. (1992). *Tarih Üzerine Yazılar*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Burke, P. (2014). *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*. (M. Küçük, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Erefe, O. İ. (1997). *Bread and provisioning in the Ottoman Empire 1750-1860*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Forster, R. (1978). Achievements of the Annales School. *The Journal of Economic History*, 38(1), 58-76.
- Huppert, G. (1978). The Annales School Before the Annales. *Review*, 1(3), 215-224.
- Iggers, G. G. (2005). *Historiography in the Twentieth Century*. Connecticut: Wesleyan University Press.
- İncılık, H. (1978). Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings. *Review*, 1(3), 69-96.
- İncılık, H. (1987). *Hicrî 835 tarihli Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İncılık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi : 1300-1600*. Eren Yayıncılık: İstanbul.
- İncılık, H. (2003). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İncılık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

- İncalcık, H. (2009). Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği. *Doğu Batı* , 311-324.
- İncalcık, H. (2012). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İncalcık, H. (2017). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İncalcık, H. (2018). *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutrîbler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Robinson, J. H. (1911). The New History. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 50(199), 179-190.
- Sönmez, S. E. (2008). *Annales Okulu'nun Türkiye'deki tarih yazımına etkisi: Başlangıçtan 1980'e*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin, C. (1996). *A Comparative study of sharecropping system throughout the ages in the Ottoman Empire*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şenkaya, E. (2005). *Tarihçilerin Kutbu: Halil İncalcık Kitabı* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şulul, K. (2001). İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi. *Divan*, 91-127.
- Tosh, J. (2002). *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*. Essex: Pearson Education.
- Turna, B. B. (2000). *The Everyday life in the Ottoman Empire: An interpretation*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Wallerstein, I. (1976). A World-System Perspective on the Social Sciences. *The British Journal of Sociology*, 27(3), 343-352.
- Wallerstein, I. (1979). The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research. *Review*, 2(3), 389-398.
- Wallerstein, I. (1991). Beyond Annales. *Radical History Review*(49), 7-15.
- Wallerstein, I. (2003). Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines. *Current Anthropology*, 44(4), 453-465.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş*. (E. Abadoğlu, & N. Ersoy, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Yapıcı, M. İ. (2015). Annales Okulu'nun Siyasi Tarih Disiplinine Etkileri: Türkiye Örneği. *Alternatif Politika*, 7(1), 87-117.

Yeğen, C. (2016). Annales Okulu, Marc Bloch ve “Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği” Yapıtı Üzerinden Bloch’un Tarih Anlayışı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 25-39.

COVID-19 KORKUSUNUN TÜKENMİŞLİK SENDROMU ÜZERİNE ETKİSİ: HASTANE ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Dr. Haydar HOŞGÖR

Uşak Üniversitesi

Sağlık Hizmetleri MYO

haydar.hosgor@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1174-1184

Uzm. Mevlüt YAMAN

İstanbul Üniversitesi

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Hastanesi

mevlutyaman74@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5323-2310

Öz

Bu çalışmanın temel amacı tükenmişlik sendromu üzerinde Covid-19 korkusunun etkisini incelemektir. Şubat 2021'in ikinci yarısında gerçekleştirilen bu kesitsel çalışma 244 hastane çalışanın katılımıyla tamamlanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiklere ek olarak t-testi, ANOVA, Pearson korelasyon ve basit regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hastane çalışanlarının yaklaşık %28'inin potansiyel tükenmişlik riskine sahip oldukları, yaklaşık %5'inin ise tükenmişlik dolayısıyla profesyonel yardıma ihtiyaç duydukları saptanmıştır. Hastane çalışanlarının orta düzeyde bir Covid-19 korkusuna sahip oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, mesleki unvan ve Covid-19 pozitif tanısı alıp almama durumları ile Covid-19 Korkusu ve Tükenmişlik Sendromu ölçekleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Tek anlamlı farklılığın katılımcıların yaş düzeyi ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasında olduğu ve gençlerin tükenmişlik sendromundan daha fazla muzdarip oldukları ortaya konulmuştur. Katılımcıların Covid-19 korku düzeyi ortalamaları ile tükenmişlik ortalamaları arasında orta düzeyde (r: 0,473) bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların tükenmişlik sendromu düzeyleri üzerinde Covid-19 korkusu düzeylerinin %22,4'lük bir etkisi olduğu hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Korku, Tükenmişlik, Sağlık Sektörü.

JEL Kodu: I10, I12, I18

EFFECT OF THE FEAR OF COVID-19 ON THE BURNOUT SYNDROME: THE SAMPLE OF HOSPITAL STAFF

Abstract

The main purpose of this study is to examine the effect of Covid-19 fear on burnout syndrome. This cross-sectional study, conducted in the second half of February 2021, was completed with the participation of 244 hospital staff. In addition to descriptive statistics, t-test, ANOVA, Pearson's correlation and simple regression analysis were used in the analysis of the data. As a result of the study, it was determined that approximately 28% of hospital employees have a potential risk of burnout, and approximately 5% need professional help due to burnout. It has been determined that hospital staff have a moderate fear of Covid-19. It was determined that there was no statistically significant difference between the participants' gender, marital status, education level, professional title, and whether they were diagnosed with Covid-19 positive or not, and the scales of Covid-19 fear and Burnout Syndrome. It has been demonstrated that the only significant difference is between the age level of the participants and their average burnout level and that the young people suffer from burnout syndrome more. A moderate relationship ($r: 0,473$) was found between the participants' mean Covid-19 fear level and their burnout averages. Besides, it has been calculated that the fear of Covid-19 has an effect of 22.4% on the burnout syndrome levels of the participants.

Keywords: Covid-19, Fear, Burnout, Health Sector.

JEL Code: I10, I12, I18

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Coronavirüs hastalığı (Covid-19), şu anda küresel çapta acil bir halk sağlığı sorunudur (Hu vd, 2020: 1). Johns Hopkins Üniversitesi Coronavirüs Resource Center (2021)'in raporuna göre, 11 Nisan 2021 tarihi itibarıyla 192 ülkede toplam 134 milyondan fazla doğrulanmış vaka ve 2,9 milyondan fazla ölüm gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise bu rakamlar yaklaşık 3,75 milyon doğrulanmış vaka ve yaklaşık 33.500 ölüm dolaylarındadır. Bir diğer taraftan dünya genelinde doğrulanmış tüm vakaların %6'sını sağlık sektöründe çalışanların oluşturduğu da bilinmektedir (Labrague ve de Los Santos, 2020: 2). Pandemi döneminde artan vaka ve ölüm sayıları karşısında tüm dünyada deneyimlendiği üzere Türkiye'de de sağlık bakım kaynaklarının aşırı tüketimi söz konusu olmuş ve de özellikle virüsle mücadelede ön saflarda yer alan hastane çalışanlarının sorumluluk ve fedakarlık alanları daha da genişlemiştir (Hoşgör vd., 2020: 869). Pandemiyle birlikte daha da artış gösteren iş yükü, bir taraftan hastane çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini yükseltirken, diğer yandan onları korku, stres ve anksiyete gibi psikolojik yönlerden savunmasız hale getirmiştir. Dolayısıyla Covid-19 pandemisi döneminde hastane çalışanlarının bu yeni tür virus karşısındaki korkularını ve tükenmişlik düzeylerini tetikleyen mekanizmaların anlaşılması ve onların ortadan kaldırılması oldukça önem arz etmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kısımda ilk olarak Covid-19 pandemisi döneminde hastane çalışanlarında Covid-19 korkusu ve tükenmişliği konuları ele alınmakta ve bu iki değişken arasındaki ilişkiler mevcut literatür kapsamında irdelenmektedir.

1.1. Pandemi Döneminde Hastane Çalışanlarında Covid-19 Korkusu

Korku; fizyolojik ve psikolojik olarak her ne kadar istenmeyen bir duygu olsa da, insanoğlunun çeşitli risklerden kaçınma davranışlarında itici bir güç olduğu bilinmektedir (Paksoy, 2020: 141). Dolayısıyla Covid-19 virüsünün olası etkilerinden korkmak, hastalığa yakalanmamak için önemli bir motivasyon kaynağı olarak düşünülebilir.

Covid-19 pandemisi genel nüfus üzerinde, özellikle de hastane çalışanları üzerinde, psikolojik bir etkiye sahiptir. Bu grup, genellikle ölümcül olarak nitelendirilen virüs tehdidine sürekli maruz kalmakta (Martínez-López vd., 2020) ve dolayısıyla Covid-19 korkusunu daha yoğun hissedebilmektedir. Diğer yandan Covid-19 fobisi (koronafobi); depresyon, genel anksiyete, ölüm anksiyetesi, intihar düşüncesi ve aşırı umutsuzluk gibi ruhsal sağlık sorunlarıyla ilişkilendirilmektedir (Lee vd., 2020). Başka bir ifadeyle; hastane çalışanlarının enfekte olma risklerinin daha fazla olması, beraberinde ölüm korkusunu da getirebilmekte ve bu durum onların gelecekte beklentilerini yok edebilmektedir. Covid-19 pozitif tanısı alma korkusunu yüksek düzeyde duyumsayan hastane personeli, kendilerini daha depresif hissedebilmekte ve hatta kimi zaman intihar girişiminde bulunabilmektedirler.

Covid-19 pandemisinin önemli psikolojik yönlerinden biri olan korku, farklı pozisyonlarda ve görev unvanlarında faaliyet gösteren hastane personelinde yüksek düzeydedir. Özgünay vd. (2021)'nin çalışmasında da pandeminin ilk dönemlerinde Covid-19 yoğun bakım ünitesinde çalışan anestezi uzmanlarının algıladıkları korku düzeyi daha yüksek saptanmıştır. Ayrıca hekimlerin sigara kullanma alışkanlıklarında değişiklikler görüldüğü ve %1,3'ünün antidepresan tedavisi görmeye başladığı da rapor edilmiştir.

Labrague ve de Los Santos (2020) tarafından Filipinler'de yapılan bir çalışmada, hemşirelerin ortalamasının üzerinde bir Covid-19 korkusuna sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların Covid-19 korku düzeyleri arttıkça iş tatminlerinin azaldığı, psikolojik sıkıntı ve işten ayrılma niyetlerininse arttığı ortaya konulmuştur. Bakıoğlu vd. (2020)'nin çalışmasında da katılımcıların ortalamasının üzerinde bir Covid-19 korkusuna sahip oldukları ve Covid-19 korkusu düzeyleri arttıkça stres, anksiyete ve depresyon düzeylerinin de anlamlı olarak yükseldiği raporlanmıştır. Covid-19 fobisi yaşayan sağlık çalışanlarının dikkatlerinin büyük bir kısmını hastalık tehdidinde yöneltmiş olmaları, onların iş ve aile yaşamlarını olduğu kadar hasta bakımı planlarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Mora-Magaña vd., 2020). Aile üyelerine virüs bulaştırma riski, zayıflayan aile ilişkileri, yoğun çalışma temposundan tükenme, hasta bakım kalitesindeki düşmeler, azalan iş tatmini ve artan işten ayrılma niyeti bu olumsuzluklar arasında gösterilebilir. Dolayısıyla hastane personelinin Covid-19 korkusuyla etkili olarak başa çıkabilmelerine yardımcı olacak destek programlarının planlanması hem hizmet sunucuları hem de hizmet alıcıları açısından oldukça önem arz etmektedir.

1.2. Pandemi Döneminde Hastane Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu

Modern çalışma hayatının en önemli sorunlarından biri olan tükenmişlik kavramı; işgörenin, işin ana amacından sapması ve hizmet sunduğu bireylerle gerçekten ilgilenmemesidir (Maslach vd., 2001). Depresyonun aksine özellikle işle ilgili olan tükenmişliğin en yaygın semptomları; duygusal tükenmişlik hissi, sinizm, duyarsızlaşma ve kişisel başarı duygusundaki azalmadır (Bradley ve Chahar, 2020). Bu türden semptomların erken teşhis edilmesinde, işgörenlerde tükenmişliğe yol açan kaynakların net olarak bilinmesi kilit bir öneme sahiptir. Buradan hareketle sağlık çalışanlarında tükenmişlik sendromu hakkında yapılan meta-analitik bir araştırmada; iş yükünün fazlalığı, sosyal desteğin eksikliği, kurumsal ödül mekanizmasının yetersizliği, çalışanların yönetsel süreçlerde yeterince söz sahibi olamaması, geribildirim noksanlığı, kuruma olan aidiyet duygusunun düşüklüğü ve işyeri adaletinin etkili şekilde sağlanamaması gibi duyguların tükenmişliği ciddi düzeyde artırdığı ortaya konulmuştur (Çakır ve Tang, 2018: 55). Özellikle Covid-19 pandemisi döneminde bu türden yıkıcı duyguların, hastane personeli tarafından daha fazla sıklıkta ve şiddette deneyimlendiğini ifade etmek mümkündür. Örneğin; pandemi döneminde yoğun çalışma temposu, her gün onlarca ölüm vakasıyla yüzleşme durumu, hatta kimi zaman yakınlarının/sevdiklerinin vefatına tanık olma durumu, virüs dolayısıyla eş ve/veya çocuklarla bir arada olamama hali gibi daha pek çok faktörün sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini artırdığı ifade edilebilir.

Covid-19 pandemisi döneminde, karantinadaki bireylerin stres, korku, hayal kırıklığı ve tükenmişlik gibi çeşitli psikolojik sorunlar deneyimlediğini ortaya koyan çalışmalar dikkat çekicidir (Brooks vd., 2020; Talae vd., 2020). Bilhassa hasta ve hasta yakınlarıyla doğrudan temas halinde olan sağlık hizmet sunucularının (hekim, hemşire, ebe, sağlık teknisyeni ve yardımcı sağlık personeli gibi) ve sağlık dışı hizmet sunucularının (hasta karşılama ve kayıt, faturalama, güvenlik, otopark görevlileri gibi idari ve destek personeli) daha yüksek tükenmişlik düzeyine sahip oldukları belirtilebilir. Nitekim literatürde bu yargıyı destekleyen bulgular mevcuttur. Örneğin Covid-19 salgınının psikolojik etkisini belirlemek amacıyla sağlık profesyonellerinin katılımıyla İtalya’da yürütülen bir çalışmada, katılımcıların %35,7’sinin orta düzeyde, %31,9’unun ise ciddi düzeyde duygusal tükenmişlik deneyimledikleri rapor edilmiştir (Giusti vd., 2020).

Hekimler üzerinde Mısır’da yürütülmüş bir çalışmada; katılımcıların %20’sinin yüksek düzeyde duygusal tükenmişliğe, %71’inin yüksek düzeyde duyarsızlaşmaya, %39’unun ise düşük kişisel başarı düzeyine sahip olduğu saptanmıştır (Abdelghani vd., 2020). Türkiye’de yapılan bir çalışmada katılımcıların ortalamasının üzerinde bir tükenmişlik düzeyinde oldukları ortaya konulmuştur (Yıldırım ve Solmaz, 2020). Covid-19 tanılı hastalara bakım veren yoğun bakım hemşireleri ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, katılımcıların yüksek bir tükenmişlik düzeyine sahip oldukları, tükenmişlik düzeyleri arttıkça yaşam doyumlarının anlamlı derecede azaldığı belirlenmiştir (Cin ve Hoşgör, 2020). İspanya’da yürütülen bir başka çalışmada, hekim ve hemşirelerin tükenmişlik düzeyleri yükseldikçe algılanan stres ve şefkat yorgunluğu düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir.

Tükenmişlik sadece hizmet alıcıları değil, örgütleri de olumsuz etkileyebilme potansiyeli dolayısıyla araştırmacıların üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir (Uzun ve Mayda, 2020: 138). Zira depresyon ve tıbbi hata riski dolayısıyla tükenmişlik, hasta güvenliği üzerinde

olumsuz sonuçlar doğuran bir durumdur (Dimitriu vd., 2020). Ayrıca tükenmişlik düzeyi yükseldikçe, sağlık çalışanlarının daha düşük bir iş verimliliğine ve hizmet sunum kalitesine sahip oldukları da bilinmektedir (Hoşgör ve Gün, 2020: 294). Dolayısıyla tükenmişlik olgusunun, erken evrede teşhis edilip acilen tedavi edilmesi gereken çok boyutlu ciddi bir sorun olduğunu ifade etmek mümkündür.

1.3. Pandemi Döneminde Hastane Çalışanlarında Tükenmişlik ve Covid-19 Korkusu İlişkisi

Literatürdeki daha önceki çalışmalar incelendiğinde hastane personelinin Covid-19 korkusunun; stres, anksiyete, madde kullanımı (Gritsenko vd., 2020), belirsizlik riski (Bakioğlu vd., 2020), intihar girişimi (Sher, 2020), panik (Nicomedes ve Avila, 2020), damgalanma ve dışlanma (Zhang vd., 2020), irrasyonel ve muğlak düşünceler (Ahorsu vd., 2020) üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Fakat Covid-19 korkusu ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişki ve etkileri hastane çalışanları kapsamında ele alan sınırlı sayıda çalışmanın varlığı dikkat çekmektedir.

Uluslararası literatür incelendiğinde; Çin Wuhan’da yapılan bir çalışmada, hastane personelinin Covid-19 korku düzeyleri arttıkça duygusal tükenmede artma, duyarsızlaşma ve kişisel başarı duygusunda azalma olduğu tespit edilmiştir (Hu vd., 2020). Benzer şekilde Mısır’da gerçekleştirilmiş bir çalışmada katılımcıların Covid-19 korkuları ile anksiyete, depresyon ve tükenmişlik düzeyleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Abdelghani vd., 2020).

Ulusal literatür incelendiğinde; acil sağlık personelinin katılımıyla yapılmış olan bir çalışmada, katılımcıların Covid-19 korkusu düzeyleri ile tükenmişlik sendromu düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur (Yakut vd., 2020). Buna paralel olarak Arpacıoğlu vd. (2021) tarafından sağlık sektörü kapsamında yapılmış bir diğer çalışmada da, bireylerin Covid-19 korkusu düzeyleri ile tükenmişlik sendromu düzeyleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu rapor edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, mevcut alan yazındaki boşluğa katkı sunmak amacıyla, hastane çalışanlarının Covid-19 korkuları ve tükenmişlik sendromları arasındaki ilişki ve etkiler ele alınmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Tasarımı ve Yöntem

Kesitsel türdeki bu çalışmanın verileri 2021 yılı Şubat ayının ikinci yarısında İstanbul’daki bir hastanede görev yapmakta olan katılımcılardan toplanmıştır. Veriler, Google Formlar altyapısı vasıtasıyla hazırlanan bir e-anket yardımıyla toplanmıştır. Kolayda örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmanın örneklemini 244 hastane çalışanı (sağlık personeli ve idari personel) oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında “Tanımlayıcı Bilgi Formu”, “Covid-19 Korkusu Ölçeği” ve “Tükenmişlik Sendromu Ölçeği” kullanılmıştır.

2.2.1. Tanımlayıcı Bilgi Formu

Mevcut literature bağlı kalınarak hazırlanan tanımlayıcı bilgi formu; cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, mesleki unvan ve Covid-19 pozitif tanısı alıp almama durumu ismindeki altı adet değişkenden oluşmaktadır.

2.2.2. Covid-19 Korkusu Ölçeği

Ahorsu vd. (2020) tarafından geliştirilmiş olan bu ölçeğin Türkçe diline geçerlik ve güvenilirlik çalışması, Ladikli vd. (2020) tarafından yapılmıştır. 7 maddelik ölçek tek bir boyuta sahiptir. 5’li Likert türündeki orijinal ölçeğin Cronbach’s Alfa iç güvenilirlik katsayısı 0,82, Türkçe’ye uyarlanmış versiyonununsa 0,86’dır. Katılımcıların ölçek ortalamalarının artması, Covid-19 korku düzeylerinin yükseldiği şeklinde yorumlanmaktadır.

2.2.3. Tükenmişlik Sendromu Ölçeği

Pines (2005) tarafından geliştirilmiş olan ölçeğin Türkçe diline geçerlik ve güvenilirliği Tümkaya vd. (2009) tarafından yapılmıştır. 10 maddelik ölçek tek bir boyuta sahiptir. 7’li Likert türündeki orijinal ölçeğin Cronbach’s Alfa iç güvenilirlik katsayısı 0,85, Türkçe’ye uyarlanmış versiyonununsa 0,91’dir. Katılımcıların ölçek ortalamalarının artması, tükenmişlik düzeylerinin yükseldiği şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçek puanlarının aralıkları ve anlamları şu şekildedir: $\leq 2,4$ düşük tükenmişlik düzeyi; 2,5-3,4: potansiyel tükenmişlik riski düzeyi; 3,5-4,4: deneyimlenen tükenmişlik düzeyi; 4,5-5,4: ciddi tükenmişlik sorunları; $\geq 5,5$: acil profesyonel yardımın gerekli olduğu tükenmişlik düzeyi.

2.3. Etik Onam

Etik ilkelere uygun olarak gerçekleştirilen çalışmanın etik kurul onayı, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan alınmıştır (Karar Tarihi: 12.02.2021, Karar Sayısı: 2021-18). Buna ek olarak T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Araştırma Platformu’ndan da çevrimiçi olarak izin alınmış ve Bakanlık başvurusu uygun olarak değerlendirmiştir.

2.4. İstatistiksel Analizler

Çalışma verilerinin analizi SPSS V.22 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri sonucunda verilerin normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiş ve dolayısıyla tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra parametrik testlerden t ve ANOVA testleri, Pearson Korelasyon ve Basit Regresyon Analizleri kullanılmıştır. Veriler %95 güven aralığında ve $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

2. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Nitelikleri (n: 244)

Değişkenler	Gruplar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	161	66,0
	Erkek	83	34,0
Medeni Durum	Bekâr	79	32,4
	Evli	165	67,6
Yaş	20-34	58	23,8
	35-49	155	63,5
	50-65	31	12,7
Ortalama ± SS	39,8 ± 8,6		
Eğitim Düzeyi	İlkokul	10	4,1
	Ortaokul	19	7,8
	Lise	34	13,9
	Lisans	83	34,0
	Lisansüstü	98	40,2
Mesleki Unvan	Sağlık Personeli	147	60,2
	İdari Personel	97	39,8
Covid-19 Pozitif Tanısı Alma Durumu	Evet	49	20,1
	Hayır	195	79,9

Katılımcıların tanımlayıcı niteliklerinin yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde; %66'sının kadın, yaklaşık %68'inin evli, %63,5'inin 35-49 yaş aralığında, %40,2'sinin lisansüstü eğitim düzeyinde, %60,2'sinin sağlık personeli ve yaklaşık %80'inin Covid-19 pozitif tanısı almadığı görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların yaş ortalamasının $39,8 \pm 8,6$ olduğu hesaplanmıştır.

Tablo 2. Ölçeklerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler ve Göstergeler

	Covid-19 Korkusu Ölçeği*	Tükenmişlik Sendromu Ölçeği**
n	244	244
Ölçek Madde Sayısı	7	10
Minimum-Maksimum	1-5	1-7
Ortalama ± Standart Sapma	2,69 ± 0,90	2,83 ± 0,80
Cronbach' Alfa Katsayısı	0,894	0,924
Çarpıklık	0,259	0,971
Basıklık	-0,276	0,495

*1,00-1,80: Çok Düşük; 1,81-2,60: Düşük; 2,61-3,40: Orta; 3,41-4,20: Yüksek; 4,21-5,00: Çok Yüksek

** ≤2,4: Çok Düşük; 2,5-3,4: Potansiyel Risk; 3,5-4,4: Deneyimlenen Tükenmişlik; 4,5-5,4: Ciddi Tükenmişlik; ≥5,5: Profesyonel Yardım Gerekli.

Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve göstergelerin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde; katılımcıların orta düzeyde ($2,69 \pm 0,90$) bir Covid-19 korkusuna ve potansiyel tükenmişlik riskine ($2,83 \pm 0,80$) sahip oldukları görülmektedir. 0,89-0,92 aralığında değişen Cronbach Alfa katsayıları, ölçeklerin yüksek bir güvenilirlik düzeyinde (Durmuş vd., 2011) olduklarını işaret etmektedir. -1 ile +1 aralığında yer alan çarpıklık ve basıklık değerleri ise verilerin normal bir dağılım sergilediğini (Tabachnick ve Fidell, 2007) ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Tükenmişlik Düzeylerine Göre Dağılımları

Tükenmişlik Düzeyleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Çok düşük tükenmişlik düzeyi	114	46,7
Potansiyel tükenmişlik riski	68	27,9
Deneyimlenen tükenmişlik	34	13,9
Ciddi tükenmişlik sorunu	16	6,6
Profesyonel yardım gerekli	12	4,9

Katılımcıların tükenmişlik düzeylerine göre dağılımlarının yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde; yaklaşık %47'sinin çok düşük tükenmişlik düzeyinde yer aldığı; yaklaşık %28'inin potansiyel tükenmişlik riski altında olduğu; yaklaşık %14'ünün tükenmişlik deneyimlediği; yaklaşık %7'sinin ciddi derecede tükenmişlik sorunu yaşadığı; yaklaşık %5'ininse tükenmişlik sendromuyla baş etmede profesyonel yardıma ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Tanımlayıcı Nitelikleri ile Ölçek Ortalamaları Arasındaki Farklar (t-Testi)

Katılımcıların Nitelikleri	Covid-19 Korku Ölçeği				Tükenmişlik Sendromu Ölçeği			
	Ortalama	Standart Sapma	t	p	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Cinsiyet								
Kadın	2,72	0,87	0,696	0,487	2,87	1,27	0,641	0,522
Erkek	2,63	0,95			2,76	1,21		
Medeni Durum								
Bekâr	2,63	0,85	-0,805	0,422	3,05	1,26	1,837	0,068
Evli	2,72	0,92			2,73	1,23		
Mesleki Unvan								
Sağlık Personeli	2,68	0,84	-0,144	0,886	2,87	1,25	0,601	0,548
İdari Personel	2,70	0,99			2,88	1,24		
Covid-19 Pozitif Tanısı Alma Durumu								
Evet	2,55	0,84	-1,197	0,232	2,86	1,16	0,172	0,864
Hayır	2,73	0,91			2,83	1,26		

Katılımcıların tanımlayıcı nitelikleri ile ölçek ortalamaları arasındaki farklara ilişkin t-testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 4 incelendiğinde; Covid-19 Korku Ölçeği ve Tükenmişlik Sendromu Ölçeği ile katılımcıların cinsiyet, medeni durum, mesleki unvan ve Covid-19 pozitif tanısı alma alıp almama durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 5. Katılımcıların Tanımlayıcı Nitelikleri ile Ölçek Ortalamaları Arasındaki Farklar (One-Way ANOVA Testi)

Katılımcıların Nitelikleri	Covid-19 Korku Ölçeği				Tükenmişlik Sendromu Ölçeği			
	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Yaş								
20-34	2,72	0,91			3,18	1,31		
35-49	2,68	0,89	0,038	0,963	2,78	1,20	3,640	0,028*
50-65	2,69	0,91			2,48	1,24		
Eğitim Düzeyi								
İlköğretim	3,10	1,05			2,87	1,65		
Ortaöğretim	2,93	1,13			2,88	1,40		
Lise	2,58	0,95	1,205	0,309	2,83	1,26	0,147	0,964
Lisans	2,72	0,84			2,90	1,20		
Lisansüstü	2,61	0,85			2,77	1,23		

* $p < 0,05$

Katılımcıların tanımlayıcı nitelikleri ile ölçek ortalamaları arasındaki farklara ilişkin ANOVA testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde; Covid-19 Korku Ölçeği ve Tükenmişlik Sendromu Ölçeği ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). Diğer yandan katılımcıların Covid-19 korku düzeyi ortalamalarıyla yaş tanımlayıcı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık saptanmamışken, tükenmişlik sendromu ortalamaları açısından anlamlı bir farklılık ortaya konulmuştur ($p < 0,05$). Gerçekleştirilen Tukey post-hoc testi sonucunda bu anlamlı farklılığın 50-65 yaş grubuna kıyasla 20-34 yaş grubundaki bireylerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla göreceli olarak daha genç yaş grubunda yer alan hastane çalışanlarının tükenmişlik sendromundan daha fazla muzdarip oldukları ifade edilebilir.

Tablo 6. Covid-19 Korkusu ve Tükenmişlik Sendromu Ölçekleri Arasındaki İlişki

	Ölçekler	Tükenmişlik Sendromu
	Pearson Korelasyon	0,473**
Covid-19 Korkusu	P	0,000
	n	244

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Ölçekler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 6 incelendiğinde; Covid-19 korkusu ve tükenmişlik sendromu ölçekleri arasında orta düzeyde ($r: 0,473$) pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle hastane çalışanlarının Covid-19 korkusu düzeyleri arttıkça, tükenmişlik sendromu düzeyleri de yükselmektedir.

Tablo 7. Tükenmişlik Sendromu Üzerinde Covid-19 Korkusunun Etkisi

Ölçekler	B	Standardize Hata	Beta	t	p
(Sabit)	1,067	0,223		4,780	0,000
Covid-19 Korkusu	0,657	0,079	0,473	8,348	0,000
r: 0,473		R²: 0,224		F: 69,682 (p<0,00)	

Bağımlı değişken: Tükenmişlik Sendromu

Basit regresyon analizi bulgularının yer aldığı Tablo 7 incelendiğinde; katılımcıların tükenmişlik sendromu düzeyleri üzerinde Covid-19 korkusunun 0,224'lük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle hastane çalışanlarının Covid-19 korkusu düzeylerindeki bir birimlik artış, tükenmişlik düzeyleri üzerinde %22,4'lük bir artışa yol açmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Covid-19 korkusu ve tükenmişlik sendromu ilişkisinin incelendiği bu çalışma, sağlık ve sağlık dışı görev unvanlarıyla faaliyet gösteren 244 hastane çalışanının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda katılımcıların orta düzeyde bir Covid-19 korkusu deneyimledikleri ortaya konulmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında Covid-19 hastalığının aşısının bulunmuş olmasının ve sağlık çalışanlarının büyük bir çoğunluğunun aşılanmış olmasının etkilerinden söz edilebilir.

Sağlık profesyonelleri başta olmak üzere farklı görev unvanlarındaki tüm hastane personeli; korku, anksiyete, depresyon ve tükenmişlik gibi psikolojik semptomlara karşı daha savunmasızdır. Çünkü onlar, Covid-19 pozitif şüphesi olan ve/veya kesin tanı konmuş hastalarla doğrudan temas etmekte veya bu türden hastalar/hasta yakınları ile aynı ortamda bulunmaktadır. Ayrıca aşırı iş yükü, izolasyon, koruyucu ekipman eksikliği ve yüksek enfeksiyon oranları bu türden psikolojik yükleri daha da artırabilmektedir (Kang vd., 2020). Örneğin; Sakib vd. (2021) tarafından Bangladeş'te yapılan bir çalışmada, bir hafta boyunca aynı koruyucu ekipmanı kullanmak zorunda kalan sağlık çalışanlarının daha yüksek bir Covid-19 korkusu düzeyinde oldukları saptanmıştır.

Mora-Magaña vd. (2020) tarafından 231 sağlık çalışanının katılımıyla yürütülmüş olan bir çalışmada, katılımcıların %30,3'ünün Koronafobik olduğu tespit edilmiştir. Covid-19 pandemisi döneminde Çin'de yapılan bir çalışmada, sağlık profesyonellerinin %70'den fazlasının korku deneyimledikleri rapor edilmiştir (Lu vd., 2020). Majed vd. (2020) tarafından 386 dış hekimisi üzerinde Pakistan'da yapılan bir çalışmada da, dış hekimlerinin Covid-19 korku düzeylerinin oldukça yüksek çıktığı raporlanmıştır. Literatürde ortalamanın üzerinde ve yüksek bir Covid-19 korkusu düzeyini raporlayan çalışmalar da mevcuttur (Labrague ve de los Santos, 2020; Bakioğlu vd., 2020; Özgünay vd., 2021). Dolayısıyla bu çalışma kapsamında elde edilen verilerin genel itibarıyla ulusal ve uluslararası literatürle farklılık gösterdiği ortadadır.

Covid-19 pandemisi döneminde gerçekleştirilen bu mevcut çalışmada, katılımcıların dörtte birinden fazlasının potansiyel bir tükenmişlik riskine sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Yaklaşık %5'ininse profesyonel bir yardım alması gerektiği tespit edilmiştir. Özellikle pandemi döneminde yoğun çalışma temposu, her gün onlarca ölüm vakasıyla karşılaşma durumu, sevdiklerinin ölümüne tanık olma gibi yıkıcı yaşam deneyimleri, virüs dolayısıyla hane halkından izole bir yaşam sürme gibi daha pek çok faktörün sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini artırdığı belirtilebilir.

Konuyla ilgili olarak Covid-19 döneminde İtalya'da yapılan bir çalışmada, sağlık personelinin %35,7'sinin orta düzeyde, %31,9'unun ise ciddi düzeyde duygusal tükenmişliğe sahip olduğu ortaya konulmuştur (Giusti vd., 2020). Mısır'daki hekimler üzerinde gerçekleştirilmiş bir çalışmada, katılımcıların %20'sinin yüksek düzeyde duygusal tükenmişliğe, %71'inin yüksek düzeyde duyarsızlaşmaya, %39'unun ise düşük kişisel başarı düzeyine sahip olduğu rapor edilmiştir (Abdelghani vd., 2020). Türkiye'de yapılan bir çalışmada, alan yazından farklı olarak pandemi döneminde hekimlerin düşük bir tükenmişlik düzeyinde oldukları ortaya konulmuştur (Dinibütün, 2020). Murat vd. (2020) tarafından 705 hemşire üzerinde yürütülen bir başka çalışmada, hemşirelerin yüksek bir tükenmişlik düzeyinde oldukları sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle, literatürde mevcut çalışmanın sonuçlarıyla benzeşen ve farklılaşan araştırma sonuçlarının olduğunu belirtmek mümkündür.

Çalışma kapsamındaki hastane çalışanlarının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, mesleki unvan ve Covid-19 pozitif tanısı alıp almama durumlarından oluşan tanımlayıcı nitelikleri ile Covid-19 korkusu ölçeği arasında istatistiksel açıdan herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu durum, ele alınan örneklem grubu için Covid-19 korkusu ölçeği açısından farklı tanımlayıcı değişkenlerin göz önünde bulundurulabileceğini işaret etmesi bakımından önemlidir. Literatür incelendiğinde, bu çalışma sonuçlarına paralel olarak Ahorsu vd. (2020)'nin çalışmasında da cinsiyet ile Covid-19 korkusu arasında anlamlı bir farklılık görülmediği saptanmışken; Majed vd. (2020) ile Broche-Pérez vd. (2020)'nin çalışmalarındaysa erkeklere kıyasla kadınların daha yüksek bir Koronafobiye sahip oldukları belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına benzer olarak Doshi vd. (2020)'nin çalışmasında medeni durumla; Haktanır vd. (2020) ile Ahorsu vd. (2020)'nin çalışmalarındaysa yaş ile Covid-19 korkusu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bir diğer yandan orta yaş grubundaki bireylere kıyasla genç yetişkinlerin ve yaşlıların daha yüksek bir Covid-19 korku düzeyinde olduğunu ortaya koyan bir çalışma da mevcuttur (Majed vd., 2020). Bu çalışma sonuçlarından farklı olarak, Haktanır vd. (2020)'nin çalışmasındaysa eğitim düzeyi ile Koronafobi arasında anlamlı bir ilişki olduğu, eğitim düzeyi düşük olan bireylerin daha fazla Covid-19 korkusu algıladıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu çalışma sonuçlarından farklı olarak Majed vd. (2020)'nin çalışmasında Covid-19 korkusu ile mesleki unvan arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu anlamlı farkın uzmanlığı olmayan diş hekimlerinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur.

Çalışma kapsamında, en genç yaş grubunu temsil eden 20-34 yaş aralığındaki bireylerin daha yüksek ve anlamlı düzeyde tükenmişlik deneyimledikleri ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu sonuçlar ışığında, yaşlılara kıyasla gençlerin tükenmişlik sendromuna daha yatkın oldukları

ifade edilebilir. Öte yandan bu durum, ele alınan örneklem grubu için tükenmişlik sendromu ölçeği açısından farklı tanımlayıcı değişkenlerin göz önünde bulundurulabileceğini işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara paralel olarak, Dinibütün (2020) tarafından sağlık sektöründe yapılan bir çalışmada tükenmişlik düzeyi ile cinsiyet ve medeni durum değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemişken; Ruiz-Fernández vd. (2020) tarafından 506 hekim ve hemşirenin katılımıyla İspanya’da gerçekleştirilen bir çalışmada ise mevcut çalışmadan farklı olarak kadınların anlamlı derecede daha yüksek bir tükenmişlik düzeyinde oldukları rapor edilmiştir. Dinibütün (2020)’ün çalışmasında ilginç bir sonuç olarak Covid-19 ile mücadelede aktif bir rolü olmayan hekimlerin, olanlara kıyasla anlamlı derecede daha yüksek bir tükenmişlik düzeyine sahip oldukları rapor edilmiştir. Benzer şekilde Wu vd. (2020) tarafından Çin’de yapılan bir çalışmada da, Covid-19 ile mücadelede ön saflarda yer alan sağlık çalışanlarının, ön saflarda olmayanlara kıyasla daha düşük bir tükenmişlik düzeyine ve daha az enfekte olma kaygısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu mevcut çalışmadaysa, doğrudan doğruya hasta ve/veya yakınlarıyla temas halinde olan sağlık çalışanları ve doğrudan teması olmayan idari personel arasında tükenmişlik düzeyi açısından anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. Yoğun bakım hemşirelerinin yaşları ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmediğini raporlayan Cin ve Hoşgör (2020)’ün çalışmasının aksine, bu çalışmada 20-34 yaş grubundaki genç bireylerin, 50-65 yaş grubunda yer alan bireylerden göreceli olarak daha yüksek bir tükenmişliğe sahip oldukları ortaya konulmuştur. Mevcut çalışmada ortaya konulan sonuçlardan farklı olarak, Covid-19 pandemisi döneminde ön saflarda çalışan hemşireler üzerinde yapılan bir çalışmada; üniversite mezunu olan ve Covid-19 pozitif tanısı almış olan hemşirelerin nispeten anlamlı derecede daha yüksek bir tükenmişlik düzeyinde oldukları ortaya konulmuştur (Murat vd., 2020). Buradan hareketle, literatürde mevcut çalışmanın sonuçlarıyla örtüşen ve ayrışan bulguların yer aldığı belirtilebilir.

Sağlık ve sağlık dışı görev unvanlarıyla faaliyet gösteren katılımcılar vasıtasıyla gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda, katılımcıların Covid-19 korkusu düzeyleri ile tükenmişlik sendromu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, hastane çalışanlarının Covid-19 virüsü kaynaklı korku düzeyleri arttıkça, tükenmişlik sendromu düzeylerinin de arttığı sonucuna varılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarıysa, tükenmişlik sendromu üzerinde Covid-19 korkusunun %22,4’lük bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu sonuçlar, hastane çalışanlarının Covid-19 korku düzeyindeki bir birimlik artışın, onların tükenmişlik düzeylerini 0,22 birim yükselttiği şeklinde yorumlanabilir. Literatür incelendiğinde, bu çalışmada elde edilen sonuçlar ile örtüşen ulusal ve uluslararası araştırma sonuçlarının olduğu bilgisine erişilmektedir (Yakut vd., 2020; Arpacıoğlu vd., 2021; Hu vd., 2020; Abdelghani vd., 2020). Bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, hastane çalışanlarının tükenmişlik ve Covid-19 korkusu düzeylerini en aza indirmek için çok yönlü eğitim programları ve kriz yönetimi politikalarını içeren planların devreye sokulması önerilebilir. Buna ek olarak, toplumsal bağışıklanmada oldukça önemli bir yeri olan aşılama çalışmalarına ivme kazandırılması, hizmet sunucu ve hizmet alıcı ilişkilerini daha güvenli bir düzeye yükselteceği gibi, hastane çalışanlarının Covid-19’a yakalanma

korkularını ile tükenmişlik düzeylerini de en aza çekebilecektir. Literatürde örneklemini sağlık hizmet sunucularının oluşturduğu çok sayıda araştırma olmasına rağmen, sağlık dışı unvanlarda çalışan hastane personeli üzerinde sınırlı sayıda çalışma vardır. Dolayısıyla gelecekte konuyla ilgili çalışmalar yapmayı planlayan araştırmacılara, çalışmalarına bu örneklem grubunu da dâhil etmeleri ve araştırmalarını daha büyük örneklem hacimlerinde yapmaları önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdelghani, M., El-Gohary, H. M., Fouad, E., & Hassan, M. S. (2020). Addressing the relationship between perceived fear of COVID-19 virus infection and emergence of burnout symptoms in a sample of Egyptian physicians during COVID-19 pandemic: a cross-sectional study. *Middle East Current Psychiatry*, 27(70), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s43045-020-00079-0>
- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020) The Fear of COVID19 Scale: development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>
- Arpacıoğlu, S., Baltalı, Z., & Ünübol, B. (2021). COVID-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, Covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler. *Cukurova Medical Journal*, 46(1), 88-100. <https://doi.org/10.17826/cumj.785609>
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00331-y>
- Bradley, M., & Chahar, P. (2020). Burnout of healthcare providers during COVID-19. *Cleveland Clinic Journal of Medicine*, 1-3. <https://doi.org/10.3949/ccjm.87a.ccc051>
- Broche-Pérez, Y., Fernández-Fleites, Z., Jiménez-Puig, E., Fernández-Castillo, E., & Rodríguez-Martin, B. C. (2020). Gender and fear of COVID-19 in a Cuban population sample. *International journal of mental health and addiction*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00343-8>
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Cin, S., & Hoşgör, H. (2020). Covid-19 tanılı hastalara bakım veren yoğun bakım hemşirelerinin yaşam doyumu ve tükenmişlik düzeyleri. *Sağlık Bilimleri-Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler* (Ed: Demir, H., & Başkan, C.). IVPE Yayıncılık, Cetinje-Karadağ.

- Çakır, Ö., & Tanğ, Y. (2018). Türkiye’de sağlık çalışanlarında tükenmişlik sendromu: bir meta analiz çalışması. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 20(4), 43-60.
- Dimitriu, M. C., Pantea-Stoian, A., Smaranda, A. C., Nica, A. A., Carap, A. C., Constantin, V. D., ... & Socea, B. (2020). Burnout syndrome in Romanian medical residents in time of the COVID-19 pandemic. *Medical Hypotheses*, 144, 109972. <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2020.109972>
- Dinibütün, S. R. (2020). Factors associated with burnout among physicians: An evaluation during a period of COVID-19 pandemic. *Journal of Healthcare Leadership*, 12, 85-94. <https://doi.org/10.2147/JHL.S270440>
- Doshi, D., Karunakar, P., Sukhabogi, J. R., Prasanna, J. S., & Mahajan, S. V. (2020). Assessing coronavirus fear in Indian population using the fear of COVID-19 scale. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00332-x>
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2011). Sosyal bilimlerde spss’le veri analizi. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Giusti, E. M., Pedroli, E., D’Aniello, G. E., Badiale, C. S., Pietrabissa, G., Manna, C., ... & Molinari, E. (2020). The psychological impact of the COVID-19 outbreak on health professionals: a cross-sectional study. *Frontiers in Psychology*, 11:1684. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01684>
- Gritsenko, V., Skugarevsky, O., Konstantinov, V., Khamenka, N., Marinova, T., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2020). COVID 19 fear, stress, anxiety, and substance use among Russian and Belarusian university students. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-7. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00330-z>
- Haktanır, A., Seki, T., & Dilmaç, B. (2020). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 scale. *Death Studies*, 1-9. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1773026>
- Hoşgör, H., & Gün, İ. (2020). Mobbing ve tükenmişlik arasındaki ilişki: bir meta analiz çalışması. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 290-314.
- Hoşgör, H., Dörttepe, Z. Ü., & Sağcan, H. (2020). Acil sağlık hizmetleri çalışanlarında covid-19 anksiyetesi ve mesleki performans ilişkisinin tanımlayıcı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 865-886. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.793641>
- Hu, D., Kong, Y., Li, W., Han, Q., Zhang, X., Zhu, L. X., ... & Zhu, J. (2020). Frontline nurses’ burnout, anxiety, depression, and fear statuses and their associated factors during the COVID-19 outbreak in Wuhan, China: A large-scale cross-sectional

- study. *EClinicalMedicine*, 24, 100424, 1-10
<https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100424>
- Johns Hopkins University, Coronavirus Resource Center (2021).
<https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- Kang L, Li Y, Hu S, Chen M, Yang C, Yang BX, et al. The mental health of medical workers in Wuhan, China dealing with the 2019 novel coronavirus. *Lancet Psychiatry*. 2020;7:e14. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30047-X](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30047-X)
- Labrague, L. J., & de Los Santos, J. A. A. (2020). Fear of Covid-19, psychological distress, work satisfaction and turnover intention among frontline nurses. *Journal of Nursing Management*, 1-9. <https://doi.org/10.1111/jonm.13168>
- Ladikli, N., Bahadır, E., Yumuşak, F. N., Akkuzu, H., Karaman, G., & Türkkın, Z. (2020). Kovid-19 korkusu ölçeği'nin türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *International Journal of Social Science*, 3(2), 71-80.
- Lee, S. A., Jobe, M. C., Mathis, A. A., & Gibbons, J. A. (2020). Incremental validity of coronaphobia: Coronavirus anxiety explains depression, generalized anxiety, and death anxiety. *Journal of anxiety disorders*, 74, 102268. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102268>
- Lu W, Wang H, Lin Y, Li L. (2020). Psychological status of medical workforce during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Psychiatry Res*. 2020:112936. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112936>
- Majeed, M. M., Sarwar, H., & Ramzan, Z. (2021). The Psychology of Coronavirus Fear: Are Dentists of Pakistan Suffering from Corona-Phobia?. *Journal of Pakistan Dentist Association*, 30(1), 1-6. <https://doi.org/10.25301/JPDA.301.1>
- Martínez-López, J. Á., Lázaro-Pérez, C., Gómez-Galán, J., & Fernández-Martínez, M. D. M. (2020). Psychological impact of COVID-19 emergency on health professionals: Burnout incidence at the most critical period in Spain. *Journal of Clinical Medicine*, 9(9), 3029. <https://doi.org/10.3390/jcm9093029>
- Maslach, C., Schanfeld, W. B., Leiter, M. R. (2001). Job burnout. *Annual Review Psychology*, 52, 397-422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Mora-Magaña, I., Lee, S. A., Maldonado-Castellanos, I., Jiménez-Gutierrez, C., Mendez-Venegas, J., Maya-Del-Moral, A., ... & Jobe, M. C. (2020). Coronaphobia among healthcare professionals in Mexico: A psychometric analysis. *Death Studies*, 1-10. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1808762>
- Murat, M., Köse, S., & Savaşer, S. (2020). Determination of stress, depression and burnout levels of front-line nurses during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Mental Health Nursing*. <https://doi.org/10.1111/inm.12818>

- Nicomedes, C. J. C., & Avila, R. M. A. (2020). An analysis on the panic during COVID-19 pandemic through an online form. *Journal of affective disorders*, 276, 14-22. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.06.046>
- Özgünay, S. E., Akça, F., Karasu, D., Eminoğlu, S., & Gamlı, M. (2021). Coronavirüs (COVID-19) pandemi sürecinde, anesteziistlerin yaşadıkları korku düzeyleri ve profilaksi uygulamalarının değerlendirilmesi. *Journal of Anesthesiology and Reanimation Specialists' Society*, 29(1), 25-31. <https://doi.org/10.5222/jarss.2021.40412>
- Paksoy, H. M. (2020). Covid-19 pandemisi ile oluşan korku ve davranışlara inancın etkisi üzerine bir araştırma: Türkiye örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 135-155.
- Pines, A. M. (2005). The burnout measure short version (BMS). *International Journal of Stress Management*, 12(1), 78-88. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.12.1.78>
- Ruiz-Fernández, M. D., Ramos-Pichardo, J. D., Ibáñez-Masero, O., Cabrera-Troya, J., Carmona-Rega, M. I., & Ortega-Galán, Á. M. (2020). Compassion fatigue, burnout, compassion satisfaction and perceived stress in healthcare professionals during the COVID-19 health crisis in Spain. *Journal of clinical nursing*, 29(21-22), 4321-4330. <https://doi.org/10.1111/jocn.15469>
- Sakib, N., Akter, T., Zohra, F., Bhuiyan, A. I., Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2021). Fear of COVID-19 and depression: a comparative study among the general population and healthcare professionals during COVID-19 pandemic crisis in Bangladesh. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00477-9>
- Sher, L. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on suicide rates. *QJM: An International Journal of Medicine*, 113(10), 707-712. <https://doi.org/10.1093/qjmed/hcaa202>
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Experimental designs using ANOVA*. Thomson/Brooks/Cole.
- Talae, N., Varahram, M., Jamaati, H., Salimi, A., & Attarchi, M. (2020). Stress and burnout in health care workers during COVID-19 pandemic: Validation of a questionnaire. *Journal of Public Health: From Theory to Practice*, 1-6. <https://doi.org/10.1007/s10389-020-01313-z>
- Tümkiye, S., Sabahattin, Ç, & Çavuşoğlu, I. (2009). Tükenmişlik ölçeği kısa versiyonu'nun Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 387-398.
- Uzun, L. N., & Mayda, A. S. (2020). Hemşirelerde tükenmişlik düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: bir üniversite hastanesi örneği. *Konuralp Tıp Dergisi*, 12(1), 137-143. <https://doi.org/10.18521/ktd.493186>

- Wu, Y., Wang, J., Luo, C., Hu, S., Lin, X., Anderson, A. E., ... Qian, Y. (2020). *A comparison of burnout frequency among oncology physicians and nurses working on the front lines and usual wards during the COVID-19 epidemic in Wuhan, China. Journal of Pain and Symptom Management.* <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2020.04.008>
- Yakut, E., Kuru, Ö., & Güngör, Y. (2020). Sağlık personelinin covid-19 korkusu ile tükenmişliği arasındaki ilişkide aşırı iş yükü ve algılanan sosyal desteğin etkisinin yapısal eşitlik modeliyle belirlenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 24(83), 241-262.
- Yıldırım, M., & Solmaz, F. (2020). COVID-19 burnout, COVID-19 stress and resilience: Initial psychometric properties of COVID-19 Burnout Scale. *Death Studies*, 1-9. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1818885>
- Zhang, J., Wu, W., Zhao, X., & Zhang, W. (2020). Recommended psychological crisis intervention response to the 2019 novel coronavirus pneumonia outbreak in China: a model of West China Hospital. *Precision Clinical Medicine*, 3(1), 3-8. <https://doi.org/10.1093/pcmedi/pbaa006>

The Impact of Poverty and Education on Female Child Marriage in Afghanistan: Evidence from 2015 Afghanistan Demographic and Health Survey

Hamayon Ehsan

Associated Professor, Balkh University, Economic Faculty Afghanistan:
hamayonehsan2018@gmail.com OrcID: 0000-0001-8549-5505

Sayed Osman Akrami

Professor, Balkh University, Economic Faculty, Afghanistan: s.osman.akrami@gmail.com

OrcID: 0000-0001-5587-1194

Noorulhaq Ghafoori

Associated Professor, Balkh University, Economic Faculty, Afghanistan:
ghafoori202@gmail.com OrcID: 0000-0001-8471-8375

Abstract

Female children as the most vulnerable part of Afghan society extremely influencing by the lack of education facilities and poverty. Child marriage as a human right violation, destroying the child's future and affecting the health of society. Despite; implementation of several programs in the level of nation and international to decrease the female child marriage, still Afghanistan has the highest female child marriage in the region. In this research, the data from 2015 Afghanistan Demographic and Health Survey (2015AfDHS) has extracted to gauge the impact of poverty and education on female child marriage in Afghanistan. To examine the effect of poverty and education on female child marriage binary logistic regression was applied. The result shows, poverty and education strongly influencing the female child marriage. Girls who live in poor household 1.18 times more likely to marry and who ever not attended to school 1.16 times more likely to marry in the age of 10-19 years. Similarly; female child illiteracy, living in rural area, ethnicity and region also significantly increasing the female child marriage in Afghanistan. In conclusion, poverty is directly affecting the household status and increasing the female child marriage in Afghanistan. By creating job opportunities to job seekers, improving the households condition, providing the equal accessible and qualified education facilities to all female children the probability of female child marriage significantly will decrease.

Key words: Poverty, Education, Female Child Marriage, Afghanistan.

1. Introduction

Afghanistan as a poorest country, almost with 40 years' civil war and international terrorism still struggling with many different socioeconomic challenges. Poverty, insecurity, unemployment, inequality, traditional convenance, exchanged marriages, gender imbalance, disqualified education, lack of schools, illiteracy, lack of law enforcement and religious believes are the main socioeconomic factors that influencing Afghan children lives. The most vulnerable part of Afghan society is children; the main victims of four decades' war were children too. Drug addiction, forcing to labor market, pediatric, nutrition, violence, enrolling to terrorist groups, disability, mortality, sexual harassments and child marriage are the major problems of Afghan children. Around 40.9% of afghan population is under 14 years' age, and by the median age of 19 years Afghanistan become one of the youngest population in the world (CIA, 2018). Despite remarkable efforts on women and children protection and empowerment since stablishing of government after Taliban regime in 2001, still the vulnerable part of society (children) extremely fighting with many difficulties and forcing to marry in childhood age.

Furthermore, early child marriage affecting the lives of children and taking them off from school and education, the most of marriage engaging by without permission of children especially female child in Afghanistan. Child marriage is defined as a marriage of a girl or boy before the age of 18 and refers to both formal marriages and informal unions in which children under the age of 18 live with a partner as if married (UNICEF, 2016). Globally, more than 14 million girls marry each year in the age of less than 18 years, over 750 million women alive today were married as children more than 50% of them live in South Asia, India has higher number of marry at childhood period in the global and Afghanistan, having by more than one in three women married in the age of 18 is coming in second rank in the region (UNFPA, UNICEF, 2016).

Almost 75% of Afghan society live in rural (CSO, MoPH, DHS, 2017). Rural residence influencing the child marriage in Afghanistan because of lack of school, illiterate households head and parents, traditional culture, poverty, religion believes and lack of awareness about consequences of early marriage. Urban residents are much more likely to have completed secondary school than rural residents in Afghanistan. Among women in urban households, 10% have completed secondary school, as compared with 2% of women in rural households. Similarly, 19% of men in urban areas have completed secondary school, compared with 8% of men in rural areas (CSO, MoPH, DHS, 2017). literacy rate in female adult is 17.6% and male is 45.4% (USAID, 2011). Dropping school strongly associated with sex and place of residence area, among females, 30% dropped out because, their parents did not send them to school, while 19% dropped out because they got married (CSO, MoPH, DHS, 2017). Share of Afghan children in labor market is 21.4%, and in early child marriage is 30% (UNDP, 2018)

Poverty is extremely influencing the female child marriage in Afghanistan, According to, Afghan Multidimensional poverty index (MPI) the poverty ratio in 2016-2017 reported by 51.7% (NSIA, UNICEF, 2019), the GDP per capita in 2018 reported 550\$ (WORLDBANK, 2019).The rate of poverty rapidly changing rural to urban, the urban poverty rate is 18.1%, whereas the rural rate is 61.1% (NSIA, UNICEF, 2019). Poverty rate is rapidly changing province to province, poor people live across the different provinces in Afghanistan. More than

25% of poor people live in four provinces such as: Herat is home to nearly 8% of poor people in the country, followed by Nangarhar 7%, Kandahar 6%, and Kunduz 6% (NSIA, UNICEF, OPHI, 2016). In 2017 from 8.478 million active labor force almost 24% of youth age of 15-24 years were jobless (CIA, 2018). Since 2001 after terrorist attack till to 2019 in the intervening 18 years, the United States has costed approximately nearly \$750 billion for military and approximately \$133 billion for reconstruction (CRS, 2019). Despite of all efforts, majority of population suffering from shortage of jobs, clean drinking water, shortage of housing, poverty, children mortality, gender inequality, international terrorism, insecurity, weak governance and early child marriage.

In strict religious households like Afghanistan; female children and women not allowed to go out of their homes for study and work with male together in same place, in addition of religion traditional culture, poverty and many other factors strongly improving the female child marriage in Afghanistan. The consequences of early female child marriage in Afghanistan will be caused to taking out children from school and education, increase the sexual disease, poor health for mother and baby, increase the risk of maternal and children mortalities, pregnancy death, nutrition problems, weak newborn baby, pediatric disease, domestic violence, murder, suicide, divorce, dependence, and escape from home.

Child marriages are illegal in all developed and many under developed countries based on children protection laws. Afghanistan government has not official children protection law before year of 2019, the Afghanistan government officially started implementing of children protection law and rights after printing on official gazette on 11 March 2019. According to this law, girls or boys under age of 18 deemed as children (UNICEF, 2019). Related to current research in Afghanistan, there is not enough empirical evidence to explain the association of female child marriage and household's socioeconomic characteristic and predict the consequences of early female child marriage, gap of empirical study exists in Afghan academic society. In this study we conducted to find the impact of household poverty, girl's education level, ethnicity, residency area, and reading newspaper and magazine on female child marriage in Afghanistan.

2. Background

This research paper highly ties with household's poverty condition and effect of household socioeconomic status on female early child marriage in Afghanistan. In 1989 world leaders came together and promised to children to protect their rights, they separated the childhood from adulthood, until 18 years recognized as childhood period (UN, Convention on the rights of the child, 1989). Child marriage is most common in low income countries and is mentionable that, in the poorest households are often occurred, and child marriage has strong association with economic status of households. Family with shortage of financial sources and pressure of poverty often forcing their female child to marry, child marriage is a global problem that cuts across countries, cultures, and religions. According to Sustainable Development Goals (SDGs), Around 750 million women and girls alive today were married as children and 150 million more girls will be married by 2030 because of poverty, food insecurity, lack of education, gender inequality, less economic growth, human rights violations and injustice (UN,

Sustainable Development Goals, 2019), ending child marriage is part of the sustainable development goals.

The consequence of child marriage in northern Ghana resulted with poor health, increased the child mortality and low agency for women (Richard de Groot, Maxwell Yiryele Kuunyem, Tia Palermo, 2018). A research in Africa conducted that, early child marriage driven by poverty and increased risk for sexually transmitted diseases, cervical cancer, malaria, death during childbirth, obstetric fistulas, increased risk for premature birth and death as neonates, infants and children (Nour, 2006). Afghanistan as poorer country, 76% of deliveries take place in the pregnant mother's home in rural area and usually with no proper medical assistance, only 46% of children age 12-23 months received all basic vaccines (CSO, MoPH, DHS, 2017), the most of early child marriage resulted by pregnancy death in Afghanistan because of delivery conditions. Early child marriage strongly effecting the future life of children, girls who marry in early age more likely to be poor and remain poor.

Attending to school has significant association by female early child marriage. girls in district level of India, with no education and primary education more likely to marry at an early age, girls with secondary education the early marriage starts declination and higher level of education extremely decreased the probability of an early female child marriage, similarly girls who lives in poorest households more likely to marry at early age than who lives in richest households (PintuPaul, 2019). The early child marriage in poorest households effect the child future and the children still remain poor, the childhood poverty effect the future of child by getting lower earnings and worse job in labor market (Lesner, 2018). Family structure effects the economic future of children, female head, family size and household demographic characteristics effect the child poverty. Children whose lived in female headed family the child poverty is constant and whose mother is participated in simulated marriage the poverty rate is significantly decreased (Adam Thomas , Isabel Sawhill, 2002).

Economic reforms and urbanization policies influencing the wellbeing of children. China 1979 economic reform accelerated the trend of urbanization and influenced investment in children. The prior characteristics of households has been changed after china 1979 economic reform and significantly associated with children school attainment (Gordon Anderson , Teng Wah Leo, 2009). Early marriage is strongly associated with poverty, low educational attainment, and rural residence in less income countries. Increasing knowledge among families and communities about the benefits of delaying early marriage can lead to greater educational achievement for all, lower fertility, increased life expectancy for women, and benefits to children's health and education. Political will, aligned with effective programs and policies, will enable millions of adolescent females and their families to reach their potential (Rafael Cortez, Jennifer Yarger, Mara Decker, Claire Brindis, 2015). Early child marriage has psychological, health and education risk especially for female child. The cost of child marriage for health, education, and well-being much higher for girls whose marry at an early child age (Minh Cong Nguyen, Quentin Wodon, 2012). Early female child marriage is not confined only in Afghanistan, it is worlds challenge and rapidly increasing. Marrying of prepubescent girls with adult men is very common in low income countries.

Socioeconomic and cultural status of households influencing early female child marriage in addition of poverty in Ghana (Babatunde Ahonsi, Kamil Fuseini, Dela Nai2, Erika Goldson, Selina Owusu, Ismail Ndifuna, Icilda Humes, Placide L. Tapsoba, 2019), according to authors, girls never attained to school more likely to marry in child age. People who participated to religious activities have similar advantage who has not religious, religion and marriage have positive effect on life mechanism (Linda J. Waite, Evelyn L. Lehrer, 2004). In most of low income countries, the marriage decision often will be taken by child parents without the permission of girls. In Hindu religion marriage, girls have no right to object and mostly Hindu girls married by the decision of their parents (Kaydani, 2016). Across the world, different figures in child marriage behavior are associated with different economic challenges and opportunities.

3. Research methodology

Lack of reliable empirical evidences on influencing factors of female child marriage in Afghanistan, this study has been designed by extracting the 2015 AfDHS data to present up to date information about exact impact of household's economic status and children school attendance on female early child marriage in Afghanistan.

3.1 Data information

In this research the 2015 Afghanistan Demographic and Health Survey (AfDHS 2015) data has been used by getting the official permission letter from DHS program. The (AfDHS 2015) project funded by United States Agency for International Development (USAID) and implemented by central statistics organization (CSO) and ministry of public health (MoPH) of Afghanistan in the time period of June 15, 2015, to February 23, 2016 (CSO, MoPH, DHS, 2017). The (AfDHS 2015) project objectives were provide up to date information on family planning, fertility levels, marriage, fertility preferences, child feeding practices, nutritional status of children and women, childhood mortality, maternal and child health, awareness and attitudes regarding HIV/AIDS, knowledge about other illnesses and domestic violence (CSO, MoPH, DHS, 2017). Using by multi-stage sampling method a total of 950 sample points (clusters) 260 from urban and 690 from rural area were selected from all 7 regions (34 provinces). In the second stage from each selected clusters a fix number of 27 households selected by the equal probability systematic selection process, totally 25,650 households were included to this survey (CSO, MoPH, DHS, 2017). In (AfDHS 2015) project three types of questionnaire were used namely: The Household Questionnaire, the Woman's Questionnaire, and the Man's Questionnaire (CSO, MoPH, DHS, 2017). In the women's questionnaire all ever-married women age 10-49 in the selected households has been interviewed by 98% response rate.

3.2 Variable information

Women marry four times earlier than men in Afghanistan, the median age of first marriage for women is 18.5 years and for men is 22.9 years (CSO, MoPH, DHS, 2017). Table 1 explain the variable of this research. The outcome variable was all ever married women and

have been asked about them age at first birth, age of all ever married women divided to three age categories, such as; age at first birth between 10-15 years' age coded (10-15) =1 otherwise=0, age at first between 16-19 year-old coded (16-19=1 otherwise=0) and age at first birth between 10-19 years old coded (10-19=1 otherwise=0). The explanatory variables of this research were all women ever attended or not attended to school, the literacy level of women measured by reading newspapers and magazine frequently in a week, household wealth index measured by household owner equity and assets, residency area, ethnicity and region of ever married women. Ever school attended coded yes=1 otherwise=0, frequently reading the newspapers and magazine coded as yes=1 otherwise=0. household wealth index combined as rich and richest household categories to rich, poor and poorest households to poor. The rich household category coded (Rich+Richest) =1, Middle=2 and (Poor +Poorest) =3. Afghanistan as a multiethnicity country, ethnicity of ever married women coded as Pashtun=1, Tajik=2, Hazara=3, Uzbek=4, Turkmen=5, Nuristani=6, Baloch=7, Pashai=8 and Other=9. Afghanistan divided into seven administrative regions and coded as Central=1, Northwest=2, Northeast=3, Eastern=4, Western=5, Southeast=6 and Southwest=7.

Table 1: Variable explanation

Variables	Description	Measurements
Age at first birth		
Between 10-15 age	Ever married women age at first birth	10-15=1 Otherwise=0
Between 16-19 age	Ever married women age at first birth	16-19=1 Otherwise=0
Between 10-19 age	Ever married women age at first birth	10-19=1 Otherwise=0
Ever School Attended	Ever married women school attended	Yes=1 No=0
Newspaper and magazine	Frequent of reading newspaper and magazine	Yes=1 No=0
Household wealth index	Wealth coded into 3 categories (Poor+ Poorest)=3, Middle=2, (Rich+Richest)=1	
Residency area	The residency of respondents coded as a	Rural=1 Urban=0
Ethnicity	Ethnicity of respondents coded from 1 to 9 base on population majority	
Region	Region of participants coded from 1 to 7 base on central to other 6 regions	

source: research findings

3.3 Statistical analysis

To examine the impact of household poverty and girl's education on female child marriage in different age of prepuberty period in Afghanistan, frequency tabulation was used to describe the characteristics of research variables. Using by frequency tables we described the prevalence of female child marriage in different ethnicity group and region, then we approached that the poverty and illiteracy expanded among to all seven regions and all ethnicities group. The binary logistic regression model was applied to this research. The outcome variable of first model presents the marriage age between 10-15 years, the second model present the marriage age between 16-19 years and the third model illustrates the marriage age between 10-19 years. Household poverty and girls school attendance were the control variables and residency area, frequent of reading newspapers and magazine, group ethnicity and living region were non-controllable variables.

The binary logistic regression equation for all three models are as bellow:

$$P(FCM10 - 15 = 1) = \beta_0 + \beta_1 \text{householdpoverty} + \beta_2 \text{girlseducation} + \sum_{i=2}^5 \beta_2 \text{control} + \epsilon \quad \text{I}$$

$$P(FCM16 - 19 = 1) = \beta_0 + \beta_1 \text{householdpoverty} + \beta_2 \text{girlseducation} + \sum_{i=2}^5 \beta_2 \text{control} + \epsilon \quad \text{II}$$

$$P(FCM10 - 19 = 1) = \beta_0 + \beta_1 \text{householdpoverty} + \beta_2 \text{girlseducation} + \sum_{i=2}^5 \beta_2 \text{control} + \epsilon \quad \text{III}$$

In model I, $P(FCM10-15)$ denotes the probability of female child marriage in the age of 10-15, in model II $P(FCM16-19)$ present the probability of female child marriage in the age of 16-19 years and in model III $P(FCM-10-19)$ illustrates the probability of female child marriage in the age of 10-19 years. β_0 represents the intercept of models and β_1 and β_2 shows the slope (effect) of household poverty and girls education on female child marriage between age of 10-19 years in Afghanistan.

4. Result

Table 3 illustrates distribution of female child marriage among the group ethnicity in Afghanistan. The percentage of female child marriage in Baloch ethnicity by 67 % and Turkmen ethnicity by 44% was the highest and lowest rank in all ethnicity of Afghanistan. Tajik ethnicity by 63% reported as a second ethnicity in female child marriage and Hazara by 61%, Uzbek by 61%, Pashai by 60 % and Pashtun by 58 % listed in female child marriage, average female child marriage in whole ethnicity was 60%. It means 60 % of female marriage in Afghanistan occurred in teenager childhood period. Female ever school attendant in Tajik and Uzbek ethnicity by 15 % and Nuristani ethnicity by 2 % was the highest and lowest between all ethnicities. Female school attendant in Pashtun was 6%, in Hazara 10%, in Turkmen 7%, in Baloch 10%, Pashai 4% and other ethnicity 10%. Around the country only 10 % of married women ever enrolled to school. In the case of rural residency Nuristani by 99 % and Uzbek by 65 % was the highest and lowest ethnicity. 76 % of Pashtun respondents, 69 % of Tajik, 81 % Hazara, 89 % of Turkmen, 84% of Baloch, 93% of Pashai and 67 % of other ethnicity respondents live in rural area, in whole Afghanistan 75 % of all participants lives in rural. The average of reading newspapers and magazine between ever married women who are participated to this survey was 3 % in whole countryside. Among 5 % of Tajik ever married women read newspaper, Pashtun by 2%, Hazara and Uzbek by 3%, Turkmen, Baloch and Pashai by 1% and Nuristani by 0.5% recorded in reading newspaper and magazine list.

Economic condition of households effecting the female child marriage in Afghanistan. DHS wealth index calculated based on household assets and services by categorizing items and separating into dichotomous indicator variables and continuous variables (Shea O.Rutstein, 2008). In this study the five category of wealth index coded into three categories of poor, middle and rich households. Nuristani ethnicity by 32 % and Hazara by 11 % listed as highest and

lowest ethnicity in middle household category, Pashtun ethnicity by 40% and Pashai by 15 % was the highest and lowest ethnicity in poor household list. The average of rich, middle and poor index in whole Afghan households has been calculated by 43%, 22% and 35%. In other words, the majority of Afghan households lives in below of rich index.

Table 2 : Cross-tabulation and frequency distribution of research variables based on major ethnicity in Afghanistan evidence from 2015 AfDHS data

Variables	Ethnicity									
	Pashtun	Tajik	Hazara	Uzbek	Turkmen	Nuristani	Baloch	Pashai	Other	Total
Age at first birth										
≤19 age (%)	30,450 (58)	24,951 (63)	6,964 (61)	5,423 (61)	1,197 (44)	3,172(60)	1,029(67)	1,419 (60)	1,174 (61)	75,779 (60)
≥20 age	21,932	14,393	4,314	3,368	1,490	2,065	491	925	731	49,709
Total	52,382	39,344	11,278	8,791	2,687	5,237	1,520	2,344	1,905	125,488
Ever School Att. (No)	49,481	33,128	10,042	7,408	2,484	5,103	1,366	2,251	1,712	112,975
Yes (%)	2,901(6)	6,216(15)	1,236(10)	1,383(15)	203(7)	134(2)	154(10)	93(4)	193(10)	12,513(10)
Total	52,382	39,344	11,278	8,791	2,687	5,237	1,520	2,344	1,905	125,488
Residence (Urban)	12,171	11,870	2,133	3,054	274	4	235	142	622	30,505
Rural (%)	40,211 (76)	27,474(69)	9,145(81)	5,737(65)	2,413(89)	5,233(99)	1,285(84)	2,202(93)	1,283(67)	94,983(75)
Total	52,382	39,344	11,278	8,791	2,687	5,237	1,520	2,344	1,905	125,488
Newspaper Yes(%)	921(2)	2,023(5)	303(3)	251(3)	37(1)	25(0.5)	18(1)	34(1)	48(1)	3,660(3)
No	51,364	37,214	10,959	8,537	2,650	5,210	1,497	2,308	1,857	121,596
Total	52,285	39,237	11,262	8,788	2,687	5,235	1,515	2,342	1,905	125,256
Wealth Index (Rich)	17,741	17,366	7,805	4,216	1,720	2,523	697	1,397	1,017	54,482
Middle(%)	13,986(27)	6,802(17)	1,192(11)	1,456(17)	506(18)	1,669(32)	295(19)	594(25)	266(14)	26,766(22)
Poor (%)	20,655(40)	15,176(38)	2,281(20)	3,119(35)	461(17)	1,045(20)	528(35)	353(15)	622(32)	44,240(35)
Total	52,382	39,344	11,278	8,791	2,687	5,237	1,520	2,344	1,905	125,488

Source: Research findings

The median age at first birth among women between 15-49 years is 20.1 years in Afghanistan (CSO, MoPH, DHS, 2017). As in Table 3 tabulated, Around the 60% of women in Afghanistan had first birth before age of 20 years, it means 60 % of female marriage occurred in teenager live period. According to regional division, southeast region by 47 % and (northeast, southwest) by 67% is the lowest and highest region at female child marriage in Afghanistan. In accessibility of female children to equal education right, uneducated parents, religious, unequal education opportunity in all region, weak governance, corruption, poverty, conflict and war are the mean reasons that most of female children marrying before age of 20 years in Afghanistan.

Table 3: Cross-tabulation and frequency distribution of female child marriage among the seven region of Afghanistan based on 2015 AfDHS survey data

variable	region							
	Central	Northwest	Northeast	Eastern	Western	Southeast	Southwest	Total
Age at first birth								
≤19 age (%)	11,282(52)	9,765(57)	9,610(67)	11,048(62)	14,075(72)	8,296(47)	11,814(67)	75,890(60)

≥20 age	10,339	7,413	4,650	6,899	5,356	9,243	5,925	49,825
Total	21,621	17,178	14,260	17,947	19,431	17,539	17,739	125,715

Source: research findings

To examine the exact effect of child marriage drivers on afghan female children, we separated the female child marriage age, as early child marriage between age of 10-15 years, age of 15-19 years and age of 10-19 years. Table 4 indicates the effect of child marriage drivers in Afghanistan in different child marriage age. As in Table 4 illustrated, living in rural area significantly effecting the child marriage age, female child who lives in rural area 1.32 times more likely to marry in the age of 10-15 years old than urban residence, in the case of age between 16-19 years old, female children who lives in rural area 0.90 times less likely to marry than urban area, generally rural residence girls in the age of 10-19 years more likely to marry by the odd ratio of 1.06 and confidence interval of 95% than urban residence. We concluded that, female child in prepuberty age more effecting by rural residency, when female children growing to puberty age the rural risk of marriage significantly decreasing.

Lack of enough school and disqualified education services strongly effecting the future of children in afghanistan, school attendance and literacy directly effecting the female child marriage. Girls who does not attended to school would not be able to read newspaper, magazine, books and improve her awareness, education strongly influencing the female child marriage, girls who does not attended to school rather than who attended to school 1.18 times more likely to marry in the age of 10-15, 1.25 times in the age of 16-19 and 1.16 times in the age of 10-19 years' old by confidence interval of 95%. In addition of not attended to school, children who do not read books, newspapers and magazine 1.73 times by confidence interval of 95% more likely to marry in the age of 10-15 years than who read books and increase her awareness and knowledge, 1.25 times more likely marry in the age of 16-19 and 1.60 times more likely to marry in the age of 10-19 years. School attendance and reading newspapers, magazines, books and attending to education centers strongly decreasing the early female child marriage in Afghanistan. The effect of not reading books was higher than not attended to school.

Poverty as a main challenge of the low income countries causing many social difficulties. Afghanistan as a low income country by the GDP per capita of 550\$ in 2018 (WORLDBANK, 2019), and poverty rate of 51.7% (NSIA, UNICEF, 2019) extremely effecting the female early child marriage. Female children of poor households 1.10 times more likely to marry in the age of 10-15 years than rich households, female children of middle households 0.93 times less likely to marry in the age of 10-15 years than children of rich households. Poor household's children in the age of 16-19 years 1.12 times more likely to marry rather than rich household's female children, girls who lives in poor households in the age of 10-19 years, 1.18 times more likely to marry than who lives in rich households by confidence interval of 95%. Poverty significantly increasing an early child marriage in Afghanistan.

Afghanistan as a multiethnicity country, more than 15 major ethnics live together (CIA, 2018). Pashtun, Tajik, Hazara and Uzbek have the major population of afghanistan, according to this research the average of female child marriage in Turkmen ethnicity was less than all other ethnicities, based on Turkmen ethnicity female child except of Nuristani ethnicity other

are more likely to marry in the age of prepuberty period. Baloch by odd ratio of 2.86 and Hazara by 2.44 were the highest in the ethnicities rather than Turkmen child marriage, it means Baloch girls in the age of 10-15, 2.86 times and Hazara girls 2.44 times more likely to marry than Turkmen girls. After Baloch and Hazara, Tajik girls 2.06 times, Uzbeks 1.96 times, Pashtuns 1.56 times, Pasha's 1.33 times and remained ethnics 1.57 times more likely to marry in the age of 10-15 years than Turkmen girls, only Nuristani girls 0.29 times less likely to marry in the age of 10-15 years than Turkmen girls in same age. In model 2, the odd ratio of all ethnicities expect Nuristani ethnicity, significantly increased rather than Model 1 odd ratios, it means in the age of 16-19 the effect of all ethnicities rather than Turkmen ethnicity highly decreased, but girls of Nuristani in the age 16-19 than Turkmen girls 2.13 times more likely to marry and has the highest ratio between all other ethnicities. In model 3, female child marriage of all ethnicities in the age of 10-19 years than Turkmen female child, conducted at least more than 1.54 times for each ethnicity. In other word, female children of Turkmen ethnicity at least 1.54 times less likely to marry in the age of 10-19 years than all other ethnics.

Poverty separates in all seven region of Afghanistan, and average of female child marriage approximately were same in all regions, southeast region by 47% was the minimum female child marriage between the all seven regions. Based on southeast region, western region by 2.23 and southwest by 2.14 odd ratio were the highest female under 15 years old than southeast region. Female children of northeast region by 1.92, eastern region by 1.69, northwest region by 1.29 and central region by 1.19 odd ratio more likely to marry in the age of 10-15 years than female children of southeast region with 95% confidence interval. Western region residence child girls than other regions more likely to marry in the age of 15-19 years. As in Model 2 revealed, the western region girls 1.80 times more likely to marry in the age of 15-19 years than based region because of high poverty rate between all region (NSIA, UNICEF, 2019), the central region child girls marriage in the age of 16-19 years was the lowest rate in the region based on southeast region girls by 1.07 odd ratio, it means the central region girls 1.07 times more likely to marry in the age of 16-19 years than southeast girls in the age of 16-19 years. The result of Model III presents that, the children between 10-19 years in all region than based region at least 1.11 times more likely to marry. Western region by 2.77, southwest by 2.18, northeast by 2.10, eastern by 1.76, northwest by 1.41 and central by 1.11 odd ratios has been listed. The confidence interval in all three models were 95%.

Table 4 : Binary Logistic Regression Result for Female Child Marriage Between Age of (10-19) in Afghanistan Based on 2015 Afghanistan Demographic and Health Survey

Variables	Model (I)	Model(II)	Model(III)
	Marriage Between 10-15 Age (n=17,850) Odd Ratio(95% CI)	Marriage Between 16-19 Age (n=58,020) Odd Ratio(95% CI)	Marriage Between 10-19 Age (n=75,890) Odd Ratio(95% CI)
Residency (Urban)			
Rural	1.32*(1.59-1.97)	0.90*(0.87-0.9)	1.06*(1.02-1.10)

Newspaper(read)			
Not	1.73*(1.53-1.97)	1.23* ⁹¹ (1.14-1.33)	1.60*(1.48-1.73)
School (Attended)			
Not	1.18*(0.79-0.89)	1.25*(1.19-1.30)	1.16*(1.11-1.21)
Wealth Index (Rich)			
Middle	0.93*(0.89-0.97)	0.99(0.96-1.02)	0.97(0.94-1.00)
Poor	1.10*(1.03-1.13)	1.12* ⁹¹ (1.08-1.15)	1.18*(1.14-1.22)
Ethnicity (Turkmen)			
Pashtun	1.56*(1.32-1.87)	1.38* ⁹¹ (1.26-1.51)	1.54*(1.40-1.68)
Tajik	2.06*(1.76-2.42)	1.41*(1.29-1.54)	1.83*(1.68-1.99)
Hazara	2.44*(2.07-2.87)	1.17*(1.06-1.28)	1.66*(1.51-1.82)
Uzbek	1.96*(1.67-2.30)	1.41*(1.29-1.54)	1.76*(1.61-1.93)
Nuristani	0.29*(0.22-0.36)	2.13*(1.90-2.38)	1.59*(1.43-1.78)
Baloch	2.86*(2.34-3.49)	1.02(0.89-1.17)	1.69*(1.46-1.94)
Pashai	1.33*(1.07-1.64)	1.75*(1.56-1.99)	1.88*(1.66-2.13)
Other	1.57*(1.28-1.93)	1.45*(1.31-1.67)	1.67*(1.48-1.88)
Region (Southeast)			
Central	1.19*(1.11-1.28)	1.07* ⁹¹ (1.02-1.12)	1.11*(1.07-1.17)
Northwest	1.29*(1.18-1.40)	1.32*(1.25-1.39)	1.41*(1.34-1.49)
Northeast	1.92*(1.80-2.10)	1.54*(1.47-1.62)	2.10*(2.00-2.22)
Eastern	1.69*(1.57-1.83)	1.43*(1.36-1.50)	1.76*(1.68-1.85)
Western	2.23*(2.08-2.39)	1.80*(1.72-1.88)	2.77*(2.64-2.90)
Southwest	2.14*(2.01-2.29)	1.52*(1.46-1.59)	2.18*(2.08-2.28)

Source: Research Findings *p<0.05

5. Conclusion

Early female child marriage in Afghanistan highly increasing by the effecting of child marriage drivers. Our result conducted that, more than 75% of households living in the rural area suffering by poverty. female school attendance rate was 10%, frequency of reading newspapers and books in households' female member were 3%, more than 35% of households calculated as a poor, 22 % as a middle and 43% as a rich. This research revealed, poverty and girl's education significantly effecting the Afghan female child marriage, girls who live in poor households the probability of marrying in the age of teenager were more than girls who lives in middle or rich households. Education of female child also strongly influencing the marriage of them in prepuberty age, female child who never attended to school more likely to marry in childhood age than who attended. In addition of poverty and girl's education, reading not newspapers, magazine, books and attending to education centers, living in rural area, ethnicities and region strongly increasing the female child marriage in Afghanistan. because of most of urban residents and partial of rural residents have not equal access to schools, electricity power, public education centers, enough books, newspapers and magazines. uneducated parents, believes, cultures and lack of awareness about the consequences of early child marriage extremely effecting the live of Afghan female child. The research result suggested, by

increasing the quantity and quality of schools and education centers in rural area the probability of early female child marriage significantly will be decrease in the long term, in addition of equal qualified education to all children, giving job opportunity to all and improving the economic condition of poor households extremely will reduce the early female child marriage.

References

- Adam Thomas , Isabel Sawhill. (2002). For richer or for poorer: Marriage as an antipoverty strategy. *Journal of Policy Analysis and Management*, 21(4), 587-599. doi: <https://doi.org/10.1002/pam.10075>
- Babatunde Ahonsi, Kamil Fuseini , Dela Nai2, Erika Goldson, Selina Owusu, Ismail Ndifuna, Icilda Humes, Placide L. Tapsoba. (2019). Child marriage in Ghana: evidence from a multi-method study. *BMC Women's Health*, 19(126), 1-15. doi:<https://doi.org/10.1186/s12905-019-0823-1>
- Children Protection Law: Afghanistan. (2019). Retrieved from <https://www.unicef.org/afghanistan/media/3931/file/Law%20on%20Protection%20of%20Child%20Rights%20Dari%20and%20Pashto.pdf%20.pdf>
- CIA. (2018). *The World Factbook:Afghanistan*. Retrieved 12 19, 2019, from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>
- CRS. (2019). *Afghanistan: Background and U.S. Policy*. washington DC: Congressional Research Service. Retrieved from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45818>
- CSO, MoPH, DHS. (2017). *AFGHANISTAN DEMOGRAPHIC AND HEALTH SURVEY 2015*. Retrieved 12 15, 2019, from <file:///C:/Users/DELL/Desktop/Mortality%20rate/mortality/female%20marriage/DHS%20final%20Report%20Afhanitan.pdf>
- Gordon Anderson , Teng Wah Leo. (2009). CHILDREN IN URBAN CHINA AFTER THE ONE CHILD POLICY. *The Review on Income and Wealth*, 55(s1), 607-629. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.2009.00333.x>
- Kaydani, M. (2016). Raising Awareness for Gender Equality in Hindu Marriage. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(6), 51-55. doi: <http://dx.doi.org/10.26417/ejms.v3i1.p50-54>
- Lesner, R. V. (2018). The long-term effect of childhood poverty. *J Popul Econ*, 31, 969-1004. doi:<https://doi.org/10.1007/s00148-017-0674-8>
- Linda J. Waite , Evelyn L. Lehrer. (2004). The Benefits from Marriage and Religion in the United States: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*, 29(2), 255-275. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00255.x>

- Minh Cong Nguyen, Quentin Wodon. (2012). Measuring Child Marriage. *Economics Bulletin*, 32(1), 398-411. Retrieved 12 22, 2019, from <http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2012/Volume32/EB-12-V32-I1-P36.pdf>
- Nour, N. M. (2006, November). Health Consequences of Child Marriage in Africa. *Emerg Infect Dis*, 12(11), 1644-1649. doi:<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3372345/>
- NSIA, UNICEF. (2019). *Afghanistan Multidimensional Poverty Index 2016–2017 :Report and Analysis*. Retrieved 12 21, 2019, from [https://www.unicef.org/afghanistan/media/3811/file/AFG_2019_vs9_\(online\).pdf%20.pdf](https://www.unicef.org/afghanistan/media/3811/file/AFG_2019_vs9_(online).pdf%20.pdf)
- NSIA, UNICEF, OPHI. (2016). *Poverty in Afghanistan*. Retrieved from <https://www.adb.org/countries/afghanistan/poverty>
- PintuPaul. (2019, May). Effects of education and poverty on the prevalence of girl child marriage in India: A district–level analysis. *Children and Youth Services Review*, 100, 16-21. doi:<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.02.033>
- Rafael Cortez, Jennifer Yarger, Mara Decker, Claire Brindis. (2015). *SOCIOECONOMIC DIFFERENCES IN ADOLESCENT SEXUAL AND REPRODUCTIVE HEALTH: MARRIAGE*. Washington Dc: World Bank: Health, Nutrition and Population Global Practice. Retrieved 12 22, 2019, from <http://documents.worldbank.org/curated/en/936451468165567019/pdf/935420REVISED00iage0JAN-26-150FINAL.pdf>
- Richard de Groot, Maxwell Yiryele Kuunyem, Tia Palermo. (2018, Feb 26). Child marriage and associated outcomes in northern Ghana: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 18(285). doi:doi: 10.1186/s12889-018-5166-6
- Shea O.Rutstein. (2008). *The DHS Wealth Index: Approaches for Rural and Urban Areas*. Demographic and Health Research. Retrieved 12 18, 2019, from <https://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/WP60/WP60.pdf>
- UN. (1989). *Convention on the rights of the child*. New York: United Nation. Retrieved 12 21, 2019, from <https://www.unicef.org/child-rights-convention/what-is-the-convention>
- UN. (2019). *Sustainable Development Goals*. New York: United Naion. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>
- UNDP. (2018). *Human Development Report: Afghanistan*. New York: United Nation Development Program. Retrieved from <https://www.af.undp.org/content/afghanistan/en/home/countryinfo.html>
- UNFPA, UNICEF. (2016). *Mapping of CHILD MARRIAGE INITIATIVES in South Asia*. Retrieved 12 19, 2019, from <https://asiapacific.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/FINALMapping%20of%20Child%20Marriage%20Initiatives%20in%20South%20Asia%281%29.pdf>

- UNICEF. (2016). *Summary of a Baseline Study to Estimate the Number of Child Marriages in South Asia 2014-2017*. Retrieved from <https://www.unicef.org/rosa/media/1991/file>
- USAID. (2011). *Adult literacy rate, population 15+ years: Afghanistan*. Retrieved from <https://idea.usaid.gov/cd/afghanistan/gender>
- WORLD BANK. (2019). *Country Profile: Afghanistan*. Retrieved 12 20, 2019, from <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>

ORTA ÇAĞ YAHUDİ KARŞITLIĞINA BİR ÖRNEK OLARAK TALMUD'UN YARGILANMASI VE YAKILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZMEN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Tarih Bölümü

sadaozmen@hotmail.com,

ORCID: 0000-0002-9235-4476

Öz

Yahudilikten Hristiyanlığa geçen Nicholas Donin 1236 yılında Talmud'a karşı formüle ettiği otuz beş suçlamayı Papa IX. Gregory'e sunmuştur. Üç yıl sonra, Avrupa'daki başpiskoposlara ve krallara Yahudi kitaplarına el koymaları istenen papalık mektupları gönderilmiştir. Papa'nın talebini yerine getiren tek kişi Fransa Kralı IX. Louis olmuştur. Kral IX. Louis 1240 yılında bir dini komisyon atamış ve bir dizi önde gelen rabbinin resmi olarak yargılamaya katılmasını emretmiştir. Ünlü rabbinik alim Jehiel ben Joseph'in Talmud'u savunmasına rağmen, komisyon Talmud'u suçlu bularak yakılmasına karar vermiştir. Hüküm yaklaşık olarak 1242'de uygulanmış ve Paris'in önemli bir meydanında halkın huzurunda binlerce Talmud metni yakılmıştır. Avrupa Yahudi tarihinde yaşanan bu trajik olay ardından benzer yargılama ve yakılma süreçlerini beraberinde getirmiş, ortaya atılan argümanlar Yahudi ve Hristiyan çatışmasının temel taşları haline gelmiştir. Makale, Talmud'un yargılama sürecinin ayrıntılarını, Talmud'a karşı öne sürülen suçlamaları ve bu suçlamalar karşısında Yahudi tarafın getirdiği açıklamaları dönemin İbranice ve Latince belgelerin çevirileri ile güncel araştırmaların ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Talmud, Nicholas Donin, Rabbi Jehiel, 1240, Paris.

THE TRIAL AND BURNING OF TALMUD AS AN EXAMPLE OF THE MIDDLE AGE ANTI-JEWISH

Abstract

In the year 1236, Nicholas Donin, a Jewish convert to Christianity, formulated thirty-five accusations against the Talmud and presented them to Pope Gregory IX. Three years later papal letters were sent to archbishops and kings throughout Europe to ask them to confiscate Jewish books. The only one who carried out the pope's demand was the king of France, Louis IX. In the year 1240 he appointed an ecclesiastical commission and ordered a number of leading rabbis to participate in the legal trial. Despite famous rabbinic scholar R.Jehiel Joseph's defense of

Talmud, the commission condemned the copies of the Talmud to be burned, and the decree was implemented circa 1242. Thousands of Talmud texts were burned in the presence of the public in an important square in Paris. After this tragic event in European Jewish history, similar trials and cremation processes have been brought with it, and the arguments put forward have become the cornerstones of the Jewish and Christian conflict. The article aims to examine the details of the trial process of Talmud, the accusations against Talmud and the defense against these accusations in the light of Hebrew and Latin documents with current researchs.

Keywords: Talmud, Nicholas Donin, Rabbi Jehiel, 1240, Paris

GİRİŞ

“Cemaatinizden çıkardığınız kişiler putperest bir şehri yağmalar gibi, sizin ganimetlerinizi toplayıp, Yüce Olan’ın ödülünü meydanda yaktıktan sonra kendime soruyorum: ‘artık yediklerim nasıl tatlı olabilir?’”¹

1242 yılının bir Haziran gününde Paris’in önemli meydanlarından birinde genç bir Yahudi öğrenci arabalar dolusu Talmud² metninin yakılışını izlemişti. 13. yüzyılın önemli Yahudi âlimlerinden biri olan Meir b. Baruch of Rothenburg (öl. 1293) kendilerinden Talmud eğitimi almak için Paris’e geldiği hocaları Rabbi³ Judah ve Rabbi Jehiel’in çabasına rağmen Talmud’un suçlu bulunması ve yakılmasına engel olamayışlarına şahit olmuştu. Bu acı şahitlik yıllar sonra Rabbi Meir’e Aşkenaz ritüelinin önemli bir parçası olan bu piyyutu⁴ yazdırmıştı. Aşkenaz piyyut literatürünün en güzel örneklerinden biri olan bu eser, Yahudilerin başına gelen felaketin derin üzüntüsünü yansıtmasının yanı sıra Einbinder’in de belirttiği gibi Yahudi dinleyiciye zulüm karşısında direnme gücü de aşıyordu. Bu dönemde Kuzey Avrupa Yahudi yaşamını şekillendiren dini otoritelerin (tosafistler) kaleminden çıkan bu eserler kutsal günlerde ve

¹ Rabbi Meir of Rothenburg’a ait olan *Piyyut Sha’ali serufah ba-esh* (Sor, Ey! Ateşte Yanan) isimli ağıtın tam metni için bkz. (Einbinder, 2002: 76-78).

² Yahudi geleneğinde [Tevrat](#)’ın yorumu olarak görülen Talmud hukukî, etik, felsefi-teolojik ve tarihî konular üzerine “rabbi/rabban” diye anılan Yahudi din âlimleri tarafından yapılmış (m.s. II-VI. yüzyıllar) tartışma ve yorumlardan meydana gelen öğretiyi ifade eder. Tanah’tan sonra en kutsal Yahudi metni kabul edilen Talmud, Tevrat ve diğer Eski Ahit bölümleri üzerine tefsir mahiyetindeki Midraş metinleriyle birlikte Rabbânî literatürü teşkil eder. Daha detaylı bilgi için bkz. (Gürkan, 2010: 550-552).

³ Kutsal Kitap’ta “efendi” anlamındaki rav-rab (İb. çoğ. rabbanim) kelimesinden türetilen Rabbi kelimesi tarihi süreç içinde dini hukukun gelişimi, aktarılması ve öğretilmesi konusunda yetki sahibi olan dini otoriteyi ve din âlimlerini tanımlayan bir sıfat olarak kullanılmıştır.

⁴ Piyyut (çoğ. Piyyutim) Yahudilerin ibadetleri sırasında okudukları ilahi benzeri şiirler olarak tanımlanabilir. Bunları besteleyenlere Paytan (çoğ. Paytanim) adı verilmektedir. Diaspora Yahudiliğinin bir ürünü olarak görülebilecek olan bu literatür dua kitapları yoluyla dini literatüre eklenmiş, Yahudilerin sevinç, şükran ve takdir duygularının yanı sıra özellikle Aşkenaz kültürü içinde Yahudilerin acılarını içeren ağıt ve tanrıya yakarış formuna bürünmüştür

mekânlarda toplu olarak okunarak Yahudi halkına teselli, cesaret ve gelecek adına ümit veriyordu. Yaşanan sürgün, katliam ve şiddet olaylarının çeşitli vesilelerle tekrar etmesi piyyut literatürünü zenginleştirmiş ve onu Aşkenaz kültürünün önemli bir parçası haline getirmiştir. Rabbi Gershom Ben Judah'ın (Me'or Ha-Golah olarak bilinir) Mainz'deki Yahudilere yapılan din değiştirme baskısı üzerine kaleme aldığı *Piyyut Zekhor Berit* ile Speyer'den Rabbi David Bar Meshullam'ın Birinci Haçlı Seferi sırasında Schum Yahudilerine yönelik katliamlara dair yazdığı *Piyyut Elohim al Domi le-Dami* bu geniş literatürden sadece birkaç örnektir. Konumuz itibarıyla Rabbi Meir'in ağıtı andıran bu piyyutu da Yahudi hayatını zorlaştıran diğer bir acı olayın duygusal bir ifadesi olmakla birlikte Talmud'un yargılanması ve yakılmasına dair birtakım gerçeklikleri içeren sözlü bir kaynak niteliğindedir. (Einbinder, 2002: 71, 109; Eidelberg ve Derovan, 2007: 552)

Talmud sayfalarının ateşe verildiği dönemde IX. Louis (Saint)⁵ Fransa'sındaki Yahudi nüfusu 100-150 bin civarındaydı. Paris ise meşhur Yahudi alimleri ve okullarıyla bu nüfusun %5'ini kendinde toplayan büyük bir merkezdi. Kuşkusuz bu durum olaya şahit olan Yahudi sayısını arttıran bir unsur olarak olayı daha da trajik hale getirmiştir (Le Goff, 2009: s. 650-651). Yahudi cemaatlerinin Fransa topraklarındaki gelişimi –kısa süreli baskı politikalarının etkisi hariç tutulursa- aynı dönemde Almanya topraklarındaki (özellikle de Rheinland bölgesindeki) cemaatleşmeye benzer bir seyir izlemiştir. Erken Orta Çağ boyunca Almanya yahut Fransa düşünüldüğünde Kilise ve Hristiyan yöneticilerin Yahudilere yönelik politikasında sürekli bir değişim gözlenmiştir. Genellikle dini nedenlerle Yahudilere olumsuz yönde yaklaşan kilisenin karşısında Yahudileri siyasi ve ekonomik sebeplerle önemseyen yerel yönetimler yer almıştır. Bu durum Avrupalı Yahudiler için bir denge siyaseti oluşturmuştur (Rist, 2016: 207-208).

Erken Orta Çağ boyunca Kilise, Yahudilere tahammül noktasında büyük oranda Aziz Augustine'in "Tanıklık doktrini" olarak ifade edilen görüşüne uygun davranmıştır. Kilisenin Yahudi politikasını belirleyen Augustine'in Yahudiler konusundaki görüşleri ise şöyle özetlenebilir:

"Yahudiler çarmıha gerdikleri İsa'nın ve reddettikleri Hristiyan inancının hakikatine tanıklık etmeleri için hayatta bırakılmalıdırlar. Zaten Yahudilerin şuanda içinde bulunduğu sürgün hayatı ve Hristiyan hâkimiyeti altındaki alçaltıcı durumu onların hakikati inkârının bir sonucudur. Hristiyan âlemi içinde Yahudiler nereye giderlerse gitsinler ellerindeki Kutsal Kitap yoluyla aslında İsa'ya işaret eden kutsal delilleri taşımış oluyorlar. Bir anlamda ellerindeki Kutsal Kitap'ı koruyarak aslında Hristiyanlara-Hristiyanlığa hizmet ediyorlar. Psalms'daki (59:11) 'Onları öldürme, yoksa halkım unuttur, gücünle dağıt ve alçalt onları' ifadesi gereği Yahudileri öldürmemek, hayatta bırakarak onların Hristiyanlığa dönmelerini ummak gerekir" (Cohen, 1999: 35-37).

⁵ Fransa Kralı IX. Louis 1270 yılındaki ölümünden sonra 1297'de kilise tarafından aziz ilan edilmiş ve bundan sonra Saint Louis olarak anılmıştır (Le Goff, 2009: 3).

Buna göre Kilise uzun bir süre Yahudilerin varlığını bir gün hakikati bulmaları ümidiyle hoş görmüştür. Bu hakikati bulma yolunda Yahudilere yol gösterici olan şey ise Kutsal Kitap'ın ta kendisidir. Hristiyan ve Yahudilerin tek ortak değeri olan ve içerdiği İsa kehanetleriyle Yahudileri hakikate yöneltecek olan odur. Ancak şu an için Yahudiler Augustine'in örneğiyle "efendilerinin çocuklarının kitaplarını okula taşıyan ama ders sırasında dışarıda bekleyen kişi" durumundadırlar. Bu dönüşüm için belli bir zaman gerekmektedir. Peki, bu tanıklık ne zaman son bulacak? Ve Yahudiler ne zaman hakikate döneceklerdir? 11. asra gelindiğinde bu sorulara yanıt arayan Kilise tanıklık doktrinini yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Kilise, Fransisken ve Dominiken tarikatlarının eğitim faaliyetleriyle Yahudilere ulaşmaya çalışmış, Kutsal Kitap'ın anlaşılması için kurulan İbranice kürsüler Yahudiler ve Hristiyanları birbirine yakınlaştırmıştır. Hristiyan din adamları bu kutsal dili öğrenmek için Yahudilerle irtibat kurmuş ve pek çok Yahudi'nin hakikati bulması sağlanmıştır. Birçok Yahudi Hristiyanlığa geçerken, birçok Hristiyan din adamı da İbranice ve Yahudi dini literatürü hakkında bilgi sahibi olmuştur. Hristiyan din adamlarının edindiği ve özellikle de din değiştirmiş Yahudilerin işaret ettiği bilgiler ışığında Kilise Yahudilerin Augustine'in doktrininde vurgulanan Kutsal Kitap'ın koruyucusu sıfatını taşımadığını fark etmiştir. Buna göre Kutsal Kitap'ın koruyuculuğunu terk eden Yahudilerin hoş görülmeceği ortadadır. Bu dönemden itibaren Kilise açıkça Augustine'in tanıklık ve hoşgörü fikrinden uzaklaşarak Yahudilere yönelik farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. (Johnson, 2000: 212).

Fransisken Din Adamı Alexander of Hales'in *Summa Theologica*'sı bu yeni yaklaşıma temel oluşturmuştur. Alexander, Augustine'in görüşlerini tekrar etmekle birlikte Yahudilerin ümit edileni yapmamış olduğunu ve kendilerini Hristiyanlığa ulaştıracak olan Kutsal Kitap'ı terk ederek adına Talmud dedikleri başka bir kitabı izlemiş olduklarını ifade etmiştir. Bu kitap onları hakikate ulaştırmak bir yana İsa-Mesih'e, Bakire Meryem'e ve Hristiyan inançlarına hakaret içermektedir. Bu durumda Alexander, Yahudilerin hoş görülemeyeceği ve öldürülmelerinde de bir sakınca olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Chazan, 2006: 45-46).

Augustine'in görüşüne dayalı hoşgörü düşüncesindeki değişim 13. yüzyıldan itibaren kilise konsil kararlarında ve papalık kararnamelerinde açıkça görülebilmektedir. Bu bağlamda Yahudileri pek çok açıdan sınırlandıran III. ve IV. Lateran Konsili'nin kararları da kilisenin bu yeni duruşunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Papa III. Alexander tarafından ilan edilen, 12. yüzyılda 5 kez ve 13. yüzyılda da 10 kez yürürlüğe sokulan *Constitutio Pro Iudaeis*, Yahudiler üzerindeki korumanın devam ettiğini göstermekle birlikte, IV. Lateran Konsili'ne başkanlık etmiş olan Papa III. Innocent'in bu belgeye eklediği son söz manidardır: "Bu kararnamenin koruması altına yalnızca Hristiyan inancına karşı savaşmaya cesaret edemeyenleri koymak istiyoruz". Bu ifade kilisenin tüm Yahudileri tehdit olarak algılamadığını göstermenin yanı sıra Yahudiler konusunda artan endişeye işaret etmektedir. Bu endişe 12. ve 13. yüzyılda Yahudi cemaatleri üzerinde sınırlı bir yetkiye sahip olan kilisenin denetimini arttırmasına neden olmuştur. Şimdiye değin dini geleneğini sürdüren Yahudi azınlık kilise hukukunun onlar için belirlediği kanunların dışına çıkmadıkça müdahaleye uğramamıştır. Örneğin Yahudi olduğunu gösteren bir işaret taşımayı ihmal etmek yahut IV. Lateran Konsili'nde yasaklanmasına rağmen bir kamu görevinde çalışmak gibi durumlarda kilisenin

müdahale etme hakkı doğmuştur. Yani Kilise Yahudilere çizilen sınırların dışına çıktığında müdahale etmiş, Yahudilik içi dini meselelere –bazı istisnalar dışında- karışmamıştır. Ancak her zaman bu sınırların net olarak çizilememesi Yahudilerin durumunda bir belirsizlik meydana getirmiştir. Kilise açısından Müslüman yahut Hristiyan heretik gruplar gibi değerlendirilemeyen Yahudiler ne tam olarak Hristiyan âleminin dış meselesi ne de tam olarak bir iç meselesi olarak görülmüştür. Ancak 13. yüzyıldan itibaren Yahudilerin daha çok Kilisenin bir iç meselesi gibi algılandığı söylenebilir. Dönemin papaları Yahudilerin Kutsal Kitap'tan ayrılarak sapkınlık içeren kitapları takip etmeleri durumunda kilise mahkemesince yargılanabileceği kanaatine varmıştır. İlk kez Talmud'un yargılanması konusunda Kilise Yahudilere direkt bir müdahalede bulunmuş ve onlar üzerindeki yetkisini açıkça göstermiştir (Rist, 2016: 191-194; Cohen, 1999: 329).

Kaynaklar Hakkında

Orta Çağ Yahudi tarihini konu edinen Türkçe yahut Türkçeye çevrilmiş çalışmalara bakıldığında konuya yalnızca Orta Çağ Avrupa'sındaki Yahudilerin tecrübe ettiği kötü olaylardan biri olarak değinildiği görülmektedir.⁶ Bunun yanında Yahudi-Hristiyan ilişkilerine odaklanan akademik çalışmalarda ise iki grup arasındaki karşılıklı dini eleştiri, tartışma ve çatışma bağlamında konudan bahsedildiği görülmektedir.⁷ Ancak başlı başına bu konuyu ele alan bir araştırma bulunmadığından makalenin başvuru kaynaklarını konuyu çeşitli açılardan ele alan yabancı dildeki kaynaklar oluşturmaktadır.

1240 yılında gerçekleşen yargılamaya dair en erken kayıtlar; 1. Yahudi dönmesi Nicholas Donin tarafından hazırlanan Talmud'a yönelik 35 suçlama ile yargılamada tanık olarak dinlenen Rabbi Jehiel (Vivo Meldensis) ve Rabbi Judah'ın itiraflarını içeren Latince belge. 2. Papa IX. Gregory'nin Avrupa'daki krallara, başpiskoposlara ve piskoposlara gönderdiği Talmud'a yönelik iddiaların araştırılmasını talep ettiği mektuplar 3. Yargılamanın detaylarını Yahudi tarafın gözüyle anlatan İbranice belge 4. Yargılama sonrasında Papa IV. Innocent ve Papalık Elçisi Odo of Chateauroux arasında gerçekleşen yazışmalar olarak özetlenebilir. Bunlardan en önemlisi yargılamanın başlamasına neden olan Donin'in Talmud'a yönelik suçlamalarını içeren Latince belge ile Yahudi tarafın savunmasını detaylı olarak veren İbranice belgedir.

Latince belge Paris Bibliothèque Nationale de France, MS Lat. 16558'deki Yahudi karşıtı materyaller arasında yer alan *Excerpta Talmudica* yahut *Extractiones de Talmud* olarak isimlendirilen el yazmasıdır.⁸ Yargılama sonrasında Odo (Eudes) of Chateauroux'un (öl. 1273) talebiyle Yahudi dönmesi Thibaut de Sezanne ve iki Yahudi dönmesi arkadaşı tarafından 1248-1255 yılları arasında hazırlandığı kabul edilen bu belge iki bine yakın Talmud alıntısı içermektedir. Ek kısmında ise Paris yargılamasına dair kısa bir açıklama, Nicholas Donin'in 35

⁶ Bu duruma örnek olarak bkz. (Cohen, 2013: 225; Johnson, 2000: 214-215; Schama, 2019: 474-476).

⁷ Bu duruma örnek olarak bkz. (Moşe ben Nahman, (çev. B. Şahin), 2019: 240; Meral, 2017: 163).

⁸ <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc76988t> (Erişim Tarihi 16.10.2020)

suçlaması ile yargılamada tanık olarak bulunan Rabbi Jehiel ve Rabbi Judah'ın "itirafları" yer almaktadır. Bu belgenin konumuzu ilgilendiren kısımları ilk olarak Isadore Loeb'in 'La Controverse de 1240 sur le Talmud' isimli çalışmasında yer almıştır. Ardından Latince belgenin ek kısmı Hyam Maccoby tarafından İngilizceye çevrilirken, belgenin bütünü Jean Connell Hoff tarafından İngilizceye kazandırılmıştır. Makale içerisinde Latince belgeye dair yapılan tespitlerde Maccoby ve Hoff'un tercümelemleri başta olmak üzere konuyu inceleyen Rosenthal gibi araştırmacıların belgeye dair kısmi tercümelemlerinden yararlanılmıştır. (Friedman, vd., 2012: 102-125; Maccoby, 1982: 164-167; Rosenthal, 1956b: 145-169).

Bu veriler ışığında Latince belgenin bir yargılama kaydından ziyade yargılama sonucunda Talmud'un suçlu bulunması ve yakılmasını haklı çıkartacak gerekçeleri sunmak amacıyla yazılmış bir belge olduğu söylenebilir. Donin'in iddiaları ve bunlara Rabbi Jehiel ve Judah'ın verdiği cevapları sunarak yargılamanın konusunu büyük oranda aydınlatmasına rağmen yargılama usul ve yöntemi gibi konularda çok detay vermemektedir. Yazılış amacı gereği belge bu olayı; mahkemeye intikal etmiş iddiaların sanıklara okunması ve sanıkların detaylı şekilde açıklama yapmasına izin vermeksizin bu iddiaları red yahut kabul etmesini beklemek şeklinde gelişen tipik bir engizisyon yargılaması olarak kurgulanmıştır.

Rosenthal'in de vurguladığı gibi; belgenin sonunda yer alan sanıklar Rabbi Jehiel ve Judah'ın ifadelerinin Talmud'a karşı getirilen tüm suçlamaları kabul ettikleri imasıyla "itiraflar" olarak isimlendirilmesi de bu ihtimali güçlendirmektedir. (Rosenthal, 1956a: 72-75).

Konuya dair diğer bir başvuru kaynağı olan İbranice belge ise verdiği bilgiler bakımından Latince belge kadar değerli ve en az onun kadar taraflıdır. Belgenin Rabbi Jehiel'in öğrencilerinden biri olan Rabbi Joseph ben Nathan Official tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Rabbi Joseph, *Sepher Yoseph ha-Meqanne* olarak isimlendirilen polemik çalışmasının bir kısmında bu olaya dair önemli bilgiler vermektedir. Her ne kadar kendisinin yargılamaya şahit olup olmadığı bilinmese de elde edilen bilgiler ve yeni geliştirilen argümanlarla belge nihai şeklini almıştır. Belge bugün Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS héb 712'de bulunmaktadır ve 1240 Paris'te gerçekleşen yargılamaya dair ilk başvuru kaynağı niteliğindedir.⁹ Bu belgenin dışında yargılamaya dair iki İbranice el yazması daha mevcuttur. Bunlardan biri bu olaya dair çok az bilgi veren ve Vatikan arşivinde bulunan on satırlık bir belge iken, diğeri Moskova arşivinde bulunan yine 13. yüzyılda yazıldığı düşünülen başka bir İbranice belgedir. Moskova ve Vatikan arşivinde bulunan belgelere nazaran Paris arşivindeki belgenin daha yaygın şekilde kullanılmasının en önemli sebebi Orta Çağ İbranicesi ile yazılmış ve sık sık Kutsal Kitap alıntılarına yer veren belgenin 1873 yılında Samuel Grunbaum tarafından basılmış olmasıdır (Ragacs, 2015: s. 58-59). Böylece *Vikuah Rabenu Yehiel mi-Paris* (Parisli Rabbi Jehiel'in Tartışması) adıyla bilinen Paris belgesi diğer dillere de çevrilerek bu konuda başvuru olan ilk İbranice belge olma niteliğini kazanmıştır. Makalede belgenin Hyam Maccoby ve John Freidman tarafından yapılan İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır (Freidman, vd., 2012: 126-168; Maccoby, 1982: 153-163).

⁹ <https://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ark:/12148/cc13537t> (Erişim Tarihi 16.10.2020)

Bununla birlikte Judah Galinsky standart belge olarak bilinen Paris belgesi ile Moskova belgesini karşılaştırmış ve birinin diğerinin revizyonu olduğunu düşündüğü bu belgelerden hangisinin kaynak belge olduğunu anlamaya çalışmıştır. Galinsky; Moskova belgesinin Paris belgesinden çok daha fazla detay içerdiğini ve yargılama sürecine dair daha tutarlı bir senaryo sunduğunu ileri sürmüştür. Moskova belgesi yargılamayı altı sahne olarak ve Rabbi Jehiel'i Donin'den ziyade mahkeme heyetine cevap verir şekilde anlatmıştır. Buna karşın Paris belgesi yargılamayı üç sahneyle özetleyerek Rabbi Jehiel'i neredeyse sadece Donin'e cevap verir şekilde göstermiştir. Paris belgesi yargılama detaylarını bir tarafa bırakarak Donin ve Jehiel'in düellosuna odaklanmıştır. Galinsky; Moskova belgesinin Paris belgesine temel oluşturduğu sonucuna ulaşmış olmasına rağmen Paris belgesinin üslup ve yapay diyaloglarıyla ana kaynaktan oldukça uzaklaşmış olduğunu belirtmiştir. Son olarak Galinsky bunun nedenini şöyle özetlemiştir: “*Hristiyan Avrupa'daki Yahudi okuyucu Paris'teki belirli bir olayın tarihsel detayından ziyade melek ile eşek, rabbi ile sapık ve Yahudi ile Hristiyan arasındaki çatışmayla daha çok ilgileniyordu. Bu nedenle Yargılama başındaki prosedürler önemli değilken bu sonsuz düşmanlar arasındaki mücadele hayatiydi*” (Galinsky, 2012: 129-130). *Vikuah* adıyla bilinen Paris belgesi Galinsky'nin ifade ettiği gibi Rabbi Jehiel ve Donin'i doğrudan bir tartışmaya sokmuştur. Latince belge bir yargılama olayından bahsederken, Paris belgesi “*Vikuah-tartışma*” isminden de anlaşılacağı gibi bu olayı iki kişi arasındaki bir tartışma-mücadele olarak görmüştür. *Vikuah* yazarı Joseph ben Nathan Official, polemik çalışmasının en önemli kısmını bu olaya ayırmış, Rabbi Jehiel'in Donin'in iddialarına verdiği uzun ve detaylı cevaplar üzerinden Yahudi cemaatini ileride gelebilecek saldırılara hazırlamaya çalışmıştır.¹⁰ Onun için belgenin dili taraflı ve savunmacıdır.¹¹ Belge boyunca Donin saldırgan bir konuşmacı profili çizerken, Rabbi Jehiel kendinden emin monologlarıyla zafer kazanmış bir kişi görünümündedir (Maccoby, 1982: 20).

Nicholas Donin ve Talmud Karşısı İddialar

Talmud'u yargılamaya götüren süreç Yahudilikten Hristiyanlığa geçen Nicholas Donin'in Papa IV. Gregory ile görüşmesiyle başlamıştır. 1236'da (bazılarınca 1239'da) gerçekleşen bu görüşmeyle birlikte Donin, Talmud karşısı iddialarını 35 maddede toplayarak yargılama için gerekli metni oluşturmuş, bütün soruşturma ve savunma bu maddeler etrafında şekillenmiştir. Donin'den önce Hristiyan âleminin rabbînik literatüre hâkimiyeti oldukça sınırlı olmasına rağmen az sayıda Hristiyan din adamının Yahudi karşısı söylemlerinde bu türden bilgileri kullandıkları görülmektedir. Buna örnek olarak 9. yüzyılda yaşayan Lyon Başpiskoposu Agobard (öl. 840) gösterilebilir. Agobard İmparator Dindar Louis'e (I.Ludwig) yazdığı *De Insolentia Judaeorum* (Yahudilerin Küstahlığı Üzerine) ismini taşıyan mektubunda Yahudilerin dualarında İsa Mesih'e ve Hristiyanlara küfür ve beddua ettiği iddiasında

¹⁰ Hatta bazı araştırmacılara göre Joseph ben Nathan Official yargılama sırasında konuşulduğu kesin olmayan yeni polemik konularına (Molech gibi) dair açıklamaları da belgeye eklemiştir. (Ragacs, 2019: 15-20).

¹¹ Meral'e göre *Vikuah Rabenu Yehiel mi-Paris* isimli eser, Yahudilerin Hristiyanlara karşı yazdığı reddiye türünden çalışmaların bir örneğidir.(Meral, 2017: 163).

bulunmuştur. 12. yüzyılın başlarında Yahudilikten Hristiyanlığa geçenlerin rabbinik literatüre ve dolayısıyla da Talmud'a hâkimiyeti daha iyi olduğundan yapılan eleştiriler çok daha yıkıcı olmuştur. *Dialogus Contra Iudaeos* (Yahudilere Karşı Diyalog-1110) çalışmasıyla Petrus Alphonsi (eski adıyla Moises Sefardi) Talmud'un içeriğini sert şekilde eleştirmiştir. Cluny Başrahibi Peter the Venerable da *Adversus Iudaeorum Inveteratum Duritiam* (Yahudilerin Kadim İnâçlılığına Karşı-1140) çalışmasıyla Talmud konusundaki bilgisini Yahudilerin İsa'ya ve Hristiyan inancının kutsal nesnelere küfrettiklerini kanıtlamak için kullanmıştır. Ancak ilk kez Donin, Talmud karşıtı iddialarını Talmud alıntlarıyla birlikte sistematik olarak sunmayı başarmış ve bilgisini eski dindaşlarına karşı kullanmayı bilmiştir. Donin sonrasındaki yargılamalarda bu durum devam etmiş ve iddia sahipleri yeni Hristiyanlar olmuştur. 1263'de Barselona'da din değiştirmiş Pablo Christiani (eski adıyla Montpellierli Saul) Nachmanides'le karşı karşıya gelirken¹², 1413-14'teki Tortosa'da din değiştiren Burgoslu Paul (eski adıyla Solomon Halevi) ve Geronimo de Santa Fe (eski adıyla Joshua Halorki) baş tartışmacı olarak yer almıştır (Seidman, 2006: 136; Cohen, 2013: 225-226).

1240 yılında Paris'te gerçekleşen yargılamanın en önemli iki isminden biri olan (diğeri Rabbi Jehiel) Donin hakkındaki bilgiler çok net olmasa da İbranice ve Latince kayıtlar onun hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır. Öncelikle Papa IX. Gregory, Paris Piskoposu William of Auvergne'ye Donin'in elinden gönderdiği mektupta Donin'den "bu mektupların taşıyıcısı eskiden Yahudi olan sevgili oğlumuz Nicholas" diye bahsetmektedir. Bu Donin'in (yahut Dunin'in) kısa bir süre önce vafiz olarak Nicholas adını aldığını doğrulamaktadır. Rabbi Jehiel de yargılama sırasında Donin'e cevap vermesi istendiğinde onunla ilgili olarak "Biz niçin Musa'nın Tora'sı dışında ona yapılan yorumlara inanmayı reddeden ve Talmud'un otoritesini kabul etmeyen bu günahkâra karşı hayatımızı savunmak zorundayız? Fakat siz de biliyorsunuz ki her şeyin yorumlanması gerekmektedir. Bu nedenle onu aforoz ettik ve o zamandan beri bize karşı planlar yapıyor" diyerek Donin'i cemaatten atılmış intikamcı bir mürted olarak tanımlamaktadır (Shipley, 2016: 46-47). Yine 13. yüzyıldan günümüze ulaşan Venedikli Jacob Ben Elijah'ın eski dindaşı yeni Hristiyan rakibi ve Barselona tartışmasının aktörlerinden Pablo Christiani'ye yazdığı mektup Nicholas Donin hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir:

"Siz Tanrı'nın yasasından ve Tora'sından ayrılarak hatta Roma dinine bile inanmayan mürted Donin'in ne yaptığını bilmiyor musunuz yahut duymadınız mı? Göklerin Tanrı'sının onurunu taşıyan Aziz Rabbi Jehiel onu iki eliyle aldı ve "shofar" ve "teruah"ın sesiyle onu kötülük sebebiyle ayırdı; zira onun ağzında hakikat kalbinde de inanç yoktu ve o safra ve acı üreten bir kök-kaynak haline gelmişti. Bu mürted kralın huzuruna çıktı, onur ve nam bakımından diğer krallardan üstün hale geldi ve yalan söyledi; hakkımızda Fısıh gecelerinde hala annelerinin memesindeki çocukları kestiğimiz, merhametli kadınların ellerinden çocuklarını alıp etlerini yiyip kanlarını içtiğimiz şeklindeki yanlış iddialarda bulundu... Bu kötü adam bizi yok etmeye çalıştı ve bizi öldürmek için kralın eline bir kılıç verdi. Ona yalan söyledi. Fakat Tanrı onun yaptığı kötülüğün iki katını kendisine çevirdi dindar ve onurlu kral onun sözlerine inanmadı,

¹² Barselona tartışmasına dair bkz. (Moşe ben Nahman, (çev. B. Şahin), 2019: 237-272).

aptalca, saçma ve değersiz olarak gördüğü bu sözlere aldırış etmedi. Bilge bir vahşi adamın dışında onun söylediklerine dünyanın diğer kralları ve yeryüzünün diğer sakinleri de inanmamıştır” (Grayzel, 1933: 39).

Elijah’ın ifadeleri Rabbi Jehiel’i doğrulamaktadır. Donin Tanrı’nın yasasından ayrılması sebebiyle Yahudi cemaatinden çıkartılan, dahası Hristiyanlığa da inanmayan bir kişi olarak görülmektedir. Ve Donin intikam almak için Hristiyanları Yahudilere karşı kışkırtabilecek her fırsatı -kan iftirasında bulunmak gibi- değerlendiren bir düşman konumundadır ve bu düşman Yahudilerin içinde yetişmiş ve iyi bir eğitim almış olması sebebiyle Yahudi cemaati için büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

Nicholas Donin Fransa’nın La Rochelle (de Rupella) bölgesinde büyümüş, daha sonra Paris’teki Talmud okullarında iyi bir din eğitimi almıştır. İşin ironik tarafı onun bu eğitimi karşı karşıya geldiği Paris’in önemli tosafistleri Rabbi Jehiel ben Joseph of Paris ve Rabbi Moses b. Jacob of Coucy’ya borçlu oluşudur. Donin bu sıralarda Sözlü Tora’nın yani Talmud’un otoritesine karşı çıkmış ve dini otoritelerle girdiği tartışma sonucunda muhtemelen 1225 yılında cemaatten çıkartılmıştır. Rabbi Jehiel’in ifadesiyle “bilgelerin sözlerine inanmayı bırakan-*asher kipper be-divre hakhamim*” Donin cemaatten atılmayı hak etmiştir. Donin’in Talmud’u inkâr etmesi ve Rabbinik Yahudiliğe karşı verdiği mücadele onun Karailik’e mensup olduğunu düşündürmüştür (Schama, 2019: 476). Karailik sadece Yazılı Tora’yı kabul edip, Yahudi din adamlarınca oluşturulan sözlü yorum geleneğini yani Talmud’u reddetmesi sebebiyle Rabbinik Yahudiliğin en güçlü muhalifiydi. 14. yüzyıla değin İspanya’da etkili olan bu hareket Talmud karşıtı suçlama ve saldırıların en önemli kaynağı durumundaydı. 12. ve 13. yüzyıllar boyunca Rabbinik Yahudilik ve Karailik arasındaki mücadele oldukça şiddetlenmiş ve her iki tarafın iddialarını yansıtan iki farklı literatür oluşmuştur. Talmud karşıtı literatüre cevaben Abraham ibn Daud’un *Sefer ha-Kabbala* (Gelenek Kitabı) gibi sözlü geleneği savunan bir literatür meydana gelmiştir. Her ne kadar Donin’in kesin bir şekilde Karailik’e dahil olduğunu gösteren bir kanıt olmasa da söylemlerinin Karailik’in Talmud karşıtı görüşlerine benzediği açıktır. Ancak 13. yüzyıl Fransa’sında Karai cemaatinin varlığına dair bir bilgi olmayışı bu benzerliği bir tesadüfle açıklamayı gerektirmektedir. Capelli’nin “*Donin’in Talmud karşıtı tutumu Hristiyan olmadan önce mutlaka Karai olduğu anlamına gelmez; o daha çok yeni akılcı felsefeden etkilenen ve Maimonides’in düşünce ve kitaplarının bir kısmının rabbinik kadrolarca reddedilmesinden rahatsız olan bilgili bir Yahudi’dir*” ifadesinde olduğu gibi bu benzerlik bir aidiyete işaret etmiyor olabilir. (Capelli, 2016: 45-47).

Yahudilikten çıkartılan Donin’in ne kadar zaman sonra Hristiyanlığa geçtiği bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar Donin’in Papa Gregory ile görüştüğü 1236 yılına kadar vaftiz olmadığı görüşündedir (Lewin, 1869: 101). Bu durum onun Hristiyanlığı benimseme konusunda çok da istekli olmadığını düşündürülebilir. Zira Elijah mektubunda Donin’in Roma dinine yani Hristiyanlığa da inanmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda Yahudiliğe karşı olmamakla birlikte Talmud’a ve ona dayalı rabbinik otoriteye karşı bir mücadele veren Donin’in Hristiyanlığı bu mücadelesinde bir araç olarak kullandığı sonucuna varılabilir. Donin aslında Yahudilik içi bir çatışmayı, hatta tosafist çevre içinde hoca ve öğrenci arasındaki bir anlaşmazlığı dışarıya taşımıştır. Kısaca onun Hristiyanlığa geçmesindeki asıl motivasyonun Hristiyan inancını haklı

bulmasından ziyade yaşadığı Yahudilik içi çatışma olduğu söylenebilir. Donin'in dahil olduğu kiliseyle benzer şekilde sorunlar yaşaması da bu görüşü haklı çıkartmaktadır.¹³ Donin'in Talmud karşıtı söylemleri Kutsal Kitap'ın koruyucusu ve yorumcusu kilise için de bir eleştiri zemini oluşturmuştur. Donin'in Kutsal Kitap'ın Talmudik yorumlarını reddeden söylemleri Kutsal Kitap'ın din adamlarının müdahalesi olmaksızın anlaşılmasını savunan Protestan görüşe oldukça yakındır. Hatta Donin'in Talmud karşıtı görüşleri yüzyıllar sonra ortaya çıkan Yahudi reform hareketi için de çok erken bir başlangıç olarak görülebilir (Maccoby, 1982: 20).

Donin'in 35 maddede topladığı iddialarını Papa IX. Gregory'e sunmasının ardından papa başta Paris başpiskoposu olmak üzere Fransa'daki tüm başpiskoposlara durumu haber veren ve ne yapmaları gerektiğini anlatan mektuplar göndermiştir. Papa IX. Gregory'in 9 Haziran 1239 tarihli mektubu şu şekildedir:

“Fransa ve diğer toprakların Yahudileri hakkında söylenenler doğruysa, hiçbir ceza onların suçlarına yeterince büyük veya layık olmaz. Duyduğumuza göre onlar Tanrı'nın Musa'ya yazılı olarak verdiği Eski Yasa ile yetinmiyor: hatta onu tamamen görmezden geliyor ve Tanrı'nın "Talmud" yani "Öğretim" adında başka bir Yasa'yı Musa'ya sözlü olarak verdiğini iddia ediyorlar. Yanlış bir şekilde bu Yasa'nın akıllarının içine nakledildiğini ve unutkanlık yoluyla insanların aklından kaybolabileceğinden korkan "Bilgeler" ve "Yazıcılar" adını verdikleri bazı adamlar gelene kadar yazılmadan korunduğunu iddia ediyorlar, yazıya indirgediğinde ise onun hacmi Kutsal Kitap'ın metnini fazlasıyla aşmıştır. Bu, o kadar taciz edici ve o kadar söz edilemez bir içeriğe sahip ki, bundan söz edenlerde utanç ve onu duyanlarda dehşet uyandırır. Bu nedenle, bunun Yahudileri sadakatsizliklerinde inat ettiren başlıca neden olduğu söylendiğinden, birliğinizin uyarılması ve teşvik edilmesi gerektiğini düşündük ve işbu vesile ile size Apostolik Mektuplar yoluyla görev verdik. Büyük Perhizin (Lent) ilk cumartesi sabahında Yahudiler sinagoglarda toplanırken, bizim emrimize göre, bölgenizde yaşayan Yahudilerin tüm kitaplarını ele geçirecek ve bu kitapları Dominiken ve Fransisken keşişlerin mülkiyetinde dikkatle koruyacaksınız. Bu amaçla, gerekirse seküler gücün yardımını isteyebilirsiniz; genel olarak kiliselerde veya bireysel olarak yaptığınız uyarularınıza rağmen sahip oldukları İbranice kitaplardan vazgeçmeyi reddeden din adamları veya din adamı olmayan kişilere sizin emirlerinize karşı geldikleri için aforoz emri çıkartabilirsiniz” (Grayzel, 1933: 241).

Hemen ardından Papa IX. Gregory Fransa, İngiltere, Aragon, Kastilya, Navarra ve Leon gibi Avrupa krallarına gönderdiği mektuplarla bu durumu ve ne yapılması gerektiğini detaylıca tarif etmiştir. 20 Haziran 1239 tarihli papalık mektubu şöyledir:

“....Yahudiler hakkındaki şeyler.....doğruysa,

¹³ Alexander Kisch, Nicholas Donin'in dâhil olduğu Fransisken tarikatının lidelerine karşı yazdığı eleştiri sonucunda 1287'de mahkûm edildiğini ifade etmiştir. Bkz. (Kisch, 1874: s. 126). Ancak Robert Chazan, Nicholas adındaki Fransisken yazarın Nicholas Donin olamayacağını birkaç delille ispat etmeye çalışmıştır. Bkz. (Chazan, 1992: 63).

Bu nedenle, bunun Yahudilerin sadakatsizliklerinde inat etmesinin en önemli nedeni olduğu söylendiğinden, kraliyetinizi ciddiyetle çağırıyoruz ve uyarıyoruz. Büyük Perhizin (Lent) ilk cumartesi sabahında Yahudiler sinagoglarda toplanırken, yetkimiz dahilinde, krallığınızın Yahudilerine ait tüm kitapları, otoritenize tabi olan (Yahudilerin) yanı sıra vassallarınız olan krallık soylularının otoritesine tabi olanların da tüm kitaplarını ele geçireceksiniz; ve bu kitapları sevgili oğullarımız Dominiken ve Fransisken keşişlerin gözetiminde tutmalısınız” (Grayzel, 1933: 243).

Temelini Donin’in suçlamalarından alan mektuplardaki iddiaların araştırılması için papa hem seküler hem de dini yetkilileri göreve çağırmıştır. Hatta öyle ki inceleme için kitaplarını teslim etmeyen Yahudilerin hapsedilip öldürülebileceği ve sürece engel olan Hristiyanların da aforoz edilebileceği tehdidinde bulunmuştur. Aynı zamanda bu araştırmanın daha doğru bir ifadeyle yargılamanın nasıl yapılacağını da taraflara detaylıca anlatılmıştır. Büyük Perhizin (Lent) ilk Cumartesi günü (Şabat) yani 3 Mart 1240 tarihinde Yahudilerin kitaplarına el koyulmasına¹⁴ ve bunların yargılamaya kadar Dominiken ve Fransisken keşişlerin elinde muhafaza edilmesine karar verilmiştir. Yargılama usul ve yönteminin dışında mektuplardan anlaşılan en önemli şey de yargılamanın gerekçesidir. Buna göre Talmud’un doğası ve otoritesi araştırılması gereken ilk konu iken, Talmud’un Hristiyan inancı ve değerlerine hakaret ve küfür içerdiğine dair iddialar da araştırılması gereken ikinci konuyu oluşturuyordu (Chazan, 1988: 18).

Papanın Avrupa krallarına yaptığı çağrıya bir tek Fransa Kralı IX. Louis (öl. 1270) olumlu yanıt vermiştir. İngiltere ve İspanya gibi önemli krallıkların bu konuda herhangi bir teşebbüste bulunmaması Orta Çağ’da seküler gücün tamamen kilisenin kontrolünde olmadığını göstermektedir. Ancak Fransa Kralı IX. Louis’in kiliseye yakınlığı ve Yahudiler konusundaki hassasiyeti bu konuda kilise ile birlikte hareket etmesine neden olmuştur.¹⁵ Kralın emriyle oluşturulan mahkemede yargıç olarak; Paris Piskoposu William of Auvergne, Sens Başpiskoposu Walter Cornutus, Kraliyet Papazı Belleville’den Geoffrey, Senlis Piskoposu Adam de Chambly ve Paris Üniversitesi dekanı ve sonradan papalık elçisi olacak olan Odo (Eudes) of Chateauroux görev almıştır. İddia makamı Nichoas Donin iken, savunma makamı olarak Paris’teki Talmud okullarının liderlerinden Rabbi Judah ben David of Melun, Samuel ben Solomon of Chateau Thierry, Moses of Coucy ve en önemlisi Jehiel (Vivo) ben Joseph of Paris yer almıştır. İbranice kayıttan anlaşıldığı kadarıyla 25 Haziran 1240 tarihinde başlayan yargılamaya kral değil kralın annesi Kraliçe Blanche başkanlık etmiştir. Yargılama yalnızca

¹⁴ Kitapların toplatılması için Şabat gününün seçilmesi tesadüf olmayabilir. Şabat’ta Yahudilerin silah taşımadığı bilindiğinden herhangi bir direnişle karşılaşmamak adına bu gün seçilmiş olabilir. Fransa Kralı II. Philippe de sorun yaşadığı Yahudi liderlerini 14 Şubat 1180 tarihinde sinagogda Şabat ibadeti sırasında tutuklatmıştı. Bkz. (Müller, 2009: 183).

¹⁵ Fransa Kralı IX. Louis’in dindarlığı ve Yahudilere düşmanlığı üzerine birtakım bilgiler vardır. 1240 Paris yargılamasındaki rolü bir yana, 1263’de Barselona’daki tartışmada Yahudi Bilgin Nahmanides ile karşılaşan Pablo Christiani, Kral IX. Louis’in himayesi altındadır ve kral onun misyoner vaazlarının Provence Yahudilerine zorla dinletilmesini emretmiştir. Bkz. (Le Goff, 2009: 652; Maccoby, 1982: 22).

Rabbi Jehiel ve Rabbi Judah'ın birkaç gün süren sorgulamalarıyla nihayete ermiş ve 27 Haziran 1240 tarihinde yargıçlar suçlamaların hakikatine kanaat getirip Talmud'u suçlu bulmuşlardır. Hükmün gereği hemen yerine getirilmemiş, 1242 yılının Haziran (Tamuz) ayında yaklaşık yirmi dört araba dolusu Talmud metni Paris'in bir meydanında¹⁶ yakılmıştır (Grayzel, 1933: 31; Graetz, 1892: 594-597).

Donin'in 35 maddeden oluştuğu belirtilen iddialarının yargılama sırasında hangi sırayla sorulduğu ve rabbilerin bu sorulara tam olarak nasıl cevap verdiği çok net değildir. Yargılamanın Latince kaydı Donin'in iddialarını art arda sıralamak ve iki rabbinin cevaplarını kısa bir "itiraf" metni olarak sunmakla yetinirken, İbranice belge yargılama sürecinden ziyade Rabbi Jehiel'in Donin'e cevaben detaylı açıklamalarına yer vermektedir.

Donin'in 35 iddiasını içeriği bakımından Chazan şu şekilde gruplandırmıştır:

1. maddeden 9. maddeye kadar: Yahudiler Talmud'un rabbiler tarafında yazılmış, yani insan ürünü olmasının kanıtlanmasına rağmen ona Tanrı'nın Musa'ya verdiği gerçek Tora'nın üstünde bir değer vermektedir.

10-14. maddeler arası: Talmud Hristiyan karşıtı eylemleri hoş görmekte, hatta teşvik etmektedir. Yeminden dönme konusunda kapsamlı düzenlemeler içeren Talmud, Yahudileri Hristiyanlarla ilişkilerinde güvenilmez hale getirmektedir.

15-25. maddeler arası: Talmud öğretileri Tanrı ile ilgili küfür ve saçmalıklar içermektedir.

26-27. maddeler: Talmud öğretileri İsa ve Meryem ile ilgili küfür ve saçmalıklar içermektedir.

28-30. maddeler: Talmud öğretileri Kilise ve liderleri hakkında küfür içermektedir.

31-33. maddeler: Dünyadaki Yahudileri kutsayan Talmud öğretileri Hristiyanlar için tam tersini söylemektedir.

34-35. maddeler: Talmud öğretileri temel Kutsal Kitap figürleri ile ilgili küfür ve saçmalıklar içermektedir. (Chazan, 2011: 8)¹⁷

Bu sınıflandırmaya rağmen Chazan çalışmasında Donin'in iddialarının ve bu iddiaların dayandığı Talmud alıntılarının detaylarından çok Rabbi Jehiel'in *Vikvah*'daki savunmasına odaklanmaktadır. Bu sebeple aşağıda detaylarına inceğimiz Donin'in iddialarına yönelik Talmud alıntıları için Rosenthal'in makalesine başvurmak durumundayız. Rosenthal konuyla ilgili ilk makalesinde Donin'in iddialarına yönelik aşağıdaki sınıflandırmayı yaparken, ikinci makalesinde bu iddiaların dayandığı İbranice Talmud alıntılarını yer vermektedir.

1. Talmud ve Rabbilerin otoritesi hakkındaki iddialar

2. Hristiyanlara karşı küfür edildiğine dair iddialar

¹⁶ Piore Capelli bu meydanın Place de Gréve olduğunu yazmıştır. Bkz. (Capelli, 2016: 44).

¹⁷ <http://www.law.nyu.edu/sites/default/files/TikvahWorkingPapersArchive/WP1Chazan.pdf> (Erişim Tarihi 16.10.2020)

3. Tanrı'ya karşı küfür edildiğine dair iddialar
4. İsa, Meryem ve Hristiyanlığa karşı küfür edildiğine dair iddialar
5. Talmudik yasaların ve hikayelerin mantıksızlığına dair iddialar (Rosenthal, 1956a: 76).

Bu bağlamda hem Donin'in iddialarının ayrıntılarını görmek hem de Yahudi tarafın savunmasını anlayabilmek adına iki kaynağın da birlikte ele alınması gerekmektedir. Rosenthal'de olduğu gibi beş başlık altında incelemek daha uygun görünmektedir.

1. Talmud ve Rabbilerin Otoritesi Hakkındaki İddialar (*De Auctoritate Talmud- De Sapientibus et Magistris*)

Donin'in ilk iddiası Talmud alıntlarıyla detaylandırılmış dokuz ayrı iddia içermektedir. Bu başlık altında sıralanan Talmud'un doğası ve Yahudi bilginlerin otoritesini sorgulayan iddialar Talmud'un içeriğine yönelik iddialara temel oluşturmaktadır. Donin için küfür ve hakaret içeren bu literatürün ilahi kökene dayanmadığını göstermek birincil amaçtır. Bu doğrultuda Donin papanın mektubunda belirttiği gibi Yahudilerin Kutsal Kitap'ı bırakarak başka bir yasayı (*legem aliam*) izlediğini ileri sürmüştür. Talmud adı verilen bu yeni yasa ilahi kökenli Tora'nın yerini almıştır.¹⁸ Bu iddiayı desteklemek adına Donin Talmud'un¹⁹ *Shabbat 31a/5*, *Yoma 28b* ve *Sanhedrin 99a-b* bölümlerinde yer alan; biri Yazılı Tora (Tanah-Tevrat) diğeri Sözlü Tora (yani Talmud) olmak üzere iki yasadan bahseden bölümleri örnek olarak göstermiştir. Yahudiler Tanrı tarafından Musa'ya sadece Yazılı Tora'nın değil Sözlü Tora'nın yani Talmud'un da verildiğine inanmaktadır. Donin Yahudilerin bu inancını *Berakhot 5a*'da geçen "Tanrı, Musa'ya sadece Yazılı Tora'yı değil, tüm Tora'yı, kuşaklar boyunca aktarıldığı gibi vahyetti" ifadesiyle desteklemiştir. Devamında Donin Tanrı'ya dayandırılan bu vahyin belli bir zaman sonra Yahudi bilginlerce yazılı hale geldiğini ve ortaya çıkan literatürün boyut ve önem açısından da Yazılı Tora'yı geride bıraktığını *Gittin 60a: 4-6*. ayetleriyle açıklamıştır.

Donin *Bava Batra 12a:13*'da yer alan "Peygamberlerden kehanet geri alınsa da, bilgelere alınmadı" şeklindeki ifadede hareketle Yahudilerin yanlış bir biçimde Yahudi bilginlerine peygamberden çok daha fazla değer verdiklerini öne sürmüştür. Devamında bu bilginlerin Yazılı Tora'daki Tanrı emirlerini bile hükümsüz kılabildiklerini Talmud'dan bölümlerle ispat etmeye çalışmıştır. *Yevamot 89b:7*'de Yahudi bilginler Tora'ya göre geçersiz olan bir nikâhı

¹⁸ Burada ilahi kökenli Tora ve Kutsal Kitap terimleriyle kastedilen şey Tevrat'ın da dahil olduğu Yazılı Tora'dır. Yazılı Tora Hristiyan yazarlarca Eski ve Yeni Ahit olarak ayrılan Kutsal Kitap literatürünün ilk kısmını oluşturmaktadır ve burada kastedilen Yahudilerin Eski Ahit'i ihmal etmeleridir. Yahudilerce Eski Ahit literatürünün ismi Musa'nın Tora'sı yani Tevrat'ı da içeren Tanah külliyatıdır. Yahudiler açısından Tanah'ın tamamı Yazılı Tora'yı meydana getirmektedir. Talmud literatürü ise Yazılı Tora'nın tefsirini içeren külliyatı oluşturduğundan Sözlü Tora olarak isimlendirilmektedir.

¹⁹ Makale boyunca italik olarak verilen Talmud'a ve Tanah külliyatına dair bölüm isimleri ve ilgili alıntılarının tamamı <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> adresinden alınarak tercüme edilmiştir. Bu nedenle metin içerisinde her bir alıntı için ayrıca kaynak belirtilmemiştir. (Erişim Tarihi 26.10.2020).

geçerli kılmıştır. Yine *Yevamot 90b:1-4*. ayetlerde Yahudi bilginler Tora'da yasaklanmamış olmasına rağmen Fısıh arifesinde din değiştiren sünnetsiz adamın Fısıh kuzusuna katılmasını, Şabat'ta sünnet bıçağı taşınmasını, Şabat'a denk gelen Şavuot'da adaklık kuzunun kanının saçılmasını ve Şabat'a denk gelen Roş Haşana'da da şofarın çalınmasını yasaklamışlardır. Donin Talmud'u oluşturan ve yine onun varlığından güç alan Yahudi din adamlarının gücünü ardı ardına sıraladığı bu alıntılarla gözler önüne sermeye devam etmiştir. *Makkot 22b:2*'de Tora tomarına ve bilgelere saygısızlık yapanlar için belirlenmiş cezayı bile değiştirebilecek güçteki Yahudi bilginler için "Bilgelerin otoritesi o kadar büyük ki, açık bir Tevrat ayetini değiştirebiliyorlar" ifadesini kullanmıştır. Talmud Yahudi bilginlerin tartışılmaz otoritesini ortaya koyan birçok ifadeyi barındırdığından Donin zorlanmadan örneklerini sürdürmüştür. *Deuteronomy, 17:11*'de yer alan "Sana öğretecekleri öğretiyeye ve sana söyleyecekleri yargıya göre davranmalı, sana açıklayacakları karardan sağa veya sola sapmamalısın" ifadesini din adamları *Shabbat 23a:7*'de tüm İsrail mitzva görevinde bilgelerin emir ve kararlarına uymak zorundadır şeklinde yorumlamışlardır. Donin'in yorumlarına sıklıkla yer verdiği Yahudi âlim Raşi de ilgili metne dair "Hanuka ışıklarının yakılması Kutsal Kitap'ın emri değil, Talmudik bir emirdir. Size beyan ettikleri hükmün dışına çıkmayacaksınız, Rabbi Avaya [bilgelerin] öğrettiklerinin Tevrat'ın öğrettikleri değere sahip olduğunu kanıtlamak istemiştir" diyerek Yahudi bilginlerinin otoritesini desteklemiş, "(hâkim) size sağ gibi görünen şeyin sol olduğunu ya da size sol gibi görünenin sağ olduğunu söylese bile, ona itaat etmek zorundasınız" diyerek bu otoriteyi sorgulamanın imkânsızlığını belirtmiştir. Zira Talmud'a göre bilginlerin emir ve kararlarına itaat etmeyenler ölümle cezalandırılırlar. Donin'in bu iddiaya getirdiği delil; Kutsal Kitap'ta yer alan "Duvarı gedik açanı yılan sokar" *Ecclesiastes, (10:8)* ifadesindeki duvarı bilginlerin kararları olarak yorumlayan *Eruvin 21b:8*'deki "Bilgelerin sözlerini aşan herkes ölüm cezasını çekmekle yükümlüdür" şeklindeki ifadedir. Bu başlık altında sayılabilecek son iddia Yahudilerin çocuklarına Kutsal Kitap'ı değil çok daha önemli gördükleri Talmud'u öğrettiklerine dairdir. *Bava Metzia 33a:18*'de geçen "Kutsal Kitap'ın araştırmasına katılanlar için bu bir erdemdir, ama tam bir erdem değildir. Mişna çalışmasına katılanlar için bu bir erdemdir ve bu çalışma için ödül alırlar. Talmud çalışmasına katılanlar için bundan daha büyük bir erdem yoktur" ifadeleriyle Donin bu iddiasını da desteklemiştir.²⁰

Donin'in Talmud alıntılarıyla zenginleştirdiği her bir iddiaya savunma makamında bulunan rabbilerin ne cevap verdiği bilinmiyor. Yargılama sadece Rabbi Jehiel ve Judah'ın görüşünü aldığından sadece bu iki rabbinin birkaç iddia konusundaki yanıtına ulaşabiliyoruz. Latince belgenin sonunda yer alan ve "itiraflar" başlığını taşıyan bölüm zaten bu iki rabbinin iddiaları genel olarak kabul ettiğini göstermektedir. Daha detaylı bakıldığında Rabbi Jehiel Talmud'un tüm emir, yargılama ve açıklamalarıyla birlikte Sina Dağı'nda yazılı olarak değil sözlü olarak Musa'nın kalbine bildirildiğini kabul etmiştir. Donin'in *Yevamot 90b:1-4*'den verdiği örnekleri

²⁰ Donin'in Talmud'un doğası ve Yahudi bilginlerin otoritesini göstermek adına ortaya koyduğu Talmud alıntılarının İbranice metinleri için bkz. (Rosenthal, 1956b: 145-150). Alıntıların İngilizce çevirileri için bkz. (Friedman, vd., 2012: 102-108). Ayrıca karşılaştırma için bkz. <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (Erişim Tarihi 16.10.2020).

değerlendiren Jehiel bazı konularda Yahudi bilginlerin Tora'daki emirleri bile hükümsüz kılabilindiklerini de itiraf etmiştir. Ayrıca Kutsal Kitap yerine Talmud'un çalışılmasının daha büyük bir erdem olduğunu da eklemiştir. Görüşü alınan Rabbi Judah da benzer şekilde Donin'in iddialarını reddetmeyerek kısa bir açıklamada bulunmuş ve bilginlerin sözlerini Yazılı Tora'dan daha fazla önemsenmeyi hak ettiğini ve onların sözlerine uymamanın cezasının bu sebeple daha büyük olduğunu belirtmiştir. Sonunda Yahudi bilginlerin sözüne uymayanların cezasının ölüm olduğunu da itiraf etmiştir (Maccoby, 1982: 165-167).

Amaç ve üslup bakımından oldukça farklı olan İbranice belge *Vikuah*'a bakıldığında ise Rabbi Jehiel'in iddialara cevabı Talmud'un gerekliliğine dair uzun bir konuşma şeklindedir:

“Rabbiler tarafından Kutsal Kitap'tan çıkarılan tüm yasalara inanıyorum. Buna 'onları oğullarınıza öğreteceksiniz' metni nedeniyle Talmud (öğretim) denir [Deuteronomy, 11: 9] ...Talmud olmadan, Kutsal Kitap'taki birbiriyle çelişen pasajları anlayamayız: örneğin, bir metinde Tanrı 'babaların günahları çocuklarına musallat olur' derken [Numbers, 14:18] ve başka bir metinde 'çocuklar babalarından dolayı ölmeyecek' diyor [Deuteronomy, 24:16]. Bir metin 'Tanrı Sina Dağı'na indi' [Exodus, 19:20] ve başka bir metin “Çünkü göklerden seninle konuştum [Exodus, 20:22], diyerek inmediğini ima ediyor. Bir metin, 'Ammonit ya da Moabit, Rab'bin cemaatine giremez' derken [Deuteronomy, 23: 4] ve yine de Kral Davut, bir Moabit olan Ruth'un soyundan gelmektedir. Talmud'un çözdüğü bu zorlukların sonu yok. Ve rabbilerin çoğunluğunun görüşü hakkında görüş ayrılığı varsa, Tora bize çoğunluğu takip etmemizi söyler [Exodus, 23: 2]. Dahası, Kutsal Kitap yasası Şabat yasalarında olduğu gibi kısa ve dağınık iken, Talmud, tek bir bölümde toplanan tam açıklamalar yapar; aksi halde yasayı anlamak imkansız olurdu. Talmud tartışmalı konulara karar verme yetkisine sahiptir, çünkü Tora 'Size öğretecekleri öğretiye ve telaffuz edecekleri karara göre hareket edersiniz' diyor [Deuteronomy, 17: 8] ve bu Tanrı'nun bu yetkiyi Bilgelere verdiğini ve Kutsal Kitap kadar geleneğin de gerekli olduğunu göstermektedir. Bilgeler de Tora'nın emirlerini korumak ve onlar için 'bir çit yapmak' amacıyla kendi kararlarını verdiler ve Tora onlara 'Benim buyruğumu koruyacaksın' metninde olduğu gibi bu tür yasaları yapma hakkı verir [Leviticus, 08:35]. Bu yüzden bir evin iç anahtarları verilen, ancak dış anahtarları olmayan bir adam gibi Talmud'u çalışmayan hiçkimse Kutsal Kitap'ı anlayamaz” (Maccoby, 1982: 153-155; Friedman, vd., 2012: 131-132).

Görüldüğü gibi Rabbi Jehiel, Donin'in iddialarını büyük oranda kabul etmiş; ancak Talmud ve din bilginlerinin otoritesinin Kutsal Kitap'ı geride bıraktığı görüşünü reddetmiştir. Tam aksine Kutsal Kitap'ı anlamak onun emirlerini yerine getirebilmek rabbinik bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Kutsal Kitap'ın yaşanabilirliği için Talmud'a ve kuralların uygulanabilmesi için bilginlerden devralınan rabbinik otoriteye gerek olduğunu ortaya koymuştur.

Donin'in Yahudi otoriteleriyle olan mücadelesinin bir parçası olarak görülebilecek bu iddiaların devamında mahkeme Talmud'un Hristiyanlara ve Hristiyan değerlerine küfür ve hakaret içeren mahiyetine yönelik iddialara yoğunlaşmıştır. Sonuç itibarıyla mahkemeyi Talmud'u suçlu bulmaya götüren şey Talmud'un zararlı içeriği olmuştur.

2. Hristiyanlara Karşı Küfür Edildiğine Dair İddialar (*De Blasphemiis Contra Christianos*)

Donin'in Talmud'un Hristiyanlara karşı nefreti beslediğine dair iddiaları mahkeme heyetinin dikkatini çekerken Yahudi tarafın da ciddi bir savunma yapmasını gerektirmiştir. Donin Yahudilere güvenilemeyeceğini, onların Hristiyanlardan nefret ettiğini ve her fırsatta Hristiyanlara düşmanlık yapabileceğini Talmud alıntlarıyla göstermeye çalışmıştır.

Donin'in bu başlık altında ileri sürdüğü iddialar açıkçası Orta Çağ Avrupa'sındaki Yahudilerin yaşamını tehlikeye sokacak cinstendi. Özellikle Yahudilerin Hristiyanları öldürmeye varan zarar verici eylemleri mazur gören dini ifadelerin gündeme gelmesi dönemin ritüel suçlamalarıyla uğraşan Yahudileri hedef tahtasına oturtmuştur. Donin'in özenle seçtiği ve mahkeme heyetini dehşete düşüren Talmud alıntıları bir yandan Yahudilere yönelik kan iftiralarna teolojik bir temel oluştururken, diğer yandan Rabbi Jehiel'i nefret söylemini yatıştırarak bir yorum yapmaya itmiştir.

Donin ilk olarak Talmud'un "Hristiyanların en iyisini öldür" şeklinde bir ifade içerdiğini iddia etmiştir. Buna delil olarak *Exodus, 14:7.* bölüme dair Midraş literatüründe yer alan Rabbi Simeon bar Yohai'nin yaptığı yorumu göstermiştir. Mekilta d'Rabbi Yishmael 14:7'de yer alan yoruma göre Rabbi Simeon "Yahudi olmayanların (goyim) en iyisini öldür! Yılanların en iyisinin kafasını ez!" demiştir.

İkinci olarak Donin *Sanhedrin 58b: 25'*de yer alan Reish Lakish'in yorumuna dayanarak, Talmud'un Yahudiler gibi Şabat günü yasaklarına uyan ve Yahudi yasasını inceleyen Hristiyanlar için ölüm cezasını uygun gördüğünü ifade etmiştir. İlgili bölümde Reish Lakish şöyle demektedir:

"Şabat'a uyan bir akum, belirtildiği gibi ölüm cezasını almakla yükümlüdür. Zira Genesis, 8:22'de 'Yeryüzü var oldukça, gün ve gece bir daha işleyişlerini durdurmayacak' denmektedir. Bu kelimenin tam anlamıyla: onların gündüz ve gece dinlenmeyeceği anlamına gelir." (Rosenthal, 1956b: 151).

Üçüncü olarak Donin, Talmud'a göre Hristiyanları aldatma ve hileyle onları kandırmanın Yahudiler açısından bir günaha sebep olmayacağını iddia etmiştir. Talmud'un bu duruma göz yumduğunu hatta teşvik ettiğini ileri sürmüş, iddiasını desteklemek adına *Bava Kamma 38a:3-4.* bölümlerde yer alan yorumları aktarmıştır. Bu yorumlar arasında "bazı durumlarda Yahudiler goyime yani Yahudi olmayanlara verilen zararlardan sorumlu tutulamaz" ifadesini Donin özellikle ön plana çıkartmıştır (Rosenthal, 1956b: 150-155).

Bu üç tehlikeli iddiaya karşı Rabbi Jehiel yahut Rabbi Judah'ın nasıl bir savunma yaptığını görebilmek adına Latince belgenin "itiraflar" kısmına bakıldığında herhangi bir açıklamaya rastlanmamaktadır. İbranice belge *Vikuah* ise Rabbi Jehiel'in bu konudaki açıklamasına uzun bir yer ayırmaktadır. Rabbi Jehiel savunmasına goyim (Yahudi olmayanlar) ve akum (putperest, *ovedei kokhavim u-mazalot*'un baş harflerinden oluşur) gibi kelimelerle tanımlanan kişilerin Hristiyanları kastetmediğini ifade ederek başlamıştır. Bunların Yahudilerin bugünkü komşularını değil aksine tarih boyunca İsrailoğullarının sorun yaşadığı ulusları (Kenanlılar,

Mısırlılar gibi) kastettiğini vurgulayan Jehiel, Rabbi Simeon bar Yohai'nin “goyimin en iyisini öldür!” ifadesini de bu kapsamda yorumlamıştır. Bu ifadenin Yahudilerin Mısır'dan çıkışıyla ilgili olduğunun altını çizen Jehiel, iyi ve Tanrı'dan korkan Mısırlıların bile hayvanlarını Tanrı halkını (İsrailoğullarını) takip etmek için Firavun'a verdiğini ve bu nedenle Rabbi Simeon'un kötü olanın yanı sıra iyi goyimin de öldürülebileceğini söylediğini belirtmiştir. Çünkü burada insanın kendi hayatı söz konusudur. Yasa; Yahudi olsun veya olmasın kişiye karşısındakinin onu öldürme ihtimali var ise önce onun karşısındakinin öldürmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle bu ifadeyle Yahudilerin Hristiyan komşularını öldürmeyi planladıkları gibi bir anlam çıkartmak Rabbi Jehiel için Donin'in düşmanca tasarılarından başka bir şey değildir. Rabbi Jehiel Donin'in bağlamından kopartarak alıntılıdığı diğer ifadelerle benzer açıklamalar getirmiştir. Bunların Donin'in kastettiği gibi Hristiyanlar olarak kabul edilmesi halinde Yahudilerin Talmud'un emirlerine karşı geldiği anlamının çıkacağını belirten Jehiel, Yahudilerin Hristiyan komşularıyla goyim ve akum gibi gruplarla yapılması yasaklanan pek çok şeyi yapıyor durumda olduğunun altını çizmiştir. Jehiel, Hristiyanlarla ortak iş yapma, Yahudi çocuklarının Hristiyan bakıcılara emanet edilmesi ve Hristiyanlara Tevrat ve İbranice'nin öğretilmesi gibi Yahudi ve Hristiyanlar arasında kurulan güçlü sosyal ilişkilerin Donin'in iddialarını yalancı çıkardığını ifade etmiştir (Friedman, vd., 2012: 145-155).

Bu başlık altında sayılabilecek Donin'in son iddiası ise Yahudilerin sözlerine güvenilmeyeceğine yöneliktir. Donin Yahudilerin yılın başında söyledikleri bir sözle yıl içinde ettikleri tüm yeminleri etkisiz kıldığını ve üç Yahudi'nin bir Yahudi'yi ettiği yeminin sorumluluğundan kurtardığını iddia etmiştir. Buna delil olarak da *Nedarim 23b:1*'deki “Yeminlerinin tüm yıl boyunca hükümsüz olmasını isteyen kişi Roş Haşana'da ayağa kalkmalı ve şunları söylemelidir: ‘Gelecekte alacağım herhangi bir yemin geçersiz olmalıdır’ ve bu söz, yemin zamanında, yıl başındaki amacının onu geçersiz kılmak olduğunu hatırlaması koşuluyla etkilidir” ifadelerini sunmuştur (Friedman, vd., 2012: 110). Ayrıca *Psalms, 95:11*'de Tanrı'nın ‘öfkeyle yemin ettim’ şeklindeki ifadesinden hareketle Raşi'nin ‘öfkeyle edilen ve sonra pişman olunan yemin bilginlerce iptal edilebilir’ çıkarımı da Donin tarafından aktarılmıştır (Raşi, Chagigah 10a:6-7).

Latince belgeye göre Rabbi Jehiel yeminden dönme konusundaki bu iddiaları büyük oranda kabul etmiş, Kutsal Kitap'tan örnekler vererek bazı durumlarda yeminden dönülebilme imkânı olduğunu ifade etmiştir. O Talmud'da “Yılın başında, yeminlerinin geçersiz olduğunu belirten herkes, yıl içinde yemin ve söz verirken bu ifadeleri hatırlarsa yemini geçersiz olur” yazdığını itiraf etmesine rağmen “ama bu yeminlerin başkalarını değil, kişinin kendisini etkileyen yemin veya vaatler olduğunu” eklemiştir.

Rabbi Jehiel, Donin'in Hristiyanlarla ilişkilerinde şüphe duyulacak ve güvenilemeyecek insanlar olarak takdim ettiği Yahudilerin sözlerinden dönme meselesine yaklaşımı şartlı kabul şeklinde olmuştur. Yani Jehiel Talmud'un buna imkân tanıdığını ancak her Yahudi'nin bu imkânı kullanma hakkının olmadığını vurgulamıştır. Rabbi Jehiel'in *Vikuah*'daki detaylı açıklaması şöyledir:

“*Kol Nidrei duası tarafından elde edilen yeminlerin ortadan kaldırılmasıyla ilgili açıklamalarınıza gelince, eğer duanın devamına bakarsanız bu feshetmenin kasıtlı ihlaller için değil, sadece kasıtsız yemin ihlalleri için geçerli olduğunu görürsünüz. Üç insanın bir adamı yemininden kurtarabileceği yasa eleştirisine gelince, bu, komşusunu etkileyen bir yemin değil, yalnızca kendisini etkileyen bir yemin için geçerlidir; çünkü böyle bir yeminin iptali için, Gibeonitler örneğinde gördüğümüz gibi ilgili kişinin rızası gerekir [Joshua, 9], burada onlar hile yoluyla yemin etmiş olsalar da yemin Gibeonitlerin rızası olmadan iptal edilememiştir. Çünkü Kutsal Kitap bize yeminlerimizi korumamızı söyler: 'Dudaklarından çıkanı tutmalısın ve yaptığın yeminleri yapmalısın' [Deuteronomy, 23:24]*” (Maccoby, 1982: 158).

3. Tanrı'ya Karşı Küfür Edildiğine Dair İddialar (*De Blasphemis Contra Deum*)

Donin çarpıcı iddialarından bir kısmını Tanrı'ya karşı küfür anlamına gelen Talmud ifadelerine ayırmıştır. Talmud'da Tanrı'nın yalan söyleyen, yemin etmesine rağmen sözünden dönen, hatalı kararlar alan, yas tutup ağlayan, tartışmada yenilen, günah işleyen ve benzeri insani davranışlar gösteren antropomorfik bir varlık olarak sunulduğunu ifade eden Donin bu yöndeki iddialarını yaklaşık on altı başlıkta bir araya getirmiştir. Bu iddiaları tek tek incelemek yerine dört genel başlık altında özetleyecek olursak Donin'in bahsedeceğimiz ilk iddiası; Talmud'da Tanrı'nın hata yapıyor yani günah işliyor olduğunun söylenmesidir. Donin buna delil olarak *Chullin 60b:2-4*'deki anlatıyı göstermiştir. Bu anlatıya göre; Tanrı ve Ay arasında geçen bir konuşma neticesinde Tanrı Ay'a haksızlık yaptığını kabul ederek yapmış olduğu hatayı telafi etmek adına kefaret adağında bulunmaktadır. Anlatı Tanrı'nın “bu adak Ay'ın büyüklüğünü azaltmam sebebiyle benim için kefaret olacaktır” demesiyle bitmektedir ve Donin açısından bu açıkça Tanrı'ya küfür anlamına gelmektedir.

Donin açısından sakıncalı olan diğer bir durum ise Tanrı'nın öfkeyle yemin etmesi daha sonra pişman olup bu yeminden kurtulmaya çalışmasıdır. “Öyleyse gazabımda yemin ettim” (*Psalms, 95:11*) ifadesinin yorumu olarak *Chagigah 10a:7*. bölümde Rabbi Yehoshua Tanrı'nın “gazabımdan yemin ettim ve geri çektim” demek istediğini kaydetmiştir. Yeminle ilgili diğer bir örnek de; *Bava Batra 74a:3*. bölümdeki şu ifadelerdir: “Rabba bar bar Hanah ‘Eyvahlar olsun bana, Yemin ettiğim için, şimdi yemin ettiğime göre, bunu benim için kim iptal edecek?’ şeklinde ilahi bir ses duymuştur. Rabbah bar bar Hanah bunu diğer rabbilere söylediğinde, onu ağır bir şekilde kınamış ve: “neden Tanrı'ya ‘Yemininden serbest bırakıldın’ demedin? ” demişlerdir” (Rosenthal, 1956b: 155-156).

Vikuah'a göre Donin bu alıntıdan sonra şöyle demiştir: “Tanrı yemini için yas tutar mı ve bir insan O'nu yemininden serbest kılabilir mi? Bir insanın bile başka bir insan tarafından yeminden serbest bırakılabileceğini düşünmek aptalca değil mi?” Donin bu ifadelerin Tanrı'ya karşı küfür olduğu konusunda yeterince açık olduğunu belirtmekle birlikte benzer örnekler vermeye devam etmiştir. Bir sonraki örnek Tanrı'nın tapınağın yıkılması ve Yahudilerin sürgün hayatı yaşamasına neden olduğu için kendini suçlaması, kendine lanet etmesi ve ağlamasıdır. Bununla ilgili olarak Donin, *Berakhot 3a:11*. bölümde Tanrı'nın “Yazıklar olsun, günahları nedeniyle evimi yok ettim, tapınağımı yaktım ve onları dünya ulusları arasında sürgün ettim” dediğinin yazılı olduğunu aktarmıştır. Donin'in aktardığı başka bir yorum da *Chagigah 5b:10*. bölümdeki

Rabbi Shmuel bar Yitzhak ve Rabbi Shmuel bar Nahmani'nin "Tanrı, Yahudi halkından alınan ve Yahudi olmayan uluslara verilen gurur nedeniyle ağlıyor" şeklindeki yorumdur.

Son olarak Donin tarafından dikkat çekilen diğer örnek Tanrı'ya küfrün en açık göstergelerinden biri olmasının yanı sıra rabbilerin tartışmasız otoritesini de kanıtlayan bir örnektir. *Bava Metzia 59b:1-5*. bölümler arasında yer alan anlatıya göre; hukuki bir konu üzerinde tartışan rabbilerden biri olan Rabbi Eliezer çoğunluğun görüşünden farklı olan kararının doğruluğunu gösteren ilahi bir işaretin gelmesi için dua etmiştir. Rabbi Eliezer'in kararının doğruluğu adına önce yakınlardaki bir ağaç hareket etmiş, ardından yakınlardaki derenin suyu ters akmaya başlamış ve en sonunda da okulun duvarları yıkılmıştır. Rabbi Eliezer'i doğrulayan bu mucizelere rağmen diğer rabbiler halakhik yani yasal konularda böyle karar alınamayacağını belirtmişlerdir. En sonunda İlahi bir ses Rabbi Eliezer'in haklılığını ifade edince Rabbi Yirmeya: "Tevrat zaten Sina Dağı'nda verildiğinden, Tevrat'taki Sina Dağı'nda yazdığımız gibi İlahi Bir Sesi dikkate almıyoruz. "[dava sonucunu] çoğunluğa göre meylettirmek [gerekir] (*Exodus, 23: 2*) ifadesi gereği rabbilerin çoğunluğu Rabbi Eliezer'in görüşüne katılmadığından, halakha onun görüşüne göre yönetilemez" demiştir. Aynı bölümün sonunda Tanrı'nın bu durumdan memnun olduğu ve gülümseyerek: "çocuklarım bana galip geldi; çocuklarım benim üzerimde zafer kazandı" dediği yer almaktadır. Özellikle bu son ifadeyle hukuki konularda tek otoritenin rabbiler olduğunun vurgulanması, bunun da bizzat Tanrı'nın ağzından yapılması doğal olarak savunma makamını Yahudiliğin Tanrı anlayışını açıklamaya mecbur bırakmıştır (Rosenthal, 1956b: 156-159).

Yahudi tarafın bu güçlü iddialar karşısında nasıl bir savunma yaptığını az da olsa Latince ve İbranice belgelerden takip edebiliyoruz. Donin'in ilk iddiası açısından Latince belgeye bakıldığında her iki rabbiye ait bir açıklama olmadığı görülmektedir. Ancak İbranice belge yani *Vikuah*'a bakıldığında Donin'in Ay'ın konuşmasının mantıksızlığını da vurgulayarak Tanrı'nın nasıl hata yapmış olabileceğini sorduğu görülmektedir. Açıkçası Rabbi Jehiel bu hikâyenin literal olarak anlaşılmasından rahatsızdır. Cevaben Ay gibi cansız varlıkların mantığa aykırı olarak konuşturulması gibi edebi sanatların Kutsal Kitap'ta da yer aldığını belirtmiştir.²¹ Talmud'da yer alan aggadik hikâyeler²² de bu anlatım şeklini benimsemiştir. Buradaki anlatıyı aggadik bir çerçevede düşünen Jehiel'e göre; Tanrı'nın Ay karşısında hataya düştüğünü kabul

²¹ "O zaman RAB'bin önünde bütün orman ağaçları sevinçle haykıracak" (*Psalms, 96:12*); "Gün güne söz söyler, gece geceye bilgi verir" (*Psalms, 19:2*) ve "Ey güneş, ay, O'na övgüler sunun, övgüler sunun O'na, ey ışıldayan bütün yıldızlar!" (*Psalms, 148:3*) şeklindeki ifadeler bu duruma örnektir.

²² Jehiel bu cevapla aslında halakhik ve aggadik ayırımına girmiştir. Talmud'da hukuki konuları ilgilendiren ve itaati gerektiren halakhik malzemenin yanında ahlaki konularda insanları eğitmeyi amaçlayan aggadik hikâyeler vardır. İbranice hikaye, anlatı anlamına gelen aggadah (הגדה, הגדה) kelimesinden de anlaşıldığı gibi bu hikâyeler halakhik yani hukuki kuralların tamamlayıcısı durumundadır ve açıklamaya ihtiyaç duyulan hukuki durumları örnek öykülerle anlatmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda aggadik hikâyelerin halakhik yani yasal bir bağlayıcılığı yoktur ve bu ikisi arasında önemli bir farklılık vardır. Aggadik'i "halakhik olmayan" olarak tanımlama eğilimine uygun olarak, aggadik ile halakhik arasındaki ilişkinin teori ile pratik, fikir ile uygulama ve ahlaki açıdan karakter ve davranış arasındaki ilişkiye benzer olduğu söylenebilir. (Wald, 2007: 454).

etmesi onun varlığına küfür olarak anlaşılmamalıdır; aksine Tanrı yapılan hata karşısında tövbe etmenin önemini göstermektedir. Yani bu aggadik hikâye Tanrı'ya edilmiş bir küfür olarak düşünülmemeli; 'hataya düştüğünüzde tövbe edin' gibi ahlaki bir mesaj olarak algılanmalıdır.

Rabbi Jehiel Donin'in ikinci iddiasına da benzer bir açıklama yapmıştır. Latince belgeye göre Rabbi Jehiel Tanrı'nın öfkeyle yemin ettiği ve rabbilerin onu bu durumdan kurtardığı şeklindeki iddiayı kabul etmiştir. Ancak Donin'in Talmud'dan yaptığı alıntılarını onaylayan Jehiel'in bu konudaki detaylı açıklaması *Vikuah*'da yer almaktadır. Jehiel için bu anlatı da benzerleri Kutsal Kitap'ta bulunabilen²³ aggadik hikâyelerden biri olmakla birlikte insanları yanlışlıkla aldıkları ciddi kararların sebep olacağı kötü sonuçlardan kurtarmayı amaçlayan bir mesaj içeriyordu. Tanrı'nın "merhametim gazabımdan üstün gelsin istiyorum" dediğini aktaran Jehiel, bu gibi durumlarda "kendilerini tövbe ve iyiliklere adayan insanlar" tarafından edilen yeminleri tersine çevirme yetkisi verildiğini doğrulamıştır (Maccoby, 1982: 158, 166).

Rabbi Jehiel'in Yahudiliğin Tanrısını tanımladığı cümleler Donin'in üçüncü ve dördüncü iddialarına da bir cevap niteliğindedir. Jehiel iddiaları reddetmek yerine tüm alıntılarını kabul etmiş; ancak bunları farklı açıdan yorumlamıştır. Talmud'da, Tanrı'nın her gece, tapınağın yıkılmasına ve Yahudilerin köle olmasına izin verdiği için, kendisine üç kez lanet ettiğinin yazıldığını doğrulamıştır. Jehiel Hristiyanlar tarafından Tanrı'nın kendine lanet etme ve ağlama gibi eylemlerde bulunmasının şaşılacak bir şey olmaması gerektiğini zira bunun örneklerinin Kutsal Kitap'ta bolca bulunduğu bahsetmiştir. Yahudilerin Tanrısı –Hristiyanların tabiri ile Eski Ahit'in Tanrısı- genellikle halkıyla yakın ilişkide olan, onlara kızan bazen onları cezalandıran sonra da affeden duygusal bir Tanrı'dır. Kutsal Kitap'ın Tanrı figürünün Talmud literatürdeki yansıması aggadik hikâyelerde açıkça görülmektedir. Rabbiler bunu geliştirmiş ve Tanrı figürü üzerinden insanı ahlaki ve dini açıdan yönlendirmeye çalışmışlardır. Rabbilerin otoritesine gelince Talmud bunu doğrulayacak birçok ifadeyi barındırmaktadır. Rabbi Jehiel gibi Rabbi Judah da Latince belgeye göre Donin'in iddiasını kabul etmiştir. Buna göre; Talmud'un ilahi sesi dikkate almayı kendi görüşlerine göre karar veren rabbiler karşısında Tanrı'nın "çocuklarım beni yendi" dediğinin yazılı olduğunu doğrulamıştır. Bu Talmud'un genel üslubu açısından kabul edilebilir bir durumdur. Zira din bilginleri tarafından oluşturulan literatürün onların otoritesini destekleyecek ifadeler barındırması doğaldır. Ancak rabbiler bunu yaparken Kutsal Kitap'a başvurmayı ihmal etmemişlerdir. Tanrı karşısında "Bütün dünyayı yargılayan adil olmayacak mı" diye soran İbrahim (*Genesis, 18:25*), Tanrıyla güreşip onu yenen Yakup (*Genesis, 32:29*) ve açık emre rağmen (*Deuteronomy, 12:13*) acil durum gereği Kudüs dışında bir sunak inşa eden İlyas (*I. Kings 18:25-39*) gibi örnekler üzerinden Rabbi Jehiel "Kutsal Kitap'ta detayları açıklanmayan ve acil durumlarda bilgelere hukuki konuda karar verme yetkisini bizzat Kutsal Kitap vermektedir" demiştir (Friedman, vd., 2012: 143-145).

²³ "(Böylece) Aşem, halkına yapmaktan bahsettiği kötülükten kendini alıkoydu" (*Exodus, 32:14*) ve "Bu benim için Nuh tufanı gibidir. Nuh tufanının bir daha yeryüzünü kaplamayacağına nasıl ant içtimse, sana öfkelenmeyeceğime, seni azarlamayacağıma da ant içiyorum" (*Isaiah, 54:9*) şeklindeki ifadeler bu duruma örnektir.

4. İsa, Meryem ve Hristiyanlığa Karşı Küfür Edildiğine Dair İddialar (*De Blasphemis Contra Christum et Beatam Virginem*)

Mahkemenin en çok ilgilendiği ve Donin'in Talmud'a karşı ileri sürdüğü en güçlü iddialar bu başlık altında yer almıştır. Bu kategoride Donin, Talmud'un Hristiyanlığın en önemli değer ve inançlarına açıkça hakaret ve küfür ettiğini ispat etmeye çalışmıştır.²⁴ Papayı dehşete düşüren ve kilise üyelerinin kulak kesildiği bu iddialardan ilk ikisi İsa ve Meryem'in kimliğiyle ilgiliyken diğer üçü kilise, papalık ve Yahudilerin düşman gördüğü gruplarla ilgili olmuştur. Doğal olarak ilk iki iddia üzerinde oldukça fazla durulmuş ve buna karşı Rabbi Jehiel'in de tatmin edici bir yanıt vermesi beklenmiştir.

Vikuah'a göre yargıçların duyduklarında sinirden söylendikleri ilk iddia; Talmud'da İsa'nın annesi Meryem'in yerel dilde Pandera (yahut Pantera) olarak isimlendirilen bir adamla zina yaptığının yazıyor olmasıdır. Talmud'da İsa için ben pantira ve ben stada gibi isimlendirmeler kullanılmaktadır (Has ve Cebe, 2020: 247-253). Donin, İsa'nın bir mamzer²⁵ olarak tanımlandığı Talmud bölümlerini mahkemeye sunarak Talmud'un hem İsa Mesih'e hem de Kutsal Meryem'e küfür ve hakaret ettiğini göstermeye çalışmıştır. *Sanhedrin 67a:15* ve *Shabbat 104b:5* bölümlerinde "Pandeira'nın oğlu iken ona neden ben Setada (Setada'nın oğlu) dediler?"²⁶ sorusuna yanıt olarak Rabbi Hisda, onun annesinin adının Setada ve babasının adının da Pandeira olabileceğini belirtmiştir. Ancak devamında onun annesinin adı m'gaddla nashaia (kadın kuaförü) Miriam olduğu halde ona neden ben Setada denildiği sorusunda ısrar edilince Rabbi Hisda bunun bir çelişki olmadığını şöyle anlatmıştır: Onun annesi m'gaddla nashaia Miriam²⁷ ve onun kocası da Pappos ben Yehuda idi. Ancak Miriam'ın aşığının ismi Pandeira'dır. Miriam kocasını aldattığı için ona "setat da" (sapmak טטת) kelimesinden hareketle Setada-Sotah takma adı verilmiştir. Babil'in meşhur Pumbedita okulunun bilginlerinden Rabbi Hisda'nın (öl. ms. 309) açıklamasına göre ona hem ben Setada-Sotah (בן נב עד מה (אטטא Pandeira (בן .(711 :2102 ,.dv ,namdeirF) rudnuşy kemed (אנדרא

Vikuah'ın aktardığına göre bunları duyunca sinirlenen ve "Miriam (Mary) size ne yaptı?" diye soran kilise üyelerine Rabbi Jehiel kendisini dinlemelerini isteyerek şu açıklamayı yapmıştır:

"Mary bizim etimiz ve kemiğimizdi ve ona karşı söyleyecek bir şeyimiz yok, çünkü Talmud ondan bahsetmiyor bile. Donin tarafından alıntılanan pasajda adı geçen 'Miriam', Mary ile aynı kişi olamaz, çünkü söz konusu yer, İsa'nın bulunduğu ve kabrinin hala görülebileceği Jerusalem değil, Lod'dur (Lydda). Dahası bu pasajda, 'ben Stada' veya 'ben Pandira' denilirken İsa'nın adından bile söz edilmiyor. Ayrıca sizin İncil'inizde Mary'nin kocasına

²⁴ Talmud'un İsa'ya yaklaşımını daha detaylı şekilde görmek için bkz. (Has ve Cebe, 2020: 240-259).

²⁵ Evli bir kadının kocası dışında başka bir erkekle ilişkisinden doğan çocuklar mamzer olarak isimlendirilir.

²⁶ Rabbinik literatürde asi kadın için kullanılan sotah kelimesinden hareketle ona Sotah'ın oğlu da denilmektedir.

²⁷ Pick, Yahudiler tarafından m'gaddla nashaia sıfatının zamanla Magdalalı Meryem şeklini alarak onun günahkârlığını vurgulayan bir sıfat haline getirildiğini belirtmektedir. Bkz. (Pick, 1913: 16).

Joseph denilirken, bu Miriam'ın kocasından Pappos ben Judah diye bahsedilmektedir. Ayrıca Kuaför Miriam'ın Talmud'un başka yerlerinde (Chagigah 4b.11), İsa'dan 700 yıl (yahut 400) sonra Rav Pappa ve Abaye zamanında yaşadığı söylenir" (Friedman, vd., 2012: 137-138).

Rabbi Jehiel'in bu açıklaması üzerine *Vikuah*'ın nitelendirmesiyle "Düşman" Donin ağzını tekrar açmış ve Talmud'un İsa'ya bakışını anlatabilmek için yeni bir örnek ortaya atmıştır. *Gittin 56b:18-57a:1-4.* bölümlerde yer alan ifadeleri okuyan Donin dinleyicileri bir kez daha dehşete düşürmüştür; zira ilgili bölümde İsa'nın rabbilerin öğretileriyle alay ettiği için cehennemde kaynayan dışkının içine atıldığından bahsedilmektedir. Bu bölümde özetle Titus'un yeğeni Onkelos bar Kalonikos bir büyücü vasıtasıyla ölmüş olan Titus, Balaam ve İsa ile görüşme yapmaktadır. Onkelos sırasıyla bu kişilere öte dünyada kimlerin onurlandırıldığını sorduğunda her üçü de Yahudilerin onurlandırıldığını, onların düşmanlarının ise cezalandırıldığını söylemişlerdir ve Onkelos'a Yahudilere katılmasını tavsiye etmişlerdir. Titus Yahudilere yaptığı kötülük neticesinde her gün yargılanıp yakıldığını ve küllerinin yedi denize dağıldığını söylerken, Kâhin-Peygamber Balaam da Yahudilerin Moablı kadınlarla zina yapmasına sebep olduğu için kaynayan meni içine atılmakla cezalandırıldığını ifade etmiştir. İsa ise Yahudi bilginlerin sözleriyle alay ettiği için kaynayan dışkı içine atılarak cezalandırıldığını belirtmiştir.

Donin'in umduğu gibi bir yandan Yahudi bilginlerin tartışılmaz otoritesini vurgulayan diğer yandan İsa'yı aşağılayan hatta onu cehennemde acı çekerken gösteren bu pasaj İsa'nın ölümsüzlüğü ve Tanrısal niteliği açısından da Hristiyan dinleyicide büyük bir rahatsızlık yaratmıştır.

Bu durumda mahkemede bulunan Rabbi Jehiel ve Rabbi Judah'ın nasıl bir açıklama yapacağı önem kazanmıştır. Latince belgenin sonunda yer alan itiraf kısmında her iki rabbinin de bu konuda kısa bir açıklaması yer alırken, *Vikuah*'da Rabbi Jehiel'in detaylı cevabı yer almaktadır. *Vikuah*'a göre Rabbi Jehiel, öncelikle Donin'in alıntılacağı bu pasajların Talmud'daki varlığını kabul etmiştir; ancak burada bahsi geçen İsa'nın Hristiyanların ibadet ettiği İsa değil, bilginlerin sözleriyle alay eden ve sadece yazılı olan Kutsal Kitap'a inanan başka bir İsa olduğunu açıklamıştır. Ve cümlesini şöyle bitirmiştir: "Bu sebeple siz ona 'Nasıralı İsa' (Jesus of Nazareth) değil, sadece 'İsa' diyebilirsiniz" (Friedman, vd., 2012: 135-136, 117).

Latince belgenin itiraflar kısmında her iki rabbinin pasajların doğruluğunu kabul eden ve söz konusu İsa'nın Hristiyan İsa'dan farklı bir kişi olduğuna dair sözleri yer almaktadır. Ancak yazarın bu itirafların sonuna "*ancak onlar (yani rabbiler) bunun bizim İsa'mızdan farklı bir adam olduğunu söylüyorlar ama kim olduğunu söyleyemiyorlar, o yüzden yalan söylediklerinin yeterince açık olduğu söylenebilir*" şeklinde bir not eklemesi –mahkemenin sonucundan da belli olduğu gibi- rabbilerin açıklamasının ikna edici bulmadığının bir göstergesidir (Maccoby, 1982: 165-167).

Bu açıklama karşısında Donin bu kez de "tamam, şimdi 'Nasıralı İsa' yazan başka pasajlar okuyacağım diyerek savunmayı daha da zorlayacak birkaç alıntıyı aktarmıştır. Bunlardan ilki *Sanhedrin 43a:20*'de yer alan pasajdır. Buna göre; Nasıralı İsa büyücülük yaptığı, Yahudileri putperestliğe teşvik ederek onları doğru yoldan saptırdığı için taşlanarak öldürülmüş ve cesedi

Passover (Fısh) arifesinde asılmıştır. Bu pasajda Nasıralı İsa (İn. Jesus of Nazareth İbr. *Yeshu ha Notzri* (וישי הרצוני)) ile kastedilenin Hristiyan İsa olduğunda ısrar eden Donin ikinci olarak Kral Yannai döneminde yaşayan Yehoshua ben Perahya ve öğrencisi İsa'nın başından geçen bir hikâyeyi delil olarak göstermiştir. *Sanhedrin 107b*'de yer alan anlatıya göre Rabbi Yehoshua öğrencisi İsa ile Mısır'dan Kudüs'e gelirken bir handa kalır ve burada iken İsa hancının karısına karşı yaptığı bir saygısızlık sebebiyle hocası tarafından aforoz edilir. Birkaç kez affedilmek üzere hocası Yehoshua'nın huzuruna gelen İsa affedilmeyince çaresizlik içinde bir put dikerek ona ibadet etmeye başlamıştır. Pasaj şu yorumla bitmektedir: "İsa büyücülük yaptı, Yahudileri putperestliğe girmeye teşvik etti ve İsrail'i saptırdı. Ancak Yehoshua ben Perahya onun hatasını telafi etmesine imkân verseydi kötülük yoluna girmezdi."

Donin ve dinleyiciler bu güçlü kanıtlar karşısında söz konusu İsa'nın Hristiyan İsa olduğuna dair Yahudi tarafın itirafını beklerken Rabbi Jehiel kararlı bir şekilde konunun isim benzerliği ile ilgili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Kral Yannai döneminde yaşayan Yehoshua ben Perahya'nın Hristiyan İsa'dan yaklaşık olarak 200 yıl önce yaşamış olduğundan bahseden Jehiel, öğrenci İsa'nın Hristiyanlıkla bir ilgisi olmadığını ifade etmiştir. Hata yapan kişiye tövbe imkânının kapanmaması gerektiğini vurgulayan aggadik bir hikâyenin Hristiyan İsa ile ilişkilendirmesini kronolojik bir gerekçeyle reddetmiştir. Ancak Donin'in ısrarla her iki İsa'nın da Nasıralı olması, Yahudileri yoldan çıkartması ve Fısh arifesinde öldürülmesiyle ilgili kuşkuları üzerine Jehiel "doğru burada iki İsa ve hatta aynı kasabadan Nasıra'dan (Nazareth'ten) iki İsa vardır" diyerek bu durumu kabul etmiştir. *Vikuah*'dan anlaşıldığı kadarıyla Rabbi Jehiel'in bu kabulü ek bir açıklamayı gerektirmiştir. Yargıç ve din adamlarının memnuniyetsiz mırıltıları içinde Rabbi Jehiel şöyle devam etmiştir:

"Fransa'da doğan her Louis Fransa Kralı değildir. İki adamın aynı şehirde, aynı ada sahip iki erkek olarak doğması ve her ikisinin de aynı şekilde ölmesi o kadar nadir mi?" Bunun üzerine mahkemeye başkanlık yapan Kraliçe Blanche'nin "Bana inandığın gerçeği söyle, gerçekten bahsedilen başka bir İsa mıydı?" sorusuna Jehiel "Evet! Yaşadığım ve evime döneceğim gibi, biz onun (İsa'nın) kaynayan dışkıya mahkum edildiğini ya da ondan böyle sözlerle bahsedildiğini asla görmedik." diyerek bu konudaki savunmasını noktalamıştır (Friedman, vd., 2012: 138-140).

İsa ve Meryem'e yönelik küfürlerin yanı sıra Donin'in bu başlık altındaki öne sürdüğü diğer ifadeler Kilise ve Hristiyan din adamlarına düşmanlığı ortaya koyan alıntılar olmuştur. Donin *Megillah 25b* ve *Sanhedrin 63b*'de yer alan "Kiliseyi kötöleyenler dışında ahlaksız sözler söylemek günahtır" ifadesinden hareketle Talmud'un Hristiyan kilisesini aşağılayan sözlerle izin verdiğini ileri sürmüştür. Donin "Bu yüzden onlar Kutsal Bakire'ye kirli ve fahişe, Eukharist'e kirli kurban demeye alışkınlar; yani onlar Kutsal Bakire'yi teme (kirli) ve kedesh (fahişe) ve Eucharist'i zebah tame (kirli kurban) olarak isimlendirirler" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Devamında kilise üyeleri için de: "Aziz erkeklere kedeshim (zampara) kadınlara kedeshot (fahişe), kiliseye beit moshab (tuvalet), Kutsal suya mayim temeim (kirli su), kutsamaya kelala (lanetleme) ve vaaza nobah (havlama) derler. Hatta *Avodah Zarah 20a*'da goy olarak isimlendirilene (burada Hristiyan kastediliyor) güzel demek yasaklandığı için güzel olanları bile *Mekhoar* (çirkin) olarak çağırırlar" demiştir (Friedman, vd., 2012: 118).

Rabbi Jehiel'in bu iddialara cevabı Talmud'da yer alan goyimin Hristiyanlar olarak algılanmaması şeklindeki önceki savunmasıyla aynı olmuştur. Talmud'un Meryem ve İsa'ya hakaret ve küfür içermediğini ve putperestlerle ilgili ifadelerin Hristiyanlar olarak anlaşılabilmesi gerektiğini ifade etmekle yetinmiştir.

5. Talmudik Yasaların ve Hikâyelerin Mantıksızlığına Dair İddialar (*De Quibusdam Levioribus Erroribus Sive Stultitiis*)

İnceleme kolaylığı açısından beş başlık altında incelediğimiz Donin'in Talmud karşıtı iddialarından sonuncusu Talmud'un akla aykırı ifade ve yargılar barındırıyor olmasıdır. Bu kategoride Donin çok çeşitli örnekler vermiştir. Bunlardan bazıları; Ham'ın babası Nuh'a tecavüz etmesi [*Sanhedrin 70a*], Adem'in Havva'dan önce hayvanlarla cinsel ilişkiye girmesi, Havva'nın yılanla ilişkiye girerek kirlenmesi, Bashan Kralı Og'un devasa bir boyutta olması gibi akla uygun olmayan anlatılardır. Diğerleri ise Molech'e kurban verilen çocuklar ve oruç tutan insanlarla [*Taanit 11a*] ilgili Talmud'un akla aykırı hüküm verdiğine dair örneklerdir.

Donin'in ortaya atığı ve rabbilerin cevaplamasını beklediği bu iddiaların tamamı Latince belgede yer almamaktadır. Donin'in 35 iddiası arasında yer almamasına rağmen *Vikuah*, Og ve Molech ile ilgili iddialara yönelik cevaplara yer vermektedir. Bu da yargılama sırasında Rabbi Jehiel tarafından bizzat yapılmayan bu açıklamaların polemik çalışması olan *Vikuah*'ın yazarı tarafından metne sonradan eklendiğini düşündürmektedir.²⁸

Donin'in öne sürdüğü ve Rabbi Jehiel'in de cevap verdiği iddialardan biri Adem'in Havva'dan önce hayvanlarla ilişkiye girmesidir. *Yevamot 63a:52*'de Rabbi Eliezer'in "Bu sefer kemiklerimden kemik, etlerimden et" [*Genesis, 2:23*] ifadesi ne demek istiyor sorusu üzerine; "onun vahşi ve evcil hayvanlarla tatmin olduğu; ancak onun için Havva hazırlanana kadar ruhunun hayat bulmadığı anlamına geliyor" şeklinde bir yorum yer almaktadır. Donin'in bu yorumu iddiasına delil olarak sunması üzerine Latince belgeye göre Rabbi Jehiel Adem'in hayvanlarla cinsel ilişkiye girdiğini kabul etmekle birlikte bunun cennette de gerçekleştiğini itiraf etmiştir. *Vikuah* ise alışıla geldiği gibi Rabbi Jehiel'in çok daha detaylı açıklamasına yer vermektedir. Buna göre Rabbi Jehiel Adem'in Havva'dan önce hayvanlarla ilişkiye girdiğine dair Talmud yorumunun *Genesis, 2:20*'de yer alan "Adem tüm çiftlik hayvanlarına, gökyüzünün kuşlarına ve tüm vahşi hayvanlara isimler verdi. Fakat adam, [bunların arasında] kendine uygun bir yardımcı bulamadı" ifadesinden çıkartıldığını belirtmiştir. Bu doğal süreç içinde Adem'in memnun olacağı eşi Havva ile karşılaşmadan önceki deneyimleri sebebiyle günahkar sayılmayacağını belirten Jehiel bu görüşünü "çünkü o zaman hayvanlarla ilişki yasadışı ilan edilmemişti" diyerek savunmuştur (Friedman, vd., 2012: 164).

Yukarıda belirtildiği gibi, *Vikuah* içerisinde Donin'in alıntılacağı bölümlerin dışında Rabbi Jehiel'in açıklama getirdiği başka akla aykırı ifadeler de vardır. Bunlardan biri *Berakhot 54b* ve *Niddah 24b*'de Bashan Kralı Og'un devasa büyüklükte olmasından bahseden ifadelerdir.

²⁸ Latince belgedeki Donin suçlamaları ile *Vikuah*'daki cevapları karşılaştıran tablo için bkz. (Eisenberg, 2008: 212-216).

Jehiel bu ifadelerin literal anlamda anlaşılması gereken abartılı ifadeler olduğunu söylemiştir. Bir kez daha bu üslubun Kutsal Kitap'ta örneklerinin olduğunu belirten Jehiel “büyük ve göklere kadar surlu şehirler” [*Deuteronomy, 1:28*] ifadesinde olduğu gibi Talmud'un bazı anlatılarının da mecazen anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu tür aggadik anlatıların literal anlamlarının inananlar açısından bir bağlayıcılığının olmadığını da eklemiştir (Friedman, vd., 2012: 161-162; Maccoby, 1982: 161-162).

Son olarak Latince belgede yer almamasına rağmen *Vikuah*'da sanki yargılama sırasında sorulmuş da Rabbi Jehiel tarafından cevaplanmış gibi aktarılan diğer bir iddia ise Molech'e²⁹ kurban verilen çocuklarla ilgili olanıdır. İlgili kısımda Donin kastedilerek “eşek ağzını açtı ve ‘sizin Tora’nızda ‘hepsini değil de onlardan birini’ [*Sanhedrin 64b*] yazdığı için, bir kişinin çocuklarından birini Molech'e kurban etmesi suç iken ve bu kişinin ölümle cezalandırılması gerekirken, bütün çocuklarını Molech'e sunan kişinin suçlu kabul edilmemesi nasıl açıklanabilir?” diye sorduğu yazılmaktadır. *Vikuah*'a göre bu soru karşısında Hristiyan din adamları yüksek sesle gülmüş ve kraliçe şaşkınlığını ifade etmiştir. Jehiel ise gülmeden önce cevabının dinlenmesi talebinde bulunarak kraliçeye dönmüş ve “Majesteleri, bir adamı öldüren mi, yoksa iki adamı öldüren mi daha büyük günahkârdır?” diye sormuştur. Kraliçe Blanche cevaben “İkisini öldüren. Ve bir insan ne kadar çok insan öldürürse, daha büyük günahkârdır” deyince Jehiel açıklamasına şöyle devam etmiştir:

*“Doğruyu söylediniz. Tora dört çeşit ölüm cezası (taşlayarak, yakarak, kılıçla ve boğarak öldürme) öngörür ve bu yöntemlerden biriyle infaz edilen herkes günahlarını infaz etmeden önce itiraf eder ve o kişi infaz yani idam edildiğinde, Achan'ın davasına [*Joshua, 7:25*] dair Talmud'un yaptığı yoruma göre, onun günahları Tanrı tarafından affedilir. Eğer bir adam çocuğunun birini Molech'e verirse rabbinik mahkemede yargılanır ve infaz cezasına çarptırılır, günahlarını itiraf eder ve bağışlanmaya mazhar olur. Ama eğer birisi bütün çocuklarını Molech'e vermişse, onun günahı affedilmek için çok büyüktür ve Tanrı onun günahını bağışlama aracı olarak infaz sağlamamıştır. Rabbinik mahkemenin böyle bir yetkisi yoktur ve bütün ruhları elinde tutan Tanrı onu hak ettiği gibi yargılayacaktır”* (Maccoby, 1982: 155-156).

Mahkeme Kararı ve Sonrası

Talmud karşıtı iddialar ve yapılan savunmalarla geçen üç günün sonunda yargıçlar Rabbi Jehiel ve Judah'ın iddiaların birçoğunu kabul ettiği gerekçesiyle Talmud'un suçluluğuna hükmetmiştir. Jeremy Cohen Talmud'un suçlu bulunmasında Yahudilerin Hristiyanlığa dönüşümünü engelleyen ve Hristiyanlığa karşı saldırgan bir içeriğe sahip olmasından ziyade onun doğası gereği Yahudileri Kutsal Kitap'tan yani Musa'nın yasasından ayıran bir sapkınlık-heresi olarak değerlendirilmesinin etkili olduğu görüşündedir (Cohen, 1999: 329). Robert Chazan ise bu konuda tam tersini düşünmektedir Chazan'a göre Talmud'un suçlu bulunmasının

²⁹ Molech yahut moloch kendisine çocuk kurban edilen bir Kenan tanrısıdır ve *Leviticus 18:21*'e göre Tanrı Yahudilere bu tanrıya çocuk kurban etmelerini yasaklamıştır.

tek ve en büyük nedeni içerdiği küfür, hakaret ve kötülük barındıran ifadelerdir.³⁰ Yargılama sırasında Talmud'un her iki suçlamaya da maruz kalmış olduğu görülmekle birlikte Hristiyan değerlerine saldırıyla ilgili iddialar bakımından daha yoğun bir sorgulamaya tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla mahkeme suçlu bulunan Talmud metinlerinin yakılmasına hükmetmiş olsa da kararın infazı hemen gerçekleşmemiştir. Bu gecikmenin sebebi olarak hem Hristiyan hem de Yahudi tarafın kaynaklarında Sens Başpiskoposu Walter Cornutus'un ismi ön plana çıkmaktadır. İbranice kaynakların sevgiyle Hristiyan kaynakların ise lanetle andığı başpiskopos Walter; kral ile iletişime geçerek Talmud metinlerinin çoğunun Yahudilere geri verilmesini sağlamıştır (Graetz, 1892: 596-597). Hristiyan kaynaklar başpiskoposun Yahudilerden rüşvet alması sebebiyle böyle bir hataya düştüğünü belirtmekle birlikte 1241'de başpiskoposun ani ölümünü de ilahi bir ceza olarak değerlendirmiştir (Marcus ve Saperstein, 2015: 131-132). Bu küçük engelin ortadan kalkmasıyla birlikte 1242 Haziranında ilk travmatik Talmud yakma eylemi gerçekleşmiştir.³¹

Bu eylem sonrasında bahsedilebilecek son bir detay ise Yahudilerin yeni papa ile yaptıkları görüşmedir. 1243 yılında papa olan IV. Innocent'in (Sinibaldo Fieschi) papa elçisi ve Tusculum piskoposu Odo of Chateauroux ve Fransa Kralı Louis ile yaptığı yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Fransa'daki Yahudi liderler papaya giderek Talmud olmaksızın Kutsal Kitap'ı anlayamadıkları ve dini yasayı yerine getiremediklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine papa Talmud konusundaki kararın tekrar gözden geçirilmesi ve gerekirse ondaki sakıncalı ifadelerin sansürlenerek Yahudilerin kullanımına izin verilebileceğini gündeme getirmiştir (Grayzel, 1933: 275). Papa IV. Innocent Hristiyan inancına zarar vermeden Talmud'u hoş görülebilir bir metin haline getirme görevini Odo of Chateaux'a vermiştir. Odo'nun isteksizce kabul ettiği bu görevi yerine getirmek üzere yine bir komisyon kurduğu ve Talmud'u detaylı bir şekilde incelediği görülmektedir. 15 Mayıs 1248'de papaya yazdığı mektubunda 1240 yılındaki yargılamadan itibaren süreci özetleyen Odo nihai kanaatini şu şekilde ifade etmiştir:

“Kilisenin girişimiyle Yahudi uzmanlar bize Talmud denilen bazı kitaplar teslim ettiler, biz de bu kitapları inceledik. Hristiyan inancı konusunda gayretli olan, Tanrı korkusu olan ve bu konuda uzman olan ve takdir sahibi kişilerin bunları incelemesini sağladık. Biz bu kitapların söyleyeni utandıran duyuları ise dehşete düşüren sayısız küfür, günah ve suçla dolu olduğunu bulduğumuz için ve bu amaçla topladığımız dindar adamların da tavsiyesiyle bu kitapların

³⁰ Mahkeme sonrasında Yahudi liderlerin Papa IV. Innocent'le görüşerek sakıncalı kısımların çıkartılarak kitaplarının kendilerine verilmesi talebine dikkat çeken Chazan, eğer Talmud doğası gereği heretik olsaydı böyle bir şeye izin verilmezdi diyerek görüşünde ısrar etmiştir (Chazan, 1988: 24).

³¹ Talmud yahut Yahudi dini metinlerinin yakılması olayı burada son bulmamıştır. İlerleyen yıllarda hem Paris hem de diğer Avrupa şehirlerinde Hristiyanlık açısından sakıncalı görülen Yahudi dini metinlerini yakma eylemi sık sık tekrar etmiştir. (Polastron, 2015: 95-102).

Hristiyan inancına zarar vermeksizin Tanrı adına hoş görülmeyeceğine karar verdik. Bahse konu olan kitapların hoşgörüyü değmez olduklarını, onların Yahudi uzmanlara geri verilemeyeceğini ve onları kati surette suçlu bulduğumuzu bildiriyoruz” (Marcus ve Saperstein, 2015: 131; Grayzel, 1933: 277-279).

Böylelikle ikinci bir inceleme sonrasında Talmud hakkındaki iddialar teyit edilmiş ve yeniden suçlu bulunmuştur.

SONUÇ

Talmud karşıtı iddialar ve buna karşın yapılan savunmalar bağlamında incelenen bu olay bazı kaynaklarda tartışma olarak nitelendirilmektedir. Ancak dikkatli bakıldığında bunun tartışmadan çok bir yargılama olduğu anlaşılmaktadır. Zira burada özgür iradeyle teolojik bir tartışmaya tutuşan iki din âliminden ziyade, hayatı karşısındaki kalabalığın iradesine bağlı olan birinin kendi inancını hassasiyetle savunma çabası söz konusudur. Bir engizisyon mahkemesinde olduğu gibi kendisinden yemin ederek konuşması istenen Rabbi Jehiel’in hem kral hem de papalık makamını kızdırmaktan kaçınan ifadelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Azınlık psikolojisiyle konuşan Rabbi Jehiel tüm nefretini bu yargılamaya neden olan Donin’e yönlendirmiştir. Talmud’dan yapılan alıntılarının tamamını kabul eden Jehiel bunları yorumlayarak Yahudi inancı ve pratiğinin temelini oluşturan Talmud’un Hristiyanlar için tehdit oluşturmadığını ispata çalışmış; ancak başarılı olamamıştır. Netice itibarıyla Talmud suçlu bulunmuş ve imha edilmiştir. Ancak bu trajik olayın etkileri uzun yıllar hissedilmiş ve ortaya serilen argümanlar takip eden yıllardaki Talmud ve Yahudilik karşıtı girişimlere temel oluşturmuştur. Hristiyan düşmanlığını aşıl原因an Talmud ifadelerinin sık sık gündeme getirilmesi kan iftirası gibi suçlamalara muhatap olan Yahudilere yönelik şiddet eylemlerinin haklılığı fikrini beslemiştir. Bu bağlamda 1240 Paris yargılaması ve sonrasında gerçekleşen Talmud yakma olayı sadece bir kitap yakma eylemi değil, Orta Çağ Avrupa tarihindeki Yahudi karşıtı şiddet olaylarının bir parçasıdır. Aynı zamanda Kilise girişiminin seküler güçle desteklendiğinde Yahudilerin hayatını ne kadar zorlaştırabileceğini göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Capelli, P. (2016). Jewish Converts in Jewish-Christian Intellectual Polemics in the Middle Ages. Ephraim Shoham-Steiner (Ed.). *Intricate Interfaith Networks in the Middle Ages* içinde (ss. 33-83). Belgium: Brepols.
- Chazan, R. (1988). The Condemnation of the Talmud Reconsidered (1239-1248). *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, (55), 11-30.
- Chazan, R. (1992). The Letter of R. Jacob Ben Elijah to Friar Paul. *Jewish History*, No. 1/2, The Frank Talmage Memorial Volume, (6), 51- 63.

- Chazan, R. (2006). *The Jews of Medieval Western Christendom, 1000–1500*. Cambridge University Press.
- Chazan, R. (2011). *The Trial and Condemnation of the Talmud*. New York University School of Law, Tikvah Working Paper 01/11. Erişim <http://www.law.nyu.edu/sites/default/files/TikvahWorkingPapersArchive/WP1Chazan.pdf>
- Cohen, J. (1999). *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*. University of California Press.
- Cohen, M. R. (2013). *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*. Ahmet Fethi (Çev.). İstanbul: Köprü.
- Eidelberg, S. ve Derovan, D. (2007). “Gershom Ben Judah Me’or Ha-Golah”, F. Skolnik (Ed.), *Encyclopaedia Judaica* içinde (2. Baskı. Cilt VII. 551-552). Thomson Gale.
- Einbinder, L. S. (2002). *Beautiful Death Jewish Poetry and Martyrdom in Medieval France*. Princeton University Press.
- Eisenberg, R. S. (2008). *Reading Medieval Religious Disputation: The 1240 “Debate” Between Rabbi Yehiel of Paris and Friar Nicholas Donin*. (Yayımlanmamış doktora tezi). The University of Michigan.
- Friedman, J. ve Hoff C. ve Chazan R. (2012). *The Trial of the Talmud Paris 1240*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- Galinsky, J. (2012). The Different Hebrew Versions of The Talmud Trial of 1240 in Paris. Elisheva Carlebach & Jacob J. Schacter (Ed.), *New Perspectives on Jewish-Christian Relations* içinde (ss. 109-140). Leiden-Boston: Brill.
- Graetz H. (1892). *History of Jews* (Cilt III). London: David Nutt.
- Grayzel, S. (1933). *The Church and the Jewish in the XIIIth Century* (Cilt I). Philadelphia: The Dropsie College.
- Gürkan, Salime L. (2010). “Talmud”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt XXXIX, Ankara: 550-552.
- Has, K., Cebe, A. (2020). Talmud Geleneğinde İsa'nın İz Düşümleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (24), 240-259.
- Johnson, P. (2000). *Yahudi Tarihi*. Filiz Orman (Çev.). İstanbul: Pozitif.
- Kisch, A. (1874). Die Aufklageartikel gegen den Talmud. *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, Heft 3, (23), 123-130.
- Le Goff, J. (2009). *Saint Louis*, Translated by Gareth Evan Gollrad, Notre Dame: University of Notre Dame Press.

- Lewin, A. (1869). Die Religionsdisputation des R. Jehiel von Paris 1240 am Hofe Ludwigs des Heiligen, ihre Veranlassung und ihre Folge. *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, Heft 3, (18), 97-110.
- Maccoby, H. (1982). *Judasim on Trial Jewish-Christian Disputations in the Middle Ages*. Associated University Press.
- Marcus, J. R. ve Saperstein, M. (2015). *The Jews in Christian Europe*. Pittsburgh: Hebrew Union College Press.
- Meral, Y. (2017). Yahudi Hristiyan Müslüman Reddiye Geleneği. A. İ. Güngör (Ed.), *Dinler Arası İlişkiler* içinde (ss. 161-176). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Moşe ben Nahman, (2019). Barselona Münazarası, (Büşra Şahin, Çev.). *Oksident*, 1 (2), 237-272.
- Müller, D. (2009). Die Pariser Verfahren Gegen den Talmud von 1240 und 1248 im Kontext Von Papsttum und Französischem Königtum. Marcel Poorthuis ve Joshua Schwartz ve Joseph Turner (Ed.), *Interaction between Judaism and Christianity in History, Religion, Art and Literature* içinde (s. 181-199). Leiden-Boston: Brill.
- Pick, B. (1913). *Jesus in the Talmud*. Chicago-London: The Open Court Publishing Company.
- Polastron, L. X.(2015). *Kitap Yakmanın Tarihi*. Aziz Ufuk Kılış (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ragacs, U. (2015). Paris 1240: Christians and Jews Defining the Talmudic Aggadot. *Henoch*, 37(1), 53-65.
- Ragacs, U. (2019). Paris 1240: Further Pieces of the Puzzle. Fidora Alexander ve Hasselhoff K. Görge (Ed.), *The Talmud in Dispute During the High Middle Ages* içinde (ss. 9-27). Barcelona: Servei de Publicacions Bellaterra.
- Rist, R. (2016). *Popes and Jews 1095–1291*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosenthal, M. J. (1956a). The Talmud on Trial: The Disputation at Paris in the Year 1240. *The Jewish Quarterly Review*, 1, (47), 58-76.
- Rosenthal, M. J. (1956b). The Talmud on Trial: The Disputation at Paris in the Year 1240 (Continued). *The Jewish Quarterly Review*, 2, (47), 145-169.
- Schama, S. (2019). *Yahudilerin Tarihi*. Leyla Tonguç Basmacı (Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Seidman, N. (2006). *Faithful Renderings Jewish–Christian Difference and the Politics of Translation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shiple, A. (2016). *Peter Alfonsi and the Trial of the Talmud*. Haberdashers' Aske's Occasional Paper Number Seven. Erişim <https://resources.finalsite.net/images/v1581066553/habsboysorguk/ircjbntev8jhbyddqpvb/OP-7-Shiple---Peter-Alfonsi-and-the-Trial-of-the-Talmud.pdf>

Wald, S. G. (2007). "Aggadah or Haggadah". F. Skolnik (Ed.), *Encyclopaedia Judaica* içinde (2. Baskı. Cilt. I, s. 545-563). Thomson Gale.

İnternet Kaynakları

<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc76988t>

<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc13537t>

<https://www.sefaria.org/texts/Talmud>

HARP TARİHİNİN ETÜDÜ VE HARP TARİHİ YAZIMINDA YÖNTEM

Doç.Dr. Osman YALÇIN

Rumeli Üniversitesi

osman.yalcin@rumeli.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6259-6490

Öz

Ordular görevlerinin bir gereği olarak barış şartlarında harbe hazır olmak için yoğun bir faaliyet içinde bulunurlar. Harbe hazırlık sürecinde geçmişte edinilen tecrübeler önemli bir yere sahiptir. Planların yapılabilmesi, milli doktrinlerin oluşması için askeri kültür ve harp tarihi yazımı büyük bir önemi haizdir. Bu tecrübelerin yazılması barış şartlarındaki ordu faaliyetini de kapsıyorsa askeri kültür tarihi olarak tanımlanırken, yalnız harp ve muharebeleri kapsıyorsa harp tarihi olarak tanımlanmaktadır.

Bilimsel olarak harp tarihi yazmanın ve harp tarihini araştırmanın yöntemi tarih metodolojisine yakın olmakla birlikte kendine özgü bazı farklılıkları bulunmaktadır. Türk milleti, tarih yapan köklü milletlerden olması sebebiyle oldukça zengin bir harp tarihine sahiptir. Harplerde kendine özgü yöntemler geliştirerek taarruz, savunma ve başarılı geri çekilme uygulamaları yapan yetenekli subaylar yetiştirmiştir. Türk ve dünya askerlik tarihine katkı sağlaması ve gelecekteki harplerde uygulayıcılara kolaylık sunması açısından bu uygulamaların bilimsel yöntemlerle incelenmesine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Türk Harp Tarihi, Strateji, Türk Hava Gücü, Taktik, Moral değerleri, Silahlı Kuvvetler.

STUDY OF WAR AND METHOD IN WRITING WAR HISTORY

Abstract

Armies, as required by the very nature of their mission, try hard to be ready for combat in peace time. Past experiences have an important place in the combat readiness process. Writing of military culture and war history is of great importance to make planning and to create national doctrines. Writing of these experiences is defined as history of military culture providing that it covers army activities during peacetime and as war history if it only includes wars and combats.

Though the method of writing and researching war history is, scientifically, similar with the methodology of history, it has distinctive differences. Turkish nation has a rich war history since it is one of the old and well known nations. It has trained qualified officers who prepare

successful attack, defense and withdrawal practices through distinctive methods during wars. There is a need to study these practices through scientific methods to contribute to Turkish and global military history and facilitate the process for practitioners in future wars.

Keywords: Turkish War History, Strategy, Turkish Air Force, Tactics, moral values, Armed Forces

GİRİŞ

Tarih bilimi metodolojisi ile kendine mahsus yöntemleri olan bir disiplindir. Zaman içinde insanlığın ilmi olan ve günümüze intikal eden verilerin, tenkit edilerek yorumlanması esasına dayanmaktadır (Kütükoğlu 1991: 1). Telakkisi ve gelişiminde rivayetçi, öğretici ve araştırmacı bir gelişmenin ürünüdür. Tarih disiplinler arası bir bilim olarak; felsefe, sosyoloji, iktisat, antropoloji, sanat tarihi, coğrafya, paleografya, diplomasi, epigrafi, nümizmatik, mühürler, şecereler, takvimler ve yer adlarından yararlanır. Kaynakları; sözlü yazılı, çizili, sesli ve görüntülü olabilmektedir (Kütükoğlu 1991: 1-14).

Tarih yazımında uygulanan yöntemler askerî ve harp tarihi yazımında da uygulanmaktadır. Ancak harp tarihi yazımının birçok bakımdan farklılıkları vardır. Genel olarak tarih çalışmalarında benzer yollar izlenirse de kurgusal olarak askerlik sanatının doğasından kaynaklanan farklılıkları bulunmaktadır. Askeri kültür tarihi konu ve kapsamına göre daha geniş ve barış şartlarını da kapsamaktadır. Askeri kültür tarihi, harp ve muharebelerin tarihini kapsamakta olduğundan etki alanı daha geniştir.

Kavramların doğru anlaşılması kapsamında savaş (harp) ve muharebenin ayrımının bilinmesi gerekir. Muharebeler harp içinde cereyan eden ve harbin hedefe ulaşmasına hizmet eden araçlardır. Harpler daha geniş kapsamlıdır. Çanakkale Muharebeleri Birinci Dünya Harbinin, Sakarya Muharebesi de İstiklal Savaşı'nın parçalarıdır. Bu bakımdan muharebe teşkilatlı bir askeri birliğin veya bütünün çarpışması halidir (Erendil 1998: 2). Bazı muharebelerin tarihte bıraktığı izler, milletlerin tarihine etkisi, cereyan ettiği saha ve tarafların ortaya koyduğu performans itibarıyla harplerden daha önemli olabilmektedir.

Harp ve muharebeler, insanlık tarihinin büyük bir kısmında yer alan ve bedelleri itibarıyla büyük yıkımlara sebep olan bir mücadeleler tarihidir. Yapılan analizlerden iki örnek ile konuyu değerlendirmek gerekirse;

“Milattan 3600 öncesinden başlamak üzere, zamanımıza kadar ...292 yıl barış idrak edilmiştir. ...14.531 harp olmuş, bunlarda 3,64 milyar insan telef olmuştur. Zararın parasal değeri ise, 156 metre genişlik ve 10 metre kalınlıkta Ekvatora geçirilen bir altın halkaya eşittir (Erendil 1998: 41).

"Yapılan bir araştırmaya göre, 5.560 yıllık insanlık tarihi boyunca 14.531 savaş meydana gelmiştir. Bunun anlamı, ortalama yaşamış olan 185 kuşaktan sadece 10 tanesinin savaşla tanışmamış olduğudur. Her yıl için ortalama en az 2 savaşın meydana geldiği göz önüne alındığında, insanlık tarihinin adeta savaşların tarihi olduğunu söylemek herhalde abartılı olmayacaktır. Sadece II. Dünya Savaşı'nı takip eden yirmi yıl boyunca 40 savaşın meydana gelmiş

olması, bunların arasında Vietnam ve İran-İrak savaşı gibi olanlarının uzun yıllar sürdüğü göz önüne alındığında, bu tespitite haklılık payının bulunduğu görülmektedir" (Aslan 2008: 235,236).

İnsanlığın tarihinde bu kadar ehemmiyete haiz olan ve neredeyse tarihin her takvim yılında bir veya bir kaç yerde meydana gelen harplerin incelenmesi ve dersler çıkarılması barışçıl politikalar geliştirilmesi için daha da önemli hale gelmiştir. İnsanlığın elde ettiği ürünlerin harplerle yok olmasının hesabını yapmak mümkün görülmemektedir. Ancak hayalî olarak harpler olmasaydı yeryüzünde ekonomik sorun yaşayan bir insanın bile olmayacağı açıktır.

Modern dönemlerin harpleri orduların yanında ulusların bütün güçleri ile mücadelesi olması (Bayat 1983: 68) sebebiyle harp tarihinin inceleme alanı, milletlerin tarihinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Harp sahasında uygulanan yöntemler ve geliştirilen inovatif uygulamalar takip eden harplerde ilham kaynağı olmuştur. Bu nedenle bazı ordular kendi uyguladıkları yöntemlerin savaştıkları ordu komuta katınca daha da geliştirilmesinin bedelini mağlubiyet olarak ödemek durumunda kalmışlardır.

Askerî Kültür Tarihi, harp ve muharebeler de dâhil olmak üzere, askerler ve askerlikle ilgili her türlü konuyu barış dönemini de kapsayacak şekilde kapsamaktadır. Harp tarihinin ilgi alanı daha kısıtlı olup muharebeler ve bunların cereyan tarzıdır. Bunu incelerken; başarılı olmuş veya olmamış, askerî harekâtla galip veya mağlup tarafın sevk ve idarede etkin olan nedenleri araştırılır ve bunlar örneklenerek komutanlık ve askerlik sanatına ilişkin derslerle taktik¹ ve stratejik sonuçlar çıkarılır (Aktar 1983: 2). Bir benzetmeyle konuyu izah etmek gerekirse; askeri tarih ormanı bütün olarak kapsamına alırken, harp tarihi ormandaki ağaçlarla ilgilenmektedir. Askerî tarih harp tarihinin üzerinde daha geniş, kapsamlı ve barış dönemi hazırlıkları ile harp sonrası süreci de inceleyen bir alandır. Barış döneminde yapılan her türlü ordu faaliyetini de ihtiva eder. Sadece silahlı kuvvetlerin değil, askerî gücün geliştirilmesini kullanılmasını konu eder. Askerî her türlü olayı, konuyu ve sorunları inceler (Görgülü 2009: 9). Askerî kültür tarihi kapsam ve alan olarak askeri konuların ve askeri konuların uzandığı bütün alanları incelemesi sebebiyle çok daha geniş ve zaman olarak ise barış şartlarını da kapsaması sebebiyle etki alanı daha büyüktür. Bu bakımdan devlet organizasyonu içerisinde yer alan diğer birimlerin silahlı kuvvetlerle olan ilişkisi ve harbe hazırlık alanındaki sorumluluklarını da konu kapsamına almaktadır.

1. Askerî terminolojinin kullanılması ve bütünlük

Orduların, her an meydana gelecek bir harbe hazır olmaları için her türlü hazırlığın barış şartlarında yapılması temel bir kaidedir. Barış döneminde yapılan hazırlık savaş veya savaşın önlenmesine yönelik caydırıcılığı sağlaması bakımından orduların ürettikleri değerdir. Bu değeri güvenlik olarak tanımlamak mümkündür. Zira güvenliğin olmadığı bir yerde herhangi bir alanda gelişme ve ilerleme olması mümkün değildir. Bu durum güçlü ve köklü gelenekleri olan devletlerin sürekli bir hazırlık içinde bulunmasına ve ülke maliyesinin bir kısmının

¹ Eski askeri edebiyatta "tabiye" olarak geçer. ERENDİL, a.g.e.,s.3

güvenliğe ayrılmasına neden olur. Hazırlık noktasında geri kalan ülkeler ise bunun sonucunda önemli kayıplara maruz kalabilirler. Harp şartlarına hazırlanmak tarihin her döneminde önemli bir gayreti beraberinde getirmekle birlikte günümüz şartlarında bu duruma yönelik harcanan zaman ve sarf edilen maliyet çok daha artmış bulunmaktadır.

Eski dönemlerde orduların teçhizatı çok daha sınırlıydı ve milletler büyük bir kısmını kendileri üretme imkânına sahiptiler. Bununla birlikte eski dönemlerin harp teçhizatlarının markalaştığı yerler bu konuda merkez haline gelmiş bulunuyordu ve silah satışından önemli bir gelir elde etmekteydiler.

15'inci yüzyıldan itibaren ateşli silahların daha hızla gelişmesi ile orduların harbe hazırlık durumunda bir takım yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yeni gelişmelere adapte olan ve bunları bünyesinde hızla tatbik eden ordular güçlü olmuştur. Osmanlı ordusu da ilk dönemler ateşli silahları edinmesi ve kullanması yanında çağına göre stratejik ve taktik alanda güçlü komutanlar yetiştirmesi ile örnek alınan orduları temsil etmektedir. 17'nci arın sonlarına kadar elde edilen başarılar bu kapsamdadır.

Osmanlılar arasında çevirisi ile tanınmış olan Raimondo Montecuccoli'nin, "Commentarii Bellici" adlı eserinde Osmanlı ordusu ile ilgili önemli tespitlerde bulunur. Bu tespitlerden bir kısmı;

"Yeni genel savaş kavramına göre savaşı yürüten başlıca ilkeler savaş amacının belirlenmesi, ordunun hareketliliği, şaşırtmanın önemi, taşıtların ve yolların önemi, yedek güçlerin bulundurulması, daimi ordu beslenmesi ve bunu destekleyecek malî kaynakların sağlanması," olarak belirtilmiştir (Berkes 2003: 54).

Montecuccoli'nin çalışması, Osmanlı ordularının harp yöntemlerini analiz, batılı ve Osmanlı ordularının mukayesesi bakımından oldukça önemli bilgilere haizdir. Montecuccoli, mesleki yaşamında Türk harplerini incelemiş ve Türklerin harp stratejilerini analiz etmiştir. Adeta Türklerin harp sahasında gösterdikleri performansın SWOT (Güçlü-zayıf ve fırsatlar-tehditler analizi) analizini yaparak bir harpte Türklerin nasıl yenilebileceğinin değerlendirmesini yapmıştır. Birbiri ile çarpışan orduların analizi harp tarihi bakımından doğru sonuca varmak için oldukça kıymetlidir. Yine Kanuni döneminin tasvirini tecrübeleri ile anlatan Busbecq'in Türk mektupları da bu kapsamda önemli bir eserdir (Busbecq 2011: 66,69,130,120,124,122,133,134,156,162-166,189-189).

Türkler tarihlerini kendileri yazmayan bir millet olarak bilinir. Nitekim Türk tarihinin kaynaklarına bakıldığında buldukları bölgede savaş yaptıkları ülkeler tarafından yazıldığı veya bölgede yer alan diğer ülkelerin tarihçilerinin ve seyyahların yazdığı görülmektedir. 19'uncu asırda Osmanlı İmparatorluğunun hemen her alanda başlattığı yenileşme hareketleri arasında modern askeri tarih yazımı da ilk örneğini vermiştir. 1866 yılında Ömer Naili Paşa'nın yazdığı "Fenn-i Harp ve Tarih-i Askeri" isimli eser bu alanda ilk çalışma kabul edilmektedir (Şayin 2011: 155). Askeri tarih genel olarak pragmatik bir yaklaşımla harp tarihi olarak operasyonel yönüyle öne çıkmışsa da esasında barış döneminden itibaren harekâtın sonuçlarına tesir eden bütünü kapsayacak şekilde incelenmesi önemlidir. Bu yaklaşım ile meselenin

doktrinizasyonu da öne çıkmakta ve subayın laboratuvarı olarak kabul edilen askeri tarihten doğru yararlanması mümkün olmaktadır.

Günümüze doğru yaklaştıkça sanayi devriminin etkisiyle ateş gücü daha da önemli hale gelmiş, hava gücünün ortaya çıkması ise harbin üçüncü boyuta taşınması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler kara ve deniz unsurları yanında yeni bir harekât unsurunun ortaya çıkması avantajını sağlarken, müştereklik kavramını daha da önemli hale getirmiş maliyetleri ise devletlerin bütçesini çok daha fazla etkileyecek miktarda artırmıştır. Diğer taraftan teknolojik gelişmelerle birlikte askeri ittifaklar gelişmeye başlamış, bir ülkenin kendi silahlı kuvvetleri arasındaki koordinasyon ve müştereklik kültürünün gelişmesi yanında diğer ülkelerin askeri güçleri ile ortak hareket etme ve ortak bir amaca hizmet etme yönüyle "birleşik harekât" ortamının tesisi ve birlikte operasyonel kabiliyet önemli hale gelmiştir. Bu hususların sağlanması için farklı kuvvetlere ve milletlere mensup planlayıcıların ve uygulayıcıların ortak bir terminolojide anlaşabilmeleri önemli hale gelmiştir.

Askeri kültür ve harp tarihi yazımında araştırmacıların ve araştırmadan yararlanacak olanların önemli terimleri doğru bir şekilde anlamaları ve askeri terminoloji dilinde sorun yaşamamaları gerekir. Bu bakımdan birçok temel kelimenin bilinmesi ve anlaşılması gerekir. Bununla birlikte terminoloji olarak ilave birçok kavramın anlaşılması harp tarihi yazımı için de gereklidir. Diğer taraftan aynı kelime farklı kuvvetlerde farklı olarak da değerlendirilebilmektedir. Keza kavramlara yüklenen anlamlar farklı kuvvetlerin yönergelerinde birbirinden farklı şekilde yer alabilmektedir. Bu bir çelişki olmayıp, kuvvetlerin görev ve fonksiyonları ile kurumsal birikimleri ve kurumsal hafızalarının sonucu olarak görülebilir. Ancak iletişimin artması, müştereklik olgusunun daha önemli hale gelmesi, askeri kavramların askeri sistemin sınırlarını aşması ve özellikle asker-sivil işbirliğini gerektirecek operasyonların yoğunlaşması, sivil akademisyenlerin askeri konulara daha istekli hale gelmesinin bir sonucu terminoloji birliği daha da önemli hale gelmektedir. Bir örnekle açıklamak gerekirse bir askeri rütbenin kısaltılarak yazılması bir askeri şahıs için ehemmiyetsiz bir ayrıntıdır ama o rütbenin karşılığı ise oldukça doludur. Rütbenin orduda konumu, temsil ettiği makam ve yeri hakkında oluşmuş bir kanaat vardır. Oysa aynı kısaltma bir akademisyen için öncelikle neye karşılık geldiğinin tespit edilmesi için çözülmesi gereken bir sorundur ve rütbenin orduda ifade ettiği karşılığını da tam olarak değerlendirme konusunda yeterli tecrübesi olmayabilir.

Konu silah sistemlerinde de benzerdir. F-104, NF-104A, RF-104G, TF-104G, F-104J, F-104-ASA/M, F-16 A/B, F-16 C/D ya da T-38 A, C-130, C-160 denildiği zaman bir hava gücü personeli bu birkaç rakam ve harften ilgili silah sisteminin birçok detayını çıkarması mümkündür. Yetkin bir asker bu kodlarla bir ordunun teçhizat durumunu ve tehditler karşısında ifade ettiği ağırlığı, üretim yılını anlayabilmektedir. Zira Askeri Liselerde, MYO'larda ve Harp Okullarında bunların dersleri verilmiştir. Oysa harp tarihi araştırmacısı veya sahanın dışından birisi için bu kodların çözülmesi için önemli bir mesai harcanması, askeri kültüre aşına olunması gerekir. Şüphesiz akademisyen açısından da metodoloji bilmesinin bir avantaj olduğunu burada belirtmek gerekir. Ancak terminoloji ile akademik yöntem bir arada olduğunda daha verimli çalışmalar yapılması, Askeri Kültür tarihinin ya da Harp Tarihinin doğru yazılması ve bilim dünyasına intikal ettirilmesi mümkündür. Şüphesiz bu hassasiyetin

bir diğer boyutu çalışmalara kaynak teşkil eden arşivlerin tasnifinde başlamaktadır. Tarihi belgelerin askeri kültür ve harp tarihi yazımına uygun olarak hizmete sunulacak şekilde yapılandırılması ehemmiyet arz eder. Bu bakımdan Askeri Kültür ve Harp Tarihi incelemelerinin akademik bir karşılığının ve eğitim sisteminde bölüm, enstitü, araştırma merkezi ve akademik unvan olarak karşılığının olması modern dünyanın gereklerindedir.²

Günümüz silahlı kuvvetleri, teknolojinin gelişmesi, silah sistemlerinin çeşitliliğinin artması ve uzayın derinliklerinin keşfiyle çok daha teknik ve profesyonel bir güç haline gelmekle birlikte kodlu olarak sistemin genel olarak kısaltmalar ve kodlar ile çalışması da harp tarihi yazımında bir başka güçlük olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ordu kavramını basitleştirerek anlatmak ve ordu tarihini çalışmak eski dönemlere göre çok daha karmaşık hal almıştır.

Zaman içinde kavramlar farklı kelimelerle telaffuz edilmesi durumunda kalınmaktadır. Kelimeler de canlı ve yaşadığı sürece milletin bir parçası olmaktadır. Geçmişte kullanılan birçok kelime günümüzdeki kullanılmamaktadır. Karşılığı olan eylem sönmüş veya başka bir kelime ile ifade edilmektedir. Alan çalışmalarının yapılabilmesi terminolojideki anlam kayması ya da kelimelerin günümüzdeki karşılığına gelen kelimelerin bilinmesi gerekir. Örnek olarak bugün kullanılan “taktik” kelimesi “Tabiye”ydi, askerin sevk ve idaresi için ise “sevkulceyş” kullanılmaktaydı. “strateji” ve “taktik” kelimeleri de kullanıldıkları yer itibarıyla dikkat edilmesi gerekir. Taktik, stratejinin kapsamındadır ve harekât alanında uygulanır. Günümüze doğru yaklaştıkça harbin kavramı ve uygulaması da değişime uğramış ve “topyekün” harp kavramı gelişmiştir (Erendil 1998: 2-5). Bu kavramların yanında alan çalışması için askerlik ve ordu yapılanmasının sürecinin bilinmesi önemlidir. Askerliğin vatan hizmetine dönüşmesi ile milleti oluşturan bireylerin büyük bir kısmının orduda bir dönem bulunmasının da harp tarihi incelemelerinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu dönem sanayi devrimi sonrasında denk gelmesi sebebiyle ordu aynı zamanda büyük bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Bu dönüşüm bütün dünyada benzer bir süreç ile bir birine yakın uygulamalarla gerçekleşmiştir.

1. 2. Harbin Tanımlanması ve Yöntemleri

Harplerin icrası öncesi karar vericilere kaynaklık edecek geniş görüşlülük, kavram ve doktrinlerin oluşmuş olması gerekir. Bunlar içerisinde özellikle doktrinler kısa süreli kararlar bakımından gereklidir. Bu nedenle, harplerin icrasında doktrinlerin önemli yeri bulunmaktadır. Doktrinlerin bazı ortak yönleri olmakla birlikte kuvvetlerin de kendine münhasır olarak doktrinleri tespit edilir. Doktrinlerin oluşumunda geçmişte yaşanmış tecrübeler, teorilerle harmanlanarak geleceğe yönelik öğretilerin oluşması esas alınır. Doktrin hazırlamak oldukça güç ve kurumsal bir birikim meselesidir. Her ordu veya kuvvet oldukça kısa zamanda bu hazırlıkları yapamaz. Zira tarihte yaşananların çok iyi araştırılıp, analizinin yapılması yanında teoriler geliştirecek entelektüel bir birikimin sistematik olarak oluşmasına zemin hazırlanması

² Askeri Kültür Tarihi, Harp Tarihi, Cumhuriyet Tarihi ve Siyasi Tarih alanında araştırmaları bulunan bir akademisyen Doçentlik başvurusunda bulunduğu Jüride yer alan bir bilim insanı adayın harp tarihi alanında doçent olması gerektiğini rapor etmiş ve bunun henüz YÖK'te karşılığının olmaması sebebiyle dikkate alınması gereken bir konu olduğunu belirtmiştir. (Y.N.)

gerekir. Örneğin Kore Savaşı'ndan çıkarılan dersler kapsamında bazı değişimler Vietnam'da tezahür ederken, Vietnam'dan çıkarılan dersler Körfez Savaşı'nda yeni uygulamalar olmuştur. Bu kapsamda F-16 uçağının gelişmesi ve John Boyd'un hareket alanındaki tecrübeleri önemlidir.

Keza Türk Harp Tarihinde Astsubay Pilot Vecihi Hürkuş bu maksada göre incelenmesi gereken bir rol modelidir. Şüphesiz bu durum büyük bir uzgörüyü, derinliği ve devamlılığı gerektirir. Bu yönüyle orduların harplerdeki hal ve hareketleri yanında, harp öncesi yapılan bütün faaliyeti doğru olarak tespit etmek gerekir. Yani harekât veya harp sunum ise ordunun harbe başlamasına kadar geçen süre mutfak faaliyetidir. Burası harp tarihi yönüyle araştırmacılara yol göstericidir. Bu safhadaki kurmay faaliyetinin doğru tanımlanması ve anlaşılması gerekir. Diğer taraftan operasyonel ordular bu birikime daha yatkındırlar. Operasyonlarda süreklilik olduğundan gelecekte yaşanacakların öngörülmesi ve muhtemel çözüm yollarının tespiti, ihtiyaçların karşılanması bakımından dikkate alınmaktadır.

Harper kavramı üzerine birçok tanımlamalar yapılmıştır. Bütün tanımlamaların ortak sonucu ise harbin bir millet veya milletler topluluğunun isteklerini, diğer millet veya milletler topluluğuna zorla kabul ettirme eylemidir (Aslan 2008:247; Zaif 2016: 10). Napoleon ise harbi; "Harper garip bir sanattır; ben altmış harp yaptım, doğrusunu söylemek gerekirse, hiç bir şey öğrenmedim ki, daha ilk harbi yaptığım andan itibaren bilmiş olmalıyım." diye tarif etmiştir. Yine harbin diğer tarifleri ise; "Harper politik bir eylemdir.", "Harper sadece politikanın başka araçlarla devamıdır." Atatürk ise değerlendirmesini bilim ve tekniğin yanında rasyonel bakışa önem verir, "Orduların sevk ve idaresinde bilim ve teknik kurallarını yol gösterici almaktır.", "En büyük askerlik, çeşitli varsayımları çok iyi hesap ederek, en iyi görüleni gecikmeden uygulamaktır" (Erendil 1998: 7,8). Harpler bu bakımdan diplomasiinin bittiği yerde devletlerin çıkarlarının güçle karşılanması yöntemidir.

Harper tarihi çalışması ile tanınan Necati Ulunay'a göre; "Milli çıkarları elde etmek için devlet ya da iki devletin veya ittifak gruplarının birbirleriyle maddi ve manevi tüm güçleriyle çarpışmasıdır". Harbin sanat boyutu ise çalışmada, "Harbi yürütecek maddi ve manevi tüm güçlerin kullanılması ve geliştirilmesi sanatıdır" şeklinde ifade edilmiştir (Ucuşatar 1986: 28). Atatürk tarafından ifade edilen;

"Behemehal şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harper zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, "Ölmeyeceğiz" diye harbe girebiliriz. Lâkin, hayatı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harper bir cinayettir" (Erendil 1998: 7,8; Atatürkçülük Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Birinci Kitap 1983: 200-202; Şahin 2006: 244) ile "Çok emekle kurduğumuz, canımızla korumaya ant içtiğimiz kutsal yurdun, havadan saldırılara karşı güvenlik altında bulunması demek, bize saldıracakların, kendi yurtlarında bizim aynı zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir" (Atatürkçülük Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Birinci Kitap 1983: 200-202) tespitleri bu gün de önemini koruyan hususlardır.

Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri, harbin çıkmaması için caydırıcı gücün önemine ve hangi şartlarda harbe girilebileceğini belirtmektedir. Dönemi dikkate alındığında ise bunun tatbik edildiği görülmektedir.

Harplerin yöntemleri klasik anlamda kara savaşlarında uygulanan yöntemler olarak yaygınlaşmıştır. Bu muharebelerin üç temel yöntemi vardır. Ordular veya askeri unsurlar birbirlerine karşı; taarruz, savuma veya geri çekilme harekâtı icra ederler (Erendil 1998: 3). Bu harekât türleri harbin temel karakteristiğidir. Kara, deniz ve hava unsurlarının da uygulamaları buna benzerse de kuvvetlerin müşterek harekât kapsamında veya kuvvetlerin müstakil olarak icra edecekleri muharebeleri (deniz ve hava unsurlarının) kendi kuvvet konseptlerine göre ayrı başlıklar altındadır. Savaşlar açık veya örtülü olabilir. başka bir ifadeyle ateşli çatışmaların yaşandığı muharebeler olabileceği gibi tarafların arasında bir çatışma olmamakla birlikte 1945-1991 arası dönemde olduğu gibi her an bir sıcak çatışmanın hatta küresel bir savaşın olacağı soğuk savaş dönemleri olabilmektedir. Keza Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı-İran veya Osmanlı-Avusturya Savaşlarında benzeri birçok hadise yaşanmış ve taraflar olası bir savaşa karşı her an müteyakkız bulunmuşlardır. Sıcak çatışmalar ülkeler arasında olabileceği gibi ülkeler grubu arasında da cereyan edebilmektedir. 1991 ve 2003 Körfez Savaşı ile Arap-İsrail Savaşlarında olduğu gibi bir grubun tek bir ülkeye yönelik harpleri olmaktadır. Bu harpler; mevzi, sınırlı, özel veya genel harp şeklinde cereyan edebilmektedir.

Harplerin yöntemleri tarihsel sürece bağlı olarak ve askeri unsurların teşkilatlanma ve görev alalarının ihtisaslaşmasına bağlı olarak günümüze yaklaştıkça daha detaylı olarak tasnif edilmektedir. Bu bakımdan harbin ikinci boyutu olan deniz unsurunun uyguladığı yöntemler farklılık göstermektedir. Daha Birçok alt operasyonel tanım yapılabileceği gibi temelde deniz kuvvetleri bakımından harbin uygulama yöntemleri; su üstü, hava-savunma, denizaltı savunma, mayın, amfibi gibi türleri bulunmaktadır.

Hava gücünün askeri harp tarihinde ilk varlığı 18'inci yüzyılın son çeyreğinde (1783) Fransızların balonu keşif maksatlı kullanmasına kadar uzanmaktadır (Yalçın 2021:151-153). Fransız Halk Selamet Komitesi üyeleri Guyton De Morveau ile Monge'nin teklifleri ile ilk defa 1793 yılında Cumhuriyet orduları bünyesinde balon birlikleri teşkil edilmiş ve baloncu yetiştirmek üzere askeri okul açılması kararlaştırılmıştır. Bu birlikler 02 Nisan 1794'de Binbaşı Coutelle emrinde cepheye gitmek üzere hazır hale gelmiş bulunuyordu. Nitekim iki ay kadar sonra "Entrepenant" isimli balon Maubeuge şehrinde Binbaşı Coutelle ve Tuğgeneral Radet ile birlikte havalandırılmıştır. Bu tarihten sonra uçurulan her rasıt balonun hararetli savunucusu olmuş, balon yapmış olduğu keşifle karşı tarafın bilgilerini doğru olarak kendi ordu karargâhına iletme başarısı elde etmiştir. Karşı tarafın konuşlanma ve muhtemel hareketlerini tespit eden Fransız komuta heyeti başarılı olmuştur. Özellikle 25 Haziran 1794 tarihinde kazanılan "Fleurus Muharebesi"nde balonla yapılan keşfin büyük katkısı olmuştur. Diğer taraftan Napolyon'un komutasında bulunan İtalya'ya yönelen güney ordusunda da bir balon bölüğü bulunuyordu. Yine Napolyon'un Mısır Seferinde de bir balon bölüğü ordu teşkilatında yer alıyorsa da bundan yararlanmasa pek mümkün olmamış, bölüğün teçhizatı Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Bununla birlikte kısa süre önce İtalya seferinde elde ettiği başarıda balondan yararlanmıştı (Kansu vd. 2006: 52,53).

Napolyon'un İtalya Seferi, Fransa o tarihe kadar yapmış olduğu en başarılı antlaşma olan 18 Ekim 1797 tarihli "Compo Formio Antlaşması"nı Avusturya ile imzalamıştır (Uçarol 1995: 20,21). Orduların teşkilatına dâhil olan askeri havacılık ise ordulara büyük bir dinamizm ve esneklik getirmiş bulunmaktadır. Askeri havacılık ve hava harp tarihinde ilk unsur balon olmasına rağmen, 1903 yılında uçağın uçuşu ve bu alanda yapılan çalışmalara büyük bir ivme kazandırmıştır. Kısa süre sonra uçaklar askeri havacılıkta başat rol oynamaya başlamışlardır. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra uçaklar, devletlerarası bir muharebede ilk defa Osmanlı ordularına karşı bir savaşta kullanılmıştır. Burada hava gücünün kullanım yöntemlerinin ilk uygulamaları görülürken, kısa süre sonra askeri havacılık bütün gelişmiş ve gelişmekte ülkeler başta olmak üzere hemen her ülkenin askeri teşkilatında yer almış (Yalçın 2017: 21-37; Yalçın 2016: 22-24; (Yalçın 2021: 153,154,158).) ve hava gücünün harekât prensipleri ve neveleri şekillenmiştir. Bugün uygulanan hava harekâtı yöntemleri Birinci ve İkinci Dünya Savaşları esnasında şekillenmiş bulunuyordu. Günümüzde uygulanan belli başlı hava harekât neveleri; Stratejik Taarruz, Mukabil Hava Harekâtı, Mukabil Uzak Harekâtı, Mukabil Kara ve Mukabil Deniz Harekâtı ve tecrit olarak tasnif edilir. Bunun yanında asker-sivil işbirliği kapsamında da bir takım yöntemler bulunmaktadır. Harp tarihi yazımında bu yöntemlerin bilinmesine ihtiyaç duyulacaktır. Örneğin Kıbrıs Barış Harekâtını hava boyutu ile incelemek gerekirse öncelikle burada görev alan uçak tiplerinin ve bu uçakların hangi göreve uygun olduğu, konuşlanma yerleri ve gerekçeleri, yaptıkları sortilerle (uçağın görev için havalanması) hangi harekât nevine hizmet ettikleri, diğer kuvvetlerle müştereklik mesaisi, isteklere yeterlilik ve çıkarılması gereken sonuçların incelenmesi gerekir.

Harekâtın bütün boyutlarının doğru anlaşılması için harp tarihi yazımında kara, deniz ve hava unsurlarını harekâtı yapılan görevler dikkate alınarak ayrı başlıklar halinde incelenmelidir. Birinin gözardı edilmesinin gelecek harplere hazırlanma, subayların doğru ve yeterli eğitim alması sürecinde olumsuz sonuçları olacak ve sonraki harplerde bu kayıplar hezimet olarak kendini gösterecektir. Bu sebeple harp tarihi yazımında yazanın kimliği ne olursa olsun bütünü görmesi ve belli bir yapının kıskacında kalmaması gerekir.

1.3. Harp Tarihi Yazımında Esaslar

Tarih yazımı yönteminde uygulanan bilimsel yöntemlerle harp tarihinin yazımında uygulanacak kurallar dikkate alınarak harp tarihi yazımına yönelik esaslar belirlenir. Harp tarihi yazımında stratejik, operatif ve taktik seviyede bir harekât esas alınabileceği gibi kara, deniz, hava kuvvetleri harekâtları ile müşterek hareket ya da birleşik harekâta ait bir olay esas alınarak yazım kuralları esasına göre harp tarihi yazımı yapılabilir. Ancak burada yukarıda bahsi geçen mahzurların yaşanmaması için bütünü verilip verilmediğinin bilinmesi gerekir. Bu durumda farklı birlikler arasındaki koordinasyonun ve harekâta olan etkilerinin doğru ve olayın gerçekleştiği sürece uygun olarak bütüncül bir yaklaşımla ile tespiti gerekir.

Harp tarihi incelemesinde kuvvetlerin görev alanları ve harekâta etkileri dikkate alınır. Bir kara unsurunun kullanım yöntemi ile hava ya da deniz gücünün kullanılmasındaki

farklılıklar ve kendilerine mahsus özel durumları dikkate alınır.³ Kara, deniz ve hava muharebelerinin sevk ve idaresi ile amaca yönelik beklentiler farklı olabilmektedir. Özellikle hava ve deniz gücünün bir operasyona hazır olabilmesi için büyük maliyetlere ihtiyaç duyulur. Bu sebeple her operasyonda seri olarak ve anlık kullanılmalari maliyetleri artırması ve bir süre sonra daha önemli operasyonlarda gerekli desteği verememe sorunu ortaya çıkmaktadır. Buy nedenle yüksek bir koordinasyon ile ortak amaca hizmet edecek şekilde planlandıklarının harp tarihi incelemelerinde de dikkate alınması gerekir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman hava kuvvetleri savaşın ilk üç yılında oldukça büyük performans göstermesine rağmen sevk ve idaredeki hataların yanında, personelin yorgunluğu ve motivasyonunu kaybetmesi ve lojistik desteklenme oranının giderek düşmesi ile etkisini savaşın sonlarına doğru büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu nedenle hava gücü kullanımında; merkezî kontrol ve yerinden icra, devamlılık, önceliklerin doğru tespiti, gücün dengeli kullanımı, sinerji oluşturma, harekât temposunun yüksek tutulması dikkate alınırken, kara ve deniz hareket yönteminde uygulanan usuller farklılık arz edecek ve farklı bir yöntemin uygulanması gerekecektir. Harp tarihi incelenirken bu farklılıkların ve kuvvetlerin özel koşullarının dikkate alınması gerekir. Muharebe sahasında müşterek hareket etme kabiliyetinin sağlanması önemlidir.

1.4. Harp Tarihini İncelemesinde Dikkate Alınacak Hususlar ve Kazanımları

Her harbin gerçekleştiği şartlara göre karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Şartlar farklı olacağından hiç bir zaman iki farklı harpte her şey aynı olmaz. Birbirine benzer şartlar olsa bile karar verici komuta heyetinin harp prensiplerini uygulamaları ve bu prensiplerden anladıkları harbin sonucunu farklı şekilde neticelendirilebilmektedir (Zaif 2016: 11,12). Bir anlamda "Bir derede iki yere yürülmez." tespiti harpler için de geçerlidir.

1.4.1. Dikkate Alınacak Hususlar

Harp tarihi, sefer ve muharebeleri inceleyerek askerlik sanatının tecrübelerle gelişmesine, sevk ve idare kavramının olgunlaşmasına hizmet eden bir ilim ve sanattır. Harp tarihi incelemeleri harbin silahlı mücadele kısımlarını konu eder. Harp tarihi için kısaca, harplerdeki silahlı mücadelenin ve bunlara etki eden faktörlerin incelenmesidir (Görgülü 2009: 10).

Doğru bir tenkit yapabilmek için usul, harp tarihinin ruhunu tenkit teşkil eder. Harp Tarihi doğru ve güvenilir bir sonuca varabilmek için göz önünde bulundurulması gereken hususlar dikkate alınarak incelenmelidir. İnceleme sonucunda elde edilecek kazanımlar genel olarak aşağıda belirtilmiştir.

- a. Muharebeleri sevk ve idare etmiş olan komutanların yapmış olduğu doğru ve hatalı durumları meydana çıkarması,
- b. Komutanların verdiği kararların hangi maksatla verildiğine yönelik olarak hakiki sebep ve faktörlerin bulunması,

³ Hava gücü kullanımında; merkezî kontrol ve yerinden icra, devamlılık, önceliklerin doğru tespiti, gücün dengeli kullanımı, sinerji oluşturma, harekât temposunun yüksek tutulmasında esastır.

- c. Harekâtın bilinen neticesinin tesirinden kurtulabilmek,
- d. Muharebe veya harpte taraf olan her iki askeri gücün mensubu olduğu devlet ve toplumlara karşı tarafsız ve ölçülü bir tutum izlemek suretiyle olaylara üçüncü bir kişi olarak yaklaşım gösterebilmek,
- e. Komutanın karar ve icraatına politik makamların tesir ve tazyik edip etmediğini ve dönemin politik ortamını tahayyül edip gerçek durumu ortaya çıkarılması,
- f. Bir harbin sebebini ve cereyan tarzı üzerine tesir eden faktörleri çok defa kendisinden evvelki harbin sonunda aramak ve incelenen harbe olan etkilerini bütün boyutları ile tespit edilmesi,
- g. Doğru sonuçlara ulaşmak için yapabilmek için harp ve harekâtı idare edenin yerine empati yapabilme becerisi gösterebilmek,
- h. Harp tarihi ne kadar detaylı incelenirse incelenirse bazı hadiselere ve gerçeklere ulaşılmasının mümkün olmayacağı bilinmelidir.
- i. Harp tarihi incelemelerinde zaman, mekân ve kuvvet dengesi dikkate alınarak etüt edilmelidir. Aynı mekânda farklı zamanlarda karşılaşılan iki askeri unsurun kazanımı farklı olabilmektedir. Bunun önemli bir sebebi kuvvet dengesinde kayma olabileceği gibi bu kuvvet kaymasının bütün sebepleri incelenmesi ve bundan yararlanılması gerekir.

1.4.2. Harp Tarihi İncelemesinin Kazandırdığı Farkındalıklar

Yapılan her bilimsel çalışmanın bir amacının olması ve bilime bir katkısı olması gerekir. Aksi halde hazırlandığı dönem veya sonraki zaman zarfında yararlanılmayan çalışmalar anlamsız kalacaktır. Yine yapılan çalışmaların özgün olması ve özellikle sosyal bilimlerde içinde bulunulan topluma katkı sağlanması gerekir. Harp tarihi çalışmalarının da belirli bir amaca hizmet etmesi ve belirli bir hedef kitesinin bundan yararlanması beklenir. Bu beklentilere cevap vermesi bakımından harp tarihi çalışmalarından aşağıda verilen hususların elde edilmesine katkı sağlaması beklenir.

- a. Harbi veya muharebeyi sevk ve idare edenlerin şahsi hareket tarzları, anlayış kabiliyeti, zekâları, sebat, metanetleri ile orantılı olarak harp problemlerinin hallinde neticede daima eksik kalır ve anlaşılması gereken şüpheli noktalar bulunur. Bu durumun tespiti görevdeki subayların benzer konularda yetenek kazanmasına katkı sağlar (Zaif 2016: 10-12).
- b. Akademisyenlerin, subayların ve öğrencilerin mesleki eğitimine ve genel bilgisinin artmasına katkı sağlar.
- c. Başta subaylar olmak üzere rütbeli personelin, komutanlık vasfının ve yeteneklerinin gelişerek ortaya çıkmasına yönelik en uygun eğitim alanıdır.
- d. Dost ve muhasımların yetenek ve kabiliyetlerini anlamaya yönelik her türlü malzeme ve ortamı sağlar.
- e. Geçmişte yaşanan başarıların ve başarısızlıkların kaynaklarını anlamaya ve hataları tekrar etmemeye yönelik katkı sağlar.

f. Askeri bir laboratuvar olması sebebiyle, harp sanatını öğrenmeye ve sonuçlar çıkarmaya yönelik katkı sağlar. Örneğin;

"Montecuccoli, o zaman Kutsal Roma İmparatorluğu olarak bilinen Alman İmparatorluğu (Osmanlıların "Nemçe" dediği ve Habsburg soyu yönetimindeki Avusturya bu imparatorluğun bir parçasıydı) ordusunda başkomutanlığa kadar yükselmişti. 1664'te Osmanlı ordusuna karşı St. Gothard zaferini kazanması nedeniyle "Hıristiyanlığın Kurtarıcısı" ününü kazanmıştı. Montecuccoli, 1639'da Albay rütbesinde esir düşmüş, İsveç'te esir olduğu yıllarda tarih, hukuk, felsefe ve savaş tarihi incelemeleriyle vaktini geçirmiş, zamanının en kültürlü savaş nazariyecisi olmuştu. 1640-1670'te Osmanlılarla yapılan savaşlar süresince yeni savaş kuramını geliştirmiş, yazılarında Osmanlı savaş örgütlerinin ve yöntemlerinin alınmaya değer yanlarını belirttiği gibi modası geçmiş yanlarını da eleştirmişti. Bundan ötürü görüşleri askerlik çağdaşlaşması açısından Osmanlılar için özel bir önem taşıyordu. ... Cevdet Paşa, Montecuccoli çevirisinin ilgiyle incelendiğini, elden ele dolaştığını bildirir. Yeniçeri kuruluşunun düzenlenmesi ya da kaldırılması fikirleri üzerine bu çevirinin önemli bir etkisi olmuştur" (Berkes, 2003: 69)

Yukarıdaki tespit ve değerlendirmelerde görüldüğü gibi harp tarihine yönelik bir çalışma ülkelerin ordularının kuruluş düzeninden orduların muharebe yöntemlerini kurgulamadaki çabalarının şekillenmesine kadar etkili olabilmektedir.

Harpler ve muharebeler, birçok etkenin sonuca tesir ettiği mücadelelerdir. İyi hesap yapan ve sonuca tesir edecek hususları öngörenin daha avantajlı olduğu sonuçlar verir. Napolyon'a göre;

"Bir muharebenin talihi daima şüpheli olmakla beraber, yüz başarı şartından altmışı hesap edilmedikçe harbe girilmemelidir. İki taraf ayrı ayrı kombinezonlarla birbirine yaklaşır, karışır; bir zaman dövüşülür, kesin an gelip çatar; bir manevi kıvılcım hükmü verir ve en küçük bir ihtiyat sonucu elde eder" değerlendirmesini yapar (Erendil 1998: 11).

Nitekim kendi ordusunu, "En iyi asker, çarpışmaktan ziyade yürümesini bilen askerdir." değerlendirmesinde bulunur ve ordusunu mobilize bir sisteme dönüştürerek bu farkı oluşturmuştur. Muhasımlarının dakikada attığı adım 70 olarak standardize edilmişken, Fransız ordusu dakikada 120 adım atmaktaydı (Erendil 1998: 15). Bu durum ise Fransız ordusunu çok daha dinamik ve inisiyatifi elde tutan taraf haline getirmiştir. Bu durum 1809 yılında başlayan 5'inci Koalisyon savaşına kadar başarılı bir şekilde tatbik edilmiştir.

Harp tarihi yazımında küçük gibi gözükse de ancak sonuca doğrudan tesir eden bu hususlar önem kazanır. Hızı yüksek bir ordu muharebeyi istediği yerde yapma inisiyatifi ele geçirir. Zaman zaman olumsuz şartlara rağmen taktik bir uygulama stratejiyi zayıf duruma düşürebilir. Harp sahası uygulamalarında buna yönelik birçok örnek bulunmaktadır. Yakın zamanlarda gerçekleşen Çanakkale deniz ve kara muharebeleri ile 26 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile başlayıp Büyük Taarruz ile zafere giden başarılar bu kapsamdadır.

Harp tarihi çalışmasında birlik seviyeleri ve uygulayabilecekleri yöntemin doğru tanımlanması gerekir. Taktik uygulamalar kolordu seviyesi bir yönetime denk gelirken, ordular ve kuvvetler stratejik birlikler olarak faaliyet gösterirler (Erendil 1998: 26).

Her dönemin ve zamanın şartları kendine mahsus olduğundan harp tarihinden yararlanırken, mevcut şartların imkân ve kabiliyetlerini doğru değerlendirmek gerekir. Bu incelemeler muhasımlar için de ders mahiyetinde olduğunu dikkate almak gerekir.

1. 5. Harp Tarihi İncelemesinde Kurallar

Harp tarihi incelemelerinde uygulanan kurallar her harekât için ayrı olarak dikkate alınmak durumundadır. Bu kurallar harekât ortamını tahayyül etmenin bir sonucu olarak muharebeyi bütün olarak değerlendirebilmenin yanında olayları bilimsel boyutları ile birlikte, olayları yaşayanların karşılaştıkları şartları doğru değerlendirmekle ilgilidir. Harp tarihi incelenirken dikkate alınan üç temel husus; harbin genişliğine, derinliğine ve çevresel faktörlerinin incelenmesidir (Zaif 2016: 13). Turkish War History, Strategy, Turkish Air Force, Tactics, moral values, Armed Forces

1.5.1. Harp Tarihini Genişliğine İnceleme

Tarihi olaylar aniden ortaya çıkmazlar. Oldukça uzun bir tarihi süreç içinde gerçekleşen olayların neticesi olarak meydana gelmektedir. Olaylar arasında sonuç-neden ilişkisi yer almaktadır. Bu akış içinde nelerin değiştiğinin görülmesi ve neleri yapmanın icap ettiğinin bilinmesi ile asırlar içinde büyük idarecilerin kullandığı müşterek teknikler kadar, harp tarihinin ziddiyetlerinden de yararlanılabilir. Genişliğine incelemede araştırmacının birikimi, tecrübesi ve sanatsal bakışı önem kazanmaktadır. Genişlikten maksat hem zamanca genişlik hem de mekânca genişliktir (Zaif 2016: 13) İncelenen olayla ilgili diğer mekânlardaki olaylara da göz atılmalıdır. İncelenen olaya etkileri ortaya çıkarılmalıdır. Bu mekânlar bazen komşu cepheler olabilir, bazen de diğer kıtalardaki cepheler olabilir (Görgülü 2009: 23). Örnek vermek gerekirse Birinci Dünya Savaşında 1917 yılına kadar taraflar arasında eşit olarak devam ederken, Amerika Birleşik Devletleri'nin harbe taraf olması ile durum İtilaf güçleri lehine gelişmiştir. Bu durum kıtalararası bir etkidir. Burada Amerika'nın harbe giriş nedenleri incelenirken, bir Türk araştırmacı için bu durum Osmanlı cephelerine yansımaları bakımından değerlendirilmesi gerekir. Filistin ve Irak Cephesi bu süreçten derinden etkilenmiş ve sonucu belirleyici olmuştur.

Harbin genişliğine incelenmesi harp prensiplerinin zamana ve duruma uydurularak elastiki bir biçimde uygulanması bakımından da önemlidir. Harp Prensipleri modern dönemlerde bilimsel olarak ve farkındalıkla uygulanmakla birlikte pratikte her zaman var olan hususlar olup Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönem harplerinde başarı ile tatbik edildiği görülür (Yakar, 1999: 15-23).

1.5.2. Harp Tarihini Derinliğine İncelenme.

Bir harp, sefer ve muharebenin sonucuna etki eden sayısız faktörler vardır, harp tarihi inceleyen bu faktörlerden ne kadar çoğunu inceleyebilmişse vardığı sonuç o ölçüde doğruya yaklaşır. Bu nedenle resmi kaynakların yanı sıra hatıra türünden eserler de okunmalıdır (Görgülü 2009: 23).

Derinliğine incelemede; gerçeğin ortaya tam olarak çıkarılabilmesi için; hatıratlar, mektuplar, cerideler ve senaryolardan yararlanılmalıdır (Zaif 2016: 13). Bazen çok basit olaylar, sonucu etkileyebilir. Harp–muharebe iradelerin karşılıklı mücadelesidir. İnsana etki eden her olay muharebenin sonucunu da etkiler (Görgülü 2009: 24). Uzun süren pek çok muharebede kazanan tarafın harekâtı sürdürbilme iradesini destekleyen katkıların neler olduğunun bilinmesi gerekir. Muhasımın gücünü nereden aldığıının bilinmesine ihtiyaç duyulur.

Bir harbi, seferi yada muharebeyi incelerken olaya sadece askeri açıdan yaklaşılması gerekir. Olayın siyasi, politik, sosyal ve ekonomik yönleri de dikkate alınmalıdır. Özellikle olayın nedenlerini de sonuçlarını siyasi tarihle birlikte ele almak uygun olur. Siyasi tarih, askeri tarihin ve harp tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Birbirinin bütünleyicisidir (Görgülü 2009: 24). Burada dikkate alınması gereken bir diğer husus ise harbin sonuçlanmasında tarafların teknolojik, inovatif ve demografik unsurlarının etkilerinin de incelenmeye dâhil edilmesi gerekir (Yalçın 2017: 314). Demografik unsur çevresel faktörde yer alan bir husustur. Harpler incelendiğinde harbin devam ettiği bir zamanda envantere giren bir silah sistemi harbin sonucuna tesir edebilmektedir. Harp tarihi araştırmalarında bu ve benzeri etkilerin olabileceği göz ardı edilmemelidir. Nitekim Filistin Cephesi örneğinde olduğu gibi Büyük Meydan Muharebeleri yapılmamıştır. Ancak zırhlılar, süvariler, yerliler ve uçaklar sonucu belirlemiştir. Bu sonucun alınmasında zaman faktörünü de dikkate almak gerekir.

1.5.3. Harp Tarihini Çevre Faktörünü Dikkate Alınarak İncelenmesi

Harp tarihi araştırmalarında bir diğer kural, çevresel faktörünü dikkate almaktır. Çevresel faktör; harp alanının ve bölgenin coğrafyasını, idari unsurları, harbin içinde yer alan insan unsurunun psikolojisini ve harp şartlarını kapsar. Harbin sevk ve idaresinde rol alan kişilerin biyografileri ve harp şartlarında gösterdikleri performansları harbin şartlarının tahayyül edilmesine katkı sağlar. Çevre faktörleri aşağıda belirlenen dört temel başlık altında detaylandırılabilir (Görgülü 2009: 25; Zaif 2016: 13).

1.5.3.1. Harp Tarihi İncelemesi Çevre Faktöründe Coğrafya Etkisi

İncelemede harekâtın icra edildiği dönemin coğrafi durumunun tespiti yapılmalıdır. Mevcut durum yanlışlara sebebiyet verebilir. O dönemdeki fiziki, ekonomik ve sosyal durumun tahlili yapıldıktan sonra incelemeye başlanılmalıdır. Topoğrafyasız⁴ taktik, coğrafyasız strateji ve harp olmaz gerçeğinden hareketle harbin cereyan ettiği dönemin coğrafyasının analizine ihtiyaç duyulur.

Harplerin incelenmesinde harekâtın yapıldığı zamana ait coğrafya önemlidir ve toplum yapısı ile birlikte incelenmek durumundadır (Zaif 2016: 13). Mevcut şartlarda coğrafya üzerinde oynanması, teknolojinin gelişmesi şartların değiştiğini ve bugünün şartları ile değerlendirmenin geçmişte yapılan bir harbin çevre faktörünü yansıtmayacağına yönelik bilgiler verir.

⁴ Yeryüzü şekillerinin incelenmesi bilimidir.

1.5.3.2. Harp Tarihi İncelemesi Çevre Faktöründe İdarî Unsur

Harplerin kazanılmasında ya da kaybedilmesinde vazgeçilmez unsurlardan biri harbin sürdürülebilirliğinin en önemli unsuru olan lojistik destektir. Harp ve muharebelerin tahlilinde lojistik ve idari unsurun diğer faktörleri göz ardı edilemez. Bazı harp ve muharebeler vardır ki kaybedişlerinin önemli bir nedeni idari unsurdur (Ágoston 2017: 82-84; Görgülü 2009: 25). İdari unsur; harbi tahlil ve tenkit ederken etkileri ya da harbi incelerken uygulanan idari unsur ve alınacak dersler yönüyle önemlidir (Görgülü 2009: 25). İkinci Dünya Harbinde Pasifikte yaşanan muharebeler bu alanda oldukça önemli örneklerdir. Pearl Harbour Baskını ve Filipinlerdeki harekâta Japonlar beklentilerinin çok üstünde bir başarı elde ettiler. Bu başarının vermiş olduğu aşırı özgüven ile harekâtın yarıçapını destekleyebildiklerinden çok daha ileriye taşırırlar ve sonuçta bütün insan üstü dirençlere ve mücadeleye rağmen harekâtı yürütemez duruma düşerler.

Keza Almanya'nın aynı savaşta genişleme süreci de idari ve lojistik hususların ihmali ile sürdürülememiş ve bütün kazanımlarını kaybetmişlerdir. Bu konuda Milli Mücadele tarihi de bir başka örnektir. Türk ordusu Sakarya Savaşı sonucunda önemli bir başarı elde etmesine rağmen taarruzu sürdürmemiştir. Bu durum TBMM'de büyük tartışma konusu olmuş ve Mustafa Kemal Paşa ağır tenkitlere maruz kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu durumu; "Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır." (Atatürkçülük Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1983: 224; Yalçın 2017: 396) sözleri ifade etmiş ve amaçlarının nihai taarruz olduğunu ancak bunun zamanlamasının önemli olduğunu gerekliliğini belirtmiştir. Keza artık harpler orduların ötesine geçmiş ve "topyekûn" harp kavramının ifade ettiği milletlerin savaşına dönüşmüştür. Atatürk bu durumu;

"Savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki illetin bütün varlıklarıyla ve bütün sahip oldukları şeylerle, bütün maddi ve manevi güçleri ile kargı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir." (Atatürkçülük Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1983: 237) şeklinde veciz olarak ifade etmektedir.

Harp tarihi araştırmacısının yalnız orduların durumunu incelemekle sonuca ulaşması ve sağlıklı veriler elde etmesi beklenmemelidir. Balkan Harbinde kaybeden bir ordunun hangi saiklerle Çanakkale'de zafer kazandığını idari hususlar kadar lojistik planlamalarda aramak gerekir.

1.5.3.3. Harp Tarihi İncelemesi Çevre Faktöründe Harp Psikolojisi

Harp tarihi incelemesinde tarafların sadece fiziki güçleri değil bunun yanında moral değerleri mutlaka dikkate alınmalıdır. Muharebelerin doğal yapısında, matematiksel ölçüleri aşan çeşitli faktör ve kuvvetler rol oynar. Muharebelerde yalnız silahlar değil her şeyden evvel karşılıklı sevk ve idareler, azim ve iradeler çarpışır ve muharebe sahasında, tükeniş ancak fikirlerde belirdiği zaman tehlikelidir. Bunların etkileri göz ardı edilerek yapılacak incelemeler sağlıklı olmayabilir (Görgülü 2009: 26; Senai 2016: 40,41). Harbin sevk ve idaresinde harbin psikolojisinin etkisini iki yönde ele almak gerekir. Bu hususlar; muharebenin gidişatına ve sonucuna etkilerinin ortaya çıkarılması yönünden incelenmesi gerekir (Görgülü 2009: 26). Atatürk'ün bu konudaki tespiti:

“Subay, yalnız, askere harp vasıtalarını öğreten ve ona harpteki vazifesini gösteren bir insan değildir. O, insani ve milli hisleri de işler ve onları icabında düşman karşısında silah kadar tehlikeli bir hale getirir.” ve “Komutanlar kıtalarının moral durumlarını bizzat içlerine girmek suretiyle anlamalı. Bu şekilde daha güvenle emir verilebilir. Üst rütbeler emirlerinde olanlarla konuşmalı, serbest söz söylemeye alıştıralı. Bu tutum faydalı ve gereklidir.” şeklindedir (Atatürkçülük Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1983: 240, 245).

Atatürk’ün askeri yaşamına bakıldığında askerin moral faaliyetine verdiği değer, inandırıcılık ve en önde muhasıma karşı durabilme iradesidir. Bu duruşu, askerine ölmeyi emretme gücünü kazanmıştır. Osmanlı tarihinin hemen her safhasında Türk komutanların birliklerinin başında bizzat mücadele ettikleri ve pek çok yüksek rütbeli paşanın at üstünde veya muharebe sahasında isabet eden mühimmat ya da silahlarla şehit olduğu bilinmektedir. Ancak tarihi kayıtlarda yer alan gerektiğinde ölüm emri vermek kadar Doğu Cephesi ve Filistin Cephesi’nde ile Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde olduğu gibi gerektiğinde daha iyi bir taarruz ve birlik kaybına ve kaptırmasına meydan vermemek için kontrollü geri çekilme de askerlik ilminin gereğidir.

1.5.3.4. Harp Tarihi İncelemesi Çevre Faktöründe Biyografik Unsurlar

Biyografik incelemede yönetenlerin hasletleri, harekâtı etkileyebilecek özellikleri ve bu özelliklerinin harekâtın seyrine olan etkisi tespiti çalışılır. Böylece harekâta müspet etkisi olan komutan/lider tipleri ile felakete sebep olan tipler üzerine bir fikir sahibi olunabilir. Liderlik ve karakter eğitimine girdiler sağlanabilir. Ayrıca komutanlar da tanınmış olur (Görgülü 2009: 26). Harp tarihine yönelik kültür artırılır, muharebelerin seyrinde insan unsurunun etkisi anlaşılır.

Biyografik incelemede yalnız bir komutanın veya komutanların değil komuta heyetinin harp kıymeti de incelenmelidir. Okullar ve kıtalardaki talim ve terbiye durumları, harp tecrübeleri gibi hususlar dikkate alınmalıdır (Görgülü 2009: 26). Mustafa Kemal Atatürk’ün, “Bir ordunun kıymeti, zabitan ve kumanda heyetinin kıymeti ile ölçülür.” (Atatürkçülük Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1983: 240) tespiti bu bakımdan önemli bir tespittir. Bu durum barış şartlarında pek anlaşılmasa da zor zamanlarda tezahür etmektedir. Osmanlı tarihinde II. Viyana Kuşatması sonrası ve Balkan Savaşları esnasında bu duruma benzer hususlardan kaynaklanan sıkıntıların sonucu ağır olmuştur. İnsan faktörü kapsamında; komutanların yanında ordunun teknik sınıfı, muharebede en önemli unsur olarak ortaya çıkan erbaş ve erlerin eğitim seviyesi, savaşa olan bakışları, milli seciyeleri de önemlidir. Geçmiş savaşlarda savaşların kritik hal aldığı durumlarda ordunun insan unsurunun davranış şekilleri ve harekâta etkileri belirleyici etkilere sahiptir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı yıllarında Komutanların Anadolu askeri talep etmeleri bu kapsamdadır.

Subay ve komutanlar barış dönemlerinde mesleklerini pozitif bilimin gerektirdiği şekilde geliştirmek ve olası durumlarda bu bilgiyi kullanması gerekir. Eğitimde yaşanan zafiyetin ve yetersizliğin bedelinin harekât şartlarında telafisi mümkün olmayacaktır. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler bölümünde bağışlanan kitapların analizi yapıldığında şu durum ortaya çıkmaktadır. 15. ve 16’ncı yüzyıllarda Osmanlı Paşaları bağışladıkları ve sayıları binleri bulan

yazma eserleri buradadır. Muhtemelen bu eserlerin büyük kısmını okumuşlar ve entelektüel birikimlerini artırmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunun büyük bir güce dönüşmesinin temelinde akıl ve bilimin olduğu gerçeği bu bakımdan önemlidir. Harp tarihi incelemelerinde komutanların, subayların ve harekâta tesir eden teknik personelin eğitimi ve yeterliliğinin başarıya olan etkilerinin dikkate alınması gerekir. İnsan unsuru bu bakımdan önemlidir.

2. Harp Tarihi İncelemesinde Metot

Harp tarihinde faydalı tetkikler, tetkiki yapanın kendisini harekâtın sorumlusu yerine koymasıyla daha anlamlı olacaktır. Şüphesiz bunun için de askeri ortamın ve harekât alanının tahayyül edilebilmesi gerekir. Harekâta ilgili her hususu tam ve doğru olarak tespit etmek, savaşın sorumlusu komutanın elindeki imkân ve kabiliyetler ile kazandıklarıyla kaybettiklerini tam olarak bilmek önemlidir. Bir harekât teferruatlı bir inceleme ve hiçbir tesir altında kalmadan, objektif olarak keskin bir muhakeme ile yapılmalıdır. Sonuçta tarafsız olarak süzgeçten geçerek elde edilen sonuçlar objektif bir tenkide bağlanırsa incelenen harekâtın tarihi tetkiki gerçeğe en yakın şekilde yapılmış olur (Zaif 2016: 12; Görgülü 2009: 31-34).

Harp tarihi incelenirken takip edilmesi gereken sıra, harbin bir bütün olarak anlaşılması ve harbe etki eden unsurların harbin genel seyrine katkıları bakımından önem arz eder. Bu incelemede olumlu ve olumsuz etkileri olan unsurların tespiti yapılır. İncelemede ilave alt başlıklar olabileceği gibi temel olarak yöntem aşağıda sıralandığı gibidir.

2.1. İncelenecek Harbin Önemi

İncelenmesine karar verilen harbin hafızalarda canlı tutulması ve aktarılması hususu ile harbin gerçekleştiği dönemde harbin içinde yer alanların uygulamalarının düşünce, eylem ve davranışları ile farklılıklarının katkıları dikkate alınır (Turan 1983: 16). Seçilen Harp veya muharebede uygulanan yöntemlerin daha sonraki harekâta etkisinin olabileceği gerçeği dikkate alınır. Bütün muharebe ve harplerin incelenmesinin güçlükleri karşısında moral değerleri bakımından önemli olduğu değerlendirilen muharebeler seçimde dikkate alınmalıdır. Harbin seçiminde dikkate alınacak hususlar başlıklar halinde şunlardır (Ara 1983: 33).

- (1) Taktik ve Stratejiye olan etkileri,
- (2) Bilim ve teknolojinin gelişmesine paralel olarak taktik ve stratejideki değişikliğe olan etkileri,
- (3) Tarafların askeri teşkilatı, teçhizatı ve doktrinlerdeki değişimine yönelik bilgilere ulaşma ve mukayese etme,
- (4) Tarafların askeri alametlerini gösteren; yasalar, nizamlar, sancak, üniforma, madalya ve rütbelerdeki değişim ve gelişmeleri inceleme,
- (5) Tarafların lojistik hizmetlerinin tarih içindeki gelişimini inceleme,
- (6) Personel eğitimini ve özellikle subay, kurmay ve komutan eğitimini değerlendirme,
- (7) Savaşların siyasi, fikri, iktisadi ve sosyal boyutlarını incelemek suretiyle tarafları galibiyet veya mağlubiyete götüren saikleri ortaya çıkaracak hususların tespiti dikkate alınır.

2.2. Harp Öncesi Siyasî Dönem

İstisnalar dışında harpler hiçbir emare olmadan aniden ortaya çıkmazlar. Harplerin öncesinde, tarafları oluşturan devletler ya da devletler grubunu oluşturan ittifaklar arasında siyasi gelişmeler yaşanır. Harp kendini belli ederek açıktan gelir ve taraflar bundan haberdardır.

Taraflar arasında meydana gelen menfaat çatışmaları ve ihtilaflar siyasi durumun gerginleşmesine ve tırmanmasına neden olur. Bu gelişmelerin seyrinin incelenmesi, harbin maskeleye ve gerçek sebeplerinin bilinmesi (Görgülü 2009: 31) sonucu etkili figürlerin tespit edilerek süreçte yaşanan gelişmelerin detaylı araştırılmasına ihtiyaç duyulur.

2.3. Harbin Sebepleri

Harbin sebepleri bütün yönleri ile araştırılır. Harbin sebepleri geçmiş dönemlerde ve günümüze daha yakın dönemlerde farklı sebeplerle ortaya çıkmış olabilir.

Bu sebepler (Zaif 2016:14);

- (1) Toplumlar arasında zamanla soruna dönüşebilen ya da kendi inançlarını yayma düşüncesinden kaynaklanan dini sebepler,
- (2) Aşiret devrinde toprak, politik ve milli birliğin korunması,
- (3) Şan-şöhret, öç alma hissi,
- (4) Irkçılık cereyanları, ırk birliği kurma ve yayma düşüncesi,
- (5) Emniyeti sağlama ve refahtan maksimum pay alma düşüncesi ise son dönemlerin önemli sebepleri arasındadır.

Maskelene her savaşta az ya da çok etkili olduğundan bu boyutu gerçek nedenler ile karıştırılmamalıdır (Senai 2016: 38). Gelecekte potansiyel tehdit olabileceği ya da güç dengesinde etkinliğinin artacağı değerlendirilen muhtemel devletlerin de gelişmemesine yönelik tedbirlerin alınabileceği ve farklı gerekçelerle bu durumun bir harp sebebi olabileceği dikkate alınmalıdır.

2.4. Harbin Maksadı

Harbin maksadının anlaşılması, plan ve harekâtın planlanması ve harbin cereyanının amaca uygun olarak icrası bakımından gereklidir. Bazı durumlarda ise istihbâri gerekçelerle bu durum son ana kadar oldukça mahdut bir grubun bilgisi dâhilinde tutulabilir. Tarihte Fatih Sultan Mehmet'in seferlerini gizli tuttuğu bilinir. Bazı durumlarda da harekâtın çok hızlı şekilde yapıldığı vaki olmuştur. Araştırmacının etüt ettiği harbin arka planını anlamaya çalışması gerekir.

2.5. Harekât Alanı veya Bölgesinin Etüdü

Harekâtın cereyan ettiği coğrafi sahanın harekâtın gerçekleştirildiği tarihteki şekli ile harekâtı anlamaya uygunlukta kısmi bir bölgesinin etüt edilmesine ihtiyaç duyulur. Etüt edilen harekât sahası; muharebenin icra edildiği mevsim gibi diğer fiziki şartlar ve durumlar dönemin şartları esas alınarak incelenir.

Harekât alanında ve çevresinde tarafların konuşlanma gücünü doğru ve yeterli olarak tanımlamak gerekir. Bölgeye geliş istikametleri, bölgede konuşlanan askeri güçler; taarruz,

savunma, NBC, kara, hava ve deniz güçleri ile bu güçlerin imkân ve kabiliyetleri ile lojistik desteklenebilirlikleri dikkate alınır.

2.6. Tarafların Kuvvetleri ve Harekât Planları

Tarafların kuvvetleri hakkında bilgiye ulaşmak önemli bir sorun olmazken, tarafların harekât planlarının bilinmesi her zaman mümkün değildir. Harp tarihi yazımına önemli katkı sağlayacağı kaçınılmaz bir gerçek olmakla birlikte, tarafların harp planından ziyade harp sahalarındaki uygulamaları askeri kültür ve harp tarihine katkı sağlamaktadır. Planlar, harekât esnasında değişebilmekte, yeni planlar hazırlanarak anlık uygulamalar zorunlu hale gelmektedir. Diğer taraftan bu planlar gizli olduklarından, planlara ulaşmak pek mümkün olmamaktadır.

2.6.1. Tarafların Kuvvetleri

Bir harbin icrasının anlaşılması bakımından en önemli hususlardan ikisi harekât öncesi kuvvetlerin mukayesesi ve tarafların planlarının incelenmesidir. Bu bilgilerin doğru olarak anlaşılması harbin cereyanını anlamak bakımından temel teşkil edecektir.

Birliklerin arazi üzerinde birbirlerine göre konumlarını gösteren tertip ile birliklerin personel, teşkilat ve silah durumunu kapsayan konuşlanmasının bilinmesi önemlidir. Günümüze doğru yaklaştıkça orduların teşkilat yapısındaki değişiklikler, silah sistemlerinin gelişmesi ve orduların tarihin her zamankinden daha fazla mobilize olması sebebiyle durum daha da nazik bir hal almaktadır. Diğer taraftan mobilize gücü artarken hava ve uzay gücündeki gelişmeler de tespit alanında fırsatlar sağlamaktadır. Bu bilgiler özellikle az kuvvetle birliklerin nasıl kullanıldığının (Görgülü 2009: 31) ve savaşın sonucuna tesir eden hususların tespiti bakımından önemlidir. Tarafların kuvvetlerinin nicel olduğu kadar nitel olarak bilinmesi gerekir. Körfez Savaşı'nda Irak'ın güçlü ve sayısal üstünlüğü olan bir ordusu olduğuna inanılıyordu. Oyda müttefiklerin niteliği ve harbin sonucunu belirleyecek ayırt edici yönleri çok kuvvetli olduğundan harp çok kısa sürmüştü ve Irak yenilgiyi kabul etmiştir.

2.6.2. Tarafların Harekât Planları

Planların incelemesinde amaca göre; sefer, seferberlik, harekât, lojistik, personel, istihbarat planları ve ekleri ayrı ayrı incelenmelidir. Seçilmiş örneklerden emir ve raporların tahlili yapılabilir. Harekâtı yönetenlerin şartlarını anlamaya çalışmak için orada olanları hissetmek gerekir (Görülü 2009: 32).

Yapılan tahliller harp prensipleri bakımından değerlendirilir. Sıklet merkezi başta olmak üzere, prensiplere ne kadar bağlı kalındığı incelenir. Burada uygulamanın bir bütün olarak ve harekâtın gerçekleştiği zamanın şartları dikkate alınarak değerlendirilmeye alınması önemlidir.

2.6.3. Harbe Tesir Eden Şahısların Biyografileri

Komuta heyetinin, harbe tesiri, sevk ve idare yetkisini kullanmaları sebebiyle önemlidir. Harp Tarihi incelemesinde komutanların biyografilerinin bilinmesi harbin sonuçlarına olan tesirlerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Tarihte birçok harp ve muharebede komutanların katkıları harekâtın sonucunu belirleyici olmuştur. Alparslan'ın Malazgirt Savaşı öncesi tutumu,

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi sürecinde atını denize sürece kadar harekate kendini adaması, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi esnasında askerinin hoşnutsuzluğu karşısında atına atlayarak tek başına gideceği kararlılığını göstermesi ve ordusunu peşinden sürüklemeyi başararak Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in Çanakkale'de geriye çekilen askeri sipere yatırması, destek kuvvetlerini bölgeye çekerek düşmanı durdurması ya da Sakarya Savaşı öncesinde ordunun daha iyi bir hazırlık için Sakarya'nın doğusuna çekilmesi bu alana örneklerdir.

Tarafların güç dengesini değiştirebilen ve sonucu beklentinin aksi yönde değiştiren güçlü kişilikler olduğu kadar olumsuz örnekleri de harp tarihi incelemesinde dikkate alınmalıdır. Tiryaki Hasan Paşa'nın sınırlı kuvvetler ile gerçekleştirdiği Kanije Savunması ile bütün imkânlara rağmen kaybedilen II. Viyana Kuşatması her iki hususa dair örneklerdir.

2.7. Harekât İcrası

Harekâtın icrasının incelemesi de boyut itibarıyla beklenen gayeye bağlıdır. Gaye öğrenmek olduğunda icra bütün safhaları ile kronolojik olarak incelenir. Gaye harp sanatını öğrenmek ise icranın sadece seçilmiş kesitlerini incelemek yeterlidir. İcranın bütününcü incelemek daha ziyade kişisel çalışmalarda mümkündür. Toplu çalışmalarda zaman tahdidi olduğundan genellikle seçilmiş kesitler incelenir. Kesitlerin öncesi ve sonrası harekâtle bağlantı kurmaya yetecek kısalıkta özetlenir. Harekâtın icrasında seçilecek her kesit, her kare aslında birer taktik, operatif veya stratejik seviyede meseledir. Yani icranın incelenmesi esas itibarıyla mesele çözümüdür. İncelenen harekâta ne kadar çok mesele çıkarılabilirse öğrenilme oranı o denli artar ve inceleyenler harp sanatında tecrübe kazanırlar (Görgülü 2009: 32). Yakın zamanlarda bazı çalışmalarda kullanılan 3T (Teşkilat-Teçhizat-Tefekkürat) prensinin (Şayin 2011: 151-181; Efe-İnaç 2016: 86-96) gerek kültür tarihi gerekse harp tarihi kapsamında hemen her olayda incelenmesi ve çalışmanın tamamlanmasında dikkate alınması gerekir.

Seçilecek kesitler, sevk ve idare sanatının her konusundan olabilir. Liderlik problemlerine hitap eden bir kesit alınabilir. Harekât, istihbarat, personel, lojistik gibi ana konuların alt konularından kesitler seçilebilir. Kesit seçiminde esas, çeşitlilik, tartışılabilir ve üzerinde fikir üretilebilir olmasıdır (Görgülü 2009: 33). Harekat ortamında uygulanan yöntem Komutanın ve karar verici ortak aklın harp sanatına yatkınlığı ve bilgi seviyesi ile birlikte geniş bir tecrübe sahibi olmasıyla sonuca tesir eder. Çanakkale Cephesi kara harekatında 5.Ordu Komutanı Liman von Sanders ile Türk Kurmay subayların savunma stratejileri ve çıkarma bölgeleri hakkındaki görüşleri birbiri ile uyumlu değildi. Tarih Türk subaylarını haklı çıkardı. Bu konular başlı başına üzerinde durulması gereken ve dersler alınması gereken harekâtın icrasına yönelik hususlardandır.

Kişisel incelemelerde harekâtın cereyanı takip edilirken, yeni bir kararı gerektirecek durumlar tespiti çalışılır. Tespit edilen durumlarda zihni harp oyunu yapılır. "Acaba burada ben olsaydım ne yapardım? Nasıl karar verirdim? Nasıl emir verirdim? Karşı taraf ne yapabilir? Bunun için kısa durum muhakemeleri yapılmalıdır. Bu muhakemelerin yapılabilmesi için ise karşı tarafın harekâta yönelik planlamalarının neler olabileceği yönünde bilgi sahibi olmak gerekir.

Bazen sadece hareket tarzları ile düşman imkân ve kabiliyetlerinin tespiti başlı başına mesele olabilir. Durumun özelliğine göre üzerinde çalışılacak konu değişiklik gösterir. Bir karara sonuca ulaştıktan sonra harekâtın cereyanına devam edilir. Tarihteki komutan neyi, nasıl, niçin, hangi vasıtalarla ve kimin katkısını elde ederek yapmış? Planlama ile uygulanan kararlar kritik edilir, neden ve niçinlerini bulunmaya çalışılır. Uygulanmış olan kararın harekâtın cereyanına olan etkisine bakılır. Zihni çalışmada bu hususlar dikkate alınır. Kişisel çalışmalarda, özellikle yeni başlayanlarda mesele başlangıçta tespit edilemeyebilir. Harekâtın cereyanını takip ederken daha önce bir meselenin yaşanmış olduğu anlaşılır. Bu durumda meselenin doğduğu başlangıçtaki kesite dönülüp yukarıdaki zihni çalışmanın yapılabileceği gibi doğrudan uygulanan kararın harekâta etkileri üzerinde de çalışma yapılabilir. Esas olan harekâtı takip ederken bir okuyucu gibi değil o harekâtı yöneten bir komutan gibi olmalıdır (Görgülü 2009: 33).

3. Harp Prensipleri Bakımından Değerlendirme, Askeri ve Siyasi Yönü ile Temel Kavramlar

Harp prensiplerinin uygulanışı, planlarda olduğu gibi, harekâtın cereyanında da inceleyiciye kontrol formu görevi yapar. Prensiplerin uygulanışının çeşitli örnekleri görülür. Uyma ve ihlal etme hallerinin sonuca etkileri anlaşılır. Bunlardan dersler, sonuçlar çıkarılır (Görgülü 2009: 33). Harp prensipleri harp tarihi incelemesinde uygulanan yöntemler olması yönüyle savaşın sonucuna olumlu ya da olumsuz tesir ederler.

Harpler, diplomasinin sona erdiği ve kilitlendiği durumlarda ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle milli hedeflerin askeri güç kullanılarak elde edilmesidir. Milli hedefler belirlenirken, ülkenin coğrafyası, jeopolitiği, jeostratejisi, nüfus yapısı, yer altı bilinen veya bilinmeyen kaynaklarının muhasımın değerlendirmesindeki yeri, kültürel kodları, tarihteki rolü, mevcut imkân ve kabiliyetleri, gelecek senaryolarında elde edebileceği fırsatları, bölgesindeki konumu ve milli hedef ile bunu gerçekleştirme iradesi daima dikkate alınan hususlardır.

Harbin de bu gerçeklerden hareketle, hedefinin açık, ulaşılabilir ve sonucunda milli menfaate hizmet etmesi gerekir. Harpler milli hedefin teminine yönelik kullanılabilen sert güçlerdir.

İstenilen sonucu ek kısa sürede, en az maliyetle elde etmek ve muhasımı istenilen çizgiye getirebilmek için harp belirli prensiplere dayalı olarak icra edilir ve harp prensipleri (Erendil 1998: 29) olarak tanımlanan bazı yöntemler uygulanır.

Harp Sanatının prensipleri; ünlü komutanların uygulamaları ile oluşmuş ve zaman içerisinde gelişmişlerdir. Harp prensiplerinin uygulamaları ve yorumları farklı ülke orduları ve kuvvetlere göre farklı yorumlanabilmektedir.

3.1.1. Hedef Prensibi

Gayretlerin kesin sonuçlu elde edilebilir bir amaca yönlendirilmesi. Bir başka kaynakta, taktik alanda değişik nitelikte oyalama taarruzları ve stratejik, psikolojik ve politik taarruzlar olarak tanımlanmıştır (<https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/> (E.T.:06.02.2021)).

Hedef prensibi taktik, operatif ve stratejik seviyede dikkate alınması gerekir. Taktik seviyeden bakıldığında; arazinin durumu, harekâtın icra edildiği zamanda hava durumu, personelin eğitim seviyesi, doktrin ve teşkilat yapısı, kuvvetli ve milli silah sistemleri, haberleşme, ulaştırma sistemleri ve lojistik destek gücüyle uyumlu olmaları gerekir. Hedef açık ve net belirlenmesi yanında erişilebilir ve kesin sonucun elde edilmesini sağlamaya uygun olmalıdır (Erendil 1998: 29).

Askeri Operatif hedefler, stratejik hedeflere göre çalışır. Taktik hedefler ise operatif hedeflerin stratejik hedefe hizmet etmesine yönelik olarak planlanır. Ara hedefler düşmanın harekât maksadına; ekonomik ve süratle ulaşmaya yönelik olmalıdır. Askeri stratejik hedef harbin sonunda elde edilmesi gereken siyasi beklentiye ve kazanımlara uygun olmalıdır. Şayet siyasi hedef düşmanın bütünü ile mağlup edilmesi ise askeri stratejik hedef, düşman silahlı kuvvetlerini operasyon gücünü ortadan kaldıracak şekilde etkisiz hale getirmek olmalıdır. Hedef seçimi; harekât alanında bulunan askeri varlığın vazifesine, sevk ve idareye memur olan komutana verilmiş olan vazifeye uygun olmak durumundadır. Şüphesiz bunun için yapılabirliği mümkün bir çerçeve çizilmesi gerekir. Bu ise dost kuvvetlerin mevcut imkânları, orduyu oluşturan insan gücünün harekete geçirilebilen disipline edilmiş iradesi ile düşmanın benzer niteliğine ve harekât sahasının karakteristik özelliğine göre şekillenir. Uhud Savaşı'nda okçuların, emir almadıkça görev yerlerini terk etmemesi gerekirken savaşın kesin kazanıldığını ve ganimet toplanmaya başlandığını görerek yerlerini terk etmeleri ve sonrasında alınan yenilgi ve kayıplar maddi yeterlilikten ziyade insan unsuruna dayanan bir sonuç olmuştur. Bu olay disiplinin her şartta korunması, her muharip veya destek unsurun görevini tam yaparak dışlinin sorunsuz işlemesine yönelik bir örnek olarak daima canlı tutulur. Bu yönüyle, İslam ve Türk harp tarihinde her zaman dikkate alınan bir hadise olarak görülür. Yine İkinci Viyana Kuşatmasında harekâta başlarken verilen hedef ile sefer esnasında ana hedeften sapmaların harekâtın başarısızlığına olan etkisi önemli bir hadisedir.

3.1.2. Taarruz Prensibi

İnisiyatif kullanılarak hedefin ele geçirilmesi ve Taarruz ruhunu muhafaza etmesidir. ([https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/(E.T.:06.02.2021))). Savaşlar bir tarafın taarruzu ile başlar ve ilk taarruz eden inisiyatifi ilk olarak ele geçirir. Bu durum karada olduğu gibi denizde (Slade 2012: 145) ve havada da benzer durumdadır. Taarruzun sürekli olarak gelişmesi ve askeri hedefe odaklı olarak inkişaf etmesi gerekir. İnisiyatif kullanılarak hedefin zapt edilmesidir (Erendil 1998: 29). Hedeflerin yanlışlığı durumunda elde edilecek sonuç yıkıcı olabileceği dikkate alınmalıdır. Taarruz aynı zamanda doğru ve zamanında yeterli bir kuvvetle tanımlandığında moral artırıcı bir etkiye de sahip olur.

Taarruzi harekât, komutanın inisiyatifini kullanmasına mani olur. İsteğini düşmana kabul ettirmesine, muharebenin temposunu ve cereyan tarzını saptamasına, düşmanın zayıf tarafından ve değişen durumdan süratle yararlanmasına imkân sağlar. Ya da komutanın savunma yapmasına olanak verir. Savunma kuvvet tasarrufuna yönelik ve sınırlı süreyle icra edilmesi gerekir. Nihai sonuç genelde taarruzi hareketle alınacağı kabul edilir. Bununla birlikte geri çekilme de taarruzi harekâtın bir parçası olabilir. Tarih boyunca Türklerin tatbik ettikleri Turan

Taktiği veya Kurt Kapanı görünüşte bir çekilme gibi olmasına rağmen muhasımı mobilize hale getirerek, insicamını ve zihinsel bütünlüğünü bozması ile başarılı sonuçlar alınan bir taktik olarak binlerce yıl uygulanmış taarruzi bir harekâttir.

Hava gücünün gelişmesiyle taarruz prensibinde yeni yaklaşımlar oluşmuştur. ABD Hava Kuvvetlerinden Albay John Warden, geliştirdiği sistem yaklaşımıyla Birinci Körfez Harbindeki hava harekâtının mimarı olarak gösterilmektedir. J.Warden bütün ülkelerin ve stratejik unsurların sistem yaklaşımı ile analiz edilmesi gerektiğini ortaya koyarak, bu maksatla iç içe geçmiş beş halkadan oluşan bir model geliştirmiştir. Modelde merkezden dışarıya doğru ve azalan öneme göre sırayla liderlik, önemli organlar, altyapı, nüfus ve askerî kuvvetler yer almaktadır (Ecik 2005: 46). Winston Churchill'in 1933 yılında, "Hava gücü ya savaşı bitirir ya da medeniyeti." (Topçu-Almaç 2014: 2) sözünü söylediğinde kimse 12 yıl sonra İkinci Dünya Savaşının sonucunun hava gücü ağırlıklı olarak sona ereceğini bilemezdi.

3.1.3. Sıklet (Ağırlık) Merkezi Prensibi

Savaşta, muharebenin kazanılmasına yönelik kesin sonuç alınacak yerde ve zamanda muhasımın karşısında daha üstün bir muharip güç bulundurma gayretidir. Bu bazen merkez olurken, genel olarak kanatlara yönelik taarruzlar olarak cereyan etmektedir. Başka bir ifadeyle sıklet merkezi; Kesin sonuç bölgesinde üstün kuvvet ve bir bölgede aldatma taarruzları yaparken, başka bir bölgede üstün kuvvetlerle sonuç alıcı taarruzlar yapmak. ([https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/(E.T.:06.02.2021))).

Sıklet (ağırlık) merkezi öncelikli olarak komutada birliği ve ahengi gerektirir. Amacın doğru açıklanması ve risklerin doğru belirlenmesi önemlidir. Ağırlık merkezinin doğru zamanda ve yerde kullanılmasına ilaveten harekâtın amacının da doğru seçilmesi ve taarruzi harekât yapılması gerekir. Ağırlık merkezi diğer harekât prensipleri ile uygun şekilde kullanılması kuvvetlerin muharebe üstünlüğüne katkı sağlar (Erendil 1998). Şüphesiz bu prensip uygulanırken, muhasımın sıklet merkezinin ve muhtemel harekât tarzının bilinmesi gerekir.

3.1.4. Kuvvet Tasarrufu Prensibi

Kesin sonuç bölgesi dışında yeteri kadar kuvvet bulundurulması. Başka bir ifadeyle "Ulaştırma hatlarına ve geri bölgelerdeki ikmal tesislerine taarruzlar; böylece, düşman kuvvetlerini buldukları yerde ve yaygın bir durumda tutmak."tır. ([https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/(E.T.:06.02.2021))).

Sıklet merkezi prensibinin sonucudur. Harekâtın zaman ve mekân boyutları içerisinde muharebe gücünün dağılımı ve kuvvetlerin nerede tasarruf edilerek nerelere destek verileceği üzerine yoğunlaşır. Riskin doğru değerlendirilmesi ve amacın açıkça ortaya konulması esastır. Savaşın amacına ulaşabilmesi için milli kaynakların orantılı ve uygun yerde kullanımı gerekir. Temel olarak kuvvet tasarrufu eldeki imkân ve kabiliyetlerin zaferi kazanacak kadar önemli bir kısmı harekât sahasında bulunurken, muhtemel risk bölgelerinde ve aldatmaya yönelik olarak muhasımın gücünü bölmek maksadıyla belirlenen yerlerde de asgari bir güç bulundurulması gerekir. Bu prensipte zafere kesin olarak ulaşılması düşünülen yer dışında gereği kadar kuvvet bulundurmaya gerektirir (Erendil 1998: 29). Bu durumda diğer prensiplerin doğru

değerlendirilmesi ve birbirlerine tesirlerinin iyi analiz edilmesi ve bölgenin doğru tahayyül edilmesi gerekir.

Sakarya Meydan Muharebesinde Yunan kuvvetlerinin yedi (7) tümeni sıklet merkezine, bir tümeni ve alayı ise kuvvet tasarrufu bölgesine sevk edilmiştir. Bu bölgedeki Yunan tümeni zayıf kalmış olduğundan Cephedeki Türk kuvvetlerini tespit edememiş ve Türk ordusu buradaki bir kolordusunu zayıf olan güneye sevk ederek sonucu etkileyecek bir uygulama yapma fırsatı yakalamıştır. Bu sonucun alınmasında Türk Hava unsurlarının muhasımı uçaklarının Türk Cephesine geçmesine mani olurken, muhasımın konuşlanma yerleri ve gücünü anlık olarak Türk Komuta katına raporlaştırmasının etkisi olmuştur.

3.1.5. Manevra Prensibi

Manevra prensibi temel olarak; kuvvetlerin en uygun bölgeye kaydırılması ya da düşmanın ulaştırma hatlarını tahrip etmektir. (<https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/>(E.T.: 06.02.2021). Muharebe gücünü esnek bir şekilde kullanarak muhasımların elverişsiz şartlardayken etkisiz hale getirilmesini amaçlar. Manevra prensibi kuvvetlerin daima hareketli, taarruzi olmasına imkân verdiği gibi kayıpların minimuma indirilmesine imkân verir. Esneklik, hareketlilik ve manevra kabiliyetini esas alan bu prensip yalnız muharebe sahasında değil teknolojik imkânlardan yararlanmayı, sevk ve idare, lojistik destek ve ulaştırma alanlarına da yansıtıldığı oranda tatbik edilebilir.

Manevra prensipini modern harp silah ve teknolojilerini verimli kullanmakla doğrudan ilişkili bir prensiptir. Osmanlı ordusunun 17'nci yüzyıla kadar dinamik yapısında bunun büyük tesiri bulunmaktadır. Osmanlı ordusunda gözlemleri bulunan Ferdinand'ın elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq bu durumu;

“Dünyada hiçbir kavim yabancıların faydalı buluşlarından yararlanma konusunda, Hıristiyanlarca icat edilen top ve havanları ve diğer bir çok şeyi alarak ispatladıkları üzere, Türklerden daha istekli davranmamışlardır...”
(Ágoston 2017: 118) tespitinde bulunmuştur.

Manevra Prensibi düşmanın hareket kabiliyetinden daha hızlı, değişken ve şartlara uyum sağlamayı gerektirir. Düşmanın hareket kabiliyetinden daha hızlı ve esnek olmayı gerektirir. Düşmanın dakikada attığı adıma oranla daha hızlı adım atabilme senkronizasyonu geçmiş dönemlerin önemli bir taktiği olarak harekâta etki etmiştir.

Harekât sahasında azami güç ile düşmanın en zayıf kanadına karşı odaklanma prensibi stratejik avantaj sağlamakta ve manevranın önemli bir avantajı haline gelmektedir. Manevra prensibinin asıl sebebi kalıplaşmış ve statik durum yerine hareketli ve dinamik bir harekât ortamı oluşturmaktır. Manevra prensibi fiziki hareketlilik yanında planların, düşünce sisteminin, ekonomik imkânları kullanma dâhil mevcut bütün güç kaynaklarını değerlendirmeyi öngörür. Manevra gücü ve kabiliyetini etkin kullanmak; operatif seviyede görevli olan komutanın taktik alanda muharebeyi kendi lehine şekillendirmesi ve sonuçlandırmasını gerektirir. 1517 Osmanlı Mısır Seferinde Yavuz Sultan Selim'in El Mukaddam Dağını dolaşarak Mısır ordusunu arkadan

çevirmesi (Ágoston 2017: 83,84) ile 1967'de Mısır'ın taraf olduğu savaşlarda İsrail ordusunun uyguladığı yöntemler bu konuda önemli örneklerdir.

Napolyon, harplerde manevraya büyük önem vermiş, önce zayıf kanatları tesir altına alarak sonuç almaya yönelmiştir. Ocak 1797 tarihinde İtalya'nın güneyinde Avusturya ordusuna karşı kazandığı büyük zaferde en önemli farkındalığı manevra yeteneğindeki başarısı olmuştur (Ateşoğlu 2013: 134). Napolyon, yüksek hızda mobilize ettiği ordusuyla büyük başarılar elde etmiştir.

3.1.6. Emir-Komuta Birliği Prensibi

Milli görev duygusunu icraya yönelik bir görevin yerine getirilmesidir. Görevin çizdiği yönde icra edilirse yapıldığında sağlam ve doğru sonuçlar verir (Gavet 2001: 49,54). Bu prensip sevk ve idare olarak da tanımlanmakta olup bir gayeye ulaşmak için yapılan faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Erendil 1998: 26). Bir başka tanımda "Savaşta bütün gayretlerin tek bir komutanın sorumluluğunda hedef istikamette kullanılmasıdır" tarifi yapılmıştır (<https://www.slideshare.net/ahmetfarukener/askeri-strateji-prensipleri>). Askeri gücün tam ve etkin olarak harekâta dâhil edilmesi ve hedefin elde edilmesi bakımından emir komuta önemli bir prensiptir. Bu prensip bir komutanın bütün kaynakları ve kabiliyetleri tek başına kullanmasından ziyade ortak aklın oluşturduğu fikre göre karar almasını gerektirir. Günümüzde teknoloji yoğunluklu harplerin olması, farklı kuvvetlerin ve farklı devlet ordularının iştirak ettiği müşterek ve birleşik harekât konseptinin gerekliliği emir-komutanın güçlüklerini yansıtmaktadır.

Emir-Komutada azami fayda sağlamanın en önemli yönü koordinasyonu güçlü tutmaktır. Bir hava gücünün sevk ve idaresi bir hava komutanı kontrolünde olması, deniz çıkarma ya da muharebe filosunun sevk ve idaresinin denizci komutanda olması gerekirken harekâtın bütününü sevk eden komutanın niyet ve maksadına uygun bir temponun ve yönelimin müştereklik ruhu içinde icra edilmesi gerekir. Harp tarihinin müştereklik boyutunun incelenmesinde hangi gücün nerede neyi, nasıl, niçin ve kimin emriyle yaptığı incelenmelidir.

3.1.7. Emniyet Prensibi

Emniyet prensibi harekâta başlamadan evvel hazırlanan planların ve harekâta ait her türlü korunması gereken bilgi, belge, doküman, emare ve eylemlerin sakınılması ile başlar. Emniyet prensibi her şeyi durağan hale getirmek değildir. Harekâta yönelik, ortak aklın oluşması, fikirlerin beyanı gibi harekâta katkı sağlayacak akışın korunması gerekir.

Emniyet prensibi baskından, gözetlemeden, tacize uğramaktan ve düşmanın her türlü müdahalesinden korunmayı esas alır. Ancak bu, burada belirtilenden çok daha zor ve karmaşık bir haldir. Birliğin bulunduğu konumda bir saldırıya karşı emin olması ve harekâta moral gücü yüksek olarak başlama iradesinin temelinde yine emniyet prensibi bulunur.

Harekâtın başarısı için muhasımdan azami bilgi alınırken, bilgi kaçağını tamamen engelleyebilmek için modern sistemleri karşı tarafın bilgi erişimini engelleyecek şekilde kullanmak gerekir. Emniyet prensibinin önemli unsurlarından biri komutanın kendi birliğinin fizik güvenliğini sağlaması, personelin güvenilirlik kıstaslarında olması ve eğitimi olması

gerektirir. İstiklal Savaşı yıllarında Türk hava unsurlarının Yunanlardan gerekli bilgileri alırken karşı tarafa fırsat vermemesi bu kapsamdadır. Bu uygulama Başkomutanın havacılara 21 Ağustos 1922 tarihinde Akşehir’de verdiği bir emrin gereğidir (Yalçın 2017: 398; Yalçın 2016: 86).

Fazla emniyetin her zaman doğru karar olmayacağı bilinmelidir. Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Genelkurmayı tarafından hazırlanan Schlieffen Planında Alsac-Loren için öngörülen tasarrufun, General Moltke tarafından iki katına çıkarılması burada emniyeti artırırken, Fransızların büyük yığınak ve güç topladığı Marn’da yetersiz bir Alman kuvveti bulunması nedeniyle mağlubiyete sebep olmuştur. Bu ise genel olarak savaşın seyrine tesir etmiştir.

3.1.8. Baskın Prensibi

Düşmanın hazırlıksız yakalanması, baskına uğramamak için iç ve dış istihbarat elemanlarının koordineli çalışmasıdır. ([https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipleri/(E.T.:06.02.2021))). Baskın yapmaya müsait bir birliği sevk ve idare ederken, baskına uğramamak için de gerekli tedbirleri alabilmeyi gerektirir (Erendil 1998: 29). Baskın prensibi komutanlık vasfının ortaya çıkmasını sağlayan bir prensiptir. Bu prensiple düşmana ummadığı yerde ve zamanda ani darbe vurmaya ve etkisiz hale getirmeyi gerektirir.

Harp tarihinde pek çok önemli başarı gücünü baskın prensibinden almaktadır. Bu prensip aynı zamanda emniyet prensibinin karşılığıdır. Genel olarak güç, donanım ve ellerinde tutukları mekân itibarıyla daha zayıf olan güçler kendilerine göre şartları müsait olan muhasımlarına karşı bu prensibi uygularlar. Modern zamanlarda ise gelişen teknoloji, hava kuvvetleri ve uzay gücünün gelişmesi tarafların birbirleri hakkında anlık bilgi sahibi olmalarına olanak sağladığından baskın prensibinin uygulanması geçmişe göre nispeten zorlaşmaktadır. Elektronik sistemlerdeki gelişmeler ve uyduların desteği bu prensibin uygulanmasını daha da güç hale getirmiştir. Muhasımın standartlarında bir hava gücü olması bu kapsamda önemlidir. Türk harp tarihinde baskın prensibine ait birçok örnek bulunmaktadır. Sırpsındığı ve Büyük Taarruz ile Avrupa harp tarihinde Almanya-Polonya Savaşı önemli örneklerdir.

3.1.9. Sadelik Prensibi

Harp tarihinde önemli hususlardan biri sadelik prensibinin uygulanması olduğu gerçeğidir. Karmaşık ve detaylı planlardan oluşan bir harekâtı, harekâtın uygulayıcısı konumunda olan ve farklı eğitim seviyesinde bulunan bir kitlenin doğru anlayamama riski her zaman olacaktır. Bu prensipte planlar; sade, anlaşılır ve uygulanabilir olmalıdır (Erendil 1998: 29). Emirlerin açık, anlaşılır, öz, sade ve yoruma meydan verilmeyecek şekilde ilgili birim ve personele verilmesi askeri mevzuatın gereğidir. Sadelik prensibinde dikkate alınacak bir diğer husus ise görevin anlaşılmayacak kadar da basite indirgenmemesidir. Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz sürecinde hedefin Akdeniz olduğunu belirtmesi açık ve sade bir emirdir.

3.1.10. Teksif Prensibi

Teksif prensibinin amacı, hedefe ulaşmak için, muharebe gücünün etkilerini en avantajlı yer ve zamanda yoğunlaştırmaktır. Bu prensip, kesin sonuca ulaşmak amacıyla düşmana göre daha üstün ve amaca uygun yerde bir araya getirilmiş muharebe gücünün kullanılmasını öngörür.

Geçmiş dönemlerde merkezde gücü toplama ve kanatları buna göre düzenleme alışkanlığı bulunuyordu. Ancak harbin cereyanında merkeze yüklenme veya kanatlardan merkeze yönelme daima bir taktik unsur olarak tarafların harekâtına etki etmekteydi.

3.1.11. Moral Prensibi:

Moral, savaşın asli unsuru olan bireyin kendisini ruhen ve bedenen güçlü hissederek, görevini gönüllü olarak ve güven duygusu içinde yapmasını sağlayan manevi güçtür. Bireyin moral gücü, harekât esnasında görev unsurunun gücünü, görev unsurunun gücü ise müşterek kuvvetin gücünü oluşturur. Bu da tüm gücün savaşa azim ve kararlılığının bir göstergesidir.

Morali bozulmuş bir orduda, teşkilat çok çabuk bozulur. Taktik ve strateji de moral gücünün zayıflaması durumunda varlık gösteremez (Gavet 2001: 57-60). Moral gücünün harplerdeki etkisi özel bir öneme haizdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Filistin Cephesinde iki (2) Türk tayyaresinin 25 tayyarelik İngiliz filosunu dağıttığı birçoğunu düşürdüğü bilinmektedir. Keza Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in İstanbul'da Kızkulesi semalarında beş (5) tayyareden oluşan İngiliz filosunun arasına dalarak yapmış olduğu hava muharebesi moral gücünün asker üzerindeki etkisidir (Yalçın 2014: 1-32; Kansu vd. 2006: 369; Yalçın 2017: 366). Yine aynı savaşın son yılında Türk tarafının kazanma iradesinin zayıfladığı dönemlerde 14 uçaktan oluşan hava filosu itilaf uçak filolarınca yerde yakalanabilmiştir. Baskın yapan iki uçaktan oluşan kollar yerini baskın yiyen filoların alması moral gücünün harekâta etkisi bakımından önemlidir.

Von Kress anılarında Birinci Kanal Seferinde zorunluluğun bir sonucu olarak temizlik maksatlı su kullanılmasının yasaklanmasının alışılmış yıkama ve temizlikten vazgeçmek zorunluluğu olan biri için en fazla azap veren bir uygulama olduğunu anlatmaktadır. Bu dönemde Irak, Suriye ve Filistin Cepheslerinde en önemli sıkıntı beslenme ve su sorunudur. Çekirge istilasının da etkisi ile oldukça zorlaşan yaşa durumu orduda büyük bir motivasyon sorununa neden olmuştur (Işık 1995: 173-175). Yine Bize Kime Bırakıp Gidiyorsun Türk isimli eserde lojistik desteğin kaynağının yerel halk olarak belirlenmesi ve uygulanan yöntemler muzaffer olmaya anık bir ordunun üzerinden geleceği hususların dışında ve yetersizdir (Günay 2006: 1-100).

3.1.12. Hukuka Uygunluk Prensibi

Günümüz şartlarında harekâtın hukuki çerçevede kalması oldukça önemli hale gelmiş ve sıcak harp dışında özel harp neveleri birçok güçlükleri beraberinde getirmekte ve harekâtın sonucunda bağlayıcı yönleri ve uluslararası alanda etkileri olmaktadır. Harp Prensiplerinden en önemli hususlardan biri, harekâtın her aşamasında hukuki sınırlar içinde kalmaktır. Muharebenin başarısı ya da başarısızlığı halinde hukuka bağlılık her iki taraf açısından harekâttan sonra bir zaman diliminde sorgulanacak ve değerlendirme konusu olabilecek bir prensiptir. Bu prensibe uyulmaması ordunun yanında milletlerin zor duruma düşürülebileceği hassas bir konu olduğundan her seviyede askerin ve inisiyatif kullananların dikkat etmesi gerekir. Bosna-Hersek Harekatında Hollanda askeri unsurunun yerli Müslüman halkı Sırlara teslim etmesi ve Sırların da bu insanlara katletmesi aradan uzun zaman geçmesine rağmen Hollanda için bir itibar kaybı olup halen tartışma konusu olmaktadır.

Hukuka uygunluk yalnız sefere yönelik olarak değil orduların her halinde hak ve hukuk içerisinde bir yaşam sürmesi ile mümkündür. Sultan IV. Mehmet zamanında İstanbul'da bulunan İngiliz elçiliği görevlisi Ricault'un hatıratında, Osmanlı ordusunun başarısında ve büyümesinde askerlerin elde etmek istedikleri şeyler için pazarlık yaparlar ve aldıkları malın değerini nakit olarak öderler (Işık 1995: 211) bilgisi yer almaktadır.

Harekâtın planlanması, hedeflerin seçimi ve harekâtın icrasında yapılan faaliyetler hukuk kurallarına uygun olmalıdır (Topçu-Almaç 2014: 13). İkinci Dünya Savaşı yılları sonlarına kadar uluslararası hukuk ve uygulamalarda ele geçirilen ülke toprakları ve buradaki demografik unsura, kültürel birikimlere yönelik yapılan tahribatlar telafisi mümkün olmayan hasarlara neden oluyordu. Şüphesiz bu insanlık dışı uygulamaların modern dünyada yeri kalmamakla birlikte devlet ve ordu kültürü gelişmemiş genellikle Balkanlarda ve Uzak Doğu'da yerleşik ilkel toplum ve devletlerde halen sürdüğünü belirtmek gerekir.

3.2. Harp Tarihi İncelenmesinin Siyasi ve Askeri Sonuçları

Harpler milli hedeflerin elde edilmesinde politik kararlara destek sağlayacak araçlar olup nihai amaçlar değildir. Bununla birlikte diplomasinin yürütülemediği ve gerginliğin kaçınılmaz hal aldığı bir sürecin sıcak çatışma hali olması sebebiyle sonuçları yıkıcı olmaktadır. Her harbin askeri ve siyasi sonucu vardır. Bu sonuçlar milli hedefe ulaşılmasına fırsat verdiği ölçüde başarılı aksi halde başarısız olarak tezahür eder. Her iki halde de askeri olarak alınması gereken bazı tedbirlerin olması kaçınılmazdır. Kıbrıs Barış Harekâtı bu konuda önemli ve etkileri halen devam eden bir uygulamadır.

Siyasi sonuçları itibariyle arzu edilen hedefe ulaşılmış olabilir ya da başarısız olunması halinde devletin karşılaşacağı olumsuz sonuçları olabilir. Irak harekâtı bu konuda önemli bir uygulamadır.

Askeri sonuçları ise iç ve dış faktörler olarak iki bakımdan dikkate alınması gerekir. Başarılı bir harekât ise her iki tarafın durumu incelenmeli ve başarıya temel teşkil eden hususlar tespit edilmeli ve bu kazanımların korunmasına yönelik tedbirlerin neler olduğu incelenmelidir. Başarısız sonuçlarda ise yine başarısızlığa neden olan faktörler incelenmelidir. Bu harekâtın sonunda tedbir olarak alınan bir husus olup olmadığı da inceleme konusu olarak dikkate alınmalıdır.

Harekâtın sonucunda olumlu ya da olumsuz dış faktörlerin orduya yönelik yaklaşımları incelenmelidir. Bu konu siyasi boyutunu da etkilemektedir. Uluslararası alanda etkili devletlerin ambargo uygulamasının askeri güce etkisi, harp yapabilme iradesine tesirleri incelenmelidir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası gelişmelerin askeri olarak etkileri ve uygulanan ambargo bu hususa yönelik önemli uygulamalardan biridir.

3.3. Harp Tarihi İncelenmesinin Temel Kavramlar

Tarih: Geçmişte insan toplulukları arasında meydana gelen olayları ve gelişmeleri, yer zaman belirterek, neden sonuç ilişkileri içinde inceleyen ve değerlendiren bilim dalıdır (Kütükoğlu 1991: 1-3; Zaif 2016: 10).

Harp: Milli çıkarları elde etmek için devlet ya da iki devletin veya ittifak gruplarının birbirleriyle maddi ve manevi tüm güçleriyle çarpışmasıdır (Ucuzsatar 1986: 28; Erendil 1998: 7-9).

Harp Sanatı: Harbi yürütecek maddi ve manevi tüm güçlerin kullanılması ve geliştirilmesi sanatıdır (Ucuzsatar 1986: 28).

Harp Tarihi: Harbin silahlı mücadele kısmını konu edinen, harplerdeki silahlı mücadelelerin ve bunlara etki eden faktörlerin stratejik, operatif ve taktik seviyede incelenmesidir (Görgülü 2009: 10; Zaif 2016: 11).

Askeri Tarihi: Askerî tarih, barışı da ihtiva edecek şekilde, askerî gücün geliştirilmesi ve kullanılmasını, askerî her türlü olay, konu ve sorunları inceleyen, harp tarihinin üzerinde bir ilim ve sanattır (Görgülü 2009: 10).

Operatif Seviye: Bir askeri unsur tarafından önceden belirlenen stratejik hedeflerin elde edilebilmesi için sevk ve idarinin icrası.

Taktik: Silahlı Kuvvetlerin düşman karşısında ve temasında, düşmana karşı en çok etkili olacak, düşmanın etkilerinden en az zarar görecektir surette kullanılmasına yarayan kural ve metotları gösteren tekniktir (Erendil 1998: 25). Bölük seviyesinden Tümen seviyesi dâhil birlik faaliyetidir.

Strateji: Millî politikaların ortaya koyduğu hedeflere ulaşmak için gerekli faaliyetlerin nasıl yürütüleceğini tanımlar. Stratejinin kaynağı politikadır ve genel hedefler ile bu hedefleri gerçekleştirecek planlara işaret eder. Stratejik seviye askeri birlik; kolordu, ordu ve ordular grubu faaliyetidir.

Stratejik Bölge: Ekonomik, politik ve sosyal bakımlardan milli güç üzerinde önemli ölçüde etkisi bulunan limanlar, şehirler, boğazlar, kanallar, endüstri ve ticaret merkezleri gibi coğrafi bölgelerdir (Ucuzsatar 1986: 29).

Stratejik Hedef: Ele geçirilmeleri halinde ulusal çıkarların gerçekleştirilmesini saplayacak stratejik bölgelerdir (Ucuzsatar 1986: 29).

Stratejik Seviye: Milli hedeflerin elde edilebilmesi için, askeri bir harekâtın en üst seviye planlama ve durum değerlendirmesinin yapıldığı, askeri gücün tüm unsurlarının ortak bir hedefe yönlendirilmesidir.

Stratejik Yığınak: Stratejik amaçların ele geçirilmesi için askeri gücün düzenlenmesi ve tertiplenmesidir (Ucuzsatar 1986: 29).

Stratejik Savunma: Daha sonra taarruza geçmek için, gerekli kuvvet ve araçları toplamak amacıyla, yurt içindeki hayati öneme haiz bölgelerin korunması için alınan tedbirlerdir (Erendil 1998: 18).

Stratejik İstikametler: Stratejik seviyedeki birliklerin üzerinde hareket edebileceği, ilerleyebileceği veya manevra yapabileceği ve stratejik bölgelere el atan yollar veya mihverlerdir (Ucuzsatar 1986: 29).

Stratejik Taarruz: Düşmanın komuta heyeti, güç kaynakları, enerji merkezleri, radarları, harekât merkezi, harp sanayii merkezleri ve harekât stratejilerine yönelik doğrudan etki oluşturacak harekettir.

Jeostrateji: Stratejinin saptanmasında coğrafi faktörlerin tesirlerini ve strateji ile coğrafya arasındaki ilişkileri inceleyen bilimdir (Ucuzsatar 1986: 28).

Jeopolitik: Devlet ya da devletler grubunun üzerinde yaşadığı arz alanının ulusal çıkarlarının elde edilmesinde izlenecek siyaset üzerine etkileridir (Ucuzsatar 1986: 28). Başka bir tanımlama ile dünya coğrafyasını coğrafi yapı ve evrensel değerleri ile inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırması yapan, politika belirlenmesi için bir ulus ya da uluslar topluluğunun veya bölgenin jeopolitiğin değişmeyen ya da değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, etkisinde kaldığı günün dünya güç merkezlerini ve gölgedeki güçleri inceleyen bilimdir (İlhan 2003:36).

Milli Güç: Milli hedeflerin elde edilmesinde kullanılacak olan; politik, ekonomik, askeri ve manevi güçlerin bütünüdür (Ucuzsatar 1986: 28).

Milli Hedef: Elde edilmeleri halinde milli hedefin (çıkarların) gerçekleşmesini sağlayan milli güvenlik veya refah sağlayıcı tesirler husule getiren amaçlardır (Ucuzsatar 1986: 29).

Milli Menfaat: Milli imkan ve kabiliyetler ile devletin bekasını, ve milletin refahını, saadetini ve huzurunu sağlamak için ulaştırılması gereken amaçlardır.

Ekonomik Güç: Devletlerin üzerinde yaşadığı arz alanının sahip olduğu doğal kaynaklarla birlikte tarım, endüstri, ulaştırma ve ticaret alanlarındaki etkinliğidir (Ucuzsatar 1986: 29).

Askeri Güç: Milli siyasetin tatbiki ve milli hedefin elde edilmesi maksadıyla, fiziki kuvvet olarak kullanmak üzere tasarlanan milli gücün bir unsurudur (Ucuzsatar 1986: 29). Bu tanımda askeri gücün öncelikle caydırıcı bir özelliği olduğunu belirtmek gerekir.

Politik Güç: Devletler ve devletler grubunun ulusal çıkarlarının çatıştığı diğer devlet ve devletler grubunun üzerinde sağlayabileceği politik etkinlik oranıdır (Ucuzsatar 1986: 29).

Muharebe Taktik düzeyde bir hareketin gerçekleşmesi için taktik düzeyde birbirine düşman iki kuvvetin bir alanda çatışmasıdır (Ucuzsatar 1986: 29).

Muharebe Şekilleri: Savaşların bir bölümünü oluşturan muharebeler, Taarruz, Savunma ve Geri Çekilme Hareketleri (Erendil 1998:12-19). Deniz ve Hava Kuvvetlerinin muharebe yöntem ve usulleri kendi doktrin ve konseptlerine görelerdir.

Üs: Taktik seviyede de kullanılabilen ve genel olarak stratejik bir harekâtın lojistik ihtiyaçlarını giderebilecek coğrafi bölgelerdir (Ucuzsatar 1986: 29). Havacılık terminolojisinde tugay seviyesi muharip hava birliğini ifade etmektedir.

Stratejik Kaynak: Milli güç üzerinde büyük katkısı olan doğal kaynaklar ve insan gücüdür (Ucuzsatar 1986: 29).

Güç Merkezi: Stratejik kaynaklara, sosyal, ekonomik, politik ve askeri unsurlara bağlı olarak zamanla yer ve el değiştiren belirli bir zaman aralığında dünya politikasını etkileyen yapılardır (İlhan 1998: 55-60).

Harekât (Operasyon): Bir askeri kuruluşun, aldığı vazifelerin yerine getirilmesiyle doğrudan doğruya ilgili faaliyetir (Erendil 1998: 3).

Harekât Alanı: Askeri harekât ve ona ait birliğin veya bütünün çarpışmasıdır (Erendil 1998:3). Harekât alanı aynı zamanda idari faaliyetin yürütülmesi için planlanan yerdir.

Muharebe Sahası: Harekât alanında, tarafların muharip birliklerin çatışma durumunda buldukları veya muharebe yaptıkları sahadır.

Doktrin veya Öğreti: Geçmiş nesillerin elde ettiği kazanımlardan istifade edilerek mevcut imkân ve kabiliyetlerin nasıl değerlendirileceğini öngören prensiplerin belirlenmesidir. Doktrin bir başka ifadeyle tecrübeden kazanılan birikimlerin mevcut duruma tatbikidir. Tecrübe ve teorinin yeni bir hale dönüşmesidir.

Askeri Doktrin: Mili hedefin elde edilmesi için tecrübe ve teorilerden yararlanılması suretiyle askeri unsurun en verimli şekilde kullanılmasına yönelik belirlenmiş değişken hususlardır.

Harp Karargâhı: Fiziki durumu ile sevk ve idareye uygun ve yeterli, müttefiklerle, diğer kuvvetlerle, bağlı birliklerle irtibatı sağlayan muhabere vasıtaları bulunan, bilgi sistemleri ile bunları faaliyetini ve devamlılığını sağlayacak uygun nitelikli personeli olan komuta merkezidir. Başka bir tanımla; birleşik ve müşterek harekâtı icra etmeye uygun, her türlü ihtiyacın karşılandığı emniyetli ortamdır.

Harp Prensipleri: Harekâtın planlanması aşamasından harekâtın icrası ile sevk ve idaresi kapsamında uygulanan yöntemleri gösteren prensiplerdir.

Mevcut harp prensipleri; hedef, emir ve komuta birliği, taarruz, sıklet merkezi, kuvvet tasarrufu, manevra, baskın, emniyet, sadelik, moral, hukuka uygunluktur. Muzaffer Erendil'e göre harp prensiplerinin tanımını kısaca şunlardır (Ecik 2006: 58; Erendil 1998: 29; [https://www.slideshare.net/ahmetfarukener/askeri-strateji-prensipleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.slideshare.net/ahmetfarukener/askeri-strateji-prensipleri/(E.T.:06.02.2021))).

Hava ve Uzay Boyutlu Harekât: Uçakların üçüncü boyutta savaş alanında bir asimetri oluşturmak suretiyle, asimetri oluşturmak, muhasımın imkân ve kabiliyetlerinde yeterli olmayan bir güç unsurunu kullanarak muhasımı yenilgiye zorlayacak şekilde farkın oluşturulmasıdır (Topçu-Almaç 2014: 5).

Tam Komuta: Bir komutana harekâtı yürütebilmesi maksadıyla aslarının sevk ve idaresini kapsayacak şekilde verilen askeri yetki ve sorumluluktur.

Tecrit: Düşmanın yerdeki muharip unsurlarının lojistik unsurlarını desteklemesini ve koruma iradesini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetir.

SONUÇ

Harp tarihi alanında, Osmanlı tarihinin son yıllarında birçok önemli çalışma bulunmaktadır. Bunların açığa çıkarılması henüz mümkün olabilmekte ve bu alandaki çalışmaların gittikçe daha önemli olduğu görülmektedir.

Harp tarihi yazımının da bir yöntemi olması kaçınılmazdır. Oldukça büyük bir boşluğun olduğu harp tarihi yazımının metodolojisinde yeni arayışların olduğunun görülmesi oldukça önemli olmakla birlikte, alan çalışanlarının çalışmalarında benzer yöntemler ortaya koyabilmeleri terminoloji ve yöntem birliği sağlamak, terkipte daha az sorun yaşamak bakımından ayrıca ehemmiyet arz etmektedir. Diğer taraftan harp tarihinin incelenmesi kadar Askeri Kültür Tarihinin de bilinmesi önemlidir. Bugün Batıda, John Boyd⁵ gibi bazı kullanıcılar aynı zamanda silah sisteminin tasarımında rol alırken, dışa bağımlı ülkelerin "End User" olmaları yetersiz olup ümit verici değildir. Harp tarihi çalışmasından çıkarılacak en önemli sonuç ise şüphesiz başarı elde etmek kadar, "milli imkân ve kabiliyetlerin" harekete geçirilmesine katkı sağlaması olacaktır. Unutulmaması gereken tarih, teknoloji ve teori ile şekillenecek tefekküratın en önemli unsuru daima insan olmuştur. Harp meydanlarına doktrinlerle gelenler için savaşan her zaman insanlardır. Buradan hareketle günümüz ve gelecek savaşlarında zaferi evine taşıyanların, iş yapanlardan ziyade akıllı düşünenler olduğu açıktır.

Hassas güdümlü mühimmatın geliştirilmesi ile akıllı mühimmatların hedefi vurması %95'lerin üzerinde gerçekleşirken bu oran klasik mühimmatlarda %60 olduğunda başarı kabul ediliyordu. 1990 yılında Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren savaşlarda harekât konseptinde köklü değişiklikler yaşanmıştır. Irak, Afganistan, Lübnan ve Libya operasyonlarıyla, hava ve uzay gücünün, planlayıcılar ve icracılar açısından harp prensiplerinin kullanılmasında ve harbin 3. boyutuna tesiri bakımından etkili olduğu görülmektedir. Şüphesiz harbin hava ve uzay boyutunun müşterek harekâta tesisi ve harekât içindeki rolü gelecek dönemde daha da öne çıkarken bu sonuçlar harp tarihinin yazımında da farklı yaklaşımları öne çıkaracaktır.

Muhasımı az zayıf verdirerek teslim olmaya zorlayacak silah ve mühimmatların gelişmesi ile harekât ortamının şekillenmesi ve kurgusu yeniden yapılandırılmıştır. Harbe hazırlık maliyeti artarken harp esnasında ve sonrasında yaşanan kayıplar azalmıştır. Şüphesiz bu durum harp prensiplerinin uygulanması, harplerin ortaya çıkış ve icra şeklini etkilemiştir. Şüphesiz bu durum harp tarihine de bir kırılma noktası olarak girecek ve yeni gelişmeler bu minvalde inşa edilecektir. Son yıllarda Türk bilim insanları arasında Harp Tarihi alanında Lisansüstü eğitim yapanların sayısının artmıştır. Tarihte gerçekleşmiş gerek Türk Ordularının gerekse diğer orduların harplerinin belli bir disiplin içinde incelenmesi ve akademik eserler yazılması önemlidir. Bu alanda çalışmaların artması harp sanatını öğrenmek ve öğretmekle sorumlu olanlara önemli katkılar sağlayacaktır.

⁵ **John Boyd**, Vietnam Savaşı'na katılan pilotlardan olup burada F-4 uçaklarının zayıf taraflarını görerek F-16 uçaklarının tasarımına tecrübelerle edindiği aksaklıklarla katkı sağlayan bir hava subayıdır. (OY.).

Bu çalışmada, Harp Tarihinin etüd edilmesi ve yazılması incelenmeye çalışılmıştır. Harekât alanının tozunu yutmak, barut kokusunu hissetmek savaşların gerçek boyutunu anlamaya katkı sağlar. Harp tarihçisi yalnız teorik olarak olayları değerlendirmek suretiyle arzu edilen sonuca ulaşamayabilir. Ordu hiyerarşisi içinde sevk ve idare yetkisi kullanmış, harekâta katılmış olanların kazanımlarından, askeri ve harp tarihi yazımında faydalanmak gerekir. Türk askeri tarihinin erken Cumhuriyet Dönemi yazarları bu bakımdan şanslı bir kuşak olmuştur. Hemen hepsi Osmanlı İmparatorluğunun son çeyrek asrına tanıklık etmişler ve birçok cephede görev almışlardır. Barış döneminde hatıratlarını yazmışlar veya kendilerine verilen resmi görevlerle savaşların ve muharebelerin tarihini yazmışlardır.

Günümüzde harp tarihi yazanların dezavantajları yanında avantajlı oldukları yönler de bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası arşivlere kolay ulaşma ve değerlendirme imkânları vardır. Belgeseller ve görsel malzemelere ulaşma, iletişimin gelişmesi ile çok farklı seçeneklere ulaşabilmektedirler. Ancak burada geçmişin şartlarını analiz ederek tamamen bu ekseninde bir gelecek tasavvur etme hatasına düşmemek gerekir. Zira yaşanan çağın şartları her zaman farklıdır ve geçmişle uyuşmayacak değişiklikler çok fazladır. Bir bakıma, harp tarihi de canlılar ve kuşaklar gibidir. Her kuşak kendi doğası içinde şahsına münhasır özellikler taşır. Çok farklı kuşakları aynı eksen üzerinde değerlendirmek ve ortak çıkarımlar yapmak sakıncalı kanaatlerin oluşmasına neden olabilir. Bununla birlikte sonraki kuşakların her zaman önceki kuşaklardan alacağı kazanımlar olduğu da açıktır.

Günümüzde Askeri Tarih veya Harp Tarihi alanında çalışmalar, her zamankinden daha fazla bir sayısal üstünlüğe sahiptir. Alan çalışanlarının, çalışmalarında ortaya koyacakları farklı yaklaşımlar, tespitler, yorumlar, orijinal belgelere yüklenecek anlamlar ve tarihte yaşanmış olan gerçeğin anlaşılması için gerekli olduğu kadar gelecekteki alan çalışmaları için külliyat teşkil edecektir. Diğer taraftan Askeri Tarih ve Harp Tarihi alanında; enstitüler, akademiler ve bölümler açılması ile önemli bir kültürel zenginlik işlenmeye başlanacaktır. Şüphesiz alan çalışanlarının akademik karşılığının olması alana yönelik ilginin gelişmesi ve bir potansiyel oluşturulması bakımından bir ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Harp prensipleri uzun yüzyıllar içinde askeri liderlerin, komutanların uygulamalarından süzülen temel yaklaşımlardır. Ne var ki gelişen teknoloji ve dışa bağımlılık konusu her çağdan daha çok günümüzde orduların bir kâbusu haline gelmiştir. Zira artık silah sistemleri çok pahalı ve milli gelirin önemli bir kısmı ile desteklenmek durumundadır. Şüphesiz üreten ve diğer orduları donatan ülkeler, bu alanda fırsat sahibidirler. Bunu yapamayan ülkelerin, özgün ve milli bir orduyu her zaman hazır tutması geçmişe göre çok güç bir durum olarak gözükmektedir. Bu bakımdan sanayii devrimi ile başlayan süreç, uzay çağı ve yazılım çağında çok daha önemli hale gelmiştir. Bu gelişmeler perspektifinde bakıldığında orduların harekât şartlarında, görevin sonucunu etkileyecek dış faktörler artmıştır.

Günümüz şartlarında harp prensiplerinin de yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Bu ise alan çalışanı akademisyenler ile sahada görev almış yetkin subayların katkı sağlayacağı bir durumdur. Çalışmada incelenen prensipler bilinen ve doktrinize edilen kurallardır. Bir diğer husus ise orduların sahada uyguladıkları ancak literatürde henüz tanımlı olmayan bazı

prensipelerin olduğu değerlendirilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak gelecek dönemlerde; zaman, özgünlük, küresellik ve yerellik gibi kavramların da harp prensipleri içinde değerlendirilmesi ve harekât alanı şartlarında oluşan benzeri yeni kavramlarla kapsamın geliştirilmesinin gerekli olduğu öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Âgoston, Gábor (2017). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür yayımları, İstanbul.
- Arar, İsmail (1983). "Askeri Tarihin Tarih İçindeki Yeri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Aslan, M. Yasin (2008). "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *TBB Dergisi*, Sayı 79, 2008: 235-279.
- Ateşoğlu, Yaşar (1983). *Tarihin Akışına Yön Verenler*, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Atatürkçülük Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Birinci Kitap)* (1983). Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Aktar, Yücel (1983). "Askerî Tarihin Tanımı ve Metodolojisi". *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler I*, Gnkur. Basımevi, ATASE Bşk.lığı Yay. Ankara: 1-8.
- Bayat, Mert (1983). "Strateji-Tarih-Coğrafya İlişkileri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I*, Gnkur. Basımevi, Ankara: 61-69.
- Berkes, Niyazi (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Hzly.: Ahmet KUYAŞ), 4.Baskı, YKY, İstanbul.
- Busbecq, Ogier Glislain (2011). *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ecik, Hasan Hüseyin (2005). "Etki Odaklı Harekat Konseptinin Tarihi Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Yeri", *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN)*, İstanbul: 39-62.
- Efe, Zafer-İnaç, Hüsamettin (2016). "Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürât (Doktrin) (3T) Perspektifinde Dumansız Barut Teknolojisi (18.yy ve 20.yy Osmanlı Ordusu Örneği)", *Yeni Fikir Dergisi*, Yıl:7, Sayı:16: 86-96.
- Erendil, Muzaffer (1998). *Tarihte Strateji (Askeri Stratejiden Milli Stratejiye)*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Gavet, Andre (2001). *Komuta Etme Sanatı*, (Çev.:Kazım KIRIKKANAT), 2. Baskı, Gnkur.Basımevi, Ankara.
- Görgülü, İsmet (2009). *Tarih, Askeri Tarih, Harp Tarihi Atatürk ve Tarih Harp Tarihinde Usul ve Metot*, Atase Yay. Gnkur. Basımevi, Ankara.

- Günay, Selahattin (2006). *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Işık, Hüseyin (1995). *Yabancı Gözüyle Türkler ve Türk Ordusu*, Gnkur. Basımevi Yay., Ankara.
- İlhan, Suat (2003). *Jeopolitik Duyarlılık*, Ötüken Yayınları.
- Kansu, Yavuz – Şensöz, Sermet – Öztuna, Yılmaz (1971). *Havacılık Tarihinde Türkler I*, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara.
- Kütükoğlu, Mübühâ S. (1991). *Tarih Araştırmalarında Usul*, 2. Baskı, İstanbul Neşriyat, İstanbul.
- Senai, Osman (2016). *Osmanlı-Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi*, (Yay. Haz. Necdet Aysal), İstanbul, Siyasal Kitabevi.
- Adolp, Slade (2012)., *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Cevat (2011). "Askeri Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Çnerisi 3T: Teşkilat, Techizat, Tefekkürat", *Tarih Dergisi*, Sayı: 52 (2010/2), İstanbul 2011: 151-181.
- Şahin, Hülya (2006). "Asker ve Devlet Adamı Atatürk", *Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye, Atatürk'ün Doğumunun 125'inci Yılı Armağanı*, Gnkur . ATASE Bşk.lığı, Ankara.
- Turan, Şerafettin (1983). "Askeri Tarihin 'Tarih' İçindeki Yeri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Topçu, Yücel - Almaç, Ender," Hava Gücünün Yükselişi ve Harp Prensipleri", *Savunma Bilimleri Dergisi The Journal of Defense Sciences Kasım/November 2014*, Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 2: 1-25.
- Ucuzsatar, Necati Ulunay (1986). *Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Uçarol, Rifat (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4.Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Yakar, Kadir (1999). "Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nin Askeri Yönden Yorumu", *Stratejik Etütler Bülteni*, Sayı:93, Temmuz:1999, Yıl:33, Genkur. Basımevi, Ankara: 15-23.
- Yalçın, Osman (2014). "Çanakkale Cephesi Hava Harekâtının SWOT ve PEST Analizi Yöntemi ile İncelenmesi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Yıl: 12, Güz 2014, Sayı: 17,Çanakkale:1-32.
- Yalçın, Osman (2016). *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, Osman (2017). *Türk Hava Gücü Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yalçın, Osman (2021). "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı", *bilig dergisi*, *TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, Kış 2021/Sayı 96: 147-176.

Zaif, Oktay (2016). *Hava Harp Tarihi*, HHO Basımevi, 2. Baskı, İstanbul.

[https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipeleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.stratejikanaliz.com/birinci-arap-israil-savasi-harp-prensipeleri/(E.T.:06.02.2021)).

[https://www.slideshare.net/ahmetfarukener/askeri-strateji-prensipeleri/\(E.T.:06.02.2021\)](https://www.slideshare.net/ahmetfarukener/askeri-strateji-prensipeleri/(E.T.:06.02.2021)).

ENDÜSTRİ 4.0'IN SATIŞ ORGANİZASYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Mustafa Suat FİDAN

Doktora Öğrencisi

Yıldız Teknik Üniversitesi

mustafasuatfidan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2614-3523

Prof. Dr. Emrah CENGİZ

İstanbul Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

ecengiz@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6524-7563

Dr. Gökçe Akdemir ÖMÜR

İstanbul Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

gakdemir@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5327-8474

Öz

Teknolojik ilerlemeler, bilginin yaratılması, gruplandırılması, örgütlenmesi ve iletilmesi ihtiyacına paralel olarak enformasyon teknolojilerinin hızlı gelişim için ihtiyaç duyulan zemini hazırlamaktadır. Kişisel bilgisayarın ve sonrasında enformasyon teknolojilerinin önemli bir çıktısı olan internetin icadı, işletmeleri ve tüketicileri küresel boyutta birbirine bağlayan zamansız ve coğrafi sınırlandırılması mümkün olmayan yeni bir düzlem yaratmaktadır. Söz konusu gelişmeler sanal gerçekliğe ve nesnelerin internetine birer öncül teşkil ederek, Endüstri 4.0 teknolojisi ile iş yaşamında yeni kırılmaların yaşanmasını ve geleneksel iş yapma yöntemlerinde bir dönüşümün meydana gelmesini zorunlu kılmaktadır. Söz konusu dönüşümü anlamlandırma çabasının, 2010'lu yıllarda Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0 ile ilgili literatürün yapılandırma hareketini başlattığı görülmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, Türk yazınında Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0 alanındaki çalışmaların az sayıda olması, yeni sorunsallar ile bu kavramların çalışılması ve pekiştirilmesi ihtiyacını yaratmaktadır. Çalışmamızda ise ilgili literatürün derinleşmesine katkı getirmek adına satış organizasyonlarında bu iki kavramın

etkileşimini ve iş yaşamındaki olası etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlayan keşifsel bir yaklaşım izlenmiştir. Bu bağlamda keşfedici bir çalışmanın doğası gereği nitel araştırma kapsamında Türkiye’de hızlı tüketim ürünleri sektöründeki orta/üst kademedeki satış ve pazarlama yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmamızın bulgularına göre Endüstri 4.0 ile üretimde robotik uygulamalardan yararlanma, dijital tedarik zincirine yönelme, artan nitelikli istihdam ihtiyacına, ürünün kişiselleştirilmesinin gerekliliğine ve satış kanallarının etkinliğini sağlama konularında önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Pazarlama 4.0, Satış 4.0, Satış Organizasyon Dönüşümleri.

JEL Kodu: M1, M30, M31.

THE EFFECTS OF INDUSTRY 4.0 ON SALES ORGANIZATIONS

Abstract

Technological advances lay the groundwork for the rapid development of information technologies in parallel with the need to create, group, organize and communicate information. The invention of the personal computer and later the Internet, which is an important output of information technologies, creates a timeless and geographically unrestricted new platform that connects businesses and consumers on a global scale. These developments constitute a precursor to virtual reality and the Internet of things, making it necessary to experience new breaks in business life with Industry 4.0 technology and a transformation in traditional business methods. It is seen that the effort to make sense of the transformation in question started the structuring movement of the literature on Industry 4.0 and Marketing 4.0 in the 2010s. In parallel with these developments, the limited number of studies in the field of Industry 4.0 and Marketing 4.0 in Turkish literature creates the need to study and reinforce these concepts with new problems. In our study, an exploratory approach aimed at revealing the interaction of these two concepts in sales organizations and their possible effects on business life was followed in order to contribute to the deepening of the relevant literature. In this context, due to the nature of an exploratory study, within the scope of qualitative research interviews were made with the mid/senior level sales and marketing executives in fast moving consumer goods sector in Turkey. According to the findings of our research, Industry 4.0 has experienced a significant transformation in terms of benefiting from robotic applications in production, turning to the digital supply chain, increasing the need for qualified employment, the necessity of product personalization and ensuring the efficiency of sales channels.

Keywords: Industry 4.0, Marketing 4.0, Sales 4.0, Sales Organizations Transformation.

JEL Code: M1, M30, M31.

GİRİŞ

İnsanların örgütlü ve sistemli iş yapış yöntemlerine yönelmeleriyle birlikte belirli kırılmalar sonucunda iş yaşamında yeni eğilimlerin yaşandığı görülmektedir. Buhar makinasının icadı üretim süreçlerinde yeni bir dönemi aralarken; işletmelerin bilgisayar başta olmak üzere bilginin stratejik önemi artmış, veri haline dönüşen bilgiyi kullanma mahareti önemli bir fark

yaratıcı araç haline gelmiştir. Bilgi çağının önemli lokomotiflerinden bilgi işleme teknolojilerindeki gelişmeler ile 1990'lı yıllarda kişisel bilgisayarlar, tüm iş yaşamında yaygın etkisini hissettirmeye başlamıştır. 2000'li yıllarda bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile dijital bilgi transferini mümkün kılan internet, işletmelerde iş yapış yöntemlerinde farklı ivmelerin yaşanmasını hızlandırmıştır. İlgili dönemin en önemli dinamiği olan “sürekli değişim” gerçeği, işletmelerin varlıklarını devam ettirmesindeki en etkili reçete olarak esnek, manevra yeteneği yüksek, hızlı ve uyum kabiliyetini içselleştirmiş organizasyon olmasını gerekli kılmıştır. Bu yeni donanımların merkezinde Peter Drucker'ın literatüre kazandırdığı “bilgi işçisi” bulunmaktadır. Öyle ki Drucker, bilgi ve uzmanlık konusundaki yeter seviyedeki bir çalışanın günün koşullarına uygunluk niteliği üç dört sene ile sınırlı kaldığını belirtmektedir (Drucker, 1992, s. 96). Bir üst sistem olan organizasyon ile birer alt sistem olan pazarlama, finansman, üretim ve diğer fonksiyonlar, teknolojik değişimleri odak alan iletişim ve bilişim teknolojilerindeki ilerlemelerden etkilenmektedir (Koçel, 2020, s.387).

Piercy ve Lane (2003, s.563) teknolojik alandaki gelişmelerin satış fonksiyonu özelinde geleneksel satış organizasyonlarına etkisi ile ilgili çalışmalarında, tüketicilerin talepleri ile eş zamanlı olarak internet tabanlı doğrudan satış kanallarına, Müşteri İlişkileri Yönetimi teknolojisi gibi geleneksel satış işlevlerinin ve süreçlerinin yerini alan yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına, büyük müşteri yönetimi (KAM) ve küresel müşteri yönetimi (GAM) gibi müşterilerle işbirliği için oluşturulan yeni kurumsal stratejilerine dikkat çekmektedir. Bu tespiti destekler nitelikte Biaton ve Werner (2018, s. 85) Endüstri 4.0'ın iş yaşamındaki etkisini, Sanayi Devrimi ile gelen dönüşüme benzetmektedir. Yazarlar Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışına zemin hazırlayanların teknolojik ilerlemenin sosyal düzene, alışkanlıklara, tüketim biçimlerine olan etkileşimi olduğunu vurgulamaktadırlar. 2000'li yıllarda hem pazarlama faaliyetleri hem de internet merkezinde bulunan müşterilerin hareketlerini ve tercihlerini gözlemlemekte, tüketicilere daha yüksek oranda değer sunmaya çabalamakta ve tüketici dostu veri sunmaktadır (Jara, Parra ve Skarmeta, 2012, s. 852). Bu durum, enformasyon teknolojilerindeki ilerlemeler ile dijital pazarlamayı, iş yapma yöntemlerini ve önceliklerini yoğun bir şekilde etkilemektedir (Ertuğrul ve Deniz, 2018, s. 160). Pazarlama fonksiyonu “dijital pazarlama” ile sanal platformlardan elde edilen veri ve istatistikler doğrultusunda proaktif eylemlere sebep olacak tespitlerde bulunmaya yardım eden önemli bir araç haline gelmektedir (Rangaswamy vd., 2020, s. 77). Örneğin Tablo-1'de belirtildiği gibi Dijital 2021 Türkiye ve Küresel raporlarına göre, hem Dünyada hem de Türkiye'de internet ve aktif sosyal medya kullanımı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Türkiye'deki şehirleşme ve kişisel dijitalleşme oranları dünya ortalamasının hayli üzerinde olduğu görülmektedir. Bu oranlar yöneticilere ve ilgili alanda çalışanlara dijital değişimin çok dinamik ve kapsayıcı olduğunu da göstermektedir.

Tablo-1. Dünya’da ve Türkiye’de İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı

	Dünya	Türkiye
Nüfus	7.830.000.000	84.690.000
Nüfus Artış Oranı	1,0%	1,0%
Şehirleşme Oranı	56,4%	76,3%
Cep Telefonu Kullanıcı Sayısı	5.220.000.000	76.890.000
Cep Telefonu Kullanım Oranı	66,6%	90,8%
Cep Telefonu Kullanım Artış Oranı	1,8%	2,7%
İnternet Kullanıcı Sayısı	4.660.000.000	65.800.000
İnternet Kullanım Oranı	59,5%	77,7%
İnternet Kullanıcısı artış Oranı	7,3%	6,0%
Aktif Sosyal Medya Kullanıcı Sayısı	4.200.000.000	60.000.000
Aktif Sosyal Medya Kullanıcı Oranı	53,6%	70,8%
Aktif Sosyal Medya Kullanıcı Artış Oranı	13,2%	11,1%

Kaynak: Digital 2021 Turkey raporundan (<https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>) yazar tarafından oluşturulmuştur.

Buhar gücü, bilgisayar, internet, sanal gerçeklik ve Endüstri 4.0 ile dijitalleşmenin iş yaşamındaki amaçları, uygulamaları ve amaçları her geçen gün daha da değiştirdiği, dönüştürdüğü görülmektedir. Tablo 1’de gösterilen trendler ile bu değişim-dönüşüm durumunun kaçınılmaz olduğunun aşikar olduğu anlaşılmaktadır.

Dış çevre unsurlarının da etkilediği dönüşüm sancularından biri olan Covid-19 ise geleneksel çalışma yöntemlerinin uzaktan çalışma yöntemlerine hızlı bir şekilde evrilmesine neden olmaktadır. Diğer bir ifade ile söz konusu salgın koşulları, tüm işletme fonksiyonlarının dijitalleşmesinin hızını artıran önemli bir katalizör haline getirmektedir. Satış organizasyonları stratejilerini, bu yeni ve tahmin edilmesi güç dinamikler ile değişen tüketici davranışlarını, Pazar yapısı eğilimlerini, satış tekniklerini ve gelecekte stratejik avantaj sunabilecek fırsatların öngörülebilmesi üzerine yapılandırmaktadır (Zoltners, Sinha, Sahay, Shastri ve Lorimer, 2021, s. 2). Güçlü olanın hayatta kalmasını savunan popülasyon ekolojisi yaklaşımına (Salimath ve Jones, 2011, s. 875-876) uygun olarak satış odaklı işletmeler, belirsiz koşullarda ezici rekabete rağmen yaşamlarını sürdürebilecekleri reaktif ve proaktif dijital pazarlama stratejilerini nasıl geliştirebilecekleri, önceliklerini nasıl belirleyecekleri, hangi teknolojik altyapıya ihtiyaç duyduklarını tespit edecekleri, müşteri ve tüketici taleplerindeki dalgalanmaları nasıl öngörebilecekleri vb. pek çok soruya cevap aramaktadırlar. Çalışmamızın odağında ise satış organizasyonlarında Endüstri 4.0’ın getirdikleri ve getirecekleri ile ilgili kapsamlı bir yaklaşım ile bu sorulara yanıt bulmaya çalışılmaktadır. Zira satış organizasyonlarında Endüstri 4.0 ve dijitalleşme ile ilgili Türkçe yazında az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu anlamda satış organizasyonlarında Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin yansımalarını işletme fonksiyonlarında, paydaş ilişkilerinde ve mevcut ve potansiyel stratejilerdeki etkilerine yönelik durum tespitinin aynı zamanda Türkçe yazındaki boşluğu doldurmaya katkı getirerek, ilgili alanda çalışma yapacak araştırmacılara da ışık tutacağına inanılmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0, teknolojik mayalanma ve teknolojik döngünün birer çıktısı olarak gelişim göstermekte ve kavramsal çerçevenin de bu paralellikte yapılandığı görülmektedir. Michael Tushman ve Charles A. O'Reilly'nin (1997, s.162) belirttiği gibi teknolojik gelişmelerin bir mayalanma süreci yaratarak pazarda bir "teknolojik çeşitlilik" meydana gelmektedir. Teknolojik çeşitlilik ise mevcut ve yeni teknolojiler arasında rekabet temelli bir strese neden olmaktadır. Bu durum teknolojik bir yeniliğin neden olacağı olası diğer teknolojiler için uygun bir öncül zemin yaratmaktadır. Endüstri 4.0 ile Pazarlama 4.0'ın kavramlaştırılmasında da benzer bir öncül-ardıl ilişkisi (stres) meydana gelmektedir. Bu perspektifte Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0'a ilişkin kavramsal çerçeveye değinilmesi, konunun anlaşılması açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Endüstri 1.0'ın Endüstri 4.0'a Evrimi

Endüstri 4.0 döneminin Alman hükümeti tarafından başlatılan bir proje olarak bilinmektedir. 2011 yılına kadar yapılan dünyadaki en büyük sanayi fuarı Hannover Messe fuarında Endüstri 4.0 projesinin kamuoyuna ilk kez duyurulması ile bu projenin hükümetlerin ve işletmelerin gündemine taşındığı bilinmektedir. Endüstri 4.0'ın yapı taşları, siber-fiziksel sistemlerinden, nesnelere internetinden ve bulut sistemlerinden oluşmaktadır. Yapı taşları, üretim sistemlerinin dijital ortama taşınarak internet ile tüm nesnelere birbirine bağlanmasına imkan vermektedir. Bilgi ve Bilişim Çağında ileri düzeydeki teknoloji donanımını gerekli kılan Endüstri 4.0 tıpkı diğer öncülü olan endüstri evrelerindeki gibi buldukları dönemlerin üretim süreçlerinde yaratıcı yeni araçlar ve yollar sunarak geleneksel üretim süreçlerine yeni bir boyut kazandırmaktadır (Toksarı, 2018, s.325).

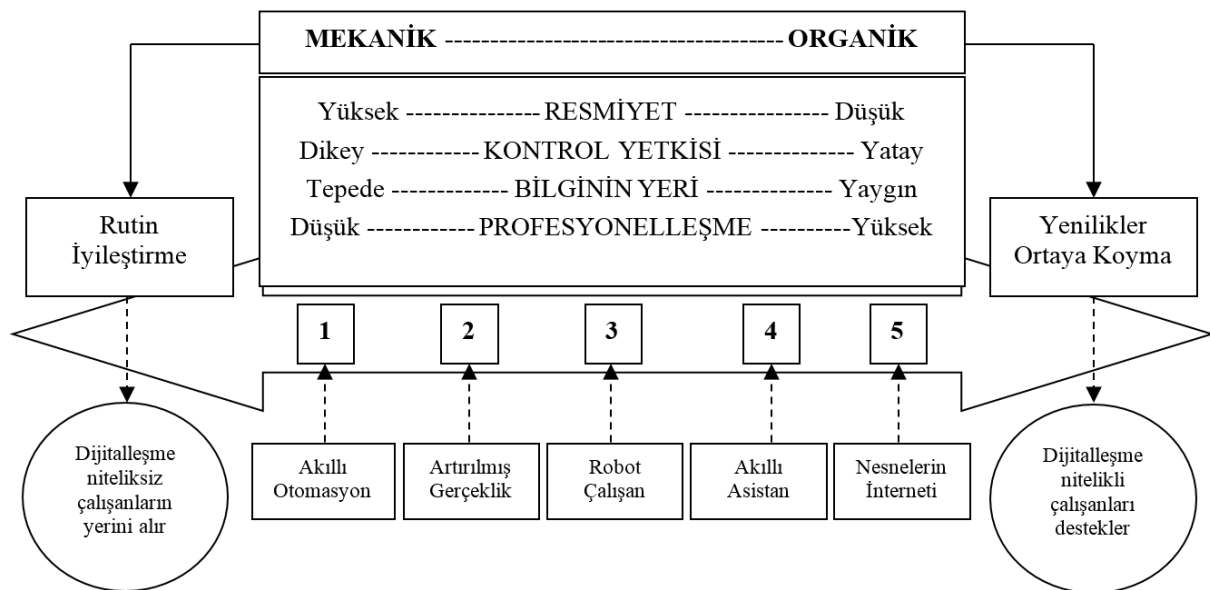
Endüstri 4.0, bir başlangıç değil, dört aşamalı bir evrenin sonucusudur. Bu bağlamda Endüstri 1.0, Endüstri 2.0 ve Endüstri 3.0 evrelerinden sonra dijitalleşme temelli Endüstri 4.0 süreci iş yaşamında yerini almaya başlamaktadır. Endüstri devrimlerinin ilki Endüstri 1.0, 18. yüzyılda buhar makineleri ile başlayan ve sistemli üretimin örgütlendiği sanayi devrimi; Endüstri 2.0, 20. yüzyıl ile seri üretimi odağına alan montaj hatlarındaki ilerlemelerin hız kazanması; Endüstri 3.0, dijital üretim sistemlerinin sanayide yerini alması; Endüstri 4.0 ise tamamen dijitalleşme ve sanal gerçeklik merkezli olup nesnelere internetinin üretim ve yönetim sistemlerine yansımaları konu almaktadır (Nosalska ve Mazurek, 2019, s. 10)

Her hareketin bir tetikleyicisinin olması temel fizik prensibidir. Endüstri 4.0'ın da iş yaşamındaki yerini alması, internet teknolojilerindeki ilerlemenin aktif olarak sahaya yansımaları ile tetiklenmiştir (Ertuğrul ve Deniz, 2018, s. 163). Dijital platform üzerine inşa edilen üretim süreçleri mevcudu muhafaza etme eğilimine meydan okumaktadır ve büyük bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. Benzer şekilde otonom robotlar, ek üretim, lazer kesim başta olmak üzere akıllı üretim teknolojileri, IoT olarak da bilinen nesnelere interneti, artırılmış gerçeklik, Endüstri 4.0'ın önemli lokomotifleri olmaktadır. Endüstri 4.0, ileri teknoloji donanımı ve altyapısı gerektirmektedir. Çok boyutlu Endüstri 4.0, üretim süreçlerindeki önceliklendirilen esneklik arayışına ve karmaşık-kestirilemez pazar koşullarına yoğun bir

şekilde odaklanma çabası, müşteri merkezli eylemlerde de yetersiz kalma endişesi yaratmaktadır (Bettiol, Capestro ve Maria, 2017, s.2-3).

İnsan ve makine entegrasyonunun artması üzerine yapılan Endüstri 4.0, bir tür makine özgürleşmesidir. Nesnelerin interneti (IoT) ile ürün ve kullanıcı arasında olduğu gibi ürünlerin de kendi içlerinde birbirine bağlantılı olabildikleri bir ağ mekanizması inşa etmektedir (Biaton ve Werner, 2018, s.86). Bu ağın temel amaçları ise yüksek düzeyde bireysel müşteri ihtiyaçlarını karşılama, esneklik yeteneğini güçlendirme, karar almada optimizasyonu sağlama, kaynak verimliliği ve etkinlik göstergelerini yakalama, sunulan değer teklifini artırma, işyerindeki demografik çeşitliliği avantaja dönüştürme ve en temelde iş-yaşam dengesini sağlamaktır (Ertuğrul ve Deniz, 2018, s.66). Burada vurgulanan “denge arayışı”, Endüstri 4.0 ile liner olmayan belirsizlik özelliği gösteren kaotik iş yaşamındaki aktörlerin üstün ve zayıf yönlerini de yeniden belirlemektedir. Örneğin ABD, Almanya ve Japonya gibi gelişmiş pazar ekonomilerinin yeniden pazarlara hakim olma fırsatı sunan Endüstri 4.0 bazı dezavantajlı taraflar için büyük tehlike yaratmaktadır. Batı Endüstrisinin (Avrupa ve ABD) üretim faaliyetlerinde hız ve maliyet açısından Doğu (Çin, Bangladeş, Hindistan vd.) Endüstrisi'nin gerisinde kalması, enformasyon teknolojilerindeki ilerlemeler, küresel pazarların oluşması, pazarlama ve satış alanlarında da Doğu Endüstrisi'ni avantajlı konuma getirmekle birlikte; yeni teknolojilerin üretimdeki yansımaları sonucunda ucuz işgücü avantajı da olan doğu ülkelerinin bu konudaki üstünlüklerini kaybetmeleri küresel sistemlerde Endüstri 4.0'dan doğan çekincelere zemin hazırlamaktadır (Aytar, 2019, s.82).

Şekil 1'de Endüstri 4.0 ile niteliksiz çalışanların rutin işlerinin önemini yitirerek, işyerindeki görevlerini akıllı otomasyon, robotlar, akıllı asistanlar ve nesnelerin interneti ile kaybedecekleri varsayımı görülmektedir. Endüstri 4.0 kapsamındaki faaliyetler ve süreçler, örgütlerde rutin iyileştirme ve yenilik ortaya koyma potansiyelini etkilemektedir. İleri teknoloji araçları ve dijitalleşme çalışanlardan rutin işlerin yapılmasının ötesinde yenilik getirmede anlamlı bir performans gösterme beklentisi yaratmaktadır. Diğer bir ifade ile Endüstri 4.0, nitelikli çalışana ihtiyacı artırmaktadır (Aytar, 2019, s. 85).



Şekil-1. Endüstri 4.0 Kapsamında Süreç ve Faaliyetler. “Endüstri 4.0 ve Bu Paradigmanın Örgüt Yönetimi Üzerindeki Olası Etkileri”, O. Aytar, 2019, "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, s. 85 makalesinden aynen alınmıştır. Telif hakkı "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi'ne aittir.

Şekil 1’de gösterildiği gibi akıllı otomasyona geçişin, artırılmış gerçeklik altyapısının kurulması, robot çalışan kullanılması, akıllı asistanlardan yararlanma ve nesnelerin interneti, işyerlerinde mekanik örgütten organik örgüte evrilme eğilimi yaratmaktadır. Resmîyetin düşük olduğu, kontrol yetkisinin yatay düzeyde dağıldığı, bilginin örgüte yaygın olarak dağılması ve uzmanlaşmanın yüksek olduğu örgüt iklimi ile organik örgütlerdeki nitelikli çalışanların odak noktası, fark yaratıcı yenilikler ortaya koyma olmaktadır (Aytar, 2019, s. 85). Endüstri 4.0 ile birlikte nitelikli çalışan ihtiyacı ortaya çıkmakta, niteliksiz çalışanların yaptığı işler ortadan kalkmakta ve uzmanlaşma ihtiyacı açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışanlarda aranan beceri ve yetkinlikler değişmekte, daha karmaşık hale gelmektedir.

Endüstri 4.0 ile çalışanların bilişsel ve fiziksel yetenekleri, içerik ve süreç becerileri, olası bozulma gösterebilecek beceriler ve talep artışına paralel olarak meydana gelebilecek beceri alanları yeniden tanımlanması gerekmektedir. Özellikle dijitalleşme ve teknolojik ilerlemeler ile yaratıcılık, mantıksal akıl yürütme, problem çözme, algoritmik düşünebilme, bilişim ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı gibi bilişsel yeteneklerin ön plana çıkacağı beklenmektedir (Doğru ve Meçik, 2018, s. 1590). Hizmet kesiminde ve iş modellerinde, güvenilirlik ve verimlilikte, bilgi teknolojileri ve makine güvenliğinde, ürünlerin yaşam döngüsünde, çalışanların eğitim ve becerilerinde, sosyoekonomik etkenler gibi Endüstri 4.0’ın yaygın etkisinin olacağı beklenmektedir. Özellikle de yüksek standartlarda becerilerin ön plana çıkacağı ve bu tür çalışanlara ihtiyacın artacağı öngörülmektedir (Ertuğrul ve Deniz, 2018, s. 166).

1.2. Pazarlama 1.0’ın Pazarlama 4.0’a Evrimi

Teknolojik gelişmeler ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, üretim modellerinde, tasarlanan ürün ve hizmet özelliklerinde, tüketici alışkanlıklarında ve ihtiyaçlarında, pazar yapısında, tedarik ve lojistik yöntemlerinde, satış kanallarında “yeni” arayış ve çözüm yolları yaratılmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle bilgi teknolojilerindeki kat edilen yollar ilgili alandaki gereksinimlere paralel olarak pazarlama anlayışında da yeni yaklaşımların Pazarlama 1.0, Pazarlama 2.0, Pazarlama 3.0, ve Pazarlama 4.0 olarak yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır (Dizman, 2019, s.5923).

Sanayi devrimindeki üretim teknolojileri ile doğru orantılı olarak pazarlama yaklaşımı Pazarlama 1.0’ın, enformasyon teknolojilerinde ilerlemeler Pazarlama 2.0’ın, dalga teknolojilerindeki gelişmeler ise Pazarlama 3.0’ın itici güçleri olarak tanımlanmaktadır (Kotler, Kartajaya ve Setiawan, 2010, s. 17). Pazarlama 1.0, hedef pazardaki ihtiyaç ve taleplere odaklanmadan ürün odaklı bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Pazarlama 2.0 ürün yerine müşteriye odaklanmaktadır. Pazarlama 3.0’da ise değer öncelikli insan merkezli bir bakış söz konusu iken; Pazarlama 4.0 teknolojinin kaldıraç olarak ele alındığı veri madenciliğine odaklanan yeni bir yaklaşım olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel pazarlamadaki tek yönlü

iletişim yerini çift yönlü iletişim temelli Pazarlama 4.0'a bırakarak tüm aktörleri çoklu bağlantılar ile birbirine bağlı ve bağımlı hale getirmektedir (Ertuğrul ve Deniz, 2018 s.160).

Pazarlama 1.0 sürecinde üretimde verimlilik artışına odaklanan Sanayi Devrimi'nde pazarlama faaliyetleri dönemin arz-talep düzeyine paralel olarak ürün satmayı öncelik olarak ele almaktadır (Jara vd., 2012, s.864; Kotler vd., 2010, s. 15; Dizman, 2019, 5924). İlgili dönemde geleneksel pazarlama stratejisi, pazarlamanın 4P'sinin (ürün, fiyat, tutundurma, dağıtım) sadece ürün temelli yapılandırılarak; ürünün zaten kendini satmak için yeterli bir araç olduğuna inanılmaktadır (Büyükkalaycı ve Karaca, 2019, s. 466).

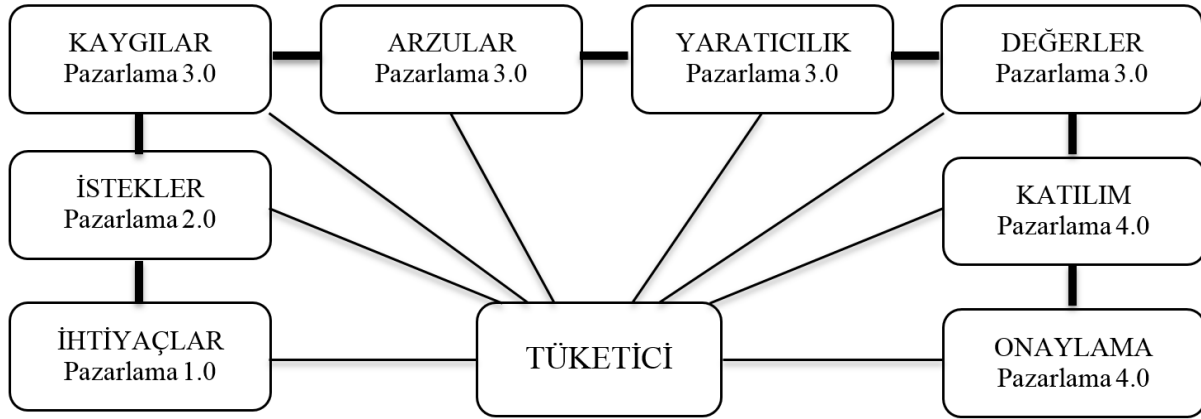
Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ile Pazarlama 2.0, işletmelerin pazarlarda karşılaştıkları sorunları daha karmaşık hale getirmektedir. Bu teknolojiler işletmelerin tüketicilere sunduğu değer teklifini etkilerken; tüketici ihtiyaçlarının hızla değişmesine, işletmelerin bu istek ve ihtiyaçları karşılama ve öngörme yeteneğinin gelişmesine hatta bunları şekillendirmesine yardımcı olmaktadır (Fuciu ve Dimitrescu, 2018, s.45). Pazarlama 2.0 döneminde, arz miktarının önemli ölçüde artmasına paralel olarak tüketicilerin mevcut teklifler arasında seçim yapma fırsatının oluşmasını da ayrıca sağlamaktadır. Pazarlama 2.0 varsayımlarının doğası gereği hedef pazarın tespiti için birbirinden çok farklılaşmış müşteri istek ve ihtiyaçlarının kapsamlı araştırılması, analiz edilmesi ve anlamlı çıkarımlarda bulunulması öne çıkmaktadır (Jara vd., 2012, s.854; Kotler vd., 2010).

Pazarlama 3.0, tüketicilerin aktif bir rol üstlendirildiği insan merkezli pazarlama olarak ta adlandırılmaktadır. İşletmenin sosyal ve çevreci konulara yönelik bilinçlenmesi, insancıl yaklaşımı benimsemelerini ve kurumsal sosyal sorumluluk eylemlerine yönelmesine zemin hazırlamaktadır. Bu dönemde müşteriler sadece kendi istek ve ihtiyaçlarına odaklanmaktan öte sosyal ve çevreyi korumaya yönelik endişeler hissetmektedir (Jara vd., . 2012, s.854). Pazarlama 3.0, tüketicinin ihtiyaçlarını, umutlarını ve duygularını önceliklendirerek değer yaratmaya odaklanmaktadır (Kotler vd., 2010, s. 16; Büyükkalaycı ve Karaca, 2019, s.466)).

Pazarlama 4.0 ise yoğun küresel rekabet, yeni tüketici türleri ve teknolojilerdeki hızlı gelişimden kaynaklanan çeşitli değişikliklerin bir sonucu olmaktadır. Müşteri merkezli Pazarlama 4.0 ticari işlemlerin ve müşteri faaliyetlerinin gerçek zamanlı olarak izlenebildiği bir siberetik pazarlama sistemi olarak kabul edilmektedir (Başyazıcı ve Karamustafa, 2018, s.627). Siberetik pazarlama sistemi ve Web 4.0 teknolojilerindeki gelişmeler ile Pazarlama 3.0 ile Pazarlama 4.0 arasındaki en temel fark, müşterinin kendisinin de yaratıcılık fırsatını yakalaması olmaktadır (Dizman, 2019, s. 5925). Diğer bir ifade ile Pazarlama 4.0, işletmeler ile müşteriler arasındaki dijital kanalların ve geleneksel kanalların karşılıklı etkileşimine olanak yaratmaktadır (Kotler, Kartajaya ve Setiawan, 2019, s.77). Pazarlama 4.0, üretkenliği artırmak için makineyi ve/veya yapay zekayı diğer bilgi işlem ve iletişim teknolojilerine harmanlarken, aynı zamanda müşteri etkileşimi sürecini iyileştirmek için insanlar arasındaki bağlantıdan yararlanmaktadır (Fuciu ve Dimitrescu, 2018, s.45). Pazarlama 4.0 kapsamında müşterilerin markanın vaatleri ile gerçekleştirdiklerini kontrol edebildiği, onaylayabildiği ve bunların daha fazla farkında olabileceği işbirliğine dayalı katılım ve değer yaratmaya odaklanmaktadır. Bu nedenle, Pazarlama 4.0 ile işletmeler gerçeklik ve vaatler arasındaki tutarlılık ile marka itibarını

da artırmaktadır (Jara vd., 2012, s. 854). Pazarlama 4.0, müşterileri aktif olarak birer iletişim aracı haline getirmektedir. Örneğin dijital bir platformda müşteri şikayetlerini ve geri dönüşleri şeffaf olarak paylaşılmaktadır. Pazarlama 4.0'ın insanları birbirine bağlayan önemli araçlarından biri olan sosyal medya, coğrafi ve demografik engelleri ortadan kaldırmaktadır (Kotler vd., 2019, s. 38). Özetleyecek olursak, pazarlama, ekonomideki ve sanayideki değişimlere bağlı olarak çeşitli dönemlerin sonrasında Pazarlama 4.0 evresine ulaşmaktadır. Bu evrelerde tüketici ihtiyaçları da farklılaşmış ve her yeni evre önceki evrelerdeki tüketici taleplerine ek yeniliklerle bugünkü halini almıştır.

Şekil-2'de görüldüğü gibi Pazarlama 1.0 evresinde tüketicilerin ihtiyaçları karşılanırken, Pazarlama 2.0 evresinde buna istekler de eklenmektedir. Pazarlama 3.0 evresinde istek ve ihtiyaçlara ek olarak tüketicilerden kaygıları, arzuları, yaratıcılıkları ve değerlerinin de dâhil etme talepleri gelmektedir ve pazarlama bu talepleri de karşılamayı hedeflemektedir. Pazarlama 4.0 evresinde ise; tüm önceki tüketici taleplerine ek olarak tüketicilerin tüm iş akışlarına katılımı ve onaylaması da eklenmektedir (Jara vd., 2012, s. 854).



Şekil-2. Tüketicilerin Pazarlama Evrelerindeki Gereksinimleri. “Marketing 4.0: A new value added to the Marketing through the Internet of Things”, A. J. Jara ve diğerleri, 2012, 2012 Sixth International Conference on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing Marketing, s. 854 makalesinden aynen alınmış ve Türkçeleştirilmiştir.

Şekil 2’de Pazarlama 1.0’ı ihtiyaçlar, Pazarlama 2.0’ı istekler, Pazarlama 3.0’ı kaygılar, arzular, yaratıcılık ve değerlendirme, Pazarlama 4.0 ise katılım ve onay merkezli olduğu görülmektedir (Jara vd., 2012, s. 854). Şekil 2’de vurgulanan Pazarlama 1.0-4.0’ın odak noktalarını Tablo 2’de görmek mümkündür. Tablo-2’de Pazarlama 4.0’a kadar olan süreç özetlenmiştir. Ürün odaklı Pazarlama 1.0’ı sırasıyla, müşteri odaklı Pazarlama 2.0, değer odaklı Pazarlama 3.0 ve sanal pazarlama odaklı Pazarlama 4.0 izlemektedir.

Tablo-2. Pazarlama Evrelerinin Karşılaştırması

	Pazarlama 1.0 (Ürün odaklı)	Pazarlama 2.0 (Müşteri odaklı)	Pazarlama 3.0 (Değer odaklı)	Pazarlama 4.0 (Sanal Pazarlama Odaklı)
Hedef	Ürün satmak	Müşteriyi memnun etmek	Dünyayı daha iyi bir yer yapmak	Bugünden geleceğe yaratmak
Destekleyici Güçler	Sanayi Devrimi	Bilgi Teknolojisi	Yeni dalga teknolojisi	Sibernetik devrim ve Web 4.0
Temel Pazarlama Kavramı	Ürün Geliştirme	Farklılaştırma	Değerler	Müşteriye göre üretim ve tam zamanında üretim
Değer Önermesi	İşlevsel	İşlevsel ve duygusal	İşlevsel, duygusal ve ruhsal	İşlevsel, duygusal ve ruhsal ve kendi kendine yaratıcılık
Tüketicilerle Etkileşim	Bir'den Çok'a işlem	Bir'e Bir ilişki	Çok'tan Çok'a işbirliği	Çok'tan Çok'a beraber yaratma ve işbirliği

Kaynak: “Pazarlama 3.0” ve “Pazarlama 4.0”, P. Kotler ve diğerleri, 2010, 2019 kitaplarından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de belirtildiği gibi Kotler, Pazarlama 1.0-4.0 sürecindeki öncelikleri hedef, destekleyici güçler, temel pazarlama kavramı, değer önermesi ve tüketiciler ile etkileşim açısından ayırarak bir değerlendirmede bulunmaktadır (Kotler vd., 2010-2019). Tablo ‘da görüldüğü gibi sürecin ilk adımı olan Pazarlama 1.0 daha çok mevcudu muhafaza etmeye yönelik iken, Pazarlama 4.0 sibernetik teknolojilerden ve web 4.0’ın kaldıraç gücüyle müşteri temelli üretimi ve işbirliği merkezli birlikte yaratma eğilimi göstermektedir. Kotler’in (2019) de belirttiği gibi Pazarlama 4.0’ı dijital platformdan yararlanan bir “sanal pazarlama odaklılık” olarak görmek doğru bir tespit olmaktadır. Dolayısıyla beslenme kaynağı dijitalleşme olan bir pazarlama yaklaşımının pazarlama karmasının da farklılaşma göstermesi de doğal bir sonuç olmaktadır.

Pazarlama ve ekonomi birbirini tamamlayan alt ve üst sistemler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dijital ekonomi ile birlikte pazarlama karması kavramı artan müşteri katılımını önceliklendirerek bir kaldıraç etkisi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ürün geliştirme konusundaki yeni strateji, ortak yatırım felsefesinin bir uzantısı olmaktadır. Ortak yaratım ile kast edilen, dijital veri olarak alınan müşteri beklentilerine uyumlu kişileştirilmiş ürün ve hizmetleri geliştirme fırsatının yaratılması olmaktadır. Fiyatlandırma konusunda da içerikte

standart fiyatlandırmadan dinamik fiyatlandırmaya doğru bir kayma gözlenmektedir. Değişime uğrayan bu süreçte kanal kavramı da farklılaşmaktadır. Paylaşım ekonomisinde en güçlü dağıtım kavramı “kişiler arası dağıtım”dır. Tutundurmada ise, işletmelerin müşterilere mesajlar gönderdikleri tek taraflı bir yol izlenirken; Pazarlama 4.0 ile yaygın kullanım alanı olan sosyal medyada müşteriler işletmeler ile doğrudan temasta bulunarak işletmelere mesajlarını iletmesi, işletmelerin de bu mesajlara yanıt vermesiyle müşteriye aracısız bir temasta bulunmasına olanak vermektedir. Böylece karşılıklı bir etkileşim ve mesaj alış-verişi deneyimi yaşanmaktadır (Kotler vd., 2019, s. 81-82).

Pazarlama 4.0 döneminde müşteriler daha dijital ve kanal ayrımı yapmadan işletmeler ile deneyim yaşar hale gelmektedir. Diğer bir ifade ile sürekli bir kanaldan diğerine (dijital kanaldan geleneksel kanala veya tersine) geçiş söz konusu olmaktadır. Müşteriler mağazada inceleyip internette alma (showrooming) veya internette araştırıp mağazadan alma (webrooming) davranışı daha sık ve yaygın olarak yapmayı sürdürmektedir. Bunları gerçekleştirirken müşteriler herhangi bir aksama veya kesinti yaşamadan kusursuz ve tutarlı bir deneyim yaşamak istemektedirler. Başarı şansını artırmak adına bu süreçte pürüzsüz ve tutarlı bir müşteri deneyimi yaratmak için birçok kanalı bütünleştirme uygulaması olan “omnichannel pazarlama” ’ya geçilmesi önerilmektedir. International Data Corporation tarafından 2015 yılında yapılan bir araştırmaya göre, omnichannel alıcılar genellikle tek kanal alıcılarından %30 oranında daha yüksek bir tüketici ömrü değerine ulaşmaktadır (Kotler vd., 2019, s. 187-188). İlgili alandaki çalışmalar kanallar ve ara yüzler arasındaki bütünleşmenin önemine dikkat çekmektedir. Kotler vd. (2019, s.200), işletmeler dijital kanalların hızlı tepkiselliğini ve geleneksel kanalların içtenliğini birleştirmeyi hedeflemeyi önermektedir. Öyle ki araştırmacılar bunu etkili şekilde yapabilmek için önem taşıyan temas noktaları ve kanallar üzerine odaklanılmayı ve şirketteki çalışanların omnichannel pazarlama stratejisini desteklemelerini sağlamaya yönelik bir altyapı çalışması yapmalarını tavsiye etmektedir.

“Pazarlama 4.0 ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; Vassileva (2017), teknolojilerin pazarlama organizasyonunu dönüştüreceğini ve pazar alanını yeniden şekillendireceğini ileri sürmüştür” (Ertuğrul ve Deniz, 2018, s.162).

Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0’ın Satış Organizasyonlarındaki Yansımaları

Değişim tek yönlü olmamaktadır. Doğası gereği değişime uğrayan unsur ilişkili olduğu diğer unsurları da az ya da çok etkilemektedir. Dolayısıyla Pazarlama 4.0, ilişkili olduğu satış sürecinde de bir takım değişimlerin yaşanmasını tetiklemektedir. Geleneksel satış tekniklerinde müşteri pasif olarak algılanırken, 2010’lu yıllarda işletme ile müşteri arasındaki etkileşim üzerine kurgulanan bir süreç olarak görülmektedir. Bu durum küresel düzeydeki paylaşım ekonomisindeki ve kapsayıcı dijital ağlardaki her bir aktörün birbirine bağlanması sonucunda elde edilmesi hedeflenen ticari değer yaratma çıktısı ile ilgili olmaktadır (Kotler vd., 2019, s. 83).

Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0 iş yaşamında ve sosyo-kültürel çevrede varlığını hissettirdiği her geçen gün, müşteri ve tüketicide de bir değişim yaşanmasına sebep olmaktadır. Çünkü bu dönüşüm aynı zamanda tüketicinin ürün/hizmet ile kişisel ihtiyaçlarını karşılama düzeyi,

ürünün vadettiği kalitenin önüne geçmektedir. İşletmelerin bu gerçeği fark ettiklerinde, tüketicinin beklentilerindeki hızlı değişime uyumlu stratejiler ve öncelikler belirleme eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Dolayısıyla işletmelerin pazarlama ve satış kadrolarının geleneksel ve dijital kanalların her adımında müşterilere rehberlik edebilecek yetkinlikte olmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra, hızlı yanıt verme (tepkisellik) yeteneği yüksek kadroların ise müşteriler satın alma kararı verdikleri anda orada bu talebe cevap vermek üzere hazır bulunmaları da diğer bir önemli gereklilik haline gelmektedir (Kotler vd., 2019, s. 188). “Anı yakalayabilme, rakipten önce cevap verebilme ve hatta müşteri talep etmeden öngörebilme” mottosunun, işletme-müşteri arasındaki önemli bir köprü olan satış organizasyonlarında bir değişim yaratması da kaçınılmaz olmaktadır.

Teknolojik gelişmeler müşteri beklentilerini karşılamada daha katılımcı bir yaklaşım sergilemek zorunda bırakılan geleneksel organizasyon yapılarında, örgütün ve çalışanın becerilerinden doğan bir takım aksamaların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu aksamaların üstesinden gelebilmek için önerilen reçete ise, belirsizliği yönetme ve hızlı çözüm geliştirme yeteneği yüksek iyi eğitilmiş çalışan adaylarını istihdam edilmesi olmaktadır (Mgiba, 2019, s. 18). Kısa vadeli ve işlem hacmine dayalı satış anlayışı yerini uzun dönemli ve danışmanlığa dayalı ilişki yönetimi sürecini esas alan satışa bırakmaktadır. Bu bağlamda satış organizasyonları teknik, analitik, iletişim ve iş yetkinlikleri karmasına uyum gösterebilecek çalışanları istihdam etmesi gerekmektedir. Mevcut istihdam edilen çalışanların ise bu konudaki yeterliliklerini artıracak eğitimler ile bir pekiştirme programı yapılması da tavsiye edilmektedir (Van Wyk, Brooke ve Bornstein, 2018, s. 13). Diğer dikkat çekici konu ise ikinci el pazarı olarak tanımlanan tüketim ürünlerindeki ve endüstriyel ürünlerdeki satış sonrası hizmetlerin öneminin giderek artması olmaktadır.

“Anı yakalayabilme, rakipten önce cevap verebilme ve hatta müşteri talep etmeden öngörebilme” mottosu burada da geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla bu ürünlerin yeni sahipleri ile iletişim kurmak ve ilişkileri yönetmek büyük önem arz etmektedir. Artan dijitalleşme ve sosyal medya kullanımı ile birlikte, ikinci el pazarındaki bu kullanıcılar da ürün ve örgüt itibarı üzerinde önemli bir belirleyici olabilmektedir (Van Wyk vd., 2018, s. 11). Söz konusu itibarın korunması ve sürdürülmesi, satış sonrası hizmetler ile yakın ilişkili görülmektedir. Satış organizasyonlarının müşterilerde bıraktıkları izlenimler, satış sonrası faaliyetlerin önemli bir çıktısı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Endüstri 4.0 ve Pazarlama 4.0'ın satış organizasyonlarındaki çeşitli yansımalarının derinliği, araştırmamızın temel sorunsalı haline gelerek satış ekipleri üzerine kapsamlı bir inceleme ile bu yansımaların keşfedilmesi amaçlanmaktadır.

2. ENDÜSTRİ 4.0'IN SATIŞ EKİPLERİNE ETKİSİNİN NİTEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Endüstri 4.0'ın satış organizasyonundaki yansımalarını keşfetmeyi amaçlayan çalışmamızın sorunsallarına cevap bulmak adına nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Böylece örtük bilginin ortaya çıkması için saha ile doğrudan temasa geçerek gerçekleştirilen araştırmamızda, veri toplama aracı olarak görüşme yöntemi uygulanmıştır. Bu araştırma kapsamında, Türkiye'nin

hızlı tüketim sektöründe faaliyet gösteren satış organizasyonlarındaki üst düzey satış yöneticileri ile 12 Aralık 2020 – 30 Ocak 2021 tarihleri arasında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede öncelikle araştırma yöntemimize ve sonrasında bulgulara ilişkin derinlemesine analizlere yer verilecektir.

2.1. Yöntem

Nitel veri toplama araçlarından görüşme yöntemi içerisinde yer alan görüşme formu yaklaşımında görüşmeci önceden hazırladığı konu ve alanlara sadık kalarak, araştırmacıya hem önceden hazırlanmış soruları sorma hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi alma amacıyla ek sorular sorma özgürlüğü vermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 132). Araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme kullanılmıştır. Benzeşik örneklemede amaç, küçük, benzeşik bir örneklem oluşturma yoluyla belirgin bir alt grubu tanımlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 120). Bu bağlamda, Türkiye’de hızlı tüketim sektöründe faaliyet gösteren üç farklı satış organizasyonunda modern kanal satışından sorumlu üç adet satış müdürü ile yarı yapılandırılmış görüşme formu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Modern kanal, ulusal zincir marketler, yerel zincir marketler ve indirim marketlerini bünyesinde barındıran satış kanalıdır. Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de modern kanalın geleneksel kanala göre önemi zaman içinde artmış ve hızlı tüketim malları sektörü toplam satışları içindeki payı %50 civarına ulaşmıştır (Rekabet Kurumu, 2012, s. 5). Buna ek olarak modern satış kanalı şirket içindeki en yeni teknolojilerin ve sistemlerin kullanıldığı, ekiplerin yetkinlik ve eğitimlerinin diğer kanallara kıyasla yüksek olduğu bir satış kanalıdır (Lacoste, 2018; Kohli, Pavlowsky ve Stanley, 2019). Bu nedenle araştırma bu satış kanallarının yöneticileri ile yürütülmüştür.

Araştırma örnekleminin seçiminde iki temel kısıt getirilmiştir. Birinci kısıt, işletmelerin müşteri beklentilerine kısa sürede cevap vermenin önemli bir başarı kriteri olduğu hızlı tüketim sektöründe faaliyet göstermeleri olmuştur. Akabinde işletmelerin buldukları sektörlerde (gıda ve kozmetik) Pazar lideri ve/veya Pazar düzenleyicisi olmalarına da dikkat edilmiştir.

Türkiye’de hızlı tüketim sektöründe faaliyet gösteren üç farklı satış organizasyonunda modern kanal satışından sorumlu üç adet satış müdürü olan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo-3. Görüşme Yapılan Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Medeni Hal	Yaş	Eğitim	Deneyim	Sektör	Satış Kanalı	Kanal Deneyimi	Ticaret Türü
AEY	Erkek	Evli/Ebeveyn	41	Y. Lisans	20 yıl	Atıştırmalık Gıda	Modern Kanal	15 yıl	Firmadan Firmaya (B2B)
GB	Erkek	Evli/Ebeveyn	45	Lisans	25 yıl	Atıştırmalık Gıda	Modern Kanal	20 yıl	Firmadan Firmaya (B2B)
MSB	Erkek	Evli/Ebeveyn	43	Y. Lisans	18 yıl	Kozmetik	Modern Kanal	16 yıl	Firmadan Firmaya (B2B)

Tablo 3’de görüldüğü gibi çalışmamızın katılımcılarının Türkiye’de hızlı tüketim sektöründe modern kanal satışından sorumlu olarak deneyimleri 15-20 yıl arasındadır. Katılımcıların bilgilerinin ifşa edilmemesi konusundaki taleplerinden ötürü satış organizasyonlarının isimlerini ifşa edememekle birlikte kendi alanlarında çalıştıkları işletmeler Türkiye pazarının liderleridirler. Bu anlamda Endüstri 4.0’ın satış organizasyonlarındaki mevcut ve olası

etkilerinin tespitinde bu üç katılımcı oldukça yeterli görülmüştür. Diğer yandan örgüt seviyesinde belirli bir kavramsal beceriye sahip olmalarından ötürü bütüncül bir yaklaşımla sektörün Endüstri 4.0 ile temasını yorumlarken üçüncü katılımcıda benzer cevaplar da alınmaya başlandığı için hem nitel araştırmanın örneklem sayısının seçimindeki kendini tekrarlandığı noktada araştırılmanın sonlandırılması kabulüne (Baltacı, 2018, s. 262), hem de katılımcıların yeterli sektörel deneyime sahip olmaları örneklem olarak temsil yeteneklerini yeterli kılmıştır.

Araştırmanın iç geçerliğini (inandırıcılığını) artırmak amacıyla katılımcılarla görüşmelerin ardından çalışma sonuçları ile ilgili katılımcılardan teyitleri alınmıştır. Derinlemesine görüşme öncesinde çalışmanın amacı ve yöntemi ile ilgili katılımcılarla ön görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın Covid-19 salgını süresince gerçekleşmesi nedeniyle ana görüşmeler tarafların güvenliği ve talebi doğrultusunda 45-60 dakikalık oturumlar şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, sanal ortamda (Zoom uygulaması üzerinden) katılımcıların izni ile kayıt altına alınmış ve deşifre edilerek yazılı hale getirilmiştir. Deşifre edilen veriler Maxqda 2020 programı üzerinden tanımlanan kodlamalar ile örtük ilişkilerin tespitine olanak verecek olan detaylı bir içerik analizi yapılmıştır. Araştırma tamamlandıktan sonra katılımcılarla çalışma bulguları paylaşarak yanlış anlamaları elemek amacıyla teyitleri alınmıştır. Amaçlı örnekleme ile konularında uzman olan katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilerek ve çalışmanın bulguları ile ilgili ayrıntılı betimlemeler yapılarak araştırmanın dış geçerliğinin (aktarılabirlik) sağlanmasına özen gösterilmiştir. Araştırmanın iç güvenilirliğinin (tutarlık) ve dış güvenilirliğinin (teyit edilebilirlik) sağlanması amacıyla araştırmaya dahil olmayan alanında uzmanların görüşlerinden faydalanarak araştırmanın tutarlığının değerlendirilmesi de ayrıca yapılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmasından ötürü elde edilen bulguların ve sonuçların genellemeye imkan vermemesi ve salgından ötürü katılımcı sayısının artırılmaması birer kısıt olarak değerlendirilmektedir. Araştırmanın belli bir sektör ve faaliyet alanında, dar bir çerçevede yürütülmüş olması da araştırmanın kısıtlarından bir diğeri olarak görülebilir. Satış organizasyonlarında detaylı bir Endüstri 4.0'a ilişkin daha önce bir çalışma yapılmaması hem bu araştırmanın emsal kaynak bulamamasından ötürü bir kısıt olarak düşünülebileceği gibi hem de bulgulara ilişkin tespitlerin ilgili alanda daha sonraki çalışmalar için bir öncü olması önemli bir fayda olarak değerlendirilebilir.

2.2. Bulgular

Örgütlerde Endüstri 4.0 ile birlikte köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmasının beklenmesinden ötürü öncelikle katılımcılara bu “değişim ve dönüşüm”e yönelik algılarının nasıl konumlandığını tespit etmeyi amaçladık. Üç adet katılımcının ikisi değişimi dönüşümün içerisinde bir süreç olarak tanımlamıştır. MSB değişimi olumlu bir yaklaşım içerisinde süreç olarak değerlendirmiştir. AEY’de, MSM’ye benzer şekilde değişimi dönüşümün bir parçası olarak değerlendirdiğini ve değişimi asıl olanın korunmasını sağlayan bir süreç olarak gördüğünü ifade etmiştir. GB ise, diğerlerinden farklı olarak değişim ve dönüşümü benzer şekilde açıklayarak zamana ve yeni ihtiyaçlara uyum gösterme olarak tanımlamıştır.

Üç katılımcının tümü de değişimin yaşandığı sürede her durumda kontrolünün ve inisiyatifinin kendilerinde olmadığını, pazardaki veya müşterilerindeki değişimlere bağlı olarak değişmek ve

dönüşmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. GB bu süreci şu şekilde tanımlamıştır; **“Sürekli müşterilere uydurmaya çalışıyoruz kendimizi. İki taraflı bir şey, biz de değiştiğimiz zaman müşteri de değişiyor”**. MSB ise; **“Bu son süreçte teknolojinin gelişimi, pazarlama sistemlerinin değişimi, satış sistemlerinin dönüşümü, modernizasyon, tüketicinin alışveriş davranışlarının da değişikliği sebebiyle aslında bir dönüşüm yaşıyoruz”** şeklinde ifade etmiştir. AEY ise, **“Biz nasıl değişiyor, dönüşüme uğruyorsak karşımızdakilerde değişime ve dönüşüme uğruyorlar”** ifadeleri ile değişim sürecini tanımlamıştır. Bu ifadeleri dikkate aldığımızda, katılımcıların sistem yaklaşımı çerçevesinde değişim ve dönüşümü bir süreç olarak algıladıkları söylenebilir.

Teknolojik gelişmelere göre iş yapış yöntemlerinde çeşitli değişikliklerin yaşanabileceğini kavramsal çerçevede pek çok kez vurgulanmıştı. Katılımcılarımızın bu üç kavram arasında nasıl bir ilişki kurdukları tespit edilmeye çalışılmıştır. GB **“Teknolojinin bize faydası çok, hiçbir şey için yorulmana gerek kalmıyor, bir tuşla çoğu sonucu daha kolay alıyorsun. Her yere gitmen, her şeyi yapman gerekmiyor. Görüşmelerini, toplantılarını teknoloji sayesinde sanal ortamda yapabiliyorsun”** şeklinde teknolojinin getirdiği yenilikleri özetlemiştir. MSB ise **“Şu an hayatımızda gördüğümüz en büyük şey teknoloji ile ilgili olarak salgın sürecinde ofis dışı çalışma sistemi oldu. Bulduğunuz ortamdan Paris ile oturuyoruz toplantı yapıyoruz, sunum yapıyoruz”** şeklinde teknolojinin iş hayatına etkisini belirtmiştir. AEY ise **“İş yapış şekillerindeki değişimler çok ciddi bir zaman ve kaynak tasarrufuna sebep oldu. Bununla beraber istihdam azalışına neden oldu olumsuz olarak düşünebileceğimiz, atıyorum o zaman 20 kişi çalışıyorsak şimdi 10 kişi çalışıyoruz, çünkü artık o kaynaktan da tasarruf etme kısmı geldi ama burada güzellik ne oldu? Buradan sağladığımız tasarrufları satışa yönlendirdik, satışa yönlendirdikten sonra arka tarafta lojistik ve tedarik zinciri kısmımız çok büyüdü. Dolayısıyla burada indirdiğimiz istihdam sayısını tedarik zinciri tarafında ciddi anlamda arttırdık. Mesela Holding’de yapay zekâ birimi kuruldu, yaklaşık 2 yıldır var. Geçtiğimiz yıl yapay zekâyı kullanarak müşterilerden gelen tamamen insandan bağımsız faturaların üzerindeki her puntoyu her karakteri okuyacak şekilde tasarlandı ve o sistemden içerideki hak edişle beraber o faturaların kapatılması organizasyonuna geçildi. Şimdi bununla beraber muhasebedeki arkadaşlarımızın sayısında 1-2 azalma oldu ama yapay zekâ birimi diye bir birim kurularak orda bir istihdam sağlandı. Yani teknolojinin aslında gelişmesi ve yükselmesi ile belirli iş kollarında istihdamı azaltırken belirli iş kollarında da istihdamı artırıyor”** biçiminde teknolojinin yansımalarını aktarmıştır. Katılımcılarımız da teknolojideki gelişmelerin, özellikle iş yapış yöntemlerini (şekillerini) etkilediğini ve verimlilikleri önemli şekilde değiştirdiğini ifade etmişlerdir. Öyle ki teknolojik gelişmelerin sadece iş yapış yöntemleri ve verimlilik üzerinde değil, aynı zamanda teknolojik gelişmeler ile oluşabilecek yeni iş kollarının olabileceğini ifade edilmiştir.

Endüstri 4.0’ın temel dinamiği olan teknolojik gelişmeler ile verimlilik arasındaki ilişkinin varlığına yönelik katılımcı ifadelerini, Endüstri 4.0 ile verimlilik arasındaki ilişkiyi nasıl ve hangi kavramlar ile ilişkilendirdiklerini yönelik düşüncelerinin konunun anlaşılması açısından faydalı olduğu kanısına vardık. Bu bağlamda AEY’ye göre; **“En büyük iş verimlilikte.**

Verimlilikten kastımız üretim hattının verimliliği. Üretim kökenli şirketlerde verimliliğin ve kapasitenin çok arttırılması kısmı gelecek. Endüstri 4.0'daki en büyük etki bizde tedarik zinciri kısmında olacak, çünkü üretim artıyor, satış artıyor, bu Endüstri 4.0'ın verimliliği ile beraber daha da hızlanacak". MSB'da bu durumu şu şekilde açıklamıştır; "Endüstri 4.0 dediğinizde biraz önce bahsettiğimiz robottur, IoT'dir, tedarik zinciri, sevkiyat. Bizi ilgilendiren tarafıyla bakarsanız aslında yapay zekânın, internetin, robotların iş yapmada insanın kullandığı zamanı azaltıyor olması. Ana hikâyede hız, yani bütün hikâyeye şu an hız üzerine kurulmuş Dünya'da, o da verimliliğe gidiyor". Katılımcılar Endüstri 4.0 ile birlikte özellikle üretim bazlı verimliliklerin olacağını, bu durumun satışlarda artış yaratacağını ve özellikle tedarik zinciri konusunda ciddi gelişmelerin yaşanacağına yönelik ifadelerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla Endüstri 4.0'ın sağlayacağı hız avantajından ötürü özellikle üretimde bir verimlilik artışına neden olurken satış hacminin artışına da etkisi olabileceği, hatta yapay zeka ve robotun çalışanların bir işi yaparken rutin iş yüklerini üstlenerek bunlar için kullanacakları zamanı azalttığını ifade edebiliriz.

Endüstri 4.0 ile birlikte organizasyonlarda istihdam üzerindeki olası etkilerin neler olabileceğine ilişkin katılımcı ifadelerine sırasıyla yer verilmiştir. GB'ye göre; "Endüstri 4.0 daha teknolojik, daha az insan, işimize gelme de daha az insan. Normal fabrikalarda 2.000 kişiyle yapılan işi, Endüstri 4.0 ile 200 kişiyle yapar olacağız". MSB ise konuyla ilgili olarak; "İnsan faktörünün bir takım işlerde azalacağını düşünüyorum. Tedarik zincirindeki bir takım işlerin çoğunu yapay zekâlar yapacak. Finans tarafında da arka plandaki bütün hesapları da onlar yapacak. İnsan aslında işin son kısmında, yorumlama kısmında olacak" biçiminde görüşünü belirtmiştir. Bu ifadelerden hareketle Endüstri 4.0 ile birlikte bazı işlerde istihdamın azalacağını beklendiği tespitinde bulunabiliriz.

Katılımcılar süreç içinde teknolojideki gelişmelere bağlı olarak pazarlamadaki iş yapış şekillerinin de değiştiğini aktarmışlardır. GB, "Pazarlama açısından söyleyeyim, sosyal medya diye bir şey var şu ara, en son kullandığımız sosyal medya, inanılmaz bir şey. Sosyal medyanın gücü şu halde televizyonda dâhil hiçbir şeyde, hiçbir basında, yazılı basın da dahil, reklam da dahil hiçbir yerde sosyal medyanın gücü yok. Pazarlama artık sosyal medya üzerinden ilerlemeye başladı" biçiminde ifade etmiştir. AEY de benzer şekilde "Bir reklam varsa dijital dünyada yapıyoruz ve bu dijitalleşme ile beraber artık bireyler çok önemli olduğu için şimdi bireylere gidiyoruz. Eskiden biz topyekûn tüketiciye gidiyorduk. Neyle gidiyorduk? Televizyondaki reklamla, gazetede dergideki basılı şeyle, billboardlarla gidiyorduk. Bunlar hala var ama artık bu CRM uygulamaları ile beraber bireysel olarak tüketicinin duygularına hitap etmeye çalışıyoruz. Bu da özellikle bu akıllı telefonlar, kullanılan uygulamalar, yazışmalar, facebook, instagram paylaşımlarla beraber kişiler özelinde uygulamalara gitmeye başladık. Ve bunlar için çok ciddi shopper araştırmaları yapılıyor. Bizim eskiden yoktu, şu anda bir shopper marketing departmanı var ve çok ciddi bir şekilde çalışıyor ve çok ciddi bir çalışanı var" diye belirtmiştir. MSB'da "Bizim pazarlama harcamalarının neredeyse %30'u basılı, %70 - %80'i tamamen Facebook, youtube, instagram, influencer'lar üzerinden yapılan pazarlamaya kaymış durumda. Bu da tabii ki bütün insanların twitter, instagram,

facebook kullanım sıklığıyla alakalı bir durum. Dolayısıyla bütün etkileşimi pazarlamanın aktivitelerini dijital dünya üzerinde yapıyor şu anda pazarlama ekipleri. Bunu diğer bütün şirketler de böyle yapıyor açıkçası. Dolayısıyla en yoğun yaşadığımız konu bu. Bu da bizim hayatımıza gidip müşterilerle dijital mecraların pazarlığını etme boyutunu ekledi” diye pazarlamadaki iş süreçlerindeki değişimleri aktarmıştır. Dolayısıyla Endüstri 4.0’ın yaygınlaşması ile birlikte pazarlamaya ilişkin faaliyetlerin dijital ortam üzerinden sürdürülmesinin hem ürünün kişileştirilmesine hem de müşteriye erişim kanallarını güçlendirmesine olanak verdiğini ifade edebiliriz.

Endüstri 4.0 sonrasında satış ve pazarlama arasındaki ilişkinin nasıl şekil aldığı katılımcılara sorulmuştur. MSB şu şekilde açıklamıştır; **“Yakınlaştırdı bizi de bu dijital dünya, hani biz pazarlama bölümüne gidiyoruz, onlar satışa geliyor, bir şekilde yakın ilişkiyle çalışıyoruz açıkçası, mecbur”**. AEY ise; **“Biz her müşterimize, en küçük nokta da olsa, artık pazarlama ile beraber gidiyoruz. Biz artık her operasyonumuzda pazarlamanın verileri olmadan müşteriye gidemiyoruz”** diye belirtmiştir. GB’nin konuyla ilgili değerlendirmesi de şu şekilde olmuştur; **“Daha iç içe çalışıyorsun, eskiye nazaran daha yakınız. Satış ve pazarlama eskiden biraz daha birbirinden kopuktu. Şimdi artık böyle değil, pazarlama satışla iç içe olmak zorunda”**. Katılımcılar pazarlama ve satış fonksiyonlarının daha yakın ve iç içe çalışmaya başladıklarını ifade etmişlerdir.

Endüstri 4.0 ile satış ve pazarlama faaliyetlerinin bütünleştirilmesi eğiliminin satış ekiplerinin yetkinlikleri üzerindeki olası etkilerine yönelik katılımcı ifadelerine sırayla yer verilmiştir. AEY konuyla ilgili olarak; **“Satış ekibinin yetkinlikleri de çok önem arz ediyor. Şu anda veriyi okuyamayan, teknolojiyi kullanamayan, teknoloji üzerinden rekabeti takip edemeyen hiçbir çalışanımız neredeyse yok. Tam donanımlı, özellikle pazarlama, satış, ticari pazarlama ve 360 derece yetkinliğe sahip arkadaşları bünyemize katıyoruz”** açıklamasını yapmıştır. MSB’ın görüşleri ise; **“Satış ekibinin yetkinliklerinin yükseltilmesi ciddi anlamda başladı. e-Ticaret kanalı kuruldu, satış fonksiyonunun içinde eğitim birimi oluşturuldu. Kanal satış bölümleri birbiriyle bütünleşmiş durumda. Satış ekibi içinde görsel tasarım, internet sayfası tasarlayan tasarımcılar bile var. Bu işin görsel tarafı, yarın belki ürün için bile tasarlama gerekecek”** şeklindedir. GB’ün konuyla ilgili değerlendirmesi ise; **“Satış da son noktadaki son kullanıcıdaki bir isteğe, harekete göre satışları kurgulamaya başladı. Süreçler inanılmaz değişti, sadece para harcamak önemli değil, nihai müşteriye anlayacaksın. Eskiden itme stratejisi kullanırdık, çekme stratejisi kullanmaya başladık”** şeklindedir. Katılımcılar Endüstri 4.0’ın satış fonksiyonunun yeniden yapılanmasını gerektirmesi beklentisinin doğal bir sonucu olarak satış ekibinin yetkinliklerinin de bu değişim sürecinden etkilenebileceği ifade edilebilir.

Teknoloji ve tüketici davranışlarındaki değişime bağlı olarak Pazarlama 4.0’ın önümüzdeki dönemde pazarlama ve satışa etkilerinin neler olacağı konusunda MSB’a göre; **“Satış ve pazarlama daha çok birbirine yaklaşacak bir, iki birçok süreç kolaylaşacak. Yani yapay zekâ çerçevesinde bugün uğraştığımız, senaryolaştırdığımız bir sürü süreci yapay zekâ yapacak, en büyük, en hızlı değişim finans, tedarik zinciri buralarda olacak, yani böyle daha arka planda matematiksel işlerin olduğu, yani insan yoğun çalışan departmanlar**

daha sadeleşecek, küçülecek. İnsanlar daha kaliteli işlerle uğraşacak, ama bazı işler maalesef yok olacak, bunu da kabul etmek lazım. Big Data değil ama Smart Data önemli olacak, yani verinin mevcudiyeti değil de o verinin nasıl kullanılacağı çok önemli olacak. Tüketici bu son salgın dönemiyle beraber, önceden de vardı ama, yeşil pazarlama, yeşil ürünler, sağlıklı, bu kavramların anormal seviyede daha da artarak devam edeceğini düşünüyorum. Sağlık olayı çok önemli olacak, dolayısıyla o tarafta tüketici seçici bir durumda olacak”. MSB ayrıca “Özellikle büyük firmalar daha da hızlanması gerekecek ve kaliteli ama daha ucuz ürün üretmek zorunda kalacak. Bu ucuz ürün sunmak ve hız kazanmak için de organizasyonlarını güçlecekler, bu kaçamayacağımız bir şey olacak. Daha küçük firmalarla baş edebilmek için ve hız kazanmak için organizasyonlar bence küçülecek” biçiminde düşüncelerini paylaşmıştır. AEY ise; “Offline kesinlikle devam edecek. Ama online’ın oranı daha yukarıda olacak diye düşünüyoruz. Bunların tek belirleyici unsuru müşteriye, nihai tüketiciye istediği ürünü ulaştırabilme kabiliyetinde gizli olacak. Bir şekilde fonksiyon olarak pazarlama ve satış isimleri kalacak ama birbirlerinden bağımsız hareket edemeyecekler. Çünkü nihai tüketici ile baş başa kalacak olan satış olacak ve burada bir zarar görecekseniz zararı göreceksiniz kısım satış olacak” biçiminde görüşlerini aktarmıştır. GB’de “Daha çok dijitalleşeceğiz, daha çok sistemsel olacağız, daha çok rakamlar olacak ama özet, daha kolay okunan rakamlar olacak, böyle sayfalarca rakam değil. İhtiyacın olan rakamı karşına getirecek şekilde olacak. Sanal alışveriş inanılmaz bir şekilde artıyor. Sanala çok ciddi bir yansıması olacak bunun” biçiminde ifade etmiştir.

İçerik analizi bölümünde üç katılımcının görüşmelerinin yazılı dokümanına toplam 10 tema üzerinden 142 kodlama yapılmıştır. Aşağıda Tablo-4’de kodlamada kullanılan temalar ve katılımcı bazında detaylı frekanslar verilmiştir. Katılımcıların hepsi görüşme esnasında bu temaların 7 tanesine değinmiştir. Katılımcılardan sadece ikisi görüşmeler esnasında geri kalan 3 temaya değinmiştir. Tablo-5’de belirtildiği üzere temaların değinilme sıklığına baktığımızda sırasıyla dijital değişime 58, verimliliğe 20, uyum sağlamaya 15, personel niteliklerinin değişimine 12 ve satış ve pazarlama fonksiyonlarının yaklaşmasına 12 kez değinildiği görülmüştür. En çok değinilen ilk beş temanın toplam kodlama sayısı içindeki payı ise %82,5 olmuştur.

Tablo-4. Görüşmelerin Kodlanmasında Kullanılan Temalar ve Frekansları

Temalar	MSB	GB	AEY	Toplam	Oran
Dijital Değişim	21	24	13	58	40,8%
Verimlilik	6	6	8	20	14,1%
Uyum Sağlama	9	2	4	15	10,6%
Personel Niteliklerinin Değişimi	4	3	5	12	8,5%
Satış ve Pazarlama Yakınlaşması	4	4	4	12	8,5%
Müşteri Katılımı	2	4	1	7	4,9%
Covid Süreci	4	0	2	6	4,2%
Tedarik Zinciri ve Lojistik	3	0	2	5	3,5%
Omnichannel	2	1	1	4	2,8%
Yalın Organizasyon	0	1	2	3	2,1%
Toplam	55	45	42	142	100,0%

Endüstri 4.0'ın temel dinamiği katılımcılarında vurguladığı gibi bir (dijital) değişim sürecidir. Dijital Değişim teması kodlama frekansları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Tablo 5'de "Dijital Değişim" temasının altında 11 adet alt temanın frekans dağılımlarına yer verilmektedir.

Tablo-5. Dijital Değişim Temasının Alt Tema Frekansları

Dijital Değişim	MSB	GB	AEY	Toplam	Oran
Dijital Değişim/Sosyal Medya Kullanımı	2	5	1	8	13,8%
Dijital Değişim/e-ticaret	1	2	5	8	13,8%
Dijital Değişim/Dijital Pazarlama	5	1	1	7	12,1%
Dijital Değişim/Otomasyon	3	2	2	7	12,1%
Dijital Değişim/Yapay Zeka	4	0	2	6	10,3%
Dijital Değişim/Bilgi İşlem Sistemi Kullanımı	0	5	0	5	8,6%
Dijital Değişim/Teknolojik Gelişim	1	2	1	4	6,9%
Dijital Değişim/Müşteri Alışveriş Verileri	1	3	0	4	6,9%
Dijital Değişim/Dijital Değişim	2	1	0	3	5,2%
Dijital Değişim/MİY (CRM) Verisi	0	1	1	2	3,4%
Dijital Değişim/Dijital Takip	0	2	0	2	3,4%
Dijital Değişim/İnsan ve Makine Entegrasyonu	2	0	0	2	3,4%
Toplam	21	24	13	58	100,0%

Tablo 5'de görüleceği üzere dijital değişim içerisinde sırasıyla sosyal medya kullanımı 8 adet, e-ticaret 8 adet, dijital pazarlama 7 adet, otomasyon 7 adet ve yapay zekâ 6 adet frekans gözlemlenmektedir. Katılımcıların görüşmeler esnasında dijital değişim teması içerisinde özellikle tüketici tarafında en çok üzerinde durduğu konu, sosyal medya kullanımı olmuştur. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin tüketicide de bir değişim yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. Değişen tüketici taleplerine zamanında cevap verebilmek için hem pazarlama ekiplerinin, hem de satış ekiplerinin iş yapış şekillerinde bir değişimin yaşanmasının doğal bir sonuç olduğu ifade edilebilir. Diğer bir tespit ise dijitalleşmeye geçildikçe satış organizasyonlarının e-ticaret kanalının daha yoğun kullanılmasına eğilim gösterdikleri olabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı 21.yüzyılda dijitalleşme boyutu, yeni bir Sanayi Devrimi etkisi yaratabilecek Endüstri 4.0 ile iş yaşamında bir değişim süreci başlamaktadır. En güncel uygulamaları pratiğe dönüştürme potansiyeli yüksek olan değişimin yoğun olduğu hızlı tüketim malları sektöründe Endüstri 4.0'ın ve dijitalleşmenin doğrudan yansımaları görülebilmektedir. Endüstri 4.0'ın ve dijitalleşmenin sunduğu veri analizini mümkün kılan teknoloji ile satış organizasyonlarındaki satış ekipleri ve satış kanalları üzerinde etkileri gözlemlenmektedir. Endüstri 4.0'ın işletmelerin uygulamalarında ve paydaşlarıyla ilişkilerinde çok boyutlu mevcut ve olası etkilerinin tanımlanmasına ilişkin çalışmaların azlığı ise, araştırmamızın en temel motivasyon kaynağı olmaktadır. Çalışmamızda Endüstri 4.0'ın satış organizasyonları üzerindeki mevcut ve gelecekteki olası etkilerini keşfetmek adına hızlı tüketim sektöründe işletmeden işletmeye satış yapan satış kanalları yöneticileri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmaya katkı sağlayan katılımcılarımız özellikle Endüstri 4.0 ile değişim arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Katılımcılarımız özellikle Endüstri 4.0 ile değişim (dönüşüm) ilişkisini vurgulayarak işletme uygulamaları ile kesişim noktalarını bugün ve gelecek odaklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Özellikle satış ekiplerinin yöneticilerinden oluşan katılımcılarımız Endüstri 4.0 ve dijitalleşme ile iş yapış şekillerinde bir değişimin yaşanacağı beklentisinde olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların emek yoğun işlerin robotlara devredilmesi ile emek yoğun istihdamının azalacağı ve yaratıcılık odaklı işlere yönelik istihdamın artacağına yönelik inançlarının olduğu gözlenmektedir. Katılımcılar dijitalleşmenin satış ekiplerinin yetkinlikleri ve sorumluluklarını değiştirerek teknolojiye yatkınlık, pazarlama odaklılık, sosyal medya ve dijital dünya dinamiklerine hâkim olma, tüketici davranışlarının dijital takibini yapabilme gibi konulardaki yetkinliklerin istenen seviyeye taşınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Satış faaliyetlerinin işletmenin diğer fonksiyonları ile bütünleşerek başarı getirebileceği gerçeğinden hareketle, tedarik zinciri ve lojistik ile muhasebe/finans fonksiyonlarının dijitalleşen Dünya'da Endüstri 4.0 sonrasında evriminin nasıl olacağı araştırılmaya değer konular olarak göze çarpmaktadır.

Değişen satış kanal yapılarına, tüketici davranışlarına ve sosyal medyanın artan önemine bağlı olarak satış ve pazarlama fonksiyonlarının iç içe çalışmaya başladıkları ve işbirliklerinin önemli ölçüde arttığı katılımcılar tarafından özellikle belirtilmiştir. Bu bağlamda teknolojik gelişmelere paralel olarak bu iki fonksiyonun birleşmesi ve satış ekiplerinin (özellikle işletmeden nihai tüketiciye satış yapan işletmelerde (B2C)) dijital pazarlama yetkinliklerine sahip olması gerekliliğinin, yöneticiler ve uygulayıcılar tarafından önceliklendirilmesi önerilebilir.

Endüstri 4.0 ile tetiklenen dönüşümün sadece işletmenin elinde olmadığı diğer bir ifade ile kontrol edilmesi mümkün olan iç çevre dinamiklerinin ötesinde dış çevrede yaşanabilecek değişikliklerden kaynaklanabileceği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu durum, işletmelerin 21.yüzyılın iş dinamikleri ile küresel ölçekli ve sanal ağ bağlantılı iş yapma biçimlerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu tespiti işletmelerin açık sistem yaklaşımı içerisinde faaliyetlerini yürütmeleri ile ilişkilendirerek, sürdürülebilir rekabet avantajı yakalama reçetesi “yüksek düzeyde uyum yeteneği geliştirme” olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile katılımcıların yorumları ile benzer şekilde yöneticilere değişime direnme yerine uyum gösterme yeteneğini geliştirecek stratejilere yönelmeleri önerilebilir.

Çalışmanın bulgularından görüleceği üzere, Endüstri 4.0'ın etkileri ilk olarak üretimde ortaya çıkmakla birlikte, pazarlama alanında da değişimin yoğun olduğunu göstermekte ve tahmin edilemez değişimlere de neden olmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde de belirttiği gibi Endüstri 4.0 ile tüketici davranışlarındaki ve pazarlamadaki yaşanan değişimlere bağlı olarak satış sürecinde, iş yapış şekillerinde, çalışan yetkinliklerinde ve personel ihtiyaçlarında dahi bu değişimlerin etkileri hissedilmeye başlanmıştır.

Katılımcıların ifadelerine göre 2021 ve sonrası yıllarda teknolojinin yaşamdaki yaygın etkisi artıkça, satış fonksiyonu kapsamında stok kontrol, tekrarlayan sipariş, sevkiyat takibi, fiyatlandırma gibi basit ve rutin işler dijital ortamlarda çevrimiçi (online) kanallar üzerinden

insana ihtiyaç duyulmadan yapılması yaygınlaşabilir. Ancak dijital dünyanın satış ekiplerinin yerini alması olası olarak görülmemekle birlikte dijitalleşmenin yoğun bir şekilde kullanılması beklenebilir. Bu bağlamda satış ekiplerinin yeni satış kanallarının, değişen satış ekibi yetkinliklerinin, iş tanımlarının, iş akış süreçlerinin, bütünleştirilen satış, pazarlama ve tasarım fonksiyonlarının yeniden organizasyonunu gerektirdiği ifade edilebilir. Zira mevcut ile öngörülemeyen kontrol etme çabası yanıltıcı olabilir.

Sektörlere göre farklılıklar olmakla birlikte, yapılan ticaretin türüne göre satış ekiplerinin yapılanması ve yetkinlikleri farklılaşacaktır. İşletmeden işletmeye (B2B) yapılan bir ticarete satış ekiplerinin daha fazla teknik uzmanlığına ihtiyaç duyulacaktır. İşletmeden tüketiciye (B2C) yapılan bir ticarete, satış ekiplerinin daha fazla pazarlama yetkinlikleri ile donatılması gerekmektedir. Öyle ki işletmeden işletmeye satışta müşteri temelli kişiselleştirilmiş ürünler ile satış kanallarının, işletmelerin ve müşterilerin ortak çıkarlarını optimize edebilecek destek uygulamaların yakın gelecekte geliştirilmesi ihtimaline karşı işletmelere satış ekiplerine bu tür ilerlemelere uyumlu yetkinliklerin kazandırılarak hazırlıklı olması önerilebilir.

Satış 4.0 sürecinde Endüstri 4.0'dakine benzer şekilde satış organizasyonlarının çevresindeki değişimler doğrultusunda daha sade ve yalın kanal yapılanmalarına geçmeleri zorunluluğu yaratması beklenmektedir. Geleneksel satış yapılanmasında yer alan bölgesel yapılanmalar dijitalleşme ile birlikte fiziksel sınırların olmaması nedeniyle yok olmaya mahkûm olacaktır. Bunun yerine ticaret türüne (B2B-B2C), pazar yerine (dijital mağaza-fiziksel mağaza) ve/veya müşteri profiline (teknik uzman-pazarlama uzmanı) göre yeni satış organizasyonlarının ortaya çıkması olasıdır. Değişim kaçınılmazdır ve dijitalleşme gibi köklü değişimlere direnmek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda değişimlerin neler getirdiğini ve getireceğini bilmek, rakiplerden önce bu değişimlere hazırlık yapmak, işletmeleri ve ekipleri bu değişimlere uyumlu ve hazır hale getirmek, değişimlere uyumu en üst seviyeden en alt seviyeye kadar kurum kültürünün bir parçası yapmak, en azından işletmelerin rekabetin dışında kalmasının önüne geçebilir.

Çalışmamız satış ekiplerinde Endüstri 4.0 uzantısı olarak yaşanan dönüşümün uzantısı olarak üretim, tedarik, nitelikli istihdam ve kişiselleştirilmiş ürünler ile müşteriyle daha güçlü temas kurabilecek satış kanallarındaki farklılaşmaları ve gelecekte olabilecek değişimlere yönelik beklentileri ortaya koymaya çalışmıştır. Bu kapsamda araştırmamız nitel yöntemin ile genelleme yapmaktan uzak ancak örtük bilginin açığa çıkarılması yönünde yapılandırılmıştır. Bu duruma ek olarak, Türkçe yazımda Endüstri 4.0'ın satış organizasyonlarındaki ve satış ekiplerindeki etkilerinin daha önce çalışılmamasından ötürü çalışmamız daha sonraki araştırmalara da bir öncül niteliği taşımaktadır. Özellikle dijital verinin yoğun kullanımı ile yeni iş yapış yöntemlerinde esnek bir yaklaşım sergileyen satış organizasyonlarında Endüstri 4.0'ın etkilerini sorgulayan çalışmamızın aynı zamanda ilgili alandaki çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma sürecinin Covid-19 salgını koşullarında gerçekleştirilmesi, katılımcı sayımızın belirlenmesinde önemli bir baskı yaratırken aynı zamanda araştırmamızın sınırlılığı olarak görülebilir. Ancak katılımcılarımızın sektörel deneyimi, Endüstri 4.0'ın satış organizasyonlarındaki mevcut ve gelecekteki yansımalarına ilişkin derin analiz yapmaya yeterli olması, nitel araştırmalarda örneklem sayısı ister bir (N=1), ister elli

(N=50) olsun, ideal bir örnekleme büyüklüğü için temel kuralın bilgilerin doyuma ulaşmasıyla oluşan tekrarlanma döngüsü olduğunun kabulüne dayalı olarak (Baltacı, 2018), bu durumun söz konusu araştırma sınırlılığının etkilerini azalttığına ilişkin kanımızı da belirtmek faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aytar, O. (2019). Endüstri 4.0 ve Bu Paradigmanın Örgüt Yönetimi Üzerindeki Olası Etkileri. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 79–90. <https://doi.org/10.4026/iscguc.563063>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231–274.
- Başyazıcıoğlu, H. N. ve Karamustafa, K. (2018). Marketing 4.0: Impacts of Technological Developments on Marketing Activities. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 621–640.
- Bettiol, M., Capestro, M. ve Maria, E. Di. (2017). Industry 4.0: The strategic role of marketing. *Marco Fanno Working Papers, October*, 1–8.
- Biaton, L. ve Werner, K. (2018). Fourth industrial revolution and managers' cognitive competences. *Marketing of Scientific and Research Organizations*, 27(1), 81–106. <https://doi.org/10.14611/minib27.03.2018.10>
- Büyükkalaycı, G. ve Karaca, H. M. (2019). Pazarlama 4.0:Nesnelerin İnterneti. 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 463–477. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.03.1105>
- Datareportal. *Digital 2021: Turkey*. [https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey\(09/04/2021\)](https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey(09/04/2021)).
- Dizman, H. (2019). Geçmişten Günümüze Pazarlamada Yaşanan Değişimler Üzerine Bir Araştırma. *International Social Sciences Journal*, 5(47), 5918–5929. https://doi.org/10.5005/jp/books/12822_33
- Doğru, B. N. ve Meçik, O. (2018). Türkiye’de Endüstri 4.0’ın İşgücü Piyasasına Etkileri: Firma Beklentileri. *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences Y*, 23(Özel sayı), 1581–1606. <https://orcid.org/0000-0002-7409-6266>
- Drucker, P. F. (1992). Organizations. *Harvard business review*, 20(7), 95–104.
- Ertuğrul, İ. ve Deniz, G. (2018). 4.0 Dünyası: Pazarlama 4.0 Ve Endüstri 4.0. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 158–170.
- Fuciu, M. ve Dumitrescu, L. (2018). From Marketing 1.0 To Marketing 4.0 – The Evolution of the Marketing Concept in the Context of the 21ST Century. *International Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION*, 24(2), 43–48.

<https://doi.org/10.1515/kbo-2018-0064>

- Jara, A. J., Parra, M. C. ve Skarmeta, A. F. (2012). Marketing 4.0: A new value added to the marketing through the Internet of things. *Proceedings - 6th International Conference on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing, IMIS 2012*, 852–857. <https://doi.org/10.1109/IMIS.2012.203>
- Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği* (18. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kohli, V., Paulowsky, R. ve Stanley, J. (2019). How digital is powering the next wave of growth in key-account management.
- Kotler, P, Kartajaya, H. ve Setiawan, I. (2010). *Pazarlama 3.0*. İstanbul: Optimist Yayım Dağıtım.
- Kotler, P, Kartajaya, H. ve Setiawan, I. (2019). *Pazarlama 4.0*. İstanbul: Optimist Basım.
- Lacoste, S. (2018). From selling to managing strategic customers-a competency analysis. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 38(1), 92-122.
- Mgiba, F. (2019). Merger, Upskilling, and Reskilling of the Sales - Marketing Personnel in the Fourth Industrial Revolution Environment: A Conceptual Paper. *Global Journal of Management and Business Research: E Marketing*, 19(5), 12–23.
- Nosalska, K. ve Mazurek, G. (2019). Marketing principles for Industry 4.0—a conceptual framework. *Engineering Management in Production and Services*, 11(3).
- Piercy, N. F. ve Lane, N. (2003). Transformation of the Traditional Salesforce: Imperatives for Intelligence, Interface and Integration. *Journal of Marketing Management*, 19(5–6), 563–582. <https://doi.org/10.1080/0267257x.2003.9728226>
- Rangaswamy, A., Moch, N., Felten, C., van Bruggen, G., Wieringa, J. E. ve Wirtz, J. (2020). The role of marketing in digital business platforms. *Journal of Interactive Marketing*, 51, 72-90.
- Rekabet Kurumu Türkiye HTM Perakendeciliği Sektör İncelemesi Nihai Raporu, 2012. Erişim adresi: <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/6-hizli-tuketim-mallari>
- Salimath, M. S. ve Jones, R. (2011). Population ecology theory: implications for sustainability. *Management Decision*.
- Toksarı, M. (2018). Küresel Rekabet Dünyasında Pazarlama 4,0'ın ve Gerçek Zamanlı Pazarlamanın (Real Time Marketing) İşletmelere Katmış Olduğu Değer. *5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 2, 323–336.
- Tushman, M., Tushman, M. L. ve O'Reilly, C. A. (2002). *Winning through innovation: A practical guide to leading organizational change and renewal*. Harvard Business Press.
- Van Wyk, J., Brooke, P. ve Bornstein, J. (2018). *Selling Industry 4.0 The new sales mind-set*

for connected products. Deloitte Insights web sayfasından erişildi.
[https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/4419_IoT-and-sales/
DI_Selling-Industry4-0.pdf](https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/4419_IoT-and-sales/DI_Selling-Industry4-0.pdf)

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin.

Zoltners, A. A., Sinha, P., Sahay, D., Shastri, A. ve Lorimer, S. E. (2021). Practical insights for sales force digitalization success. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 1-16.

BİREYLERİN MESLEKLERİNE GÖRE DİĞERKÂMLIK DÜZEYLERİ ¹**Arş. Gör. Nurdan DOĞRU ÇABUKER**

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

nurdan.cabuker@omu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7976-8829

Prof. Dr. Kurtman ERSANLI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-0135-0566

Öz

Bireylerin bir arada yaşama zorunluluğunun beraberinde getirdiği bir takım sosyal kurallar bulunmaktadır. Hem hayatta kalabilmek hem de toplum olabilmek adına uyulan ve zamanla içselleştirilen bu kurallar bireylerin yaşamlarına yön vermeye başlamıştır. Bu kurallardan bir tanesi de diğerkâmlıktır. Bu araştırmada farklı meslek gruplarından bireylerin diğerkâmlık düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla 700 bireyden oluşan çalışma grubundan Diğerkâmlık ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılarak elde edilen veriler analiz edilerek, denenceler test edilmiştir. Bulgular, bireylerin meslek gruplarına göre diğerkâmlık düzeylerinin farklılık gösterdiğini göstermiştir. Diğer denencelere bakıldığında, bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin cinsiyet ve çocuk sahibi olma durumuna göre anlamlı şekilde farklılık gösterdiği, kadınların ve çocuk sahibi olan bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bireylerin medeni durumlarına göre ise anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Araştırmanın bulgularına göre ilgili literatür incelenmiş ve yapılan araştırmalar ışığında tartışılarak, önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diğerkâmlık, Prososyal davranış, Empati, Bencillik.

ALTRUISM LEVELS OF INDIVIDUALS BY PROFESSIONS**Abstract**

There are several social rules that arise from the compulsory of individuals to live together. These rules that are internalized -for both surviving and being a society- has been started to give directions to the lives of individuals. One of the rules is altruism. In this research, altruism levels of individuals those are members of different occupational groups has been investigated.

¹ Makale, ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

For this aim, the data gathered from the responses of the study group composed of 700 individuals to Altruism Scale and Personal Information Form has been analyzed and the hypothesis has been tested. The results indicated that altruism levels of individuals those are from varied occupational groups show difference. When the other hypotheses are considered, it has been seen that altruism levels of individuals significantly varies according to gender and the state of being possessed of a child; females and individuals possessed of a child have higher altruism levels. Additionally, according to the marital status, any difference could not found. The literature in respect of the findings of the present research has been investigated and discussed under the light of existing research, and suggestions were made.

Keywords: Altruism, Prosocial behavior, Empathy, Egoism.

GİRİŞ

İnsan doğası gereği başkalarının yardımına muhtaç olduğundan tek başına yaşayamaz. Toplum içinde yaşama zorunluluğu, bireyin sosyal bir varlık olmasını sağlar (Ersanlı, 2012). İnsanoğlu bir arada yaşamaya başladığından beri bir takım sosyal kurallar geliştirmişlerdir. Hem hayatta kalma güdüsü hem de toplum olabilmek adına bu kurallara bağlı yaşamışlardır. Bu kurallar zamanla içselleştirilerek, bireylerin yaşantılarına yön verir hale gelmiştir. Bireyin yaşamına yön veren olgulardan biri de diğerkâmlıktır. Kökeni insanlık tarihin derinliklerine dayanan diğerkâmlığın, bireylerin yaşamında oynadığı rolün fark edilmesi ve incelenmesi ise çok eski zamanlara dayanmaktadır. 1600-1700 Aralığında yaşayan ve sistemli felsefi fikirleriyle bilinen John Locke, ‘Eğitim Üzerine Düşünceler’ adlı çalışmasında erdemler eğitimi içinde diğerkâmlıktan söz etmektedir. (Locke, 2004). Diğerkâmlık ilk defa Auguste Comte (1875) tarafından ‘başkalarının yararına kendi çıkarlarından daha çok önem verme’ olarak tanımlanmıştır. Comte, insan doğasında bencillikle birlikte diğerkâmlığın da bulunduğunu söyler. O’na göre insanlığın ahlak ve kültür bakımından gelişmesinin koşulu diğerkâmlıktır (Kasapoğlu, 2004). Fakat diğerkâmlıkla ilgili araştırmalar ve çalışmalar, 1964 yılında Kitty Genovese’nin New York’ta sokak ortasında vahşice katledilmesinden sonra hız kazanmıştır. Kitty Genovese, gece yarısı evine dönerken bıçaklı bir saldırgan tarafından saldırıya uğramış ve saldırı 35 dakika sürmüştür. Olay araştırıldığında 38 komşusunun olaya tanıklık ettiği fakat hiçbirinin kurbanı yardım etmediği, hatta yardım etmek için bir girişimde de bulunmadığı ortaya çıkmıştır (Latane & Darley, 1968). Bu olaydan sonra araştırmacılar diğerkâmlık olgusu üzerine düşünmeye başlamıştır.

1.1. Diğerkâmlığın Tanımı

Psikologlar başkalarına yardım konusunda kişilerin nasıl davrandıklarını incelemeye başladıkları zaman tüm yardım davranışlarını kapsayan bir terim bulmakta güçlük çekmişler ve prososyal davranış sözcüğünü icat etmişlerdir. İşbirliği ve diğerkâmlık prososyal davranışın alt tipleridir. İşbirliği, ortak hedeflere ulaşmaya katkıda bulunan prososyal davranıştır. Diğerkâmlığın işbirliğinden farkı ise, davranışın kişisel kazanç beklentisi olmaksızın yapılmasıdır (Bilgin, 1988).

Yardım etme davranışının gelişimi ve oluşumu motiv kuvvetlerle yakından ilgilidir. (Bar-Tal, 1986). Bu süreç, üç temel motiv kuvvetten beslenmektedir. Birincisi, insanlar yardım etmelidir

çünkü sosyal kurallar bunun doğru bir şey olduğunu söyler. İkincisi, sıkıntıya düşmüş birini gördüklerinde insanların içinde merhamet gibi duygular uyanır. Üçüncüsü, insanlar ödül almak ya da bedel ödememek için yardım eder. Bireyi yardıma yönelten bu kuvvetler birlikte olabileceği gibi sadece birinin etkisiyle de olabilir (Michener, DeLamater, & Schwartz, 1990). Ancak kuvvet sayısı arttıkça yardım davranışı da o ölçüde kuvvet kazanmaktadır.

Wispé (1972), diğerkâmlığı, bireyin, başkalarının çıkarları için kendi çıkarlarını göz ardı etmesi olarak tanımlar. Diğerkâmlık, karşılık beklemeden başkalarına iyilik yapmak, yardım etmek ve herhangi bir davranışı yaparken bunun başkasına zarar verip vermeyeceğini düşünmek olarak tanımlanmıştır. Diğerkâm birey, olaylar karşısında akıl vicdanına dayanarak davranır. Başkalarının zararına olan davranışlardan sakınır. Kendinin ve başkalarının yararına olan davranışlara yönelir (Başaran, 2000). Bar-tal (1986), diğerkâmlığın güdüsel olarak vurgulanan birkaç özel duruma dikkat çekerek diğerkâm davranışını; (a) başka insanlara yarar sağlaması; (b) gönüllü olarak; (c) isteyerek-bilerek; (d) hiçbir ödül beklentisi olmadan yapılması ve (e) amacının fayda sağlamak olması gerektirdiğini vurgulamaktadır.

Diğerkâmlık ilgili çalışmalar pek çok farklı faktörler açısından ele alınmış ve incelenmiştir. Diğerkâmlıkla ilgili literatür incelendiğinde, diğerkâmlığın empati, sosyal normlar, seyirci etkisi ve kişiliğin etkisi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Empati bireylerin diğer insanlara ya da zor durumda olan kurbanlara yardım etmek için gerekli motivasyonunu ve bireyde yardım etme eğilimini oluşturur (Vollhardt, 2009). Yine her toplumda yardım etmenin bir erdem olarak kabul edildiği yazılı olmayan sosyal kurallar vardır (Saks & Krupat, 1988). İhtiyacı olan insanlara yardım etmek, sosyal kurallar tarafından, evde, okulda ya da ibadet yerlerinde öğretilerek, yönetilen bir eylemdir. Sosyal normlar kişiye kuralcı bir baskı oluştursa da; içsel bir farkındalıkta yaratarak kişiyi yardım etme gibi pozitif davranışlarda bulunmaya teşvik eder (Schwartz, 1974). Diğerkâmlık için en iyi bilinen durumsal faktörlerden biri de, acil bir durumda başkalarının olduğunun bilinmesiyle ortaya çıkan seyirci etkisidir (Piliavin & Charng, 1990). Kitty Genovese olayında olduğu gibi, kurbanı yardım eli uzatılmamasının nedeni tanıkların arasındaki ‘sorumluluğun yayılması’ olarak açıklanabilir. Acil bir durumda tanıkların sayısı arttıkça “biri ona yardım edecek, bana ihtiyacı yok” düşüncesi artmaktadır (Latane & Darley, 1968). Kişilik faktörüne bakıldığında diğerkâmlıkla ilgili yapılan araştırmalarda özsaygısı, öz yeterliliği, iç odak kontrolü yüksek, onay ihtiyacı düşük, ahlaki gelişimi yüksek insanların diğerkâm davranışlar göstermeye daha yatkın oldukları saptanmıştır (Piliavin & Charng, 1990).

1.2. Araştırmanın Önemi

Birey tüm kazanımları dünyaya geldiği andan itibaren içinde bulunduğu ilişkiler ağına borçludur. Okul deneyimleri, çocukların paylaşmayı ve iş birliği yapmayı ve ihtiyacı olan insana yardım vermeyi öğrenmesinde oldukça önemli bir süreçtir (Spivak & Farran, 2012). Bu da eğitimcilerin diğerkâmlığın gelişmesindeki rollerinin önemini ortaya koymaktadır. Öğretmenlik, doktorluk ya da din adamlığı gibi meslekler, görev tanımları itibarıyla sosyal hizmet görevlileri, psikologlar, psikolojik danışmanlar gibi mesleği yardım sağlamak olanlar grubuna dâhil olmasalar da yardım sektörüyle ilişkili olan meslek gruplarıdır. Tüm bu meslek

gruplarının çalışma alanları, sağlık, sosyal, yasal ve eğitimle ilgili olup, problemlerin ve çatışmaların ortaya çıktığı yerlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu alanlardaki bireylerin diğerkâm eğilimlerinin daha yüksek olmasını gerektiği söylenilebilir (Yavuzer, et al., 2006). Literatüre bakıldığında diğerkâmlıkla ilgili pek çok yurt içi ve yurt dışı araştırmaya rastlanmaktadır. Fakat farklı meslek gruplarıyla ilgili yapılan çalışmaların az olduğu dikkate alındığında; bu çalışmanın, alana katkı getirebileceği düşünülmektedir. Adler, kişilik gelişiminde sosyal yapının önemli olduğunu ve bireyin ancak toplumla bir olması durumunda nitelik kazanacağını öne sürmüştür (Kalkan, 2015). İnsan doğasının, sosyal ilişkilerin anlaşılmasıyla daha iyi kavranabilecek olması, ilişkiler ağına büyük etkisi olan diğerkâmlığın önemini ortaya çıkarmaktadır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin çalıştıkları meslek gruplarına, cinsiyetlerine, medeni durumlarına ve çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre anlamlı değişiklik gösterip göstermediğini incelemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma farklı meslek gruplarında çalışan bireylerin farklı değişkenlere göre diğerkâmlık düzeylerini incelemeyi amaçlayan betimsel bir çalışmadır. Araştırmada evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenden alınan bir grup üzerinde yapılan genel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2013).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın katılımcılarını Samsun ilinde sağlık, eğitim, güvenlik, mühendislik, iletişim, serbest meslek ve adalet meslek gruplarında çalışan bireyler oluşturmaktadır. Samsun ilinde bulunan çeşitli devlet ve özel hastanelerde görev yapan sağlık çalışanları, Emniyet Müdürlüğü ve İl Jandarma Komutanlığında görev yapan güvenlik mensupları, OMÜ' de ve çeşitli kademelerdeki devlet okullarında görev yapan öğretim elemanı ve öğretmenler, Callus Bilgi ve İletişim Hizmetlerinde çalışan iletişim personeli, Samsun Adliyesinde görev yapan ve Samsun Barosuna Kayıtlı hâkim, savcı, avukat ve özel kalemler, Bayındırlık Müdürlüğü, DSİ ve Karayollarında görev yapan farklı alanlardaki mühendisler ve serbest meslekle uğraşan bireyler olmak üzere toplam 741 kişiden veri toplanmıştır. 34 kişi veri toplama araçlarını eksik ya da hatalı doldurduklarından dolayı bu bireylerden toplanan veriler analizlere dâhil edilmemiştir. Analizler yapılırken normalliği etkileyen yedi kişi de veri setinden çıkarılmıştır. Çalışma grubu tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formunda, bireylerin meslek grubu, cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahibi olma durumunu belirlemeye yönelik dört soru yer almaktadır.

2.3.2. Diğerkâmlık Ölçeği

Bu ölçek, bireylerin diğerkâmlık düzeylerini belirlemek amacıyla Ersanlı ve Doğru Çabuker (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme basamaklarına uygun olarak kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği çalışmaları gerçekleştirilmiş, açımlayıcı faktör analizi için 369, doğrulayıcı faktör analizi için 271 öğrenciden elde edilen verilerle ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yürütülmüştür. Yapı geçerliliği için, faktör özdeğeri 1, faktör yükü en az .40 olarak alınmıştır. Ölçeğin $p < 0.01$ önem düzeyinde madde toplam puan korelasyonlarının .689 ile .753 arasında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin ilk uygulamadan elde edilen verilerinin faktör analizi için uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile incelenmiş ve KMO değeri .937 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi bulguları da elde edilen uyum indekslerinin iki boyutlu yapıyı doğruladığını göstermektedir. Diğerkâmlık Ölçeği'nde, elde edilen iki faktör (özveri ve bencillik) toplam varyansın %43'ini açıklamaktadır. Güvenirlik analizi sonuçları özveri ve bencillik faktörleri için sırasıyla .87, .77'dir. Tüm ölçeğin Cronbach α değeri ise .76 bulunmuştur. Değerlerin istatistiksel olarak anlamlı olması ve hata varyanslarının düşük, faktör yük değerlerinin yüksek olması nedeniyle ölçeğin yapı geçerliğine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Veri toplama işleminden sonra öncelikle araştırmada kullanılan ölçekten alınan puanlar, kişisel bilgi formunda yer alan bağımsız değişkenlere ait bilgiler her birey için SPSS 20.0 Windows paket programına yüklenmiştir. Bağımsız değişkenlerin gruplandırılmasından sonra verilerin aykırı değerler (outliers) içerip içermediği kontrol edilmiştir. DÖ puanları standardize edilmiş z puanlarına dönüştürülmüştür. Field (2009) z puanlarının -3 veya +3 değerleri arasında olması gerektiğini belirtmektedir. Bu değerlerin dışında kalan bireylerin veri seti dışına çıkarılmasını önermektedir. DÖ standardize edilmiş z puanlarının veri setinde -5.76 ila +1.74 arasında olduğu görülmüştür. Bu nedenle veri setinden yedi katılımcı çıkarılmıştır. Verilerin analizinde parametrik ya da parametrik olmayan tekniklerin kullanılıp kullanılmayacağını belirlemek amacıyla verilerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Literatürde normallik varsayımını test etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi, Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri ve aynı zamanda Histogram, Normal Q-Q plot, Box-Plot grafiklerinden yararlanılmaktadır. Ancak Kolmogorov-Smirnov testi büyük örneklerde normallikten ufak sapmalarda dahi anlamlı çıkma eğilimindedir (Pallant, 2011). Bu nedenle araştırmacılar büyük örneklerde grafiksel yaklaşımlar kullanmayı önermektedir (Garson, 2012; Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu çalışmada hem grafiksel yaklaşımlar hem de Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri normallik varsayımını test etmek amacıyla kullanılmıştır. Histogram, Normal Q-Q plot, Box-Plot grafikleri verilerin normale yakın bir dağılım gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri -1 ila +1 arasında değişmektedir. Bu nedenle parametrik testler kullanılmıştır. Bağımsız Örneklemeler için t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılan istatistiksel testlerdir. Bu iki test aynı zamanda varyansların homojenliği varsayımını kontrol etmeyi gerektirdiğinden bu varsayım Levene Testi ile kontrol edilmiştir. Varyansların homojenliği varsayımının tüm analizlerde karşılandığı görülmüştür. Tek yönlü varyans analizi sonuçlarının anlamlı çıkması

Tablo 2. Bireylerin Meslek Gruplarına Göre Diğerkâmlık Puanlarının Arasındaki Farklara Ait Scheffe Testi Sonuçları

	Diğerkâmlık Puan Ortalamaları Farkı	p
Sağlık- Mühendislik	4.72	.021*
Sağlık- Serbest Meslek	6.70	.000**
Eğitim- Serbest Meslek	6.05	.001**
Güvenlik- Serbest Meslek	4.48	.050*
Adalet-Serbest Meslek	4.96	.024*
İletişim- Serbest Meslek	5.91	.002**

*p<.05 ; **p <.01

Farkın kaynağını anlamak için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre sağlık alanında çalışan bireylerin diğerkâmlık düzeyleri mühendislik ($p < .05$) ve serbest meslek grubundaki ($p < .001$) bireylere göre daha yüksektir. Yine Scheffe testi sonuçlarına göre eğitim alanında çalışan bireylerin diğerkâmlık düzeyleri serbest meslek ($p < .01$) grubundaki bireylere göre daha yüksektir.

Denence 2. “Kadınların diğerkâmlık düzeyleri erkeklerin diğerkâmlık düzeylerine göre anlamlı olarak yüksektir.”

Bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Örneklemeler için t- Testiyle test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Diğerkâmlık Düzeylerine Ait t- Testi Sonuçları

	N	\bar{X}	SD	df	t	p
Kadın	350	54.82	8.2	698	5.995	.000
Erkek	350	50.83	9.4			

p<.01

Tablo 3’e bakıldığında, bireylerin diğerkâmlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t(698)=5.99, p<.00$). Kadınların diğerkâmlık düzeyleri ($\bar{X}=54.82$), erkeklere ($\bar{X}=50.83$) göre daha yüksektir. Bu bulgu, bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı şekilde değişiklik gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Denence 3. “Evli bireylerin diğerkâmlık düzeyleri bekâr bireylere göre anlamlı olarak yüksektir.”

Bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin medeni durumlarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Örneklem için t- Testiyle test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Bireylerin Medeni Durumlarına Göre Diğerkâmlık Düzeylerine Ait t- Testi Sonuçları

	N	\bar{X}	SD	df	t	p
Evli	427	53.2131	9.0	698	1.412	.158
Bekar	273	52.2271	9.1			

$p < .05$

Tablo 4'e bakıldığında, bireylerin diğerkâmlık düzeyleri medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t(698)=1.41$, $p > .05$). Evli olan bireylerin diğerkâmlık puan ortalamaları ($\bar{X}=53.21$), bekar olan bireylerin diğerkâmlık puan ortalamalarına ($\bar{X}=52.22$) göre daha yüksek olmasına rağmen bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin medeni durumlarına göre anlamlı şekilde fark bulunmadığı tespit edilmiştir.

Denence 4. “Çocuk sahibi olan bireylerin diğerkâmlık düzeyleri çocuk sahibi olmayan bireylere göre anlamlı olarak yüksektir.”

Bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin çocuk sahibi olma durumlarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Örneklem için t- Testiyle test edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Bireylerin Çocuk Sahibi Olma Durumlarına Göre Diğerkâmlık Düzeylerine Ait t- Testi Sonuçları

	N	\bar{X}	SD	df	t	p
Var	346	54.0665	8.9	698	3.621	.000
Yok	354	51.6186	9.0			

$p < .01$

Tablo 5'e bakıldığında, bireylerin diğerkâmlık düzeyleri çocuk sahibi olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t(698)=3.62$, $p < .01$). Çocuk sahibi olan bireylerin diğerkâmlık düzeyleri ($\bar{X}=54.06$) çocuk sahibi olmayan bireylere ($\bar{X}=51.61$) göre daha yüksektir. Bu bulgu, bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin çocuk sahibi olma durumlarına göre anlamlı şekilde değişiklik gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırmada eğitim ve sağlık meslek gruplarında çalışan bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin diğer meslek gruplarında çalışan bireylere daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılabilen literatüre bakıldığında; araştırmaların tek bir meslek dalını kapsamakta olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin (Onatır, 2008 ; Spivak & Farran, 2012 ; İşmen & Yıldız, 2005; Karadağ & Mutafçılar, 2009) ve hemşirelerin diğerkâmlık düzeylerinin incelendiği çalışmalar (Banbal, 2010 ; Avcı, Aydın, & Özbaşaran, 2013) bulunmaktadır. Meslek mensuplarının değil de farklı meslek gruplarının aday öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, tıp öğrencilerinin hukuk ve işletme öğrencilerinden daha fazla diğerkâm tutum bildirdiklerini ortaya koymuştur. (Coulter, Wilkes, & Der-Martirosian, 2007). Milton (2012), çalışmasında sağlık alanında diğerkâmlığın profesyonel bir değer olarak tanımlandığını ve literatürde yüksek eğitimi kapsayan alanlarda etik davranış olarak değerlendirildiğini söylemiştir. Ulaşılabilen literatürde meslekler arası bir karşılaştırmaya rastlanmamıştır. Öğretmenlik mesleği, küçük yaşlardan itibaren bireyleri yetiştirerek, topluma kazandıran, yoğurup şekillendiren bir meslek gruptur. Bu nedenle ayrıca bir bilgi, beceri ve fedakarlık ister. Bunun yanında öğretmenlerin öğrencilere rol model olmaları gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda öğretmenlerin diğerkâmlık gibi olumlu kişilik özelliklerine sahip olması beklenmektedir. Sağlık çalışanlarının görevlerinin en temel ilkesinin insan hayatı olması ve doğrudan yardım vermeye ilişkili olması, sağlık alanında çalışan bireylerin diğerkâmlık düzeylerin yüksek olmasını açıklamaktadır. Ayrıca toplumun mesleklere yükledikleri anlamlara bakıldığında elde edilen sonuçların denencenin kabulü açısından anlamlı ve önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmanın başka bir sonucu bireylerin diğerkâmlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ve kadınların diğerkâmlık düzeylerinin erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri dikkate alındığında kadınların, her zaman daha ifade edici olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bir de kadının annelik görevleri de düşünüldüğünde annelerin, diğerkâmlık düzeylerinin yüksek olması beklenen bir sonuç olarak düşünülebilir. Çünkü annelik, her koşulda ve her an evladı için hiçbir karşılık beklemeden fedakarlığı kaçınılmaz kılmaktadır. Diğerkâmlığın da, karşılık beklemeden yardım etme tutumu olduğuna göre, araştırmanın bu denencesi kadınların özellikle anne olmuş kadınların diğerkâmlık düzeylerinin yüksek olması düşünülerek oluşturulmuştur. Bireylerin diğerkâmlık düzeyleri ve cinsiyetleri arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalar arasında farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Araştırmaların pek çoğunda diğerkâmlık düzeyleri ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Krebs, 1970; Banbal, 2010; Chou, 1998; Mutafçılar, 2008; Avcı, Aydın, & Özbaşaran, 2013). Onatır (2008)'in çalışma bulgularına göre kadın öğretmenlerin acil durumda yardımseverlik yardımı yönelik davranışlarının erkek öğretmenlere nazaran daha fazla gösterdikleri, Coulter, Wilkes ve Der-Martirosian (2007) çalışmalarında, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek yardımsever tutum bildirdikleri görülmüştür. Elmas (1998), cinsiyet ve sosyo-ekonomik faktörlerin de bireylerin özgecilik düzeyleriyle ilişkileri araştırılmıştır. Elde edilen bulgular bireylerin cinsiyet ve sosyo-ekonomik faktörlerin de bireylerin özgecilik düzeylerini etkilediğini göstermiştir. Schwartz ve

ark. (2009)'ın yaptıkları çalışmanın bulgularına göre, psikolojik iyi oluş ve diğerkâm davranışlar arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ve bu ilişkinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Erkeklerin, en çok diğerkâmlık ölçeğinin aile yardımı alt ölçeğinden, kızların ise en çok yardım yönelimi ve genel yardım davranışı alt boyutlarından daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir. Eagly ve Crowley (1986), yardım etmedeki cinsiyet farklılıklarının sosyal rollerden kaynaklandığını öne sürmüştür. Toplumsal cinsiyet teorisine göre kadınlar daha sevecen ve besleyici yardım davranışları gösterse de erkekler de daha kahramanca yardım davranışlarında bulunurlar. Kadınsal olarak etiketlenen bazı eylemler, bir süre sonra kadının karakter özellikleri olarak kalıcı hale getirilmiştir. Bunların bir tanesi de kadınların diğerkâm davranışlarıdır (Brickell & Chant, 2010). Bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki literatürdeki veriler de bu araştırmanın “Kadınların diğerkâmlık düzeyleri erkeklerin diğerkâmlık düzeylerine göre anlamlı olarak yüksektir” denencesini desteklemektedir.

Evli olan bireylerin diğerkâmlık puan ortalamaları, bekar olan bireylerin diğerkâmlık puan ortalamalarına göre daha yüksek olmasına rağmen medeni durumlarına göre bireylerin, diğerkâmlık düzeyleri arasındaki farkın anlamlı bir düzeyde olmadığı görülmüştür. Literatüre bakıldığında bireylerin medeni durumlarına göre diğerkâmlık düzeylerinin incelendiği çok az çalışmaya rastlanmıştır. Mutağçılar (2008) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin medeni durumlarına göre özgecilik düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği; Carreon, Davidson, Andersen ve Nakazono (2011)'un çalışmalarının sonuçlarına göre de dış sağlığı eğitimi alan öğrencilerinin diğerkâmlık düzeylerinin medeni durumlarına göre anlamlı olarak değişmediği sonuçlarına ulaşırken, Grauerholz (1988) ise çalışmalarında evli olan bireylerin evli olmayanlara göre partnerlerine daha diğerkâmlık yönelimi içinde olduklarını, erkeklerin eşlerine kadınlardan daha çok özgeci davranışlar gösterdikleri ortaya konmuştur.

Araştırmanın son bulgusu, çocuk sahibi olan bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin, çocuk sahibi olmayan bireylere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Mutağçılar (2008)'ın çalışmasında, çalışmaya katılan öğretmenlerin sahip oldukları çocuk sayısı ile bağışta bulunma boyutu, yardımseverlik boyutu, güncel durumlarda yardımseverlik boyutu ve sosyal sorumluluk/paylaşma boyutu arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Midlarsky, Kahana ve Corley (1986)'ın yaptıkları çalışmada ise çocuk sahibi olan katılımcıların başkaları yerine daha çok çocuklarına yardım verdikleri, fakat çocuk sahibi olmanın yardım davranışını desteklediğini belirtmişlerdir. Çocuk sahibi olan bireylerin çocuklarıyla ilişkisi göz önüne alındığında, maddi ve manevi pek çok şeyin karşılık beklentisi olmadan sunulduğu ve bu bireylerin her zaman için çocuklarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından önde tuttukları görülmektedir. Bu özelliklerin diğerkâmlığın özellikleriyle benzerlikleri göz önünde bulundurulduğunda çocuk sahibi olan bireylerin diğerkâmlık düzeylerinin yüksek olması açıklanabilir.

İnsan deyince akla gelen özelliklerden biri de hiç şüphesiz ki diğerkâmlık özelliğidir. Bu tutumun, paylaşma ve destek olma gibi insani özellikleri kapsayan sorumluluğun temel taşı olduğunu söyleyebiliriz. Bu tutumun her ne kadar insanın yaratılışında olduğu belirtilse de bunun amaca uygun olarak gelişmesi, yapı ve içerik kazanması ile yaşama geçirilmesi bireyin doğduğu andan itibaren içinde bulunduğu ilişkiler ağından aldıklarına bağlıdır. O halde bu

ilişkiler ağının aileden başlayıp toplumun tüm alanlarında diğerkâmlık tutumunu geliştirecek yönde düzenlenmesine katkıda bulunacak eğitsel etkinliklerin zenginleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca bu araştırmanın elde edilen sonuçların test edilebilmesi ve daha güvenilir sonuçlara ulaşılması için;

1. Bu çalışmanın başka örneklemeler üzerinde de yapılması;
2. Diğerkâmlığın başka değişkenler açısından da incelenmesi;
3. Sağlıklı bir diğerkâmlık tutumunu geliştirmeye yönelik eğitim programlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Avcı, D., Aydın, D., & Özbaşaran, F. (2013). Hemşirelik Öğrencilerinde Empati-Özgeciler İlişkisi ve Özgeci Davranışın Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 108-113.
- Banbal, G. K. (2010). *Hemşirelik Öğrencilerinin Özgeciler Düzeyleri*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Başaran, İ. E. (2000). *Eğitimin Psikolojik Temelleri*. Ankara: Feryal Matbaası.
- Bar-Tal, D. (1986). Altruistic Motivation To Help: Definition, Utility and Operationalization. *Humboldt Journal of Social Relations*, 13(2), 3-14.
- Bilgin, N. (1988). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Brickell, K., & Chant, S. (2010). The Unbearable Heaviness of Being'; Reflections on Female Altruism in Cambodia, Philippines, The Gambia and Costa Rica. *Progress in Development Studies*, 10(2), 145-159.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2007). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik (2. b.)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carreon, D., Davidson, P., Andersen, R., & Nakazono, T. (2011). Altruism in Dental Students. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 22, 56-70.
- Chou, K.-L. (1998). Effects of Age, Gender and Participation in Volunteer Activities on the Altruistic Behavior of Chinese Adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, 159(2), 195-201.
- Comte, A. (1875). *System of Positive Policy (Cilt Volume 1)*. London: Logmans, Green and Co.
- Coulter, I. D., Wilkes, M., & Der-Martirosian, C. (2007). Altruism revisited: A Comparison of Medical, Law and Business Students' Altruistic Attitudes. *Medical Education*, 41, 341-345.

- Eagly, A. H., & Crowley, M. (1986). Gender and Helping Behavior: A Meta-Analytic Review of the Social Psychological Literature. *Psychological Bulletin*, 100(3), 283-308.
- Elmas, U. (1998). *Bireylerin Ana-Baba Tutumları İle Özgecilik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Garson, G. D. (2012). *Discriminant Function Analysis*. Asheboro, NC: Statistical Associates Publishers.
- Grauerholz, E. (1988). Altruistic Other-Orientationin Inmate Relationship. *Social Behavior and Personality*, 16(2), 127-131.
- İşmen, E., & Yıldız, S. A. (2005). Öğretmenliğe İlişkin Tutumların Özgecilik ve Atılganlık Düzeyleri Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*(42), 151-166.
- Kalkan, M. (2015). Sosyal İlgi. B. Ergüner Tekinalp, & Ş. Işık Terzi içinde, *Eğitimde Pozitif Psikoloji Uygulamaları* (s. 283-318). Ankara: Pegem Akademi.
- Karadağ, E., & Mutaçlılar, I. (2009). İlk ve Orta Öğretim Öğretmenlerinin Özgecilik Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 75-92.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (25. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kasapoğlu, A. (2004). Kur'an'da İki Zıt Karakter: Şuhh (Bencillik) ve İsar (Özgecilik). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(21), 125-147.
- Krebs, D. L. (1970). Altruism- An Examination of the Concept and A Review of the Literature. *Psychological Bulletin*, 73(4), 258-302.
- Michener, H. A., DeLamater, J. D., & Schwartz, S. H. (1990). *Social Psychology* (Second Edition b.). Florida: Harcourt Brace Jovanovich.
- Midlarsky, E., Kahana, E., & Corley, R. (1986). Personel and Situational Influences on Late Life Helping. *Humboldt Journal of Social Relations*, 13(1/2), 217-233.
- Milton, C. L. (2012). Alltruism. *Nursing Science Quarterly*, 25(3), 222-224.
- Mutaçlılar, I. (2008). *Özgecilik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Öğretmen Özgeciliği Üzerine Bir Araştırma*. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi.
- Onatır, M. (2008). *Öğretmenlerde Özgecilik İle Değer Tercihleri Arasındaki İlişki*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pallant, J. (2011). *SPSS Survival Manuel: A Step by Step Guide To Data Analysis Using Spss*. Crows Nest: New South Wales: Allen & Wallen.

- Piliavin, J. A., & Charng, H.-W. (1990). Altruism: A Review of Recent Theory and Research. *Annual Review Sociology*, 16, 27-65.
- Saks, M. J., & Krupat, E. (1988). *Social Psychology And Its Applications*. New York: Harper&Row.
- Schwartz, S. H. (1974). Awareness of Interpersonal Consequences Responsibility Denial and Volunteering. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30(1), 57-63.
- Schwartz, C. E., Keyl, P. M., Marcum, J. P., & Bode, R. (2009). Helping Others Shows Differential Benefits on Health and Well-being for Male and Female Teens. *Journal of Happiness Studies*, 10, 431-448.
- Spivak, A. L., & Farran, D. C. (2012). First-Grade Teacher Behaviors and Children's Prosocial Actions in Classrooms. *Early Education and Development*, 23, 623-639.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson/ Allyn & Bacon.
- Vollhardt, J. R. (2009). Altruism Born of Suffering and Prosocial Behavior Following Adverse Life Events: A Review and Conceptualization. *Social Justice Research*, 22, 53-97.
- Wispé, L. G. (1972). Positive Forms of Social Behavior: An Overview. *Journal of Social Issues*, 28(3), 1-19.
- Yavuzer, H., İşmen-Gazioğlu, E., Yıldız, A., Demir, İ., Meşeci, F., Kılıçaslan, A., et al. (2006). The Teacher Altruism Scale: Development, Validity and Reliability. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 6(3), 964-972.
- Ersanlı, K. (2012). *Düşündüklerim Paylaştıklarım*. Ankara: DH Basın Yayın.
- Ersanlı, K., & Doğru Çabuker, N. (2015). Diğerkamlık Ölçeği'nin Psikometrik Özellikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 43-53.
- Latane, B., & Darley, J. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 377-383.
- Locke, J. (2004). *Eğitim Üzerine Düşünceler*. (H. Zengin, Çev.) İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.